

Слободан Селинић
ЈУГОСЛАВИЈА И ЗАПАД 1980–1983.
Спољни дуг и унутрашња криза

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Студије и монографије“
књига бр. 136

За издавача
др Миле Бјелајац

Редакција
др Бојан Симић (главни и одговорни уредник)
проф. др Саша Мишић
др Мирослав Перишић
др Борис Милосављевић
др Петар Драгишић
др Александар Стојановић
др Сања Петровић Тодосијевић (секретар)

Рецензенти
проф. др Драгана Гњатовић
др Коста Николић
др Весна Алексић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

ISBN 978-86-7005-191-1
DOI <https://doi.org/10.31212/monografija.2024.136.selinic>

Штампање књиге је помогло Министарство науке, технолошког
развоја и иновација Републике Србије

СЛОБОДАН СЕЛИНИЋ

**ЈУГОСЛАВИЈА И ЗАПАД
1980–1983.**

СПОЉНИ ДУГ И УНУТРАШЊА КРИЗА

БЕОГРАД, 2024.

САДРЖАЈ

О ТЕМИ, ИЗВОРИМА И ЛИТЕРАТУРИ.....	7
Дуг: КАКО ЈЕ И КАДА НАСТАО.....	13
Суочавање са кризом:	
ГОДИНЕ НЕРЕШАВАЊА ПРОБЛЕМА 1980. и 1981.....	33
Политичке прокламације и економске мере 1980. године.....	33
Нови кредити 1980.....	40
Проблеми у отплати зајмова Међународној банци за обнову и развој 1980.	58
Економске прилике у 1981: криза траје.....	63
Задуживање у 1981. години: први неуспеси СФРЈ да добије западне кредите	70
Заоштравање проблема спољне ликвидности у другом делу 1981: неликвидност банака и нова кашњења у отплати дугова Међународној банци за обнову и развој	84
Преговори Југославије и ММФ-а, децембар 1981 – фебруар 1982: прва озбиљнија условљавања	87
Дуг постаје дужничка криза 1982. године.....	109
„Потпуни девизни хаос“ и „потпуни распад девизног система“: унутрашња компонента спољног дуга.....	111
Расправе у државном и партијском врху у позно лето 1982: држава, партија и различити интереси република и покрајина	126
СФРЈ одбија репрограм дуга и бира „ослонац на властите снаге“	141
ЗАПАДНЕ БАНКЕ И СФРЈ 1982: КРЕДИТИ, УСЛОВЉАВАЊА И ПРЕГОВОРИ.....	149
Амерички кредит од 200 милиона долара.....	149
Немачки, француски, британски и кувајтски кредити	167
Први преговори са Банком за међународна поравнања из Базела	177

„Мини ПАРИСКИ КЛУБ“: ЗАПАДНИ ФИНАНСИЈСКИ БЛОК и СФРЈ ДЕЦЕМБАР 1982. – ЈАНУАР 1983.	181
Југословенска неликвидност почетком 1983.	181
Формирање блока западних држава у Паризу децембра 1982.	189
Преговори и споразум са ММФ-ом децембра 1982.	194
Јануарски оптимизам: састанци у Цириху и Берну	201
НАЈТЕЖИ ЗАПАДНИ УСЛОВИ ЈУГОСЛАВИЈИ ФЕБРУАР–ЈУН 1983.	227
Фебруарско заостравање: одлагање западних кредита и спас у кинеском кредиту.....	227
Преговори СФРЈ и ММФ-а у фебруару 1983: различити ставови СИВ-а и Председништва СФРЈ.....	237
Кредит Банке за међународна поравнања и спор око полагања југословенског злата.....	246
Захтеви западних банака: одрицање од суверенитета и промена система у правцу централизације	254
РАСПЛЕТ: СПОРАЗУМИ СФРЈ И ЗАПАДНИХ КРЕДИТОРА У ЛЕТО 1983.	271
Дипломатска активност Југославије.....	271
Југословенска финансијска стварност у пролеће и лето 1983.	276
Коначни договор са ММФ-ом и преговори са западним банкама јуна 1983.....	280
Врхунац унутрашње драме: Југославија мења систем да би прихватила стране услове.....	292
Епилог: споразуми Југославије и кредитора.....	340
ЗАКЉУЧАК.....	353
CONCLUSION	361
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	373
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	377

О ТЕМИ, ИЗВОРИМА И ЛИТЕРАТУРИ

Почетком осамдесетих година двадесетог века југословенска држава се суочавала са више изазова и проблема који су прерастали у кризу система. Већином су то биле вишегодишње појаве – национално питање, међунационални односи, политички сукоби републичких и покрајинских руководстава, неравноправан положај Србије према Уставу из 1974, исељавање Срба и Црногораца са Косова и Метохије и њихов тежак положај у покрајини у којој су међунационални односи додатно заоштрени после насилних демонстрација Албанаца 1981, економски проблеми, нефункционисање система самоуправљања, деловање опозиционо настројених интелектуалаца или политичких „отпадника“ и други. Савезни органи власти су водили међурепубличку (покрајинску) политику уместо југословенске и државне. Савез комуниста Југославије, одавно претворен у савез самосталних републичких и покрајинских партија, није успевао да у сусрету са озбиљним политичким, економским и националним изазовима одмакне даље од стереотипних фраза о одбрани револуције и самоуправљања. После година нереално подизаног стандарда наступиле су године економске кризе коју више није било могуће сакрити од обичних људи. О њеној озбиљности сведочили су ниска продуктивност рада, висока инфлација, нереално велика инвестициона улагања и потрошња, велики број незапослених, зависност индустрије од увоза, несташнице робе и др. Србија, издељена на три дела, при чему су републички органи имали надлежност само над делом између две покрајине, отворила је 1981, по други пут после Устава из 1974, питање свог положаја и односа са покрајинама, настојећи да се избори за исти статус који су имале друге републике. После словеначког („Цестна афера“) и хрватског (Маспок), албански национализам је 1981. поново букнуо, ударајући у темеље државе снажније него претходни пут крајем шездесетих.¹

1 Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, III: Србија у Југославији, (Нови Сад: Српска академија наука и уметности (огранак у Новом Саду), „Беседа“, из-

Помало из другог плана, на површину је све више излазило питање које ранијих година није потресало државу – спољни дуг. У последњим годинама живота Јосипа Броза дуг је постао важан политички и економски проблем државе на чијем је челу био, да би се у првим годинама после његове смрти манифестовао као један од најважнијих показатеља дубоке кризе. Страни кредити су били битна компонента југословенског привредног развитка, али су делом трошени нерационално. У условима распарчаности државе на шест (осам) делова после Устава из 1974, узимани су неконтролисано. Када су се на то надовезали економска криза и изостанак промена у економској политици и друштвеном и политичком систему, задуживање је прерасло у дуг, а дуг у спољну неликвидност и дужничку кризу. Постајући зависна од страних кредитора којима није могла да врати дуг, СФРЈ је изгубила економску независност, јер су страни чиниоци, пре свих Међународни монетарни фонд (ММФ) и западне банке, почели да утичу па и да креирају економску политику земље, али и да захтевају промене њеног политичког система у правцу централизације.

Југославија је у овим годинама највише била зависна од кредитних аранжмана са пет међународних чинилаца: ММФ, Међународна банка за обнову и развој, западне комерцијалне банке, владе петнаест западних држава и Банка за међународна поравнања из Базела. Сви они су суштински били у функцији политике хладноратовског Запада према Југославији, чак и када се радило о међународним организацијама, попут ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој, јер је југословенски спољни дуг углавном био дуг према Западу. Отуда смо појам „За-

давачка установа православне епархије Бачке и Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, 2011); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III, (Београд: Nolit, 1988); Слободан Бјелица, *Спорови око аутономије Војводине*, Књ. 2: 1974–1988, (Београд: Службени гласник, 2021); Slobodan Bjelica, „Views of Vojvodinian Leadership on Re-opening the Issue of the Relationship Between SR Serbia and SAP Vojvodina in 1981“, *Istraživanja* 27, 2016, 258–273; Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspori, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.–1990.)*, (Zagreb: Prometej, Београд: Samizdat B92, 2003); Петар Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, (Нови Сад: Прометеј, Београд: Информатика, 2019); Слободан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2021).

пад“ ставили у наслов књиге. Свих пет елемената је од краја 1982. деловало према Југославији као један блок, што не значи да међу њима није било неспоразума, различитих интереса, суревњивости и сл. Такође, ММФ је увек био истурен испред свих осталих западних кредитора и постизање аранжмана са њим било је основни услов да и други кредитори склопе споразум са Југославијом.

За почетак приче смо изабрали 1980. годину. Она се сама по себи истиче, као година смрти председника државе и вође револуције Јосипа Броза, мада за ову тему има и додатни значај. Спољни дуг је постао озбиљно економско, политичко и друштвено питање у последњим месецима његовог живота. Већ 1979. неки важни економски показатељи су указивали на тежину проблема спољне ликвидности државе, власт је почела да се суочава са тим проблемом више него раније, али су 1980. размере кризе и свест руководства земље о њој постали већи, а мере за излазак из кризе конкретније, премда не и довољне. Горња граница истраживања је лето 1983. године, када је Југославија усвојила неколико важних закона којима је изменила систем задуживања и враћања дугова у правцу централизације, пристала на захтев страних кредитора да савезна држава буде гарант за враћање свих дугова и склопила аранжмане за страним кредиторима којима је избегла формално проглашавање мораторијума и генерални репрограм дугова.

У истраживању смо користили изворе из Архива Југославије, Државног архива Србије (одељење у Железнику) и Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије.

Најзначајнија су документа савезних државних и партијских органа из Архива Југославије, пре свега Председништва СФРЈ, Председништва ЦК СКЈ, Савезног извршног већа (СИВ) и Савезне скупштине. Седнице партијског и државног председништва, као и СИВ-а, биле су честе, а спољни дуг је неретко био најважнија тема дневног реда, о којој су расправе биле исцрпљујуће и трајале су сатима. О њима сведоче записници и стенографске белешке бројних седница државних и партијских органа, као и извештаји, информације, реферати и други материјали који су припремани за те седнице. Сви они у великој мери носе ознаку државне тајне или строго поверљивих текстова, што је очеки-

вано јер се радило о питању од виталног државног значаја. Међутим, нисмо очекивали да ћемо током истраживања наићи и на појаву уништавања докумената. Наиме, суочен са тешким условима за наставак кредитирања и могућношћу да земља не добије све кредите који су током јануара 1983. били у изгледу, СИБ је 2. јуна 1983. задужио надлежне ресоре да сагледају последице које би настале у случају изостанка стране подршке. Савезне институције су биле свесне да је „спољна ликвидност СФРЈ критично угрожена“. У таквим околностима је 6. јуна 1983. настао документ у коме су биле изложене четири варијанте, у зависности од обима страних кредита које би држава евентуално добила. Четврта је била најнеповољнија, јер је подразумевала најмањи обим кредита, па тиме и пад производње, смањење извоза, драстичан пад стандарда и погоршање снабдевања становништва робом широке потрошње, односно увођење рационараног снабдевања најважнијим производима. Посебан сценарио је разрађиван за случај проглашавања мораторијума на плаћање доспелих обавеза. Све четири варијанте, тешки услови страних кредитора, као и могућност мораторијума нашли су се на столу чланова Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ неколико дана пошто су материјали припремљени. Док се тај документ налази међу материјалима које је разматрало Председништво СФРЈ, нема га у списима Председништва ЦК СКЈ – јер је „материјал спаљен“. У немогућности да дамо поуздан одговор, остаје нам да поставимо кључно питање: зашто је партијско председништво одлучило да уништи документ, ма колико био поверљив, ако га није уништило државно председништво, које га је такође разматрало тих дана? Можемо само да констатујемо да се радило о изразито деликатном тренутку и великој одговорности. Било је јасно да би примена четврте варијанте значила ванредно стање у земљи и тешке политичке последице, јер се више никако не би могло скривати да је самоуправни систем доживео крах. Последице по углед државе у свету биле би једнако катастрофалне.²

2 Слободан Селинић, „Документа Архива Југославије о спољном дугу Титове Југославије почетком 80-их година XX века“, *Архивска грађа у теорији и пракси* 6, зборник радова, ур. Слободанка Цветковић, (Београд: Архивистичко друштво Србије, 2023), 419–433.

Југословенска задуженост је била предмет интензивне комуникације југословенских представника и званичника других држава и међународних организација, о чему сведочи грађа Дипломатског архива. Она је најпозданији ослонац за реконструисање тока преговора између Југославије и страних банака и других држава. Реч је о бројним депешама југословенских дипломата широм света упућених Савезном секретаријату за иностране послове (ССИП), извештајима о разговорима функционера ССИП-а и Народне банке са страним дипломатама у Београду и иностранству и о драгоценим упутствима, директивама или рефератима слатим из Београда југословенским дипломатским представништвима.

Документа из фонда Централног комитета Савеза комуниста Србије која се чувају у Државном архиву Србије садрже податке о југословенском дугу, али су још драгоценија као сведочанство о позицији Србије унутар Југославије. Ради се о белешкама са седница партијског руководства Србије и веома садржајним анализама и статистичким подацима о југословенском и српском дугу.

Питање спољних дугова српске и југословенске државе је и до сада привлачило пажњу истраживача. Већи акценат је стављен на период до Другог светског рата, који је обрађен у бројним радовима, од којих истичемо радове Драгане Гњатовић.³ Југословенска неликвидност почетком осамдесетих и аранжмани са страним банкама и институцијама, пре свега ММФ-ом такође су навели бројне истраживаче или учеснике догађаја и креаторе политике да дају стручне осврте. У неким од њих се могу наћи подаци драгоцени и за период који смо ми истраживали, али и за боље разумевање процеса задуживања Југославије пре осамдесетих и односа са повериоцима после аранжмана склопљених 1983.

3 Dragana Gnjatović, *Stari državni dugovi. Prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije 1862–1941*, (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1991); Драгана Гњатовић, Весна С. Алексић, *Париски компромис. Решавање спора о регулисању дугова Краљевине Србије између Француске Републике и Краљевине Југославије*, (Београд: ИНИС, 2023); Dragana Gnjatović, „Dužnički teret Kraljevine Jugoslavije u vreme Velike svetske ekonomske krize“, *Megatrend revija* 13(3), 21–44; Vladimir Lj. Cvetković, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006), 37–58 и други.

године. Најкориснији су нам били радови Момчила Цемовића, Драгане Ђатовић, Биљане Стојановић и Драгана Лијешевића.⁴

Током писања књиге имали смо драгоцену помоћ и подршку бројних колега према којима осећамо искрену захвалност. Хвала запосленима у институцијама у којима смо истраживали: Државни архив Србије, Архив Југославије, Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије, библиотека Народне банке Србије и Народна библиотека Србије. Велику захвалност исказујемо Институту за новију историју Србије, посебно директору др Милету Бјелајцу, са којим смо више пута разговарали о теми на којој смо радили и чија су нам размишљања била веома корисна. Захваљујемо се уреднику редакције за монографије Института др Бојану Симићу на пажљивом читању рукописа, корисним саветима и великом труду око његовог објављивања. Веома смо захвални рецензентима проф. др Драгани Ђатовић, др Кости Николићу и др Весни Алексић на драгоценим сугестијама и препорукама. Велику помоћ нам је пружио др Милан Игрутиновић из Института за европске студије којим нам је уступио литературу и југословенске и америчке изворе од значаја за нашу тему. Од срца му се захваљујемо на том несребичном и колегијалном гесту. У транскрибовању страних имена и назива на српски језик имали смо драгоцену помоћ Ане Секис Шутиловић, др Александре Колаковић, др Александра Раковића, др Јована Чавошког и др Владимира Љ. Цветковића и на томе смо им искрено захвални.

4 На пример: Biljana Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, (Beograd: Ekonomski institut, 1991); Momčilo Cemović, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili. Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom*, (Beograd: Institut za unapređenje robnog prometa, 1985); Dragana Gnjatović, „Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom 1970–1990 (I)“, *SDK* 160/91, 34–37; Dragana Gnjatović, „Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom 1970–1990 (II)“, *SDK* 161/91, 38–42; Dejan Jovović, „MMF i jugoslovenska privredna reforma“, *Ekonomika* 6, 1990, 33–35; Mihailo Jovanović, „Dužnički trougao: MMF – Jugoslavija – Pariski klub“, *Poslovna politika*, oktobar 2001, 10–16; Dragan Liješević, „Spoljni dug SFR Jugoslavije po republikama i pokrajinama u periodu 1975–1990. godine“, *Finansije* 47 (9/10), 1992, 500–511.

ДУГ: КАКО ЈЕ И КАДА НАСТАО

И политичка и економска елита су сматрале да је Југославија као земља у развоју упућена на узимање страних кредита. Домаћи извори и извозни приходи нису били довољни да покрију стопу инвестиција. У тим условима је „увоз иностраног капитала постао неопходан допунски извор акумулације домаће привреде“, јер су инвестиционе амбиције „далеко превазилазиле акумулативне способности у условима када је на пораст животног стандарда стављен висок нагласак“.⁵ У теорији је било одређено да економска сарадња са иностранством не сме да обезвреди домаћу валуту и угрози ликвидност у платном промету са иностранством. У пракси се крајем седамдесетих и почетком осамдесетих десило све супротно.⁶

Спољни дуг Југославије, као озбиљан економски, политички и друштвени проблем, није настао преко ноћи, али јесте ескалирао током релативно кратког периода – друге половине седамдесетих година. Узроци су били бројни, како међународни тако и унутрашњи.

Од светских чинилаца истицали су се раст цена нафте, поскупљење технологије високоразвијених земаља и повећање камата за извозне кредите. У посебно неповољном положају биле су земље у развоју увознице нафте, јер су осетиле све наведене неповољне факторе. Сједињене Америчке Државе су користиле долар као резервну светску валуту, па су антиинфлационом монетаристичком политиком терет дефицита свог спољнотрговинског биланса, посредством високих камата на капитал,

5 Milorad Unković, „Zaduživanje Jugoslavije u inostranstvu: potrebe i mogućnosti“, *Međunarodni problemi* 1, 1975, 115, 116.

6 У једном раду из 1975, дакле у тренутку када је почело нагло задуживање земље, Оскар Ковач је навео: „Један од основних задатака дугорочне спољноекономске политике јесте да пропорције у платном билансу постави тако да оне не буду фактор обезвређења националне валуте и нестабилности у привређивању. Салдо текућег платног биланса, и у погоршаним условима на светским робним тржиштима, потребно је одржавати у оквирима у којима је могућно редовно обезбеђивати потпуну ликвидност у платном промету с иностранством, сачувати и унапредити финансијску сарадњу с иностранством без напрегнутих односа у кредитној способности земље“. Oskar Kovač, „Neki elementi dugoročne politike ekonomskih odnosa Jugoslavije s inostranstvom“, *Međunarodni problemi* 1, 1975, 107.

пребацивале на остатак света. Политиком високих камата САД је отежао коришћење капитала земљама у развоју, а америчко тржиште је постало најпривлачније за капитал, тако да је прилив страног капитала у САД у првој половини осамдесетих достигао износ укупног дуга свих земаља у развоју, чиме је најбогатија држава света финансирала свој буџетски дефицит новцем других, сиромашнијих земаља. Глобални чиниоци су били важан фактор, па Југославија није била једина држава у дужничкој кризи. Она је у „кризу дугова“ доспела истовремено када и земље у развоју – више од две трећине њихове задужености 1980. настало је у претходних шест година када је појавом „петролејских долара“ понуда капитала била велика. Те државе су крајем 1983. дуговале око 810 милијарди долара. Дужничка криза земаља попут Мексика и Бразила имала је велики значај у светским размерама, али је за задуженост Југославије још неповољнији контекст била немогућност враћања дугова Пољске и Румуније, јер је из визуре западних банака СФРЈ сврставана у исти политичко-географски оквир са њима (Источна Европа). У структури новог задуживања земаља у развоју од 1979. преовладавају кредити узети за плаћање обавеза по старим кредитима. Тиме је тај део света упао у „вртлог дугова“ – тј. „задуживање ради раздуживања“. Дужници су били изложени притиску кредитора да отплате дуг, у чему су значајну улогу имале и међународне финансијске институције (ММФ).⁷

Спољна неликвидност је, поред тога, била последица велике задужености и бројних унутрашњих проблема, пре свега слабог квалитета привређивања, који није могао да обезбеди довољно велики извоз. Југословенски систем установљен Уставом из 1974. погодовао је порасту задуживања. Још за живота Јосипа Броза Југославија је била политички и економски испарцелисана по унутрашњим административним границама. „Титова је политика била превише беневољентна према репу-

7 Државни архив Србије (ДАС), б2, ЦК СКС, к. 303, 1980, материјали са 9. седнице ЦК СКС, одржане 3. јула 1980; Cemović, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 76–85; Jovanović, „Dužnički trougao: MMF – Jugoslavija – Pariski klub“, 10–16; Milan M. Petrović, *Međunarodni dugovi: stalni rizik ili trajna rešenja*, (Beograd: Narodna banka Jugoslavije, 1985), 1–5.

бликама, које су се индивидуално могле задуживати, дистрибуирајући богатство, затварајући се у властите границе, игнорирајући цјелину тржишта“⁸ Устав из 1974. је поставио политичке основе за нестанак државе, Закон о удруженом раду је уситнио привредне организације и разбио привредне токове, Девизни закон из 1977. је поделио земљу на осам девизних делова, а напуштање усклађивања друштвених планова република и покрајина је додатно ослабило економско заједништво.⁹

У данима када се Југославија привикавала на живот без Тита, показатеља економске кризе је било много. Сви видови потрошње су расли (општа, заједничка, инвестициона). Инвестициона политика је била неконтролисана, нерационална и нереална. Претворила се у „инвестициоманију“, јер су политичке амбиције у одсуству оствареног дохотка покриване примарном емисијом и страним кредитима. Таква политика је деловала инфлаторно. Цене су расле, инфлација измицала контроли. Јединствено југословенско тржиште је пуцало. Привреде су се затварале у административне границе и постајале аутархичне. Политичким директивама су дуплирани привредни капацитети. Дугорочне везе између појединих организација удруженог рада су кидане, испорука сировина условљавана вишим ценама или плаћањем у девизама. Привреда је била зависна од увоза. Постојали су озбиљни проблеми у снабдевању становништва неким основним намирницама и привреде сировинама и репроматеријалом. Због несташнице појединих артикала настала је „потрошачка грозница“. Развила се црна берза.¹⁰

Међу оним узроцима пораста југословенског дуга који су дуго настајали биле су и крупне промене у територијалном распореду југословенског извоза и увоза од средине шездесетих до почетка осамдесетих

8 Milka Planinc, *Čisti računi željezne lady. Sjećanja*, priredio i uvodnu studiju napisao Tvrтко Jakovina, (Zagreb: Profil, 2011), 44.

9 Branko Horvat, *Jugoslovenska privreda 1965–1983, prijedlozi i rješenja*, (Ljubljana, Zagreb: Cankarjeva založba, 1984), II/205–216.

10 ДАС, Г-274, Председништво СР Србије, 1985, 25–400, док. 30–765/85; Архив Југославије (АЈ), 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/57, 13. седница, 29. 9. 1980, Информација; Јовић, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 220, 221.

година. Размена са западним земљама је средином шездесетих чинила више од половине робне размене Југославије, а само деценију и по касније мање од трећине. Супротно од тога, робна размена са социјалистичким земљама чинила је 1966. трећину, а 1981. половину југословенске размене са иностранством. Током седамдесетих извоз југословенских роба је порастао 6,5 пута. Међутим, са развијеним земљама Запада је извоз порастао само 3,65 пута. Из тога су следиле бројне тешкоће у платном билансу, па је покривеност увоза извозом¹¹ са овим земљама пала са 48,1% 1970. на 41,7% 1981. (најнижа је била 1975, само 31%). Насупрот томе, драстично је порасла робна размена са земљама у развоју (9,53 пута, при чему је извоз порастао 11,44). Тиме је учешће тих земаља у робној размени Југославије увећано са 10,2% 1970. на 16,5% 1981. године. И са социјалистичким земљама је повећана размена, па су оне учествовале у робној размени Југославије са 38,9% 1981, уместо са 25% 1970.¹²

Регионална усмереност југословенског робног извоза 1966–1982.

Период	Развијене земље Запада	Земље у развоју	Социјалистичке земље
1966–1970.	53,9%	12,1%	33,9%
1971–1975.	48%	11,7%	40,3%
1976–1980.	40%	17,2%	42,6%
1981.	32,1%	18,3%	49,6%
1982.	28,1%	20,8%	51,1%

Извор: АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености...; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИВ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица..., 20. априла 1983.

- 11 Покривеност увоза извозом представља „сразмеру у којој се налази вредност оствареног извоза наспрам вредности оствареног увоза у току једне године и показује у којој мери инострана валута, стечена извозом, представља платежно покриће за остварени увоз у истој години“. Dragutin Marsenić, *Ekonomika Jugoslavije*, (Beograd: Ekonomika, 1990), 294.
- 12 АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености југословенског извоза и увоза у периоду од 1970. до 1981. године; Oskar Kovač, „Neki elementi dugoročne politike ekonomskih odnosa Jugoslavije s inostranstvom“, *Međunarodni problemi* 1, 1975, 102.

Регионална усмереност југословенског робног увоза 1966–1981.

Период	Развијене земље Запада	Земље у развоју	Социјалистичке земље
1966–1970.	64,7%	10,1%	25,2%
1971–1975.	61,6%	13,5%	24,9%
1976–1980.	56,5%	15%	28,5%
1981.	53,2%	15,3%	31,5%

Извор: АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености...

Зависност југословенске привреде од увоза са Запада била је велика. У 1981. западне земље су у југословенском увозу сировина и репроматеријала учествовале са 46% (социјалистичке земље 35%, а земље у развоју 19%). Од укупног југословенског увоза опреме 1981. чак 80% је долазило из развијених западних земаља, а само 19,5% из социјалистичких. Око 65% увезене робе широке потрошње долазило је у Југославију са Запада, 27% из социјалистичких, а 8% из земаља у развоју. Социјалистичке земље су највише учествовале у југословенском увозу енергетских сировина (49,4%).¹³

Ови подаци показују да је Југославија привредни раст остваривала уз велику зависност од увоза. Висока потражња на домаћем тржишту, нереалан девизни курс којим је прецењивана вредност динара наспрам страних конвертибилних валута и диспаратности домаћих и страних цена, при чему су домаће цене расле више у односу на цене у земљама са конвертибилним начином плаћања, чинили су увоз профитабилним, јачали увозну зависност и слабили заинтересованост привредних организација за извоз.¹⁴

Годинама југословенска индустријска производња није успевала да извозом покрије ни своје потребе за увозним сировинама и репро-

13 АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености...

14 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Информација о реализацији економских односа са иностранством у 1980. години и оцена за 1981. годину; Marsenić, *Ekonomika Jugoslavije*, 303.

материјалом. У односима са западним развијеним земљама индустрија је извозом покривала само 70% увоза сировина и репроматеријала за себе. Увоз опреме, чија је вредност 1976–1981. била 16 милијарди долара, од чега 90% из развијених земаља Запада, вршен је скоро искључиво задуживањем. Посебно је била велика увозна зависност фармацеутских сировина, која је са око 90% била усмерена на западне земље. Немогућност увоза ових сировина довела би до скоро потпуног прекида производње лекова у земљи.¹⁵

Са друге стране, југословенски извоз се све више окретао ка источноевропским земљама, посебно ка клириншком подручју. Највећи део извоза у те земље је уговаран робним листама између државних органа, па самим тим привредне организације нису морале да улажу веће напоре ка извозној оријентацији. Југославија се плашила да ће такво стање, у условима све већег отварања источноевропских земаља ка Западу, довести до неконкурентности југословенске привреде и на том тржишту, уз немогућност брзог преоријентисања ка западним тржиштима.¹⁶

То што су бројне фабрике зависиле од увоза са Запада и извоза на Исток било је за Југославију најнеповољнија опција. Привреда је била зависна од репроматеријала, опреме и технологије са Запада, чиме је повећаван спољни дуг, јер се увоз морао платити девизама и кредитима, а извозом на Исток је уљуљкивана у схватању да ниском продуктивношћу рада, недовољним квалитетом производа и високим трошковима може трајно да остварује извоз који није доносио довољно девиза, јер је махом био клириншки. Суочен са тим показатељима, СИБ је 1981. констатовао: „То се не може издржати, не само из економских већ и из политичких разлога“.¹⁷ Мало више од годину дана касније СИБ је закључио да „ми практички још увек вршимо значајан трансфер технологије

15 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИБ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица..., 20. априла 1983.

16 АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености.

17 Исто.

из РЗЗ (развијене земље Запада – прим. С. С.) у социјалистичке земље“, али да Југославија више није била у стању да то плаћа, јер је на Западу имала стални дефицит који је покривала задужењем и високим каматама, а на Истоку је стварала суфицит у клириншкој размени којим није могла да покрива дефицит у размени са Западом, док је са земљама Истока са којима је размену вршила у конвертибилним валутама (Бугарска, Румунија, Мађарска и Пољска) имала дефицит.¹⁸

Основна карактеристика робне размене Југославије са светом био је велики дефицит у односима са развијеним земљама Запада, који је од 1976. до 1981. премашио 24 милијарде долара. Извоз на Запад је континуирано опадао, а увоз је остајао на високом нивоу. Толики дефицит је указивао и на оријентацију неких радних организација да увозе са Запада, а извозе на Исток, што је за девизни биланс Југославије представљало велику опасност. Дефицит је само делимично (око 35%) покриван неробним девизним приливом (туризам, саобраћај и друге услуге). Чак 32% дефицита је покривано дознакама радника из иностранства (гастарбајтера). Преостала трећина је покривана узимањем великих финансијских и других кредита на Западу. Више од 70% извоза у развијене западне земље је било усмерено ка Европској економској заједници, али је југословенски извоз у тај део Европе заостајао у односу на кретања увоза тих земаља: увоз ЕЕЗ 1980. је у односу на претходну годину увећан за 19,3%, али је увоз из Југославије био већи само за 3,7%.¹⁹

Југословенска оријентација у другој половини седамдесетих да повећа увоз енергетских сировина са Истока аутоматски је повећала извоз у тај део света, доприносећи преоријентацији робне размене са Запада на Исток, посебно од како је почела да расте цена нафте. У условима смањеног увоза нафте из Ирака због ирачко-иранског рата, Ју-

18 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИБ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица, 20. априла 1983.

19 АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености.

гославија није могла да смањи зависност од нафте из СССР-а, јер је увоз из Ирака пао са 5,8 милиона тона 1979. на 1,5 милиона тона 1981. То смањење Југославија је компензовала увозом из Либије, Алжира, Кувајта, Ирана, Мексика, Нигерије, Анголе, али је увоз из СССР-а и даље морао да остане на високом нивоу.²⁰

Основни узроци сталног раста трговинског дефицита били су: опадање годишње стопе раста реалног извоза, повећање увозне зависности индустријске производње, раст цена и већи увоз нафте, мањи девизни прилив од туризма од очекиваног, увоз пшенице због слабијег рода и малих резерви, „ескалација увоза“, нереалан курс динара, али и непоштовање платнобилансних и девизнобилансних позиција република и покрајина.²¹

Покривеност увоза извозом је у првој половини шездесетих била 73,8%, у другој половини шездесетих 68,3%, у првој половини седамдесетих 56,4%, да би 1979. пала на свега 48,5%. Исте тенденције погоршања имао је однос трговинског дефицита према извозу: 35,5% у првој половини шездесетих, 46,4% у другој половини шездесетих, 77,3% у првој половини седамдесетих, да би неповољне тенденције ескалирале 1979, када је трговински дефицит премашио укупни робни извоз (106,3% робног извоза). Од 1972. до 1979. друштвени производ је повећан за 51%, увоз реално за 48%, а извоз реално само 15%. То је значило да је високом унутрашњом тражњом и зависношћу од увоза финансиран динамичан развој (од 1976. до 1980. запослено је око милион људи у друштвеном сектору).²²

20 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница, 9. 2. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

21 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/258, 7. 11. 1979, Заједничка седница Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, Државна тајна, Стр. пов. 740/79, Уводно излагање.

22 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/281, 67. седница Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ, 4. 6. 1980, Неауторизоване магнетофонске белешке.

Трговински дефицит СФРЈ у милионима долара

	1966–1970.	1971–1975.	1976–1980.	1981.	1982.
укупан дефицит	-3.197	-11.455	-24.497	-4.818	-3.035
развијене земље Запада	-2.808	-9.252	-18.976	-4.884	-3.948
социј. земље И. Европе	-209	-303	-2.500	+471	+607
земље у развоју	-180	-1.900	-3.021	-405	+249

Извор: АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености...; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИБ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица..., 20. априла 1983.

Трговински дефицит, ипак, није сам по себи затегао омчу око врата југословенске спољне ликвидности, већ у комбинацији са енормним задуживањем и неефикасним привређивањем. Наиме, на крају седамдесетих или почетком осамдесетих проценат учешћа трговинског дефицита у робној размени није био већи него почетком седамдесетих, али је стање драматично погоршано када су на наплату доспели кредити узимани ранијих година.²³

Енергетска криза у свету се веома неповољно одражавала на Југославију, која је зависила од увоза нафте, чија је цена расла најпре 1973. и 1974, па потом 1979. (42%) и 1980. (75%).²⁴ Пре првог скока цена нафте, од 1970. до 1973, дефицит трговинског биланса²⁵ је просечно годишње износио око 1,2 милијарде долара, наредних година је био

23 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница, 9. 2. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

24 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

25 Трговински биланс је „систематски преглед извоза и увоза робе једне земље са иностранством током једне године“, при чему се под робом подразумева материјално добро. Marsenić, *Ekonomika Jugoslavije*, 293.

на нивоу од око 3,5 милијарди, да би се после новог скока цена нафте 1979–1981. попео на скоро 5,9 милијарди долара. Југославија је 1980, за мање количине нафте него 1979, платила око милијарду долара више.²⁶ Увоз нафте и њених деривата је чинио мање од 4% укупног увоза 1972, а 12% 1978. године.²⁷

Расцепкана у шест (осам) целина, Југославија није имала јединствен систем економских односа са светом. У складу са одредбама Закона о девизном пословању и кредитним односима са иностранством из 1977. године, обим задуживања у иностранству је утврђиван годишњим пројекцијама платног и девизног биланса,²⁸ којим је одређиван ниво задуживања за сваку републику и покрајину (платнобилансне и девизнобилансне позиције). Међутим, задуживање је било веће од планираног, јер су неки делови земље прекорачивали своје квоте. Посебне платне и девизне позиције су водиле повећању дуга, самосталности република и покрајина и затварању девизних и привредних токова у њихове оквире, кидајући раније привредне везе између појединих делова земље.²⁹ Због политичких разлога органи Федерације су избегавали да предузму мере против република и покрајина које су кршиле договор. Већ 1979. било је јасно да су платнобилансне позиције република и покрајина добиле карактер засебних платних и девизних биланса.

Пројекцијом платног и девизног биланса Југославије и пројекцијама платнобилансних и девизнобилансних позиција република и по-

26 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница, 9. 2. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 109, 1979, 05, 19. седница, 17. 7. 1979; Marsenić, *Ekonomika Jugoslavije*, 301.

27 АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 109, 1979, 05, 19. седница, 17. 7. 1979.

28 Платни биланс је укупан преглед економских односа са иностранством, укључујући све финансијске трансакције (плаћање увоза, наплата извоза роба и услуга, узимање и давање кредита, плаћање дугова по ранијим кредитима, повећање или смањивање девизних резерви и др.). Marsenić, *Ekonomika Jugoslavije*, 295.

29 Dragana Gnjatović, „Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom 1970–1990 (I)“, *SDK* 160/91, 35.

крајина било је предвиђено укупно коришћење страних зајмова и кредита за 1978. годину од 2,5 милијарди, а узети су кредити вредни скоро 3,2 милијарде долара.³⁰ У прве четири године планског периода 1976–1980. узето је пет милијарди долара финансијских кредита, што је било за 2,3 милијарде више од износа предвиђеног за цео петогодишњи период. Највећи део тих кредита је конвертован у динаре, чиме је додатно подстицана инфлација.³¹

Уместо планираних 4,7 милијарди долара дефицита платног биланса 1976–1980. он је достигао 7,4 милијарде. Рекордно висок дефицит текућег платног биланса од 3,7 милијарди долара, много изнад планираних 2,6 милијарди, забележен је 1979. Притом је те године дефицит трговинског биланса достигао 7,2 милијарде долара.³² Бројни државни и партијски функционери су у наредном периоду истицали да је та 1979. година била последњи тренутак када је требало упалити све аларме и из корена изменити државну политику. То тада, ипак, није учињено, већ је мањак покриван новим задуживањем.

У условима нефункционалности савезних органа и сукоба републичких и покрајинских бирократија, СИВ није био у стању чак ни да на време предложи јединствене пројекције платног и девизног биланса земље са билансима република и покрајина за 1980. годину.³³

Федерација и скоро све републике и покрајине су 1979. и 1980. пробиле утврђене платно-билансне позиције. За те две године је прекорачење у односу на пројектовани биланс износило укупно милијарду и 304 милиона долара. Своју билансну позицију је највише пробила Хрватска (прекорачење од 789 милиона долара). Следили су Слове-

30 АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 109, 1979, 05, 9. седница, 16, 17. V 1979.

31 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/57, 13. седница, 29. 9. 1980, Строго поверљиво, Информација о задужености Југославије према иностранству.

32 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Информација о актуелним проблемима спољне ликвидности Југославије; Marsenić, *Ekonomika Jugoslavije*, 301; Živorad Kovačević, *The External Debt of Yugoslavia*, (s. l.: s. n., 1986), 104.

33 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/258, 7. 11. 1979, Заједничка седница Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, Државна тајна, Стр. пов. 740/79, Уводно излагање.

нија са 289, САП Војводина са 254 и Македонија са 149 милиона долара. Они који су кршили договор суштински су награђивани, јер су после пробијања платног биланса у једној години добијали право да остваре дефицит и у следећој, уместо да им билансна позиција буде умањена за онолико за колико су претходне године направили минус. Овако понашање република, покрајина и Федерације је стварало притисак на девизне резерве и водило наглom повећању краткорочног задуживања у иностранству. Већ у јануару и фебруару 1980. на међубанкарским састанцима девизног тржишта продато је 908 милиона долара.³⁴

Републичке и покрајинске власти су деловале сасвим аутономно, без икакве интегрисаности. То се видело и из њихових предлога платнобилансних и девизнобилансних позиција за 1980, које су доставили крајем 1979. Иако је већ тада било јасно да се држава суочила са „алармантно високим дефицитом платног биланса“, републички и покрајински предлози су у збиру износили чак 4,9 милијарди долара дефицита за 1980. годину. Тада је СИВ проценио да платни дефицит у 1980. не би смео да пређе 2,5 милијарди, али би и тада било неопходно узети 2,6 милијарди долара финансијских кредита. Дакле, за сваки долар платног дефицита, држава се морала задужити за још један долар финансијских кредита.³⁵ Народна банка Југославије и Савезни завод за друштвено планирање су упозорили да ни дефицит од 2,5 милијарди није могуће издржати и да је за финансирање дефицита текућег платног биланса у 1979. години НБЈ била принуђена да користи 1,5 милијарди долара страних финансијских кредита, смањи девизне резерве за милијарду долара и повећа дуговања на клириншким рачунима за пола милијарде долара. Народна банка Југославије је израчунала да би за финансирање дефицита од 2,5 милијарди у 1980. морала да се додатно задужи ван земље, „што не би било могуће издржати ни економски а ни политички, што би довело у питање ликвидност земље

34 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

35 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/258, 7. 11. 1979, Заједничка седница Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, Државна тајна, Стр. пов. 740/79, Уводно излагање.

у међународном плаћању“. Из централне банке је стигло и упозорење да су у том тренутку камате на кредите на евравалутном тржишту износиле високих 17–18%.³⁶

Један од основних проблема привредног развоја Југославије седамдесетих година била је висока зависност од увоза технологија. Од 1968. до краја 1981. закључено је 2.349 уговора о економско-технолошкој сарадњи са иностранством, највише са земљама ЕЕЗ (50%), ЕФТА (17%), СЕВ (17%) и Сједињеним Државама и Канадом (15%). Југословенске власти су почетком осамдесетих оцениле да је таква политика успоравала сопствени научно-технолошки рад и домаћу технологију. Већи део југословенске индустријске производње, посебно прерађивачки сектор, развијао се на бази лиценчне технологије. Чак 90% тих уговора је садржало ограничавајуће клаузуле за југословенску привреду (у погледу даљег развоја технологије, извоза на поједина тржишта, уступања и развијања технологије са другим произвођачима у земљи, продаје производа на неким деловима југословенског тржишта и сл.).³⁷

У другој половини седамдесетих Југославија је увезла опрему вредну око 13 милијарди долара, од чега је почетком осамдесетих опрема вредна пет милијарди долара и даље била ван производне функције.³⁸ Тиме је држава знатно увећавала спољни дуг нерентабилним увозом скупе опреме.

Из југословенских докумената се може закључити да је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година спољни дуг земље био око 20 милијарди долара. То је био основни узрок спољне неликвидности. Према подацима СИБ-а, укупан дуг према иностранству изно-

36 Перо Симић, Звонимир Деспот, *Тито. Строго поверљиво, архивски документи*, (Београд: Службени гласник, 2010), 521.

37 АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености...

38 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Информација о реализацији економских односа...

сио је 1981. око 21 милијарде долара, од чега конвертибилном под-ручју око 19,5 милијарди. Посебан проблем била је висина камата, јер су каматне стопе 1980. и 1981. достигале 20%. Половина југословенског дуга је била оптерећена тим каматама, па су камате премашивале укупан девизни прилив земље од туризма. У 1980. за камате је плаћено милијарду долара.³⁹

Југославија је од 1948. до 1983. користила више од 40 милијарди долара страних кредита. До 1960. је годишње просечно користила 60 милиона, током шездесетих 630 милиона, а током седамдесетих година око 3,1 милијарду долара.⁴⁰

Раст спољног дуга се временски подударао са годинама великих инвестиционих улагања у Југославији и велике понуде кредита на међународном тржишту капитала. Домаћа акумулација није могла да прати велике инвестиционе амбиције, па се посезало за кредитима из света. Истовремено је расла потрошња у земљи, слабила је економска мотивисаност за извоз, а због великог пораста домаће потрошње растао је увоз. Закон о кредитним односима са иностранством је 1972. отворио широке могућности за узимање страних кредита за финансирање динарских трошкова у земљи. Тиме су страни девизни кредити конвертовани у динаре у земљи, чиме су расли новчана маса, цене и инфлација. То је довело до раста удела неповољних финансијских кредита у страном дугу.⁴¹

Задуженост Југославије је почела да добија веће размере од шездесетих, а кулминирала је у другој половини седамдесетих. Најважнија структурна промена у задужености настала после 1960, а посебно после 1965. године, било је померање од дугорочних државних кредита на средњорочне робне кредите страних фирми и краткорочне банкарске кредите. Учешће кредита страних фирми и банака повећано је са 32% укупног дуга 1963. на 63% 1973. Реч је о кредитима чији су усло-

39 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

40 Сетковић, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 106, 107.

41 Гнјатовић, „Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom 1970–1990 (I)“, 34, 35; Лјежевић, „Spoljni dug SFR Jugoslavije po republikama i pokrajinama“, 501.

ви у погледу намене, камата, почека и рока отплате били неповољни. У том периоду је учешће повољнијих дугорочних билатералних зајмова опало са 50% на 24%. Ни структура намене кредита није била повољна, па је од 1965. до 1973. око четвртине страних кредита и зајмова коришћено за одржавање текуће ликвидности земље према иностранству. Око десет процената је коришћено за увоз хране, а остатак за увоз опреме и репроматеријала.⁴²

Од 1970. до 1974. инострани дуг је растао просечно годишње по 527 милиона долара, а од 1975. до 1979. по милијарду и 720 милиона, дакле три пута више.⁴³ Дугови западним земљама (рачунајући укупне кредите, краткорочне, средњорочне и дугорочне) повећани су са 2,1 милијарде долара 1970. на 5,9 милијарди 1975. и 18,9 милијарди крајем јуна 1981. године. Што значи да је током седамдесетих дуг према конвертибилном подручју увећан девет пута.⁴⁴

Спољни дуг Југославије

Година	Дуг у милијардама долара
1965.	1,243
1970.	2,350
1975.	6,584
1976.	7,932
1977.	9,540
1978.	11,833
1979.	14,952
1980.	18,869
1981.	21,095

Извор: АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености; Семовић, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 120.

42 Unković, „Zaduživanje Jugoslavije u inostranstvu“, 118, 119.

43 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница, 9. 2. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

44 АЈ, 507, СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Строго поверљиво, Информација о регионалној усмерености.

Дуг је, само по основу дугорочних и средњорочних кредита, 31. децембра 1979. био 14,2 милијарде долара. Од тога је 12,7 милијарди дуговано конвертибилном подручју, од чега три четвртине развијеним западним земљама (САД, СР Немачка, Велика Британија, Француска и др.).⁴⁵

*Дуг за средњорочне и дугорочне кредите
31. децембра 1979. у милијардама долара*

<i>Конвертибилно подручје</i>	12,7 милијарди долара	100%
1. међународне финансијске организације	2,03	16%
2. развијене земље Запада	9,5	75%
САД	1,6	(12,7)
СР Немачка	2,07	(16,3)
В. Британија	2,5	(19,7)
Француска	1,19	(9,4)
остале земље	2,1	(17,1)
3. земље у развоју	0,028	0,2
4. арапске земље	0,53	4,2
5. источноевропске земље	0,555	4,2
<i>Клириншко подручје</i>	1,5	
СССР	1	
ЧССР и ДР Немачка	0,5	

Извор: АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/57, 13. седница, 29. 9. 1980, Строго поверљиво, Информација о задужености Југославије према иностранству.

Према подацима из новембра 1981. учешће појединих делова земље у дугу конвертибилном подручју, без дуга НБЈ и Федерације, било је: СР Хрватска 22,8%, централна Србија 21,8%, СР БиХ 14,6%, СР Словенија 12,5%, САП Војводина 9%, СР Македонија 6,9%, СР Црна Гора 6,3%, САП Косово 5,9%.⁴⁶

45 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/57, 13. седница, 29. 9. 1980, Строго поверљиво, Информација о задужености Југославије према иностранству.

46 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

У годинама највећег пораста задужености (1976–1980) дуг је најбрже растао у САП Косово, САП Војводини, Македонији и Хрватској, а најмање у централној Србији. Косово је од 1975. до 1980. повећало дуг 5,6, Македонија 3,5, а Војводина два пута. Само је у централној Србији друштвени производ растао више од пораста задужености, док је у свим другим деловима земље пораст дуга био изнад пораста друштвеног производа. Неповољан однос су почетком осамдесетих успеле да преокрену и БиХ и Словенија, па су заједно са централном Србијом биле једини делови земље који су наредне деценије, у односу на стање из 1975. године, имале већу стопу раста друштвеног производа од стопе раста дуга.⁴⁷

Просечне стопе раста дуга 1976–1980. у %

Република (покрајина)	1976–1980.
БиХ	17,6
Црна Гора	19,3
Хрватска	19,8
Македонија	28,8
Словенија	13,3
Централни део Србије	11,1
САП Војводина	30,3
САП Косово	41,3

Извор: Liješević, „Spoljni dug SFR Jugoslavije po republikama i pokrajinama u periodu 1975–1990. godine“, 503.

Коефицијент иностране задужености (однос отплата главнице и камата према девизном приливу) био је од 1966. до 1971. између 12,3% и 18%. Међутим, обавезе отплате страног дуга достигле су 1979. године 21% девизног прилива државе, а на конвертибилном подручју 24%. Притом, ако би се из девизног прилива изузеле дознаке радника, степен задужености би био 28%, а на конвертибилном подручју 33% девизног прилива. У то доба су ММФ и друге стране финансијске институције сма-

47 Liješević, „Spoljni dug SFR Jugoslavije po republikama i pokrajinama“, 506–511.

трале да је спољна ликвидност земље угрожена када тај коефицијент, тј. обавезе по иностраном дугу пређу 20–25% девизног прилива.⁴⁸

У другој половини седамдесетих је учешће спољног дуга у друштвеном производу и индустријској производњи непрекидно расло. То је указивало да су кредити трошени нерационално и да нису били у функцији развита земље већ потрошње.⁴⁹

*Учешће спољног дуга у друштвеном производу
и индустријској производњи у процентима*

Година	у друштвеном производу (укупно)	у друштвеном производу (конвертибилно)	у индустријској производњи (укупно)	у индустријској производњи (конвертибилно)
1975.	15,2	13,6	42,8	38,3
1976.	17,7	15,6	49,8	43,9
1977.	19,7	17,3	54,7	48,2
1978.	22,8	20,1	62,5	55,3
1979.	26,9	24,2	73	65,7
1980.	33,2	30,5	88,5	81,2
1981.	36,5	33,8	95	87,9

Извор: АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 15. седница, 9. 11. 1982, Строго поверљиво, 3/97, Спољни дугови Југославије, проблеми отплата и могућности нових задужења.

Ануитети су 1982. достигли пет милијарди долара. Југословенска власт је проценила да је тај износ био на нивоу 96% акумулације домаће привреде или 46,3% конвертибилног девизног прилива без дознака радника и исељеника. Дакле, југословенска привреда је требало да ради само

48 АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 109, 1979, 05, 9. седница, 16, 17. V 1979; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви и спољној ликвидности Југославије.

49 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 15. седница, 9. 11. 1982, Строго поверљиво, 3/97, Спољни дугови Југославије, проблеми отплата и могућности нових задужења.

за враћање кредита.⁵⁰ Од 1976. до 1980. је за ануитете потрошено 81,7% прираста друштвеног производа, да би 1981. отплата ануитета била 2,5 пута већа од прираста друштвеног производа, према ценама из 1980.⁵¹

Проблем спољне ликвидности Југославије је почео да постаје озбиљан политички, економски и друштвени проблем већ од 1979, када су почеле да се осећају последице неконтролисаног задуживања из неколико претходних година. Наредне године је ситуација постала још тежа. Висок спољни дуг, тешкоће у финансирању високог дефицита платног биланса у 1979, низак степен ликвидности земље у међународним плаћањима, девалвација динара од око 43% 1980. и неизвесност да се једном продате девизе могу поново купити, довели су у фебруару и марту 1980. до престанка рада јединственог девизног тржишта у Југославији. Његово функционисање је замењено интервенцијама НБЈ за потребе Федерације и продајом девиза банкама у циљу очувања спољне ликвидности. Токови девизне циркулације су сведени у веома уске оквире у виду привремених позајмица са кратким роковима враћања. То је нарушавало политику јединственог курса динара формирањем мноштва тржишта девизама са веома различитим курсевима, по правилу вишим од званичног. Девизни токови су постали нелегални. У пракси је легализовано плаћање у девизама између организација удруженог рада. Девизе су истиснуле динар из платног промета. Затварање токова циркулације девиза десило се не само на покрајинским и републичким границама већ и у ужим регионима, на нивоу овлашћених банака па и самих радних организација које су биле извозници.⁵²

50 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви и спољној ликвидности Југославије; Симић, Деспот, *Тито. Строго поверљиво*, 520.

51 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 15. седница, 9. 11. 1982, Строго поверљиво, 3/97, Спољни дугови Југославије, проблеми отплата и могућности нових задужења.

52 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Информација о реализацији економских односа са иностранством у 1980. години и оцена за 1981. годину; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности крајем 1981. године и почетком 1982. године.

СУОЧАВАЊЕ СА КРИЗОМ: ГОДИНЕ НЕРЕШАВАЊА ПРОБЛЕМА 1980. и 1981.

Југословенском руководству је 1980. била позната озбиљност проблема спољног дуга и потенцијалних тешких последица, попут ликвидности према иностранству. Та и следећа година су потрошене у покушајима да се новим кредитима и променама у унутрашњој политици очува финансијска стабилност државе.

Политичке прокламације и економске мере 1980. године

Поставши свесна проблема спољног дуга, југословенска власт је од краја седамдесетих усвајала партијске и државне закључке и спроводила економске мере, које су давале само делимичне резултате.

Крајем 1978, на основу одлуке СИВ-а, група савезних институција, међу којима је била и Народна банка Југославије, проучавала је могућност рефинансирања или репрограма раније закључених неповољних страних кредита. Већ тада су многе привредне организације имале проблема са отплатом кредита чији су услови оцењени као неповољни, пре свега због кратког рока отплате и високих камата (више од 9,5% за кредите у доларима, преко 9% за кредите у немачким маркама и више од 7% за кредите у швајцарским францима). Захтеви југословенских банака за рефинансирањем су достигли скоро 1,3 милијарде долара. Излаз је виђен у узимању нових финансијских кредита за отплату старих неповољних.⁵³ Савезно извршно веће је почетком 1979. усвојило закључак о етапном рефинансирању ранијих неповољних кредита, па су током те године узети кредити за рефинансирање вредни око 1,1 милијарду долара са мањим каматама и дужим роковима отплате од ранијих.⁵⁴

53 АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 111, 1978, 05-660, 28. 12. 1978.

54 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, ф. 694, Председништво СФРЈ, Стр. пов. 66/2, Информација о резултатима акције рефинансирања.

Током 1979. је постало јасно да југословенско друштво не успева да усклади потрошњу са реално расположивим друштвеним производом, заустави инфлационе тенденције, повећање трговинског дефицита и дефицита платног биланса, прилагоди раст плата и личне потрошње расту дохотка. На заједничкој седници Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ 7. новембра 1979. председник СИБ-а Веселин Ђурановић,⁵⁵ кадар из Црне Горе који је на тој функцији остао све до 1982, саопштио је да је задуженост земље „достигла алармантан ниво“, да је питање платног биланса било „кључни проблем земље (...) битан ограничавајући фактор даљег развоја“ и „индикатор значајног погоршања наше позиције у међународним економским односима, са могућим и политичким импликацијама“. Трговински дефицит је означио као централно питање платног биланса земље.⁵⁶

Као резултат расправе у Председништву ЦКЈ СКЈ 7. и 20. новембра 1979. усвојени су закључци који су представљали темељна начела „политике економске стабилизације“ наредних година и полазиште свих будућих расправа и опредељења. Председништво је констатовало да су у позадини континуираног раста производње, запослености и животног стандарда били продубљивање јаза између оствареног дохотка и свих видова потрошње, убрзани раст цена и дефицита платног биланса и слабости самоуправног система у коме је велики део дохотка и даље био отуђен од радника у удруженом раду. Закључено је да су неповољне тенденције у економским односима са иностранством, манифестоване кроз све већи дефицит трговинског и платног биланса, попримиле те године „озбиљне размере“, јер је раст производње и потрошње годинама био ослоњен на унутрашњу конјунктуру, повећан увоз и стране кредите, уз недовољан раст извоза. Председништво ЦК СКЈ је одредило начела на којима треба да се заснива политика економ-

55 Веселин Ђурановић (1925–1997) био је председник СИБ-а од 1977. до 1982, председник Председништва Црне Горе 1982/83, а председник Председништва СФРЈ 1984/85.

56 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/258, 7. 11. 1979, Заједничка седница Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, Државна тајна, Стр. пов. 740/79, Уводно излагање.

ке стабилизације која је подразумевала „одрицања у инвестицијама, општој, заједничкој и личној потрошњи, у увозу“: расподела према резултатима рада, супротстављање свим видовима усвајања инвестиционих одлука „спрегом технократских и бирократских снага мимо радника у удруженом раду“, подизање продуктивности, смањење увозне зависности привреде, усклађивање увоза са платнобилансним могућностима, заустављање даљег раста задужености земље и очување неопходних девизних резерви за осигурање спољне ликвидности. Извоз је назван „општедруштвеним приоритетом“.⁵⁷

Наредних година ће партијски врх много пута расправљати о истим темама, потврђивати иста начела и исто толико пута констатовати да се она не остварују.

У то време је и Јосипу Брозу било јасно да је задуживање у иностранству постало горући проблем, али није подржавао предлог СИБ-а да се он ублажи девалвацијом динара. Био је сумњичав по питању ефеката девалвације ако не буде праћена низом системских мера („хоће ли то донети користи неке трајније или ће то бити поједено за шест месеци. А шта ћемо онда? Срозамо у вражију матер динар и то ће имати политичке реперкусије“). Почетком децембра 1979. Тито је упозорио да „смо већ јако прекардашили и задужења и дебаланс“, да се „много задужујемо“, да је узимање страних кредита текло без контроле и да су „већ почеле кредите да траже поједине општине вани, мимо владе“. Рекао је да је држава због трошења девизних резерви дошла до „границе солвентности“. Спољни дуг је Тита највише бринуо зато што је угрожавао југословенски престиж у свету и компромитовао самоуправни систем. Говорио је и о једном од узрока задуживања – превелика потрошња у земљи („Имамо новца у промету који нема покриће, који није утеловљен у рад. Трошимо више него производимо“). Опасним је сматрао и то што су велики привредни системи у земљи пословали са губитком. Критиковао је превелике трошкове путовања функционера у

57 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/260, 20. 11. 1979, Заједничка седница Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, Заључци.

иностранство и велики увоз робе коју је сама Југославија производила или која није била неопходна.⁵⁸

Југословенски политичари су током 1980. у више наврата покушавали да реторички удахну живот политици економске стабилизације и закључцима Председништва ЦК СКЈ из новембра 1979. Бројни проблеми су тачно и јасно идентификовани у салама у којима су се састајала партијска и државна тела, али нису уклањани у стварном животу. Нешто пре Титове смрти, 3. априла 1980, на проширеној седници Председништва ЦК СКЈ је указано на то да је економска ситуација била „најслабија тачка укупне политичке ситуације у земљи“. За најакутније проблеме су означени нереална потрошња, посебно инвестициона, економски односи са иностранством, цене и кредитно-монетарни систем. Тада је закључено да је задуженост, посебно према конвертибилном подручју, „достигла горњу критичку тачку“, те да су девизне резерве „веома смањене“. Партијски врх је био јасан: „Постајемо неликвидни у међународним плаћањима, што може имати далекосежне неповољне последице, не само за економски положај, већ и на политички углед земље у међународним односима“. Без увијања је констатовано и да су платно-билансне позиције република и покрајина у оквиру платног биланса земље претваране у пракси у платне билансе република и покрајина.⁵⁹

Председник СИБ-а Веселин Ђурановић је на заједничкој седници Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ 4. јуна 1980. говорио о „изузетно неповољном стању спољне ликвидности Југославије“ због кога су банке осуђене на узимање краткорочних кредита, а доведена у питање способност текућих плаћања земље, посебно за увоз нафте, сировина и репроматеријала. Указао је на проблем смањивања девизних резерви земље. Убеђивао је југословенски врх у неопходност девалва-

58 Тито: „али је страховито велика цифра куповања вискија у Трсту. Преко 150 милиона долара. А ми имамо ракије, враг је однио, колико хоћеш“. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 414, Прилог 2. Део разговора друга Тита са Тихомиром Станојевићем.

59 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, Ш/276, 55. проширена седница, 3. 4. 1980, Информација.

ције динара и смањивања потрошње. Упозорио је да држава више није имала маневарског простора за неуспеле економске потезе попут недоследно спроведене реформе из средине шездесетих, када је постојао „вентил“ у виду одласка милион људи на рад у иностранство наредних година. Његова наследница Милка Планинц⁶⁰ је сматрала неопходним напуштање политике развоја на нереалном задуживању у иностранству и оријентацију на политику која подстиче деловање економских законитости. Тражила је да Југославија буде јединствено привредно подручје и да се прекине пракса њене економске дезинтеграције.⁶¹

У сличном духу је 12. јуна 1980. на Једанаестој седници ЦК СКЈ у уводном реферату говорио Душан Драгосавац,⁶² функционер из Хрватске. Сматрао је да се привредни раст више није смео заснивати на све већем задуживању у иностранству, екстензивној производњи, високом увозу, инфлацији, дефициту у платном билансу и високим ценама производа намењених домаћем тржишту.⁶³

У августу 1980. Председништво СФРЈ је упозорило на појаву „приватног клиринга девиза“ и погоршање степена задужености земље, захтевајући да буде дозвољен само онај увоз који ће бити у функцији производње за извоз и снабдевања артиклима неопходним за живот.⁶⁴

Председништво ЦК СКЈ је 9. септембра 1980. подсетило да је већ до тада прекорачен планирани платни дефицит за ту годину и да држава није успевала да оствари ни план о смањењу увоза опреме у корист сировина и репроматеријала, упркос томе што је задуженост земље имала „висок ниво“ који је био „међу највећим у свету“. Веселин Ђурановић је изнео податак да је за целу 1980. био планиран увоз опреме у вредности од 1,9 милијарди долара, а да је до средине августа дости-

60 Милка Планинц (1924–2010) од 1971. била је на челу СК Хрватске, а у мају 1982. постала је прва жена на челу СИБ-а и на тој функцији остала четири године.

61 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/281, 67. седница Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ, 4. 6. 1980, Неауторизоване магнетофонске белешке.

62 Душан Драгосавац (1919–2014) је обављао низ партијских и државних функција у Хрватској. На савезном нивоу је био члан ЦК СКЈ и његовог председништва, чији је био и председник 1981–82.

63 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/55, 11. седница, 12. 6. 1980, Реферат.

64 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/288, 67. седница, 9. 9. 1980.

гао 2,3 милијарде. Апострофирано је и непостојање девизног тржишта у земљи, уместо кога су у републикама и покрајинама владала илегална тржишта девиза, те су у привредном животу циркулисале две врсте валута – „наша и стране“. Власт је морала да призна да је у јулу и августу 1980, као последица високог пораста кредитних пласмана банака и појачаног коришћења примарне емисије, новчана маса енормно повећана, пробијајући утврђене оквири и угрожавајући антиинфлациону политику. У првих шест месеци 1980. раст новчане масе био је у складу са кредитно-монетарном политиком (24 милијарде нових динара), да би за само месец и по у јулу и првој половини августа новчана маса била увећана за 33 милијарде нових динара. Каматне стопе од око 6%, које су биле испод нивоа високе инфлације, подстицале су инвестициону потрошњу без ослонца у реалном дохотку.⁶⁵

У реферату на седници Председништва ЦК СКЈ, 29. септембра 1980, председник тог тела Стеван Дорњски је говорио о бројним проблемима југословенске привреде и друштва и више пута указао на феномене који су угрожавали спољну ликвидност земље. Говорио је о недовољним девизним резервама, неуспеху у стварању услова за нормално функционисање девизног тржишта и појави бројних илегалних девизних тржишта. Навео је да су банке у недостатку девиза узимале краткорочне неповољне позајмице у иностранству уз камату од 17% до 20% и да ће то за последицу имати повећање задужености земље и поскупљење домаће производње, чиме ће она бити још мање конкурентна на међународном тржишту. Доказивао је да је велика инвестициона потрошња и даље била мотивисана политичким притисцима, а не економским рачуницама („у нашем друштву такве последице и појаве су производ старих односа, у којима радни људи и радничка класа још увек не располажу акумулацијом и од којих још стварно не зависе све инвестиционе одлуке“).⁶⁶

65 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/57, 13. седница, 29. 9. 1980, Информација; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/288, 67. седница, 9. 9. 1980.

66 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, II/57, 13. седница, 29. 9. 1980, Реферат Стевана Дорњског.

Политичке прокламације су 1980. биле праћене и мерама економске политике СИБ-а које су давале ограничене ефекте. Позитивних резултата је било, али не и суштинског заокрета. Држава је посегла за девалвацијом националне валуте. Радило се о прворазредној политичкој одлуци, за коју је била неопходна сагласност Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ. Она је дата на заједничкој седници ових органа 4. јуна 1980, само месец дана након што је преминуо Јосип Броз, противник те мере. Савезно извршно веће је очекивало да ће ефекти девалвације (процењени на више од три милијарде долара) бити довољни да се дефицит платног биланса у 1980. задржи у планираним границама од две милијарде долара. Чак и у том случају, Југославији је 1980. било неопходно да добије четири и по милијарде долара из иностранства, од чега би финансијски кредити били бар две и по милијарде.⁶⁷ Динар је 1980. просечно депресирао према основним конвертибилним валутама за око 43% (30% девалвацијом од 6. јуна, а осталих 13% постепеним клизањем курса). Уз друге мере, то је повећало извоз у другом делу године, али је инфлација до краја године скоро сасвим потрла ефекте девалвације. Крајем 1980. ограничен је увоз опреме и робе широке потрошње, као и оних производа за репродукцију које је било могуће обезбедити из домаћих извора. У односу на 1979. увоз је реално смањен за 10,5%, а извоз повећан за 11%. Покривеност увоза извозом је у односу на претходну годину повећана са 48% на 60%. Током 1980. је забележен дефицит платног биланса од 2,3 милијарде долара, што је било осетно мање него 1979. (3,7 милијарди), али за неколико стотина милиона више него што је било пројектовано. Приходи од туризма (1,1 милијарда долара) били су 1980. већи за 40% него 1979, а приходи од саобраћајних услуга (1,7 милијарди долара) за 27,4%. Значајан допринос финансирању платног дефицита 1980. био је пораст средстава на де-

67 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/281, 67. заједничка седница Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ, 4. 6. 1980, државна тајна, Записник, Информација о даљим мерама.

визним рачунима грађана (те године је на рачунима било 7,8 милијарди долара, тј. 1,3 милијарде више него претходне).⁶⁸

Нови кредити 1980.

И поред предузетих мера за смањење девизног одлива и повећање прилива, 1980. је било немогуће обезбедити спољну ликвидност без великог задуживања у свету. Југословенски врх је у пролеће те године, суочен са енормним платним дефицитом, решио да финансијски пожар гаси узимањем нових кредита. Дуг земље је тада повећан за најмање око три и по милијарде долара. Средином године је договорен кредитни аранжман са Међународним монетарним фондом.⁶⁹

Услед криза на међународном тржишту капитала и сопствене неликвидности, југословенски банкарски сектор је све теже долазио до кредита ван земље. У таквим условима је Југославија у пролеће 1980. кренула у потрагу за кредитима на државном нивоу. Да се не би урушавао углед земље, избегавано је узимање државних кредита, него се прибегло решењу да кредите узме НБЈ и да их добије од пословних банака, али уз подршку страних влада. Тим средствима је требало ублажити ефекте платнобилансног дефицита и подржати програм стабилизације. Југословенске власти су дипломатску акцију усмериле ка низу западних држава и Кувајту, премда су пристале и на задуживање код ММФ-а, што је био својеврсни услов да добију подршку влада западних земаља.

Међународни монетарни фонд је основан као међународна финансијска организација, са статусом специјализоване агенције ОУН-а,

68 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Информација о реализацији економских односа са иностранством; *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj*, 1980, 3, 5; Коста Николић, *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*, (Београд: Службени гласник, 2017), 217; Войн Божинов, *Социјалистическа Југославија в агония (1980–1989 година)*, (Софија: ИК „Арка“, 2019), 73.

69 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Информација о реализацији економских односа са иностранством.

на Бретонвудској конференцији 1944. године. Југославија је била члан ММФ-а од оснивања и све до почетка осамдесетих није имала значајније проблеме у отплаћивању узетих средстава нити је узимала велике износе. Први аранжман са ММФ-ом је закључила 1949. на девет милиона долара.⁷⁰ До краја 1981. користила је 2,2 милијарде долара средстава Фонда. Динамика коришћења и висина дуга јасно су указивали на кретање југословенског платног дефицита и све већу зависност од ММФ-а. До краја 1971. Југославија је користила само 367 милиона, од 1974. до краја 1980. године 1,2 милијарде, а само у 1981. око 653 милиона долара. Југословенски дуг ММФ-у износио је 1973. 26,2 милиона, 1975. 181,7 милиона, 1980. око 760 милиона, 1981. око милијарду и 251 милион, 1982. око милијарду и 754 милиона, а крајем 1983. око две милијарде и 178 милиона долара. На прелазу из седамдесетих у осамдесете дошло је до промена у пословној политици Фонда које су омогућиле задуживање чланица у износу који је премашивао њихову квоту. Услов да ММФ одобри средства некој земљи био је да је финансијски програм земље био у сагласности са циљевима ове институције. За сваку државу је било веома важно да Фонд прихвати њен стабилизациони програм, јер су тиме стварани услови за несметано задуживање код комерцијалних банака на тржишту капитала, будући да је то охрабривало банке да и оне позајме средства тој држави.⁷¹

Југословенски мотив за аранжман са ММФ-ом је био видљив из дописа ССИП-а гувернеру НБЈ Ксенту Богоеву⁷² 8. априла 1980. у коме је стајало да платнобилансна ситуација „већ има одређени негативни ефекат у међународним финансијским круговима који долазе до изражаја кроз извесну уздржљивост од стране иностраних банака према ју-

70 Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, 123.

71 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима насталим у разговору са мисијом ММФ-а; Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, 45, 85; Cemović, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 115.

72 Ксенте Богоев (1919–2008), академик, економиста и професор универзитета из Македоније. Гувернер НБЈ је био од 1977. до 1981.

гословенским зајмотражиоцима⁷³. Одлуком Одбора извршних директора ММФ је 6. јуна одобрио Југославији *stand by* аранжман⁷⁴ у оквиру шире акције за обезбеђивање средстава за финансирање дефицита текућег биланса, отплату доспелих дугова и повећање девизних резерви у висини од 339 милиона специјалних права вучења (око 440 милиона долара). У дискусији је учествовао велики број извршних директора и сви су се изјаснили у прилог југословенском захтеву. Поздравили су то што је програм који је подржан *stand by* аранжманом био стабилизациони програм Југославије, а не Фонда. Позитивно су оценили девалвацију динара. Средства су одобрена за период од 6. јуна 1980. до 31. децембра 1981. с тим да их Југославија користи према следећој динамици: око половине до новембра 1980, а потом по 64 милиона долара сваког квартала до краја 1981. Квартално повлачење средстава је било условљено одржавањем спољног дуга, девизних резерви, нето кредита банкарског сектора и задужења Федерације код НБЈ у оквиру планираних лимита. Сутрадан је одлуку подржао Борд ММФ-а. Од 21 члана дискутовало је њих 13, сви су дали подршку програму стабилизације. Међутим, четворица дискусаната су исказала и одређену уздржаност у форми питања: да ли негативна камата (нижа од инфлације) подстиче претерану потрошњу а дестимулише штедњу у условима инфлације од 20%, какви су ефекти везивања увоза за извоз и какви су изгледи да се на тржишту капитала обезбеде додатна средства. Тада исказана појединачна уздржаност у погледу политике каматних стопа које су биле ниже од инфлације претвориће се наредних година у општи и систематски притисак на Југославију да каматне стопе усклади са инфлацијом.⁷⁵

73 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), 1980, ОУН, фасцикла 196, досије 1, 420850.

74 *Stand by* аранжман је представљао кредитну линију код Фонда за одређени период, а коришћење средстава је обављано у фазама и било је условљено остваривањем постављених циљева по кључним елементима финансијске политике на које се земља чланица обавезала писмом о намерама. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима; Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, 125.

75 ДАМСПРС, ПА, 1980, ОУН, ф. 196, д. 1, 433225, 433904; Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, 130.

Програм аранжмана из јуна 1980. заснивао се на циљевима југословенске економске политике и стабилизационог програма (смањење инфлације и спољног дефицита, рестриктивне мере у области инвестиционе политике) и није садржао никакве посебне обавезе осим испуњавања циљева из стабилизационог програма. Био је то тренутак када је Југославија све више почела да улази у чврст заглај са том институцијом. Одсуство унутрашњих реформи и неиспуњавање финансијских обавеза према страним повериоцима чиниће временом тај заглај све снажнијим.

Осим ка ММФ-у, коме се морала обратити и због тога што је то био услов западних земаља да је финансијски подрже, Југославија је у пролеће 1980. тражила нове кредите и од Запада и од Кувајта. На Западу су одабране развијене земље за које је оцењено да са њима постоје добри политички односи и развијена економска сарадња (САД, СР Немачка, Велика Британија, Италија, Аустрија, Француска). Југославија је сматрала да су те земље биле у обавези да јој кредитима помогну да се избори са тешкоћама насталим делом и због дефицита у размени са њима и то им је дипломатским путем предочавала. Акцију је представила као део напора да уз страну финансијску подршку оствари стабилизациони програм, с тим да кредити добијени у 1980. буду прва од три трогодишње трансхе. Дакле, истим државама би се обратила и у наредне две године. Југословени су као разлоге за узимање кредита наводили проблеме изазване платним дефицитом, скоком цена нафте, земљотресом у Црној Гори и лошим последицама које су имале две узастопне неповољне жетве. Од западних влада је тражено да политичким притиском утичу на банке да одобре кредите НБЈ, јер је руководство било свесно да су комерцијалне банке већ постале уздржане према кредитирању Југославије. Тактика је била да се кредити на Западу добију билатерално, а не од блока држава. Супротно југословенској жељи, западне државе су наступале синхронизовано, уз међусобне и консултације са ММФ-ом. Југославија је успела да избегне само то да буде и она учесник тих мултилатералних састанака. Успела је да би-

латералне аранжмане оствари са Француском (150 милиона долара), Италијом (тек у фебруару 1981. закључен је кредит од 300 милијарди лира, по 150 милијарди у две године), Аустријом (100 милиона долара) и СР Немачком (500 милиона марака финансијског кредита и 600 милиона марака „Хермес“ кредита осигураног гаранцијом немачке владе за увоз репроматеријала), али не и са САД-ом и Британијом, са којима је морала да пристане на синдикувани кредит банака више држава од 400 милиона долара (САД 177, Британија 125, Канада 42,5, Јапан 31,5 и од других банака 24 милиона). Ипак, иако је већ те године приступ западних држава кредитирању Југославије био у великој мери синхронизован и међузависан, то је тек био увод у потпуно постављање према Југославији у форми једног блока, што ће постати још карактеристичније наредних година.⁷⁶

Од Француске је тражен кредит од по 200 милиона долара у 1980, 1981. и 1982. години, дакле укупно 600 милиона долара за подршку платном билансу. Кредит би француске банке дале НБЈ и био би коришћен за увоз сировина и репроматеријала. Саговорници савезног секретара за финансије Петра Костића, који је на тој функцији био до 1982. када га је наследио Јоже Флорјанчич,⁷⁷ на тему кредита за Југославију били су, у Паризу у јулу 1980, министар привреде Рене Монори (René Monory) и министар спољне трговине Жан Франсоа Денио (Jean François Deniau). Костић је уверавао да је стабилизациони програм био основ економске политике а уклањање платнобилансних тешкоћа у функцији стабилизације и да су кредити западних земаља били потребни за одржавање спољне ликвидности и девизних резерви. Монори је ставио у изглед прихватање југословенског захтева, али само за 1980, док би се о кредиту за наредне две године одлучивало sukcesивно. Француска је инсистирала на мултилатералним консултацијама са

76 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 7, 48268; ДАМСПРС, ПА, 1980, Италија, ф. 63, д. 22, 46527; Слободан Селинић, „Западни кредити Југославији 1980. године: на путу без повратка“, *Токови историје* 1/2024, 225–254.

77 Јоже Флорјанчич (1935–2018) био је економиста и политичар из Словеније. Обављао је више партијских, државних и економских послова у Словенији, а 1982. је постао савезни секретар за финансије.

другим западним државама од којих су тражени кредити, али је због противљења југословенске стране одустала од идеје да и Југославија учествује у њима, већ је са другим земљама наставила „дискретне консултације“. У Паризу су се 15. септембра састали представници Француске, Британије, САД-а, Јапана, СР Немачке, Швајцарске, Аустрије, Италије и ММФ-а. Представник Фонда је изнео анализу југословенског програма стабилизације и решавања дефицита платног биланса. Његова оцена је прихваћена и закључено је да се југословенском захтеву изађе у сусрет, али је изнет и низ питања на која ММФ није имао одговор. Западне земље је интересовало какви су били југословенски економски односи са СССР-ом и да ли и он учествује у програму стабилизације, да ли се Југославија обратила и СССР-у за кредит, колико је било учешће држава произвођача и извозника нафте у кредитирању југословенског платног дефицита с обзиром на добре политичке односе са многима од њих. Посебно су поменути Ирак, Кувајт и Либија. Питање југословенског кредита у Француској није померено са мртве тачке ни на јесен на састанку седам француских банака. Оне се нису сложиле да одобре Југославији кредит тврдећи да су њихова средства већ лимитирана у додељивању дугорочних и краткорочних кредита југословенским организацијама удруженог рада. Банке су тражиле гаранцију француске владе, али је влада одбила. Уместо очекиваног кредита, председник административног савета Француско-југословенске банке Жан Мари Толер (Jean Marie Tauler) је помоћнику савезног секретара за спољну трговину Винку Миру у Паризу 4. новембра нудио сарадњу у областима које су биле профитабилне Француској: на пољу енергије, у домену истраживања угља и нафте, „истичући да је познато да Југославија има изворе и једне и друге енергије и да то треба искористити“. Поменуо је сарадњу на истраживању подморја и у заједничкој производњи опреме за експлоатацију нафте и плина. Нудио је да француске фирме раде на истраживању нафте у Југославији. Француска је већ била проценила да ће за тај посао бити потребне бар три нафтне платформе и нудила да их Југославија лизингом закупи у Француској. Две стране су се договору о кредиту приближиле преговорима представника НБЈ са представницима три француске банке (Société Générale, Banque Nationale

de Paris и Banque de Paris et des Pays-Bas) од 12. до 14. новембра 1980. у Паризу. Југословенска делегација се опет позивала на стабилизациони програм и чврсто опредељење да се он спроведе, чињеницу да ће се средства кредита користити за плаћање у Француској и да ће кредит бити користан и за француску страну, јер ће обезбедити коришћење њене технологије и робе у Југославији. Французи су тада пристали да дају кредит, па су у Паризу 15. децембра 1980. потписана три уговора о кредиту од 150 милиона долара француских банака Народној банци Југославије.⁷⁸

Већ у пролеће 1980. југословенске банке нису успевале да про-
дру на америчко финансијско тржиште. Амбасадор САД-а Лоренс Игл-
бергер⁷⁹ (Lawrence Eagleburger) у ССИП-у је 1. априла 1980. поменуо
„опрезнији став“ америчких банака у односу на Југославију изазван за-
бринутошћу за економску ситуацију у свету „која је врло сложена“, али
и економску ситуацију у САД-у и Југославији. Амбасадор је ипак сматрао
да такво стање није било забрињавајуће и да ће став америчких бана-
ка највише зависити од тога какве ће резултате имати југословенска
привреда у 1980. години: поправљање у односу на 1979. би подигло по-
верење у Југославију, али је упозорио да у случају да се стање погорша
„може доћи до проблема“. Оценио је и да је „нервоза западноевропских
банака у односу на Југославију знатно већа него америчких банака“ и да
је он лично био у контакту са извршним директором Chase Manhattan
банке Дејвидом Рокфелером (David Rockefeller) „који са доста оптимиз-
ма гледа на економску ситуацију у Југославији и који је вољан да помо-
гне у превазилажењу опреза финансијских кругова у САД“.⁸⁰

Југославија је убрзо после тога почела да испитује терен за до-
бијање финансијске подршке у САД-у, током лета се прешло на озбиљ-

78 ДАМСПРС, ПА, 1980, Француска, ф. 41, д. 14, Француска – Југославија: државни дугови и зајмови.

79 Лоренс Иглбергер (1930–2011), амерички каријерни дипломата, амбасадор у Југославији 1977–1981, а кратко је био и државни секретар за спољне послове 1992–93. као једини каријерни дипломата на том положају. Његово политичко деловање је великим делом везано за Југославију, у којој је службовао и раније у Амбасади САД-а и помагао обнову земљотресом порушеног Скопља.

80 ДАМСПРС, ПА, 1980, САД, ф. 112, д. 33, 419067.

није преговоре, а посао је закључен тек у другој половини децембра. У томе су важну улогу имали Иглбергер, Рокфелер и југословенски амбасадор у САД-у Будимир Лончар,⁸¹ који је био у добрим односима са Иглбергером.⁸²

Амбасадор Лончар је у априлу почео да америчким државним и банкарским круговима наговештава југословенску потребу за финансијским средствима. Најпре је државном секретару за финансије Вилијаму Милеру (William Miller) пренео југословенску жељу да америчка влада подржи већи извоз из Југославије у САД и веће улагање америчког капитала у Југославију. Образложио је стабилизационе мере и намеру југословенске владе да у тој години користи додатна страна финансијска средства и изразио очекивање да ће добити америчку подршку, апострофирајући разговоре са ММФ-ом о *stand by* аранжману. Милер је дао подршку југословенским захтевима, укључујући и онај код ММФ-а. Изнео је да је највећи проблем САД-а била инфлација изазвана ценама нафте и у том контексту говорио о антиинфлационим мерама своје владе, политици уштеда, рестриктивној монетарној политици и смањењу буџетске потрошње.⁸³ Сличне ставове Лончар је у априлу 1980. износио и Рокфелеру. Обавестио га је да је југословенска привреда и даље била упућена на изворе финансирања из света и да је спроводила одлучне мере у циљу стабилизације и отклањања диспропорција у трговинском и платном билансу и да ће се обратити и другим државама за нове кредите. Рокфелер му је скренуо пажњу да је тада цена капитала била висока због монетаристичких мера америчке владе. Ипак, потврдио је жељу да његова банка буде међу водећим у привредној сарадњи са Југославијом.⁸⁴

Тиме је дипломатским каналима добијена начелна подршка америчких политичких и банкарских кругова, али је до конкретизовања

81 Будимир Лончар (1924), дипломата, био је амбасадор у Индонезији (1965–1969), СР Немачкој (1973–1977) и САД-у (1979–1984) и последњи савезни секретар за иностране послове (1987).

82 Tvrтко Jakovina, *Budimir Lončar. Od Preka do vrha svijeta*, (Beograd: Službeni glasnik, 2021), 327.

83 ДАМСПРС, ПА, 1980, САД, ф. 112, д. 33, 421941.

84 ДАМСПРС, ПА, 1980, САД, ф. 112, д. 34, 424102.

финансијске подршке био дуг пут. Начелни пристанак је омогућио секретару за финансије Петру Костићу да 24. априла у Хамбургу покрене то питање у разговору са америчким колегом Милером, али и даље без неких од битних детаља. Костић је упознао саговорника са програмом стабилизације и проблемима са спољном ликвидности. Говорио је о оријентацији Југославије да проблем решава сопственим снагама уз финансијску подршку „пријатељских земаља“. Костић је одговорио на Милерово питање о висини платног дефицита у 1979, али је избегао да изнесе висину југословенског захтева за кредитом од САД-а. Међутим, поменуо је да тај износ превазилази могућност сарадње са америчким комерцијалним банкама и да је потребна подршка америчке владе и Федералних резерви. Милера је интересовало које ће земље Југославија још контактирати, на шта је Костић поменуо Немачку, Кувајт и Француску. Коначно, Милер је рекао да је његов став „у принципу афирмативан“ и обећао одговор своје владе за неколико седмица. Одговор је био позитиван и њега је Милер пренео Костићу 8. маја. Већ тада су се појавиле начелне разлике. Милер је предност дао мултилатералном, а Костић билатералном приступу. Југославија је захтев конкретизовала 14. маја када је Костић саопштио Иглбергеру да је од САД-а очекивано по милијарду долара 1980, 1981. и 1982. Од америчке владе је тражена подршка за закључење кредита са комерцијалним банкама у погледу висине камате, рока трајања и обима, тако да услови буду повољнији од комерцијалних. Костић је тада изнео да би југословенски партнер била Народна банка Југославије. Следили су вишемесечни преговори, у којима се одмах искристалисало да ће водећа америчка банка у том послу бити Рокфелерова банка.⁸⁵

Усклађеност потеза америчке администрације и ММФ-а била је евидентна. У данима када је ММФ у првој половини јуна 1980. одобравао финансијска средства Југославији, амерички представници су се интензивно информисали код представника Фонда о стању југословенских финансија. Један од најближих сарадника Рокфелера је водио детаљне разговоре о позицији Југославије интересујући се за то како

85 ДАМСПРС, ПА, 1980, САД, ф. 112, д. 34, 426586, 426631, 428212, 432011.

Фонд оцењује југословенски програм стабилизације и колики ће обим средстава бити одобрен Југославији. Сарадник је пренео да је Милер препоручио Рокфелеру да његова банка „преузме иницијативу“, да „испољава разумевање и спремност“ и да је сврха тог разговора била да се Рокфелерова банка припреми за предстојеће контакте са Југословенима. Пошто је ММФ одобрио аранжман са Југославијом, амерички представници у тој организацији су разговарали са стручњацима ММФ-а који су били задужени за Југославију. Закључак Американаца је био да је југословенски стабилизациони програм солидно постављен и да би банке могле „без устезања“ да улазе у кредитне аранжмане са Југославијом. Представници Фонда су ток разговора пренели југословенским представницима, обавестили их да је амерички мотив за разговор била уздржаност америчких банака према Југославији и саветовали су их да у будућим контактима са банкарима у први план истичу свој стабилизациони програм и аранжман са ММФ-ом.⁸⁶

Рокфелер је током лета посетио Југославију и детаљно се информисао о њеној финансијској и економској ситуацији. Међутим, његова концепција кредита је била другачија од југословенске. Он је предлагао кредит који би дало двадесетак светских банака које би уписале линеарно по 25 милиона долара, укупно 500 милиона. То је био мултилатерални концепт, тј. „концепт синдикализације (синдицирања)“, банака би било много и не би биле само америчке. Југославија је више била за кредит пет до десет америчких банака, које би дале по 50 до 100 милиона долара. За југословенске власти је Рокфелеров концепт линеарног учешћа светских банака „на цифри која је далеко испод наших потреба“ представљао девалвацију економског и политичког кредибилитета земље. Синдиковање које је америчка страна нудила није Југославији било прихватљиво ако би укључило банке ван САД-а, Канаде и Јапана. Међутим, америчка страна је посебно инсистирала на учешћу СР Немачке, јер није желела да Југославија са њом склопи билатерални аранжман тако да немачке банке кредитом финансирају немачки извоз у Југославију, а не платно-билансни дефицит Југославије. У акцију је укључена и

86 ДАМСПРС, ПА, 1980, ОУН, ф. 196, д. 1, 433447, 4345402.

Manufactures Hanover банка. Коначно, Југославија је добила 400 милиона долара кредита. Уписивање износа је завршено 19. децембра 1980, а уговор је потписан три дана касније. Кредит је био синдиковани и Југославија је морала да пристане да у њему не буду само америчке банке (САД је учествовао са 177, Британија 125, Канада 42,5, Јапан 31,5, а друге банке са 24 милиона долара).⁸⁷

Британско учешће (125 милиона долара) у синдикованом кредиту који су водиле америчке банке било је епилог дуготрајних и неуспешних југословенских покушаја да од Британије добије билатерални кредит. Због смањене активности тржишта капитала, погоршања услова кредитирања, заустављања раста кредита, некоординисаног наступа југословенских банака и објављивања података о висини њене задужености, покушаји југословенских банака да почетком 1980. обезбеде кредите на британском тржишту нису били успешни.⁸⁸

Од лета 1980, свесна да пословне банке не могу значајније да продру на британско тржиште, Југославија је акцију обезбеђивања финансијске подршке од Британије издигла на државни ниво како би добила средњорочни кредит од по 100 милиона долара у 1980. и 1981. години. Амбасадор Живан Берисављевић⁸⁹ је 6. јуна примљен код министра спољних послова лорда Карингтона⁹⁰ (Peter Carington). Упознао га је са карактером мера привредне стабилизације и решавања проблема платног биланса и са очекивањима да се кредитима западних земаља подржи стабилизациони програм. У том контексту је тражио ангажовање британских финансијских институција, владе и Енглеске банке (Bank of England). Карингтон је „благоданско исполио спремност“ своје вла-

87 ДАМСПРС, ПА, 1980, САД, ф. 112, д. 34, 435033, 439254, 442597, 467477.

88 ДАМСПРС, ПА, 1980, Велика Британија, ф. 136, д. 23, 417185, 412705.

89 Живан Берисављевић (1935), покрајински политичар из Војводине, био је амбасадор у Лондону 1977–1981. Од 1981. до 1988. обављао је низ функција, између осталог је био члан Председништва ПК СК Војводине. Један је од најистакнутијих заговорника очувања самосталности покрајина у односу на Републику стечену Уставом из 1974.

90 Лорд Питер Карингтон (1919–2018), министар спољних послова Велике Британије 1979–1982. и генерални секретар НАТО 1984–1988. Почетком деведесетих је покушавао да посредује међу зараћеним странама у грађанском рату у Југославији.

де да помогне југословенски наступ код британских банака. Оценио је да је за однос британског и међународног капитала према Југославији од великог значаја било то што је Југославија у време Титове болести и после његове смрти „непоколебљиво демонстрирала чврсту политичку стабилност“. Обећао је да ће британска влада упознати са својим ставом гувернера Енглеске банке. Није видео разлог да британске банке не уђу у кредитне аранжмане и нагласио је „да када би он био банкар без оклевања би ушао у те послове“.⁹¹ Два дана касније, 8. јуна, гувернер НБЈ Богоев је, у Базелу, у време састанка Банке за међународна поравнања, изнео југословенски захтев за 200 милиона долара кредита гувернеру Енглеске банке Гордону Ричардсону (Gordon Richardson) и поткрепио га образложењем елемената стабилизационог програма. Ричардсон се позитивно изразио о југословенском економском програму и договору са ММФ-ом, обећавајући да ће тај став пренети енглеским банкама, али се оградио да он не може да наређује банкама какве ће одлуке усвојити.⁹² Настављајући у Лондону припреме терена за појаву Народне банке Југославије на тржишту капитала и њено директно укључивање у преговоре ради обезбеђења финансијског кредита Берисављевић је разговарао са Ричардсоном, а директор Југобанке са представницима четири водеће енглеске банке и Ричардсоном.⁹³

Када је британска страна конкретније приступила југословенском захтеву, четири водеће банке (Barklays, National Westminster, Midland, Lloyds) током августа 1980. имале су интензивне међусобне консултације, али и договоре са Енглеском банком (Bank of England) и немачким и америчким банкама. Разматрале су укључивање и других енглеских, као и шкотских и ирских банака. Енглеске банке су прикупљале податке о висини кредита који је Југославија тражила од других земаља. Било је јасно да су предност давале широј акцији која би укључила банке из више земаља, а не британском билатералном кредиту Југославији. Пошто нису пристале на билатерални аранжман, британске банке су са 125 милиона долара учествовале у синдикуваном кредиту са америч-

91 ДАМСПРС, ПА, 1980, Велика Британија, ф. 136, д. 23, 433998.

92 ДАМСПРС, ПА, 1980, Велика Британија, ф. 136, д. 23, 434309.

93 ДАМСПРС, ПА, 1980, Велика Британија, ф. 136, д. 23, 435905, 435948.

ким, канадским и јапанским банкама, који је 22. децембра потписан са НБЈ у Лондону.⁹⁴

Од СР Немачке, као важног спољнотрговинског партнера, Југославија је очекивала велику финансијску подршку за превазилажење дефицита платног биланса 1980. године. Међутим, било је јасно да су шансе за добијање финансијског кредита мале, па је савезном секретару Петру Костићу већ 24. априла у Хамбургу саопштено да су „разговори о финансијским кредитима само губитак времена“. Југославија се зато оријентисала на добијање робног кредита, тј. кредита за увоз репроматеријала 1980, 1981. и 1982, при чему је од немачке владе очекивала да изврши политички утицај на банке и да олакша услове кредита давањем државне гаранције банкама. Такав предлог је Костић изнео 12. маја 1980. амбасадору СР Немачке Хорсту Граберту (Horst Grabert). Навео је да би се у име СФРЈ задужила Народна банка Југославије.⁹⁵

Истовремено је амбасадор у Немачкој Радован Макић, потоњи гувернер НБЈ (од 1981), отпочео опсежне консултације са немачким представницима. Разговори које је имао у немачким министарствима спољне политике и привреде и финансија уверили су га да ће велики значај за став СР Немачке имати држање САД-а, које је у ранијим случајевима изазивало немачко незадовољство.⁹⁶ Макић је у контактима са немачким званичницима тежиште ставио на платнобилансне тешкоће „које имамо услед хроничног трговинског дефицита са СРН, а посебно услед великих куповина репроматеријала и резервних делова, које по обиму превазилазе све сличне куповине у Европској заједници“ и закључио да „такво стање односа не може остати и да привреда СРН има интере-

94 ДАМСПРС, ПА, 1980, Велика Британија, ф. 136, д. 23, 447068, 448588, 466255, 468347.

95 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 431066, 429572.

96 Амбасадор Макић је 29. маја јавио о немачком незадовољству понашањем САД-а: „СРН, према нашим саговорницима, већ у више наврата изиграна од САД, јер САД се декларативно изјасне за неку акцију а онда се 'извуче', САД води једну 'политику која није политика' и коју СРН не може више да толерише (...) Зато би за МИП и посебно за министарство финансија био јак политички аргумент ако се и САД недвосмислено обавезујуће укључе у пружање финансијске подршке и помоћи за наш програм стабилизације“. ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 413994.

са а влада СРН обавезу да да свој допринос за превазилажење тешкоћа у наредних неколико година, уколико искрено жели да се задржи и повећа укупни ниво ек. размене“. Макић је подвукао да Југославија није желела мултилатералну међународну акцију нити репрограмирање дугова, обећао да ће доспеле обавезе правовремено извршавати и подвукао одлучност СИБ-а да спроведе програм стабилизације. Од Немачке је затражио кредит у висини половине вредности југословенске куповине резервних делова и репроматеријала, уз гаранцију немачке владе. Већ тада су биле очите разлике у приступу две стране. Немачки саговорници су више гледали како да извуку корист за немачку привреду него да помогну санирању југословенских финансија. Из њихове перспективе Југославија је била извор сировина које је требало експлоатисати за потребе немачке привреде и тржиште на коме су немачке фирме могле да добију повољне послове и могла је да помогне да се превазиђу проблеми изазвани растом цена нафте. Зато су инсистирали на тешкоћама које је донело повећање цена нафте, сматрајући да би Југославија могла да искористи свој утицај код произвођача нафте да се тај проблем ублажи, предлагали су јој да уђе у аранжмане са ММФ-ом, Међународном банком за обнову и развој и САД-ом и помињали могућност давања кредита за изградњу инфраструктуре „ако радове изводе њихове фирме или се уграђује опрема из СРН“ и „финансијских кредита за експлоатацију сировинских извора из којих би се снабдевала привреда СРН“. Немачка страна је југословенски предлог да кредитом финансира увоз сировина и репроматеријала оспорила позивајући се на обавезе које је имала према тзв. Бернском договору у оквиру Организације за економску сарадњу и развој (ОЕСД) који је предвиђао да се та роба мора платити у року од 180 дана.⁹⁷ Такође, Немачка је тражила од Југославије детаљне податке о стању југословенских финансија.⁹⁸

97 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 432102, 432178.

98 Југославија је морала да достави податке о укупном задужењу, стопи задужености, задужености у СР Немачкој, кретању укупних спољних дугова после 1973, доспелим дуговањима у 1980. и у наредне две године, стању девизних резерви, позицији код ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој и списак робе коју купује у СР Немачкој. ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 432878.

Док су немачке власти разматрале овај захтев, Југославија је извршила девалвацију динара и ушла у аранжман са ММФ-ом, о чему је Немачка „добила комплетан извештај“ из Фонда. Те мере су наишле на позитиван одјек у Бону као доказ југословенске решености да спроведе програм стабилизације. Међутим, југословенску позицију су урушавали неусклађени потези различитих структура њене дипломатије.⁹⁹

Истовремено је Југославија своју позицију у преговорима слабила неиспуњавањем раније преузетих обавеза, релативизујући тиме обећање да ће нови кредит уредно враћати. Наиме, немачка страна је скренула пажњу Макићу да је, усред расправа о југословенском захтеву у немачким институцијама, стигла вест да НБЈ не може да плати доспелу рату од 100 милиона марака, те да је то за њих „шок“ и „додатни негативни елемент за одлуку“. Макић је на своју одговорност то демантовао, а надлежне у земљи упозорио: „Све треба чинити да се доспеле обавезе плате, иначе [је] у питању читава акција“.¹⁰⁰

Током јула је амбасадор Макић немачким властима конкретније изнео југословенски предлог: три милијарде марака и отплата од пет година, а да се у уговору не спомиње репроматеријал да се не би повредиле обавезе Немачке према Бернској унији. Инсистирао је на томе да не долази у обзир мултилатерална акција и изразио незадовољство због одуговлачења немачке стране да одговори. Уместо одговора, из Министарства финансија му је 10. јула поновљена понуда од раније: међународна акција (СР Немачка, Француска, САД, Јапан) и улагање у производњу сировина у Југославији којима би она отплаћивала кредит. Макић је одбио мултилатерални приступ и југословенски захтев

99 Југославија је свој захтев појачала писмом председника СИБ-а Ђурановића савезном канцелару Хелмуту Шмиту (Helmut Schmidt). Југословенска дипломатија је инсистирала на томе да писмо лично уручи члан СИБ-а Борис Шнудерл током посете Бону, али је Немачка то одбила. Када је било очито да је инсистирање југословенске амбасаде неуспешно, савезни секретар за спољне послове Јосип Врховец је оставио коментар: „Зашто форсирање тог сусрета /са Шмитом/ кад евидентно /и слијепцу/ да то Шмит неће прихватити. Овакав поступак није у нашем интересу. Тко то форсира?“ Писмо је коначно предато 8. јула преко амбасадора Макића државном министру у уреду савезног канцелара. ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 435031, 437180, 439445.

100 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 437798.

појачао тврдњом да су САД, Италија, Француска и ММФ већ позитивно одговорили. Закључио је да Југославија не жели да мултилатералним приступом остави утисак да је „под претњом привредног колапса“.¹⁰¹

Југословенске ургенције преко амбасаде у Бону су оснажене и директним разговорима са немачким министром спољних послова Геншером (Hans Dietrich Genscher) током посете Београду у јулу 1980. Немачка је дала политичку подршку југословенском захтеву, али је о начину реализације тек требало разговарати. Дипломатским каналима су слати сигнали да ће се немачка влада вероватно одлучити за давање владине гаранције за кредите узете на немачком тржишту капитала, али да ће се пре одлуке консултовати са западним партнерима, уз образложење да не може сама „преузети терет“, већ је потребна „концентрирана акција“. Посебно је инсистирано на консултацијама са ММФ-ом, од кога је очекивана „једна краћа информација о економском положају СФРЈ“. Међутим, и даље се није одустајало од опције, коју је поменуо и Геншер југословенским саговорницима, да се Југославији да кредит за истраживање нових сировинско-енергетских извора, али да СФРЈ одлучи које су то сировине како би СР Немачка видела да ли њена привреда има интереса за њих.¹⁰²

Попут других западних земаља којима се Југославија обратила за подршку, и Немачка је чекала резултат консултација које је Француска заказала за 15. септембар у Паризу. У њихово предвечерје, југословенска делегација, на челу са чланом СИВ-а Шнудерлом, разговарала је у Немачкој са званичницима те земље. Тада је немачка страна први пут изнела свој предлог модалитета кредитирања Југославије: влада би јамчила одређени износ кредита код конзорцијума немачких банака, чиме би стимулисала банке да одобре посебан кредит који би могао бити и већи од оног који осигурава влада. Немачки саговорници су избегли помињање износа, али су ставили до знања да се не може рачунати са износом који је Југославија тражила, упућујући је поново на коришћење свих могућности за задуживање код ММФ-а. Немачка је током

101 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 440082, 440090.

102 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 443988.

ових разговора изнела да ће на консултацијама у Паризу предложити „кључ“ по коме би свака земља учествовала сразмерно тренутним потраживањима које је имала у Југославији. Тако би земље које су до тада највише кредита одобриле требало и у новом аранжману да учествују највише. Југословенска делегација је ту идеју одмах одбила објаснивши да она није тражила репрограмирања и тврдећи да ће такав „кључ“ отежати позицију стечену у преговорима са другим земљама. Југославија је одбила и немачки захтев да учествује у консултацијама са другим земљама на маргинама састанка ММФ-а у Вашингтону.¹⁰³

Немачке дипломате су понеле позитиван утисак са састанка представника западних држава у Паризу, посебно апострофирајући то што је ММФ повољно оценио економску ситуацију у Југославији. Међутим, попут других западних земаља, и Немачка је сматрала да су југословенски захтеви за кредите превисоки.¹⁰⁴

Ни нови немачки предлог који је амбасадор Граберт изнео 8. октобра потпредседнику СИВ-а Браниславу Иконићу није одговарао Југославији. Предвиђао је акцију из два дела. Најпре би Југославија са немачким приватним банкама уговорила износ кредита без утицаја немачке владе. Након тога, али тек после окончања преговора са другим западним земљама, уследила би фаза у којој би се ангажовала влада СР Немачке, којој би Југославија изнела захтев за преостали део средстава који јој је недостајао. Иконић је то одбацио и предлагао да НБЈ са немачким пословним банкама утврди износ, а ако он не буде довољан, да онда немачка влада да гаранцију како би банке повећале износ. Амбасадор се противио аргументом да влада не може приватним банкама гарантовати кредите, јер би то био кредит без ризика и банке би биле охрабрене да одобравају велике износе ослањајући се на владу.¹⁰⁵

Опипљивији резултати су се појавили средином новембра. Немачка влада је прихватила да гарантује комерцијални кредит код Хермеса, осигуравајућег друштва које је осигуравало извозне послове, од 600 милиона марака за куповину репроматеријала, резервних делова

103 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 449753.

104 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 20, 451958.

105 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 21, 455531.

и сировина за 1980. годину. Влада је о томе обавестила немачке банке тако да су оне могле да одобре други, финансијски кредит. Из југословенске амбасаде су тада упозорили да је немачка страна повећала рокове отплате за поједине врсте робе и четири пута у односу на ранију праксу и договор у оквиру Бернске уније и да су југословенску страну „у више наврата молили за дискрецију, посебно у будућим нашим преговорима са осталим западним земљама које по оцени СРН мање чине него што обећавале посебно САД, В. Британија, Француска па и Италија. СРН очекују критику свога поступка. Мислимо да о овоме треба водити рачуна и ничим не треба довести у питање овај центлменски споразум“.¹⁰⁶

После одлуке немачке владе о кредиту осигураном код Хермеса, немачке банке су, на челу са Немачком банком (Deutsche bank), постигле договор о финансијском кредиту, а услове су прилагођавале условима које је НБЈ добила код конзорцијума америчких банака.¹⁰⁷ Уговор између НБЈ и конзорцијума 24 немачке банке је потписан у Франкфурту у јануару 1981. Предвиђао је финансијски кредит од 500 милиона немачких марака на седам година, са почеком од три године.¹⁰⁸ Тиме је акција добијања кредита у СР Немачкој отпочета у пролеће 1980. оконча на тек у јануару 1981. године.

Много лакше него на Западу, Југославија је у другој половини 1980. добила кредит у Кувајту. Кувајт није припадао западном политичком и војном свету, али је покушај да се у тој земљи обезбеде финансијска средства био повезан са акцијом у западним државама. Такође, уз западне земље, Кувајт је био најважнији кредитор Југославије, што ће наредних година имати велики значај. Када се западне државе буду поставиле као један блок, што је посебно дошло до изражаја од 1982. године, и Југославија и Запад ће показивати велико интересо-

106 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 21, 461614, 461619. - То је значило да је Југославији учињен уступак тиме што су прихваћени и послови чија је вредност била испод прописане, а рокови отплате кредита дужи од усаглашених у Бернској унији. Услов је био да се прво усагласе произвођачи робе и купац и нађе немачка банка која би финансирала 85% вредности и југословенска банка која би уплатила аванс од 15%.

107 ДАМСПРС, ПА, 1980, СР Немачка, ф. 116, д. 21, 458174.

108 ДАМСПРС, ПА, 1981, СР Немачка, ф. 105, д. 12, 43560.

вање за држање Кувајта. Преговори су, попут оних са западним земљама, почели у пролеће, али је договор постигнут већ у септембру 1980, без већих условљавања од стране кредитора. Кувајт је и пре тога изашао Југославији у сусрет одлагањем рока враћања кредита за југословенски нафтовод од 125 милиона долара, али и одобравањем 750 хиљада тона нафте у 1980. смањењем испорука другим купцима. Од Кувајта је очекивано 250 милиона долара кредита. Петар Костић је 19. маја упознао кувајтског амбасадора са платно-билансном ситуацијом и стабилизационим програмом. Амбасадору је саопштено да је Југославија и од западних земаља тражила средства. У јуну су у Кувајту боравили потпредседник СИБ-а Звоне Драган¹⁰⁹ и Петар Костић. Примљени су на високом политичком нивоу. Кувајт је тада прихватио да Југославији одобри средњорочни кредит. Иако је током преговора са Конзорцијумом за кредитирање и инвестирање Кувајта (KFTCIC), окончаних 20. јула, кувајтска страна одобрила нижи износ (200 милиона долара), Југославија је успела да износ повећа, па је уговор о кредиту од 250 милиона долара потписан 27. септембра у Кувајту.¹¹⁰

*Проблеми у отплати зајмова Међународној банци
за обнову и развој 1980.*

У другој половини 1980. питање спољне ликвидности је постајало све акутније. Тада је заострен проблем отплате зајмова Међународној банци за обнову и развој из Вашингтона. Ова банка је имала велики значај за Југославију – која је била међу 44 чланице антифашистичке коалиције које су је основале 1944. на конференцији у Бретон Вудсу са циљем да помогну обнову ратом разрушене привреде. Временом је постала највећи појединачни извор дугорочног капитала за земље у развоју и прерасла у специјализовану агенцију ОУН-а коју је чинило око 140 земаља чланица. Југославија је учествовала и у свим попунама ка-

109 Звоне Драган (1939) био је потпредседник СИБ-а. После изласка из савезне извршне власти постао је амбасадор Југославије у Кини 1985. године. Када је Словенија постала независна, био је њен амбасадор у Чешкој и Пољској.

110 ДАМСПРС, ПА, 1980, Кувајт, ф. 81, д. 13, Кувајт – Југославија: јавни дугови и зајмови.

питала банке улозима земаља чланица. Од 1949, када је одобрен први зајам од 2,7 милиона долара, па до 31. децембра 1980. банка је дала Југославији око 2,7 милијарди долара зајмова. Изузев прва три зајма, одобрена пре 1960, по свим осталим Југославија је и 1981. вршила отплате. До 1983. од ове банке је добила укупно 76 зајмова вредних више од четири милијарде долара.¹¹¹ Од 129 држава којима је банка одобрила зајмове, Југославија је по висини добијених средстава била у првих десет.¹¹²

*Кредити Међународне банке за обнову
и развој Југославији 1949–1983.*

Година	Број кредита	Вредност кредита у милионима долара	Просечна вредност кредита у милионима долара
1949.	1	3	3
1951.	1	28	28
1953.	1	30	30
1961.	1	30	30
1962.	1	30	30
1963.	2	70	35
1964.	1	70	70
1967.	2	20	10
1968.	2	66	33
1969.	1	30	30
1970.	3	99	33
1971.	4	110	28
1972.	1	75	75
1973.	3	105	35
1974.	8	256	32
1975.	3	139	46
1976.	4	153	38

111 АЈ, 130, СИВ, 4973, Савезни секретаријат за финансије, 25. мај 1981; *Yugoslavia and the World Bank*, (Washington, DC: World Bank, 1985).

112 Семовић, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 116.

1977.	6	315	53
1978.	7	490	70
1979.	5	284	57
1980.	2	211	106
1981.	6	422	74
1982.	3	136	45
1983.	8	881	110
1949–1983.	76	4.073	54

Извор: *Yugoslavia and the World Bank*, (Washington, DC: World Bank, 1985).

С временом је било све више зајмова са више корисника из различитих република и покрајина, што је усложњавало отплату. Сви зајмови узети до краја 1982. закључени су без гаранција овлашћених банака за отплату зајма. За отплату је гарантовала југословенска држава, јер је, по статуту банке, земља чланица била дужна да са банком закључи споразум о гаранцији ако држава није била непосредни зајмопрималац.¹¹³

Југословенска неликвидност се одражавала и на темпо коришћења ових зајмова. Од 34 зајма који су средином 1983. коришћени, за 24 су били прошли уговором предвиђени рокови, највише у области путне привреде. Основни узрок је лежао у недостатку динарских средстава, јер је у укупној предрачунској вредности пројеката Међународна банка учествовала са трећином средстава, док је две трећине требало да буду обезбеђене из југословенских динарских извора.¹¹⁴

Ова прилично велика средства су усмеравана углавном на „недовољно развијене“ (републике Македонија, БиХ и Црна Гора и покрајина Косово) који су од 1949. до краја 1982. добили око 60% зајмова.¹¹⁵ За период од 1976. до 1981. подела средстава је била регулисана Друштвеним договором република и покрајина, према коме је требало да „недовољно развијени“ добију 66% средстава. Договор је у највећој мери испоштован, па је у те делове земље отишло 62,8% средстава. Од

113 АЈ, 130, СИБ, 5338, СИБ, 495-4/82.

114 АЈ, 130, СИБ, 5684, 495-12/83.

115 АЈ, 130, СИБ, 4973; АЈ, 130, СИБ, 5338, 495-10/8; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 142, 160. седница, 24. 11. 1982, Пов. Бр. 314/2.

милијарду и 137 милиона долара, колико је са банком закључено у 13 зајмова од 1. јула 1981. до краја 1983, ове три републике и САП Косово добили су 70% средстава.¹¹⁶ Ови делови земље, а посебно Македонија, Црна Гора и Косово, учествовали су у кредитима далеко изнад учешћа у становништву земље, док су делови земље означени за „развијене“, посебно централна Србија и Хрватска, добијали много мање средстава сразмерно броју становника, иако је централна Србија била неразвијена скоро као Македонија и БиХ.¹¹⁷

*Зајмови Међународне банке за обнову и развој
од 1949. до 1982. у милионима долара*

СР/САП	Одобрени зајмови	Учешће у %
СР БиХ	700,8	21,7
Македонија	480,2	14,9
Словенија	192,7	6
Централна Србија	499,5	15,5
САП Војводина	199,3	6,2
САП Косово	455,7	14,1
Хрватска	382,3	11,8
Црна Гора	272,6	8,5
Нераспоређено	41,8	1,3
Укупно	3.224,9	100

Извор: АЈ, 130, СИВ, 5338, 495-10/8.

116 АЈ, 130, СИВ, 5338, СИВ, 495-4/82.

117 Од 1949. до 31. децембра 1982. Међународна банка за обнову и развој је одобрила зајмове у вредности три милијарде и 225 милиона долара. БиХ је добила 21,7% (чинила је 18,4% становника Југославије 1981), Македонија 14,9% (8,5% становника), Црна Гора 8,5% (2,6% становника), САП Косово 14,1% (7% становника), САП Војводина 6,2% (9,1% становника), Словенија 6% (8,4% становника), Хрватска 11,8% (20,5% становника), а централна Србија 15,5% (25,5% становника). Диспропорција у корист неразвијених, осим БиХ, била је још већа од 1976. до 1982, па је тада Косово добило 19,8%, Македонија 18,4%, а Црна Гора 10,4% средстава, док је централна Србија пала на 12,4%, два пута мање од учешћа у становништву земље. АЈ, 130, СИВ, ф. 5683, док. 38, 495-7183.

Зајмови Међународне банке за обнову и развој су били робни (машине, опрема, уређаји, објекти, услуге), а не финансијски. Предузећа која ће продавати робу или вршити услуге су добијала послове на међународним лицитацијама. Југословенска предузећа су у оштрој међународној конкуренцији успевала да се изборе за послове вредне око 50% износа кредита ове банке. Средства су коришћена тако што би зајмопрималац, после извршених радова или испоручене опреме, издавао налог банци за плаћање и то директно извођачима радова или испоручиоцима опреме, било да су у земљи или иностранству. Будући да је према југословенским прописима у земљи било могуће плаћати само у динарима, то је приликом плаћања домаћим субјектима НБЈ задржавала девизе, а исплаћивала им динаре према курсу у моменту плаћања. У почетку је НБЈ те девизе износила на домаће тржиште, тј. продавала их за потребе привреде. Међутим, од 1980. девизни прилив од ових зајмова је све више коришћен за враћање старих дугова. Камате које је требало платити су износиле отприлике половину отплате зајма, односно колико и главница. Тако је у 1983. требало платити 328 милиона долара (главница 162, а камате 166). Дакле, у Југославију је улазило око половине девиза које је зајмовима добијала, али је враћала четири пута већи износ од оног који је у земљу ушао, односно два пута већи износ од узетог зајма. Како је записано у једној анализи Савезног секретаријата за финансије из 1983. „на сваки унети долар у земљу треба обезбедити за отплату (главнице и камате) три додатна долара плус онај један долар“.¹¹⁸

Проблем отплате зајмова Међународне банке за обнову и развој се појавио још крајем 1979, али је ескалирао 1980. године. Од јануара до маја 1980. озбиљнији проблеми су постојали у отплати четири зајма. Већ у наредних пет месеци Југославија је имала проблем отплате 13 зајмова. У већини случајева су дугови враћани интервенцијама НБЈ, по налогу Савезног секретаријата за финансије. Највећи проблеми су постојали код зајмова чији су примаоци били више република и покрајина заједно (зајмови за путеве, железницу, електричну мрежу).

118 АЈ, 130, СИВ, 5338, 495-10/8.

Враћање тих зајмова је изазивало несугласице унутар југословенских финансијско-политичких структура. Према Закону о девизном пословању и кредитним односима са иностранством, одговорност за враћање дугова по страним зајмовима лежала је на зајмопримаоцима и њиховим банкама, који је, у оквиру платнобилансних позиција својих република и покрајина, требало да приоритетно обезбеде средства за враћање страних зајмова. Међутим, тај закон у пракси није функционисао, између осталог и зато што су неке од тих банака имале проблема са неликвидношћу. Народна банка Југославије је тврдила да су њене могућности за интервенције из девизних резерви ограничене и да су пословне банке имале довољно девиза да враћају кредите које су узеле, док су пословне банке уверавале да су девизна средства којима су располагале била средства привредних организација које нису дозвољавале да се она користе за враћање кредита. У таквој ситуацији СИБ је сматрао да је неопходно да банке уложе максималне напоре да врате кредите и да су интервенције НБЈ могуће само у крајњем случају. Кашњења појединих југословенских банака угрожавала су углед целе земље, јер је Међународна банка, у случају кашњења дужег од 30 дана, стављала зајмопримаоца и земљу чланицу на посебну листу неуредних платиша – дужника, која је прослеђивана свим земљама чланицама, а њих је било 140. Дакле, целом свету.¹¹⁹

Економске прилике у 1981: криза траје

Ни економска кретања у свету крајем 1980. и почетком 1981. нису ишла на руку Југославији и њеној тежњи да одржи спољну ликвидност. Цена нафте је расла. Пооштраване су мере монетарне и фискалне политике у циљу борбе против инфлације. У САД-у су задржане високе каматне стопе, што су пратиле и земље Западне Европе. Већина развијених земаља се суочила са неповољним трендовима у индустријској производњи. Светска трговина је 1980. порасла само 1%, много мање од раста од 6% 1979. године. Југословенски врх се плашио да ће рецесија натерати западне земље на рестрикцију увоза, што би отежавало

119 АЈ, 130, СИБ, 4571, 20-7, бр. 495-6/80.

напоре Југославије да већим извозом смањи платни дефицит са њима. Погоршаван је положај југословенских гастарбајтера, па се могао очекивати њихов повратак у земљу или смањивање дознака. Поскупљење новца на светском тржишту капитала погоршавало је услове отплате југословенских кредита.¹²⁰

У тим условима југословенско друштво је почетком 1981. наставило да троши више него што оствари. Плате су номинално расле, покушавајући да стигну инфлацију која је била међу највишима у Европи, али су реално вределе за десетину мање него годину раније.¹²¹ Укупан трговински дефицит 1981. био је преко 4,8 милијарди долара, од чега се око трећине односило на Хрватску (преко 1,5 милијарди долара).¹²²

Одсуство девизног тржишта у земљи само је појачавало аутархичност привреде и неконтролисаност девизног пословања банака и радних организација. То се манифестовало сталним повећањем краткорочних задужења банака и гомилањем увозне робе преко утврђеног платног биланса република и покрајина, чиме она није могла бити легално царинења. Тиме су платни биланси неких република и покрајина у 1981. формално одржавани обустављањем царинења већ приспеле робе у земљу. Из тог разлога је средином децембра 1981. вредност неоцаринење робе са конвертибилног подручја достигла скоро 1,4 милијарде долара. То је имало негативне последице по спољну ликвидност земље, јер је та роба морала да буде плаћена или готовински или новим задужевањем, свеједно што није била стављена у производну функцију.¹²³

У условима недостатка девиза множиле су се нелегалне активности друштвених организација и грађана. Због обавезе везивања увоза за извоз, неке радне организације су налазиле начине да неоправдано увозе изнад нивоа утврђеног билансом земље или њихове републике и

120 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке.

121 Исто.

122 АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 109, 1982, 28. седница Одбора за платни и девизни биланс, 6. 4. 1982.

123 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности; АЈ, 130, СИВ, 4890, Завршни извештај о раду анкетне комисије.

покрајине. Увезена опрема је у неким случајевима била и до 50% скупља од реалне цене, јер је набављана преко посредничких фирми уместо директно од произвођача, што је додатно извучило девизе из земље. Власти су учавале и појаву нетачних сертификата о пореклу робе и нетачног декларисања земље у коју се роба извози ради коришћења извозних стимулација. У пословању предузећа и пословних јединица у иностранству постојале су бројне неправилности. На њиховим рачунима су ван земље задржавана велика девизна средства „без одобрења надлежног органа или често са изнуђеним одобрењем“, која су коришћена без контроле. За извођење инвестиционих радова у иностранству везиване су разне „појаве незаконитог и несавесног пословања“ којима су додатно одливане девизе. Незадовољство власти је изазивао сваки начин којим су девизе завршавале у џеповима грађана (преко мењачница, продаје бензинских бонова, смештаја страних туриста). Почетком 1982. СИБ је проценио да се издавањем приватног смештаја туристима за девизе „незаконито присвоји“ око 800 милиона долара годишње. Разним видовима нелегалних послова са девизама бавиле су се и југословенске банке. Оне су иностране кредите намењене за продају на девизном тржишту често откупљивале за своје потребе. И неке радне организације су, иако већ девизно презадужене, узимале нове стране кредите ради решавања динарске неликвидности. О размерама нелегалних девизних токова сведочи и податак да је 1981. покренут прекршајни поступак за разне послове из домена економских односа са иностранством у преко 20.000 случајева, уз подношење више стотина пријава јавним тужилаштвима због привредних преступа и кривичних дела.¹²⁴

Осим са спољном неликвидношћу, држава се суочила и са великом динарском неликвидношћу многих банака. У јулу 1981. године 108 банака је било 1.293 дана без средстава на жиро-рачунима, а у септембру 156 банака 1.762 дана. Од јула до септембра, према подацима НБЈ који можда нису били потпуни, 24 банке имале су негативно стање на жиро-рачунима укупно 144 дана. Најлошије стање било је у Македо-

124 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

нији, у којој је две трећине банака у дужем периоду било без средстава на жиро-рачунима, и у Хрватској. У првих девет месеци 1981, у односу на исти период претходне године, за око 50% су повећане залихе сировина и материјала привредних организација, недовршене производње, готових производа и робе у трговини. То је говорило о слабљењу ефикасности привређивања, тј. радне организације су осећале недостатак новчаних средстава, која су остајала замрзнута у залихама. Она су надокнађивана узимањем нових и кашњењима у враћању старих кредита. Банке су од привреде потраживале 33% више средстава у септембру 1981. него годину дана раније и то само за доспеле а ненаплаћене дугорочне кредите. Осим тога, привреда је интензивно користила кредите за покривање губитака, који су били два пута већи него претходне године. Порасло је и међусобно кредитирање у привреди, па су потраживања од купаца била већа за 43%, а обавезе према добављачима за 39%.¹²⁵

Целе 1981. СИВ се суочавао са бројним изазовима. Само за увоз пшенице држава је морала да издвоји 120 милиона долара, јер су подбацили род и откуп. Током године СИВ је усвајао различите мере како би утицао да дефицит буде што мањи (оне су се сводиле на подстицање извоза, повећање неробног девизног прилива од туризма и саобраћаја, смањење потрошње нафте, ограничење увоза опреме, ограничење увоза робе са конвертибилног подручја, нову депресијацију динара од 29%, смањење буџета Федерације и др.). Средином јуна СИВ је усвојио Одлуку о привременим мерама ограничења плаћања увоза робе у 1981. којом је утврђено да се увоз са конвертибилног подручја може вршити сразмерно оствареном извозу са наплатом у конвертибилним девизама. У септембру је усвојио још рестриктивнију Одлуку о ограничењу увоза роба од септембра до децембра, којом је предвиђено да се увоз са конвертибилног подручја може вршити до посебно утврђеног износа који одређује СИВ за сваку републику и покрајину. Међутим, покушаји да се обнове покидани токови девизног тржишта у земљи били су безуспешни. Одлука о привременом ограничењу коришћења текућих девизних резерви, којом су пословне банке могле да на рачунима ван земље држе

125 АЈ, 130, СИВ, 5328, Информација и проблемима ликвидности банака у 1981. години.

до 4% укупно извршених готовинских плаћања у девизама у претходној години, није заживела у пракси и девизно тржиште није обновљено.¹²⁶

Када је на крају 1981. подвучена црта, после бројних мера СИБ-а, испоставило се да је вредност извоза повећана за 22% (конвертибилно подручје 12%), а увоза за 6% (конвертибилно подручје 2%). Укупни трговински дефицит је био 4,8 милијарди долара, а у размени са конвертибилним подручјем скоро 5,3 милијарде. Дефицит платног биланса са конвертибилним подручјем је задржан у оквирима планираног (1,4 милијарде долара). Те године је извозом покривено 69% увоза, највише од 1972.¹²⁷

Да је криза била дубока и да није била само економска, да је власт била нејединствена, партија незадовољна реакцијом СИБ-а на кризу, а поједини делови земље подељени око неких суштинских питања, показала је дискусија на седници Председништва ЦК СКЈ 7. априла 1981. У сувопарним закључцима је стајало да је ситуација на подручју економских односа са иностранством, као и укупна привредна ситуација, била „озбиљна и тешка“. Истакнуто је да се повољнији резултати у платном билансу нису могли очекивати у условима високе инфлације, ниске стопе раста индустријске производње, проблема у снабдевању привреде сировинама и раста потрошње, укључујући инвестициону. Дугорочна извозна оријентација је проглашена за основно опредељење државе.¹²⁸

Изговорено је много алармантних закључака о кризи система. Босанско-херцеговачки политичар Никола Стојановић¹²⁹ је констатовао да

126 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Преглед уз информацију; *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj 1981*, 4.

127 Исто.

128 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Информација са 86. седнице.

129 Доцент Никола Стојановић (1933–2020), политичар и економиста, од почетка седамдесетих је обављао високе партијске и државне дужности у БиХ и Федерацији (члан СИБ-а, председник ЦК СК БиХ, секретар ИК ЦК СК БиХ, члан ЦК СКЈ, члан

више није постојало „тржиште које је на концепцији нашег система самоуправне изградње“ и да удруженом раду није дозвољено да оствари своју уставну функцију. Председник Председништва ЦК СК Словеније Франце Попит¹³⁰ је говорио да је задуживање у иностранству било последица неусклађености потрошње са дохотком у земљи и да извозом неће бити могуће враћати дугове. Милка Планинц је указала да је било јасно да југословенска привреда није конкурентна у свету, да „не производи довољно, да се не укључује у свјетску размјену рада, да није под ударом свјетске продуктивности, него се врти у свом зачараном кругу са ниском продуктивности“ те је стога „неспособна да зарађује девизе онолике колике су потребне друштвеном развоју“. Додала је: „Ми смо затворени као ној у пјесак, главу забије, не види шта се догађа у том свјету. Тај свјет је пун ризика, ја то знам, али без пловљења на то дубоко море ми не можемо изаћи из зачараног круга у којем јесмо“. Закључила је да ће се без окретања ка извозу Југославија „вртити у кругу помањкања и дохотка и девиза“. Критиковала је СИВ да је уместо стратешког опредељења ка извозу водио политику „палијативних“ мера подстицаја извоза којима се само покушава очувати „платна биланса“. Отворено је рекла да се у земљи воде две политике: једну је водила партија, а другу СИВ. Од Савезног извршног већа је тражила да саставни део његове политике буде оно што је политички усвојено у партијском врху. Српски кадар Милош Минић¹³¹ је посебно указивао на негативне ефекте које ће Југославија осетити услед погоршања привредне ситуације у западним европским земљама. Говорио је о незаустављивој инфлаторној спирали која је потпуно поништила позитивне ефекте девалвације динара. Исказао је страх да ће инфлација разорити друштвени

Председништва БиХ). Од 1982. до 1986. био је члан, а две године и секретар Председништва СФРЈ.

- 130 Франце Попит (1921–2013), уз бројне друге партијске и државне функције у Словенији, био је председник Председништва ЦК СК Словеније и председник Председништва Словеније.
- 131 Милош Минић (1914–2003), српски политичар који је веће упориште имао у покрајинама и изван Србије него у српском руководству, што је изазивало сукобе са руководством Србије почетком осамдесетих када је оно поново покренуло питање положаја републике у Федерацији и Устава из 1974. Имао је низ функција у Србији, а најзначајнија коју је вршио у Федерацији је савезни секретар за иностране послове (1972–1978).

систем, тј. самоуправљање и систем расподеле дохотка. Казао је и да ниједна друштвено-политичка заједница, дакле Федерација, републике и покрајине, није била спремна да помогне извозној привреди тако што би је финансијски растеретила. Неконкурентност и губитак позиција на страном тржишту је сматрао логичном последицом. Упозоравао је на погоршавање услова по којима ће Југославија моћи да се задужује у будућности. Минић је међу првима исказао страх да држава неће моћи да плаћа стране кредите: „или ћемо покренути извоз или ћемо на крају године морати да тражимо мораториј за плаћање наших обавеза“. Довео је у питање званичан податак о државном дугу од око 19 милијарди долара, сматрајући да је у њега требало урачунати и девизне рачуне грађана, чиме би дуг достигао бар 25 милијарди. Подржао га је словеначки политичар Андреј Маринц.¹³² Минић и Маринц су алармирали партијски врх и подацима о претежној усмерености југословенске робне размене ка Истоку. Маринц је сматрао да је толика зависност од размене са земљама СЕВ-а угрожавала независност и безбедност земље. Није веровао да је у друштву постојала свест о озбиљности спољног дуга („Ми још увек имамо илузију да можемо живети изнад могућности које де факто имамо“). Стојановић је критички говорио о политици подстицања извоза којом је стимулисан био само крајњи извозник, а не и цео ланац од „енергије и сировине до финалног производа“. Са друге стране, Франце Попит се противио предлозима да организације удруженог рада морају да део девизног прилива уплате Народној банци Југославије у сврху враћања спољног дуга, сматрајући да се тиме поткопавају Закон о удруженом раду и Закон о девизном пословању и кредитним односима са иностранством и ствара „административно, централизовано и бирократско распоређење са девизама“. Бранећи став да девизама треба да располаже онај ко их ствара, претио је да Словенија неће пристати на промене девизног система.¹³³

132 Андреј Маринц (1930) седамдесетих година је био на челу Извршног већа своје републике, а од 1982. до 1986. је био председник Председништва СК Словеније.

133 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/307, 7. 4. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке.

*Задуживање у 1981. години:
први неуспеси СФРЈ да добије западне кредите*

Југославија је проценила да су јој у 1981. потребни кредити вредни четири милијарде и 50 милиона долара (две милијарде и 50 милиона средњорочних и дугорочних финансијских кредита, 1,3 милијарде за опрему и 700 милиона за репродукцију).¹³⁴

Од планираних две милијарде и 50 милиона финансијских кредита, предвиђено је да НБЈ узме од Кувајта 250 милиона, Француске 150, СР Немачке 250 милиона, САД-а, Британије, Јапана и Канаде 400 милиона долара (укупно милијарду и 50 милиона). И даље је инсистирано на билатералним аранжманима, осим са конзорцијумом САД-а, Британије, Канаде и Јапана. Југословенска дипломатска представништва су добила инструкцију да у припремању терена за нове преговоре истичу остварене резултате стабилизационог програма и смањење платног дефицита у 1980, уредно извршавање обавеза и задовољавајуће стање ликвидности, политику чврсте контроле задуживања у циљу смањења стопе задужености земље, постигнуте резултате у задуживању у 1980. и успешно склапање аранжмана са ММФ-ом.¹³⁵

Југославија је до децембра успела да обезбеди само милијарду и 450 милиона долара финансијских кредита (600 милиона мање), за опрему 924 милиона (376 милиона мање), а за репродукцију 306 милиона (394 милиона мање од планираног). Укупно је остварено милијарду и 360 милиона мање.¹³⁶

134 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/329, 108. седница, 8. 12. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Платформа за разговоре са ММФ-ом.

135 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 7, 412691.

136 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/329, 108. седница, 8. 12. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Платформа за разговоре са ММФ-ом.

Основни проблем је лежао у немогућности добијања новог финансијског синдикуваног кредита групе банака (америчких, канадских, британских и јапанских) од 400 милиона долара, као ни кредита банака из Западне Немачке од око 250 милиона долара.

Важан корак у задуживању Југославије и односима са ММФ-ом било је склапање новог аранжмана са том институцијом почетком 1981. године. У последњем тромесечју 1980. промењена је пословна политика ММФ-а. У условима растућих дефицита текућих биланса чланица, посебно земаља у развоју увозница нафте, одлучено је да се у предстојећем трогодишњем периоду, задуживањем Фонда код чланица са суфицитом у текућим билансима, повећа ликвидност и створе услови да земље са високим дефицитима користе његова средства на дужи рок и у већем обиму, максимално до 200% своје квоте уместо 100%, колики је лимит био до тада. Тако су се временски поклопила два догађаја од великог значаја за југословенске финансије наредних година – одлука ММФ-а да дозволи веће задуживање својих чланица повлачењем средстава од Фонда и нарасла југословенска глад за страним финансијским средствима, која је прерасла у зависност од страних финансијера. Уз неиспуњавање преузетих обавеза, то ће 1982. и 1983. довести до директног мешања ММФ-а у југословенску економску политику.

Југославија је искористила могућност већег задуживања и позитивну оцену Фонда о остваривању програма стабилизације у 1980. години.¹³⁷ На њен захтев је прекинут постојећи аранжман из јуна 1980, по коме је те године искоришћен 261 милион долара, и Борд ММФ-а је 30. јануара 1981. одобрио нови *stand by* аранжман за период од 1981. до 1983. на око 2,1 милијарду долара (сваке године близу 700 милиона). Тиме се Југославија код Фонда задужила далеко више него до тада. Одлука је усвојена без већих проблема, али су стављене примедбе на каматну политику и оптимистичку процену инфлације од 20%.¹³⁸ Нови

137 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима насталим у разговору са мисијом ММФ-а.

138 ДАМСПРС, ПА, 1981, ОУН, ф. 167, д. 1, 45808, 48700.

аранжман је био највећи појединачни кредит ММФ-а некој земљи у развоју.¹³⁹ Фонд је средства одобрио на основу југословенског стабилизационог програма уграђеног у документа о економској политици за 1980. и документа о планском развоју од 1980. до 1985, не постављајући додатне услове. Југославија се Писмом о намерама обавезала на структурно прилагођавање привреде усмеравањем инвестиција у приоритетне сврхе ради побољшања производне структуре и јачања извоза, регулисање домаће тражње рестриктивном монетарном политиком, снижење текућег дефицита платног биланса и на политику реалног курса динара.¹⁴⁰ Кредитни услови су били следећи: 270 милиона долара је добијено по камати од око 6%, уз отплату у осам једнаких кварталних рата, а отплата је почињала три године после коришћења, док је око милијарду и 730 милиона долара коришћено уз флукутирајућу камату, која је у то време износила око 13%, а зависила је од висине камате коју је Фонд плаћао земљама код којих се задужио. Тај износ је требало отплаћивати после три и по године од коришћења у седам једнаких полугодишњих рата. Ти услови су били повољнији од оних који су се могли добити на тржишту капитала.¹⁴¹

За разлику од претходне године, Југославија 1981. није успела да добије нови синдиковани кредит америчких, британских, канадских и јапанских банака и нови кредит немачких банака, и поред тога што је са ММФ-ом продужила сарадњу.

Од почетка акције обезбеђења новог синдикованог кредита икрасавали су проблеми на више страна: повећано неповерење у финансијски и економски систем, бојазан да Југославија није саопштавала поуздане податке о стању својих финансија, негативне последице пољске дужничке кризе, али и суревњивости и нерашчишћени рачуни међу за-

139 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 7, 48268; Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, 131.

140 Stojanović, *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*, 131.

141 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима насталим у разговору са мисијом ММФ-а.

падним банкама - кредиторима из 1980. године. Америчке и британске банке су приговарале да су 1980. „оштећене“, јер су немачке добиле исте услове финансијског кредита, уз уносне комерцијалне послове са репроматеријалом и опремом које је осигуравала држава. Није помогло ни то што је Југославија дипломатским каналима покушала да обезбеди политичку подршку влада четири земље чије су банке дале синдиковани кредит 1980. (САД, Британија, Јапан и Канада).¹⁴²

Састанак у циљу договора око синдикованог кредита је одржан у Лондону 26. октобра 1981. На позив Manufactures Hanover Trust-а као координатора, од 16 банака се одазвало тек 11. Само су две банке (Lloyds bank International и Manufactures Hanover Trust) изјавиле да су спремне да учествују са по 20 милиона. Одзив америчких банака је био неповољан. Од јапанских је као посматрач била само Bank of Yokohama.¹⁴³ Састанак је пропао, јер није било могуће оформити водећу групу банака нити обезбедити минимални стартни износ од 100 милиона долара. С обзиром да неке водеће банке, међу њима и оне које су 1980. учествовале у зајму од 400 милиона долара, нису прихватиле да учествују у новом зајму (Chase Manhattan, Bank of America и Citibank из САД-а, Bank of Tokyo из Јапана и Royal Bank of Canada из Канаде), акција није успела, па је одложена за 1982.¹⁴⁴

На неке од узрока неуспеха указао је амбасадор у САД-у Лончар. Сматрао је да је Југославија погрешила што је изашла са конкретном сумом коју захтева упркос савету Рокфелера да то не ради. Лончар је указао и на супарништво међу америчким банкама. Навео је да је Chase Manhattan банка играла негативну улогу, јер је оценила да је југословенски однос према њој у првом синдикованом зајму био „некоректан“, али и зато што је из конкурентских разлога хтела да Manufactures Hanover наиђе на велике тешкоће у покушају организације другог кредита. Та-

142 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 7, 414419, 451002.

143 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 453955.

144 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/329, 108. седница, 8. 12. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Платформа за разговоре са ММФ-ом.

кође, Лончар је напоменуо да је Chase Manhattan имала јасну слику о неликвидности југословенских пословних банака, посебно Привредне банке Загреб.¹⁴⁵

Није помогло ни то што је, два дана после неуспелог састанка 26. октобра, гувернер Богоев окупио у Лондону представнике 23 банке у покушају да их убеди да учествују у кредитирању Југославије. Образлагао је програм стабилизације са нагласком на структурном усклађивању, посебно приоритетних сектора (енергије, пољопривреде и извозних грана привреде). Говорио је о свођењу платнобилансног дефицита у планиране оквири ограничењем домаће потрошње и експанзијом извоза. Обећао је смањење платног дефицита у 1981. на 1,8 милијарди са 2,3 милијарде у 1980. Тврдио је да је степен задужености земље смањен са 21% у 1979. на 20% у 1980. и 1981, да је инфлација 1980. била 40%, али да је у 1981. смањена на 33 до 35% и изнео план да у 1982. буде 15%. Обећао је ограничавање раста личних доходака, контролу опште, посебно буџетске потрошње, ограничавање свих а посебно нерепродуктивних инвестиција.¹⁴⁶

Одбијање захтева за новим синдикуваним кредитом на октобарском састанку у Лондону било је епилог полугодишње неуспешне акције југословенске дипломатије у САД-у, Британији и Јапану.

Иако је Петар Костић после сусрета 23. маја 1981. са министром финансија Британије Џефријем Хауом (Geoffrey Howe), током кога је најавио да ће Југославија и 1981. поновити захтев за синдикуваним зајмом и затражио да британска влада пружи подршку и утиче на британске банке, понео утисак да је министар „изразио разумевање и добру вољу да помогне“, амбасадор Берисављевић је већ тада код британских банака примећивао све већу „дозу суздржљивости“ и ишчекивање става америчких банака. Британске банке су прикупљале податке о стварном привредном стању, нивоу задужености, структури дуга и закључиле да ће Југославија тешко моћи да отплаћује дуг, да је у тежем положају од Пољске, да је учешће краткорочног дуга у укупном било велико, а ин-

145 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 445098; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 423685.

146 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 455676.

флација и даље необузdana. Колебање је изазивала и улога републичких и покрајинских народних банака, чија функција Британцима није била јасна. Током разговора амбасадора Берисављевића 18. јуна 1981. са гувернером Енглеске банке Ричардсоном, Југославији је обећана подршка британске банке и владе када се НБЈ буде појавила са захтевом за новим кредитом, али је гувернер указао и на негативне ефекте пољске кризе на положај Југославије тим пре што је било јасно „да [је] економска ситуација у земљи врло сложена и тешка“. Ричардсон је подсетио на велики значај који су британске банке придавале оценама ММФ-а о југословенској економској политици и саветовао да Југославија што пре усвоји све мере неопходне за спровођење програма стабилизације. Уздржаност без званичног одбијања провејавала је и у разговорима Богоева од 16. до 20. јула 1981. са представницима четири водеће банке (Midland, Barclays, Lloyds, National Westminster). Све четири банке су у основи прихватиле ангажовање у синдикуваном кредиту, али су тражиле од Југославије да покуша да обезбеди веће учешће јапанских и канадских банака од оног претходне године, „јер [је] оно било несразмерно позицији банака ових земаља на евро-доларском тржишту“. Британске банке су предлагале да Југославија акцију покрене паралелно са бољим економским резултатима који су очекивани у трећем кварталу, али и да се сачека „рашчишћавање ситуације са дуговима Пољске“. Ни оцена банака да је општа ситуација на тржишту капитала „доста неповољна и са већом склоношћу зајмодаваца за закључивање комерцијалних и краткорочних кредита и истовремено уздржаношћу у финансирању платно-билансних потреба“ није деловала охрабрујуће.¹⁴⁷

Када је Југославија на јесен покренула акцију добијања новог синдикуваног кредита, њена идеја да износ и услови остану на нивоу старог (400 милиона долара) у Лондону је дочекана скептично. Као разлог су наведени погоршана економска ситуација у Југославији и „нервоза због Пољске и Румуније“ која је захватила банкарске кругове у Британији.¹⁴⁸ Британске банке су на југословенски захтев реаговале неповољ-

147 ДАМСПРС, ПА 1981, Велика Британија, ф. 127, д. 2, 426915, 427442, 433316, 438024.

148 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 7, 452640.

но и због уздржаности америчких и јапанских банака.¹⁴⁹ Југословенској акцији нису ишле на руку ни вести о кашњењима њених банака у извршавању преузетих обавеза на енглеском тржишту капитала.¹⁵⁰ Такође, бројни британски извозници су се суочили са неплаћањима југословенских радних организација, што их је наводило да одустану од праксе давања краткорочних кредита без гаранције и одлуче да убудуће не дају кредит ако није обезбеђен неопозивим акредитивом. Неповољна је била и промена политике британског Владиног уреда за осигурање извозних кредита, који је „предузео мере изузетне предострожности“ према Југославији због њене тешке платнобилансне и привредне ситуације. Британска процена је била да ће југословенска економска ситуација бити тешка још три године и да су зато „приморани на крајњи опрез“, о чему су обавештени њихови извозници и банке. У Лондону су сумњали у реалност југословенског плана за смањење дефицита и инфлације у 1981. и 1982. години. Поред тога, Британци су и даље свој став прилагођавали процени ММФ-а о стању и перспективама југословенске привреде, а тешки преговори те институције и Југославије о транши кредита у 1982. тек су предстојали.¹⁵¹

Пропали су и југословенски покушаји да дипломатским каналима утиче на америчке банке. Прве процене амбасадора Лончара о шансама да се добије нови синдиковани кредит за исти износ и под истим условима као 1980, изнете 13. марта 1981, биле су оптимистичне. Став је базирао на уверењу да су претходни кредит, нови аранжман са ММФ-ом из јануара 1981. и свођење дефицита платног биланса у планиране оквире ојачали кредитни рејтинг Југославије. Предлагао је да се НБЈ на тржишту капитала појави средином маја. Његова очекивања да ће Југославија већ до почетка јула добити кредит била су неутемељена.¹⁵²

149 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 457130.

150 Војвођанска банка је обавестила Arab Bank Investment Со да не може да уплати доспели краткорочни кредит од 41 милион долара, а Титоградска банка је каснила са уплатом 11 милиона долара. ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 459852.

151 ДАМСПРС, ПА, 1981, Велика Британија, ф. 127, д. 2, 451711.

152 ДАМСПРС, ПА, 1981, САД, ф. 98, д. 15, 413507.

Лончар је 31. јула послао прва озбиљнија упозорења, али усмерена на писање југословенске штампе. Стање југословенског финансијског кредибилитета у САД-у је и даље оцењивао позитивним, али је упозорио на негативне ефекте „последње ескалације написа у нашој штампи са великим степеном драматизације“, јер су ти текстови „наишли на појачан интерес, а и забринутост код овдашњих наших пословних партнера“.¹⁵³ Када је започела конкретна акција у корист новог кредита, југословенска делегација (Костић, Богоев, Лончар) имала је у септембру и октобру 1981, у време годишње скупштине ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој, низ разговора у Њујорку и Вашингтону са представницима банака од којих се очекивало да учествују у новом кредиту, као и са Рокфелером. Тадашњу акцију су приказали као наставак прошлогодишње и део истог концепта у спровођењу стабилизационе политике. Тиме су хтели да избегну стварање утиска да је Југославија нови кредит тражила због погоршане финансијске ситуације. У средиште су ставили отклањање платнобилансног дефицита и енергичност сузбијања инфлације. Тражили су већи износ од прошлодишњег, посебно од америчких банака. Утисак југословенске стране је био да су америчке банке показале заинтересованост и да су без већих резерви прихватиле овај приказ привредне ситуације. Међутим, истичани су и негативни ефекти ситуације у Пољској и неповољног стања на тржишту капитала. Рокфелер је сматрао да је југословенска позиција поправљена успешном акцијом око претходног кредита, резултатима у платном билансу после 1979, „успешним политичким прелазом после Тита“ и добрим односима са тадашњом америчком администрацијом, али је навео да је тржиште капитала било уздржаније због теш-

153 Лончар је писао: „Такав публицитет и атмосфера која се тиме ствара, поред позитивног демократског и нужног изношења проблема, када излази из концепта самопоуздања и зацртане политике стабилизације, одражава се овде као ерозија система. Упозоравамо да то може наићи на негативан одраз у штампи финансијских и пословних кругова и битно нарушити наш кредибилитет управо у време када треба да се појавимо на тржишту капитала за нови финансијски кредит“. ДАМСПРС, ПА, 1981, САД, ф. 98, д. 15, 439574.

коћа Пољске и Румуније. Није препоручивао Југославији да истакне захтев за већим износом од оног који је добила претходне године.¹⁵⁴

Показало се да су разлози за уздржаност америчких банака били снажни, па ни оне нису пружиле подршку новом кредиту на састанку у Лондону 26. октобра. Југославији је одмогло погоршање стања на тржишту капитала у септембру, посебно после наговештаја да Пољска неће моћи да плати 700 милиона долара, што је био предуслов за репрограмирање главног дела обавеза, и очекивања да ће Румунија, којој је у 1982. доспевало пет милијарди долара дугова, тражити репрограм. Тржиште капитала је било уздржано и због привредне ситуације у САД-у јер, према оцени амбасадора Лончара, „експанзија америчке привреде није још на видуку“, док је незапосленост расла, а инфлација није била сведена у планиране оквири.¹⁵⁵ Важан разлог оклевања америчких банака било је и неповерење у југословенску привреду и остваривање зацртаних циљева.¹⁵⁶

После лондонског састанка амбасадор Лончар је разговарао са помоћником у сектору за Европу Стејт департмента Иглбергером, затим са Рокфелером, који више није формално био у руководству банке, и са представницима банке Manufactures Hanover. Рокфелеру је указао на негативне последице уздржаности његове банке на састанку у Лондону, на шта је овај обећао да ће разговарати са члановима управе банке, али и упозорио да је стање на тржишту капитала неповољно, чему је допринела ситуација око Пољске и Румуније. О југословенском захтеву је Иглбергер разговарао са бившим министром финансија Милером, који је обећао да ће искористити своје везе у банкарском сектору, али је пренео да су америчке банке почеле да сумњају у тачност југословенских званичних података и да су придавале велики значај оценама ММФ-а.¹⁵⁷

154 ДАМСПРС, ПА, 1981, САД, ф. 98, д. 15, 419961, 450261.

155 ДАМСПРС, ПА, 1981, САД, ф. 98, д. 15, 455373.

156 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 457563.

157 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 456710.

Ставови америчких банкарских и политичких званичника саопштени Лончару током ових разговора указивали су на то да ће Југославија и у будућности тешко добити кредит америчких банака.

Озбиљан ударац југословенској акцији да у 1981. добије нови синдиковани кредит задала је и одлука Bank of Tokyo да не учествује на састанку водећих западних банака у Лондону 26. октобра 1981. То је навело ССИП да закључи да је „ситуација знатно тежа него што [смо] очекивали“. Верујући да су главни разлози за такву одлуку токијске банке уверење о неповољној економској ситуацији у Југославији и лоша искуства са пољским дугом, југословенски дипломатски канали су покушавали преко јапанских власти да утичу на промену става банке, али неуспешно. Потпредседник СИБ-а Иконић је 27. октобра наступио оштро пред јапанским амбасадором. Сматрао је да је трговински дефицит од 170 милиона у 1980. и око 140 милиона долара у 1981, који је Југославија имала у размени са Јапаном, требало да буде разлог да јапанске банке дају кредит, те да је њихово учешће од 31 милион долара у кредиту из 1980. било једва десети део тог дефицита. Оповргао је наводе о неповољној економској ситуацији у Југославији као разлогу за неучествовање у кредиту, тврдећи да је његова влада предузимала радикалне мере за смањење дефицита и инфлације.¹⁵⁸

Ови Иконићеви аргументи имали су једнако слаб ефекат као и Лончарова акција у САД-у. Јапански став је остао непромењен. Тамошње банке су процењивале да је ситуација тешка и да Југославија неће моћи да отплаћује кредите. Тражиле су од владе покривање ризика кроз гаранцију, али влада није била спремна да је пружи.¹⁵⁹

Слично су се понеле и немачке банке, па осим синдикованог кредита америчких, британских, јапанских и канадских банака, Југославија 1981. није добила ни нови немачки зајам. То је била последица процене да је погоршана привредна ситуација у Југославији, сумње да ће постављени циљеви економске политике бити остварени, урушавања положаја земље на страном тржишту капитала изазваног кашњењем

158 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 7, 452640, 453529, 452355.

159 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 459922.

бројних југословенских банака у враћању страних кредита, ишчекивања оцене ММФ-а о економској ситуацији у Југославији од које је зависило одобрење трансхе кредита те институције у 1982. од 700 милиона долара, али и неповољних кретања на међународном тржишту капитала и проблема изазваних падом кредитног положаја источноевропских земаља, посебно Пољске и Румуније.¹⁶⁰ Такође, немачке банке су биле незадовољне југословенским slabим коришћењем комерцијалног кредита из претходне године. До новембра 1981. из Југославије је стигло захтева само за 45,7 милиона марака, што није било ни 8% одобрене суме.¹⁶¹

Питање кредита у 1981. савезни секретар Костић је 22. маја 1981. покренуо у Министарству финансија СР Немачке тражећи од владе подршку код немачких банака. Ту тему је поменуо и амбасадор Макић у јулу 1981. немачким банкарима. Они нису реаговали негативно, али јесу уздржано. Помињали су југословенске економске тешкоће, посебно „несхватљиво високу стопу инфлације“. Сви банкари су се интересовали за коришћење комерцијалног кредита од претходне године, који је имао државну гаранцију и ставили до знања да би било пожељно да се он у највећој мери искористи пре покретања преговора о новом кредиту.¹⁶²

Уздржаност је прерасла у прекор током разговора амбасадора Макића и представника НБЈ у Франкфурту 22. октобра 1981. са представницима немачких банака – Bundesbank и Deutschebank – о новом кредиту од 500 милиона марака. Представник Deutschebanke је говорио отворено. Саопштио је да се код немачких банака које су учествовале у кредиту од 500 милиона марака претходне године осећало разочарање, да су се осећали „преварено“, да комерцијални кредит од 600 милиона марака није искоршћен. Пренео је и да су вести из Лондона о преговорима Југославије са америчким, британским, канадским и јапанским банкама биле неповољне и да су се негативно одражавале на

160 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/329, 108. седница, 8. 12. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Платформа за разговоре са ММФ-ом.

161 ДАМСПРС, ПА 1981, Југославија, ф. 141, д. 8, 453955; 457705.

162 ДАМСПРС, ПА, 1981, СР Немачка, ф. 105, д. 12, 426923, 436503.

спремност немачких банака да учествују у новом кредиту. Сматрао је нереалним очекивање да Југославија добије кредит до краја године, а свакако не пре окончања преговора у Лондону.¹⁶³

Тиме је неуспех југословенске акције у Немачкој био извештан. Југославија је дочекала крај 1981. без очекиваног кредита од СР Немачке.

За разлику од англосаксонског конзорцијума и СР Немачке, Југославија је 1981. успела да уговори нови кредит са Кувајтом, али не и да испослује повољније услове од оних из претходне године. Штавише, и ови преговори су били јасан показатељ њеног слабијег положаја, али и негативног еха које су стварали неповољне међународне околности попут пољске дужничке кризе, неповерење у југословенску способност да спроведе економске реформе и политичка криза у земљи оличена у албанском насиљу у јужној српској покрајини.

Политичка припрема терена за финансијски део преговора о кредиту, попут посете потпредседника СИБ-а Драгана Кувајту у пролеће 1981, када је Југославији обећана друга транша кредита од 250 милиона долара за 1981,¹⁶⁴ није помогла да се добију повољнији услови. На преговорима које је делегација НБЈ отпочела 24. маја у Кувајту са КФТСИС-ом кувајтска страна је поставила низ питања о дефициту платног биланса у претходној години, перспективама неробних девизних прихода, посебно од туризма, коефицијенту задужености, испуњавању обавеза и евентуалној неликвидности, стопи инфлације у 1980. и планираној стопи у 1981, али и да ли је НБЈ имала приоритет у задуживању у иностранству с обзиром на низ покушаја југословенских пословних банака да добију кредите. Југословенски представници су морали да одговоре и на питање о „догађајима на Косову“ који су „значајно узнемирили и међународне финансијске кругове“ и о којима „се у свету широко писало и коментарисало, узрочницима, последицама, могућем трајању, интензитету“. Од Југословена је тражено и објашњење „веродостојности

163 ДАМСПРС, ПА, 1981, СР Немачка, ф. 105, д. 12, 453087.

164 ДАМСПРС, ПА 1981, Кувајт, ф. 67, д. 10, 420142.

гласина из западних земаља да нам СССР у последње време све више условљава извоз нафте за увоз основних сировина и какве могу бити последице“. Кувајтски банкари су истакли да су „догађаји на Косову и проблем пољских дуговања – пошто нас те банке географски сврставају у Источну Европу – дошли у незгодно време по нас и озбиљно погоршали нашу позицију“ и да је стога немогуће дати повољније услове од оних за претходни кредит, већ би услови били лошији јер је „политички ризик повећан“. Кувајтска страна је као основ за услове новог кредита узела оне које је Југославија претходне године прихватила код америчко-енглеског синдикуваног кредита. Истакли су да су и америчке банке у новим околностима биле на позицији „сачекати и видети“ („to wait and see“) и да ће сигурно поставити Југославији теже услове него раније. Напорима НБЈ за добијање повољнијег кредита нису погодиле ни активности југословенских пословних банака у том региону, јер су оне тражиле краткорочне кредите за увоз нафте, а ти кредити су били мање ризични за кувајтске банке, па су радије учествовале у њима.¹⁶⁵ Кувајт је упорно инсистирао на томе да је положај СФРЈ на међународном финансијском тржишту погоршан: „нашој делегацији показани досијеи у којима су хронолошким редом каталогизирани сви чланци у западној, а нарочито енглеској и америчкој штампи о Југославији, које према њима, банке из овог подручја помно прате, према којима је Југославија као целина већ значајан дужник“. Делегација НБЈ је 2. јуна, после вишедневних преговора, пристала на кувајтске услове за кредит од 250 милиона долара на седам година, што је било за једну годину краће од кредита из претходне године, и почеком од три године.¹⁶⁶

Кредит је 1981. уговорен и са Француском. Већ у фебруару 1981. из француског Трезора су стизале најаве југословенској амбасади да би требало што пре почети разговоре о финансијском кредиту за ту годи-

165 ДАМСПРС, ПА 1981, Кувајт, ф. 67, д. 10, 428026, 428585. - Конзорицијум југословенских банака је почетком 1981. успешно завршио преговоре са кувајтским банкама за кредит од 117 милиона долара. ДАМСПРС, ПА 1981, Кувајт, ф. 67, д. 10, 411202.

166 ДАМСПРС, ПА 1981, Кувајт, ф. 67, д. 10, 429595.

ну са истим износом (150 милиона долара) као претходне.¹⁶⁷ У пролеће 1981. чланови СИБ-а Иконић и Стојан Андов су упознали француског амбасадора Жобера са резултатима политике економске стабилизације, посебно у сфери односа са иностранством. Андов је покренуо питање нове трансхе од 150 милиона долара. Савезно извршно веће је 1. априла закључило да треба што пре уговорити сусрет југословенског гувернера и савезног секретара за финансије са француским министром финансија и директором Трезора.¹⁶⁸

До сусрета секретара за финансије Костића и новог гувернера Макића са министром привреде и финансија Жаком Делором (Jacques Delors) и директором Трезора Мишелом Камдесијем (Michel Camdessus) дошло је у Хелсинкију 12. маја. Захтев за нови кредит Костић је тада поткрепио тврдњом да укупно задужење земље није повећано и уверавањем да ће његова влада испуњавати спољне обавезе. Одбио је било какав процес репрограмирања дугова, већ је од „пријатељских земаља“, у које је убројао и Француску, тражио финансијску подршку. Наглашавао је хитност захтева због неповољног девизног биланса у првој половини године. Делор је уверавао да није било промена у „клими пријатељства“ Француске према Југославији, али је наступио опрезно, плашећи се да ће платни дефицит Југославије бити већи од очекиваног и узимајући у обзир и став француских западних савезника. Није подржавао праксу да француска држава стане иза кредита које би француске банке давале НБЈ, поготово у контексту национализације француских банака која је била у току.¹⁶⁹

На лето је француска влада дала сагласност трима банкама да почну преговоре о кредиту, али је било потребно више интервенција француског трезора да би све банке које су претходне године одобриле кредит прихватиле учешће и у преговорима о аранжману за 1981. Током прве фазе преговора француске банке су се највише занимале за спровођење програма стабилизације, висину средњорочног дуга, коефицијент задужености, стање девизних резерви и сл. Одговарајући на

167 ДАМСПРС, ПА, 1981, Француска, ф. 33, д. 11, 47129.

168 ДАМСПРС, ПА, 1982, Француска, ф. 31, д. 8, 416524.

169 ДАМСПРС, ПА, 1982, Француска, ф. 31, д. 8, 424753.

питања француских домаћина о овим темама делегација НБЈ на челу са вицегувернером Јожетом Корошецом је обећала да текући дефицит неће прећи планираних 1,8 милијарди долара.¹⁷⁰

Уговор о кредиту између НБЈ и 16 француских банака је потписан 25. септембра 1981. у Паризу. Износ (150 милиона долара) и услови су били исти као претходне године. Представници југословенске амбасаде и НБЈ су после окончаног посла закључили да је за успех била пресудна политичка подршка француских власти: „Имамо утисак да у условима у којима се сада налазе банке у Француској у питању [је] политички моменат код одобравања овог кредита, а не чисто банкарска одлука“.¹⁷¹

*Заоштравање проблема спољне ликвидности
у другом делу 1981: неликвидност банака и нова кашњења
у отплати дугова Међународној банци за обнову и развој*

Због постојања платног дефицита и мањег задуживања у иностранству од планираног, проблем спољне неликвидности је заострен у другом полугођу 1981. Од августа те године све више банака није било у могућности да измирује обавезе. Стране банке су биле све мање спремне да продуже рокове враћања дугова. Југословенске власти су у децембру 1981. закључиле да би овлашћеним банкама чак и када би искористиле све своје девизне резерве, што у пракси није било могуће, и даље недостајало више од 200 милиона долара за подмирење обавеза према иностранству. Од око 897 милиона девизних резерви којима су банке располагале за пословање са иностранством 10. децембра 1981, око 58% се налазило у само две банке: Удружена београдска банка и Југобанка удружена банка. У недостатку девиза, банке су се све више обраћале НБЈ тражећи девизна средства како би платиле обавезе према иностранству. Привредна банка Загреб је располагала са само 10,7 милиона долара резерви, а од НБЈ је захтевала шест пута већа средства, а Војвођанска банка (18,1 милион резерви) тражила је скоро седам пута више него што је имала. Већ крајем 1981. проблем спољне ликвидности

170 ДАМСПРС, ПА, 1981, Француска, ф. 33, д. 11, 436513, 443168, 444097.

171 ДАМСПРС, ПА, 1981, Француска, ф. 33, д. 11, 447942.

је био карактеристичан за пет банака (Војвођанска банка Нови Сад, Стопанска банка Скопље, Косовска банка Приштина, Инвестициона банка Титоград и Привредна банка Загреб). Укупно је од почетка године до 10. децембра 1981. НБЈ интервенисала продајом девиза на међубанкарским састанцима у износу од 1,7 милијарди долара, при чему је 244 милиона коришћено за одржавање ликвидности банака у међународним плаћањима (највише Војвођанској банци – 97,3 и Косовској удруженој банци – 77,9 милиона долара). Реч је о продаји у виду позајмица на одређени рок, али оне нису на време враћане. Крајем 1981. Југославија је ипак успевала да одржи девизне резерве код НБЈ и пословних банака на око 2,7 милијарди долара, што је био ниво који је договорен са ММФ-ом.¹⁷²

Током 1981. даље је погоршавано стање у отплати зајмова Међународне банке за обнову и развој, која је слала честе опомене. Савезно извршно веће је више пута упозоравало на тај проблем. Захтевало је да зајмопримаоци из разних делова земље, односно њихове банке, обезбеде девизе за отплату, а да само у случају да средства немају, траже да им НБЈ прода девизе, које би пале на терет платнобилансних позиција тих република и покрајина, при чему би оне на рачун НБЈ положиле динарску противвредност.¹⁷³

У првих пет месеци 1981, од 43 зајма за које су доспеле обавезе, у чак 35 случајева је дуг враћан интервенцијама НБЈ, која је за те намене продала 51,5 милиона долара пословним банкама.¹⁷⁴ Од 18 зајмова чије су отплате доспевале у новембру 1981. Југославија је пробила рок за отплату два зајма дуже од 30 дана, што је био преседан у односима Југославије и Међународне банке за обнову и развој.¹⁷⁵ До краја 1981. НБЈ је морала да покрије око 80% укупно доспелих обавеза према бан-

172 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности.

173 АЈ, 130, СИВ, 4973, 491-5/81.

174 АЈ, 130, СИВ, 4973, Савезни секретаријат за финансије, 25. мај 1981.

175 АЈ, 130, СИВ, 4974, број 495-16/81.

ци, чиме су жртвоване девизне резерве. Наредне године је тако покриван скоро целокупни износ обавеза према тој банци (326 милиона долара, од чега је половина била главница). Проблем је увећан тиме што зајмопримаоци и њихове пословне банке више нису имали ни довољно динара да их положи на рачун НБЈ да би купили девизе за плаћање дугова, јер је и динарска неликвидност постала озбиљна.¹⁷⁶

Неблаговремено извршавање обавеза према Међународној банци за обнову и развој крајем 1981. било је још један показатељ дубине кризе и велика опасност за међународни углед земље, тим пре што се радило о кредитима за које је уговоре ратификовала Скупштина СФРЈ. Неке од банака којима је НБЈ хитно одобрила девизе за измирење обавеза према Међународној банци за обнову и развој користиле су та средства за друге сврхе, не плаћајући дуг. О неуредности југословенских дужника био је информисан и Управни одбор директора банке, а тиме и све земље чланице.¹⁷⁷

Све ово није спречило Југославију да се 1981. и даље нештедимице задужује код Међународне банке за обнову и развој (34 милиона долара за развој железница САП Косово, 90 милиона за агроиндустријски пројекат САП Косово, 110 милиона за пету кредитну индустријску линију за коју су уговор склопиле Удружена косовска банка, Инвестициона банка Титоград, Стопанска банка Скопље, Привредна банка Сарајево, 87 милиона за пројекат регионалног развоја „Морава 2“, 80 милиона долара за трећи агроиндустријски пројекат у Македонији). Кредити су и даље одлазили широм земље, узимале су их и банке које су већ имале проблема са спољном ликвидношћу (Удружена косовска банка, Инвестициона банка Титоград, Стопанска банка Скопље), а гарант је била савезна држава. Управо у години у којој су проблеми отплате дуга Међународној банци за обнову и развој повећани, зајам од 90 милиона долара за агориндустријски пројекат САП Косово био је највећи појединачни зајам из области пољопривреде који је банка одобрила Југославији.

176 АЈ, 130, СИБ, 5339, 495-19/82; АЈ, 130, СИБ, 5338, 495-10/8.

177 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности.

Током преговора у Вашингтону 9–17. марта 1981. југословенска делегација је тражила да зајам буде и већи, али је то банка одбила. Задуживање није успорио ни раст камата, које су 1981. прешле 9%, што је, с обзиром на дуги рок отплате од 15 година, знатно повећавало трошкове.¹⁷⁸

*Преговори Југославије и ММФ-а, децембар 1981 – фебруар 1982:
прва озбиљнија условљавања*

Југославија је 1981. почела новим аранжманом са ММФ-ом, којим је замењен онај из јуна претходне године, а окончала тешким преговорима са том институцијом око наставка сарадње, током којих је први пут била изложена озбиљнијим условљавањима. Зависност југословенских финансија од ММФ-а била је све већа. Југославија је и до тада сарађивала са Фондом и користила његова средства, али се током 1981. почео мењати карактер тог односа и то двоструко: драстично је повећан обим средстава која је Југославија узимала од Фонда, а он је почео све више да утиче на одређивање циљева југословенске економске политике.

Услов ММФ-а за аранжман са Југославијом склопљен јануара 1981. био је да она испуни циљеве из свог стабилизационог програма. Југославија се обавезала да смањи дефицит текућег биланса, домаћу тражњу, сузбије инфлацију и усмери инвестиције у приоритетне сврхе ради побољшања структуре производње и јачања извоза. То је изнето Фонду у уобичајеној форми, у Писму о намерама (Letter of Intent). Тачка 23 писма је садржала југословенско обећање да ће водити активнију политику каматних стопа, што је било у складу са ставом мисије ММФ-а да је таква политика потребна да би се стимулисала домаћа штедња и јачали економски критеријуми привређивања.¹⁷⁹

178 АЈ, 130, СИБ, 4974, број 495-11/81, 495-9/81; АЈ, 130, СИБ, 4973, Савезни секретаријат за финансије, 24. мај 1981; СИБ, 495-6/81, Савезни секретаријат за финансије, 2. април 1981.

179 С обзиром на висок ниво инфлације, Југославија се у тачки 23 обавезала да реално позитивне каматне стопе достигне њиховим значајним повећањем у комбинацији са смањењем инфлације. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Платформа за разговор са ММФ-ом.

Обавеза Југославије биле су редовне консултације са мисијом ММФ-а на којима је оцењивана успешност остваривања стабилизационог програма за сваку годину и упознавана мисија са намерама економске политике за идућу годину. Како је коришћење средстава било предвиђено по кварталној динамици, по истој динамици су одређени и лимити у чијим оквирима је требало задржати кретања у сфери пораста нето банкарских кредита, задужења буџета Федерације код НБЈ и пораста спољног дуга. На тај начин је Фонд током 1981. оцењивао доследност у реализацији стабилизационог програма и одобравао средства. До децембра те године су искоришћена сва средства предвиђена за ту годину. Међутим, већ током дискусије у Одбору извршних директора ММФ-а поводом закључивања трогодишњег аранжмана са Југославијом јануара 1981, велика пажња је била посвећена политици каматних стопа. Наглашена је потреба постизања реалнијих каматних стопа, које не би биле ниже од инфлације, не само ради рационалнијих инвестиција већ и да би се охрабрила домаћа штедња и ојачао платни биланс. На томе су инсистирали извршни директори САД-а, Велике Британије, СР Немачке, Аустрије и других земаља. Британски и западнонемачки представници су тражили да мисија прати и извештава Одбор о мерама које Југославија предузима по том питању, а канадски извршни директор је тражио да се прилагођавање каматних стопа изврши до нивоа изнад очекиване стопе инфлације. Од средине 1981. је било приметно снажније инсистирање ММФ-а на стриктној примени условљености финансијске подршке. Током консултација у лето 1981. мисија ММФ-а је исказала незадовољство југословенском политиком каматних стопа упозоравајући да реално негативне стопе обесхрабрују предузећа и штедњу грађана, подстичу претерану тражњу за кредитима и неповољно делује на селективност у инвестицијама. Већ тада је Југославији предочена опасност од проблема који могу наступити крајем године приликом разговора о *stand by* програму за 1982. Током дискусије у Извршном одбору директора јуна 1981, поводом извештаја мисије о консултацијама са Југославијом, британски директор је изразио разочарање због непредузимања одлучнијих мера у области камата, а

немачки је додао да су тадашње каматне стопе на кредите за стамбену изградњу биле ниже него 1977, сматрајући да је пребацавање динарске штедње грађана у девизне депозите доказивало да је политика каматних стопа неадекватна. Ипак, до прелиминарних консултација мисије Фонда и Југославије у новембру 1981. нису постављани конкретни захтеви. Тада је, међутим, било учљиво инсистирање Одбора извршних директора на променама у области каматних стопа, што ће представљати камен спотицања у утврђивању програма подршке Југославији у 1982. Југословенски представници су суочени са незадовољством ММФ-а политиком каматних стопа и упозорењем да ће то питање бити услов за настављање финансијске подршке у 1982.¹⁸⁰

За Југославију су те најаве биле упозоравајуће, не само због тога што је од ММФ-а очекивала нових 700 милиона долара у 1982. већ и зато што без аранжмана са њим није могла да рачуна ни на средства других кредитора.¹⁸¹

Нова клима је била још видљивија током преговора мисије ММФ-а и представника НБЈ у децембру 1981. године. Судбина финансијске подршке Југославији у 1982. зависила је од тога како ће странци оценили пословање југословенске привреде. Основу програма за 1982. требало је, као и за 1981, да чини економска политика коју је Југославија намеравала да спроведе у тој години. Разматран је текст писма о намерама Југославије ММФ-у, које је требало да садржи циљеве економске политике и мере за њихово остваривање. Прихватањем тог писма, са потписима гувернера и савезног секретара за финансије, Одбор извршних директора Фонда би одобрио коришћење средстава и у 1982. Од 16 тачака о којима се преговарало, сагласност је постигнута око 15, али није око најкрупнијег питања – политике каматних стопа. Међуна-

180 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима...

181 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 10. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Стр. пов. 5/1, Д-4-1/82.

родни монетарни фонд је оценио да Југославија 1981. није спровела утврђену политику каматних стопа, па је на том питању инсистирао као на значајном критеријуму за коришћење средстава у 1982. години. Југославија је одбијала три захтева ММФ-а по том питању: политика позитивних каматних стопа (да каматне стопе буду најмање 1% изнад стопе инфлације); да се усклађивање изврши одједном и неодложно, до краја јануара; да се онда током године стопе додатно усклађују са инфлацијом, тако да буду реално позитивне. Југословенски предлог повећања каматних стопа није задовољавао ММФ, који је тражио веће повећање и у краћем року тако да ниво камата буде изнад висине инфлације. Фонд је изнео две варијанте повећања према којима би, при очекиваној инфлацији од 15%, највише каматне стопе банака за кредите за финансирање неприоритетних намена биле 19% или 22%, дакле за те пласмане банака позитивне стопе би биле 4% или 7%. Пошто је Југославија тврдила да њена влада нема институционалне могућности да утиче непосредно на регулисање каматних стопа пословних банака, ММФ је предложио да се тај ефекат оствари повећањем есконтне стопе НБЈ, на коју је влада имала утицаја, што би онда натерало банке да повећају каматне стопе.¹⁸²

Југословенска делегација је признавала потребу повећања каматних стопа, свесна да би истрајавање на ниским стопама даље слаби-

182 Народна банка Југославије је предлагала повећање есконтне стопе НБЈ са 6% на 8%, каматних стопа на селективне кредите са 1–3% на 3–5%, на кредите за ликвидност са 8% на 12%, каматне стопе на орочене динарске депозите (штедњу) грађана за 2% тако да за орочене депозите преко једне до две године буде 10% итд. То би довело до тога да би, у случају да инфлација буде пројектованих 15%, активна каматна стопа банака постала реално позитивна, јер би просечне стопе на кредите из банкарских средстава достигле 15,3%, а за кредите за неприоритетне намене 18,6%. ММФ је захтевао веће повећање камата. На пример, каматне стопе банака на орочену штедњу са најмањим роком биле би 15%, односно 5% изнад нивоа који су банке договориле самоуправним споразумом. Есконтну каматну стопу НБЈ би требало повећати на 16%, тј. 10% изнад тадашњег нивоа, камату на селективне кредите на 14% са дотадашњих 1–3% итд. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

ло интерес привредних организација за рационалним привређивањем и повећавало јагму за кредитима зато што их је инфлација брзо обезвређивала. Међутим, тврдила је да би већи раст камата у веома кратком року био инфлаторан. Југословенске институције су закључиле да би нагли скок камата створио велике разлике у условима привређивања између корисника старих и нових кредита. Израчунато је да би повећање камата које је ММФ захтевао водило ка томе да у 1982. сваки нови кредит буде 70% до 100% скупљи у односу на дотадашње стопе. Посебну забринутост је изазивала чињеница да је финансирање пословања радних организација у великој мери било засновано на кредитима који су 1981. чинили половину обртних средстава, што је водило ка томе да је велики део дохотка одлазио на плаћање камата. Савезне финансијске институције су процењивале да ће у 1981. привреда платити за камате 41% више него у 1980. години, а да је привреда у активним каматама које су банке наплатиле у 1980. учествовала са преко 70%. Нагло дизање камата би тај проблем још више усложило, додатно оптерећујући пословање привреде која је највећи део дохотка трошила на враћање кредита. Југословенске власти су се противиле и великом повећању камата на штедне улоге грађана, полазећи од тога да су већу штедњу имале оне категорије становника које су имале већа примања и приходе, па би значајно повећање камата водило још већим социјалним разликама. Како је повећање каматних стопа на штедне улоге значило и повећање камата на потрошачке кредите, постојала је бојазан да би то имало негативне социјалне последице по сиромашније слојеве градског становништва са нижим примањима и слабијом куповном моћи који су користили кредите за набавку важних животних добара.¹⁸³

Супротно од југословенског става, мисија ММФ-а је сматрала да ће негативне каматне стопе (ниже од инфлације) на депозите и даље деловати на већи раст потрошње, да су предложене каматне стопе ниске и да не могу деловати у правцу рационалнијег коришћења средстава и мањег раста залиха. Представници Фонда су тврдили да би веће ка-

183 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 10. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, Стр. пов. 5/1, Д-4-1/82.

мате натерале предузећа да послују рационалније, избегавају стварање залиха робе и окрећу се ка извозу, те да би повећање камата на депозите заштитило грађане од губитака због инфлације.¹⁸⁴

Међународни монетарни фонд је током преговора инсистирао и на проблему инфлације у Југославији. Исказивали су сагласност са концептом политике стабилизације и позитивно оценили смањење дефицита платног биланса и потрошње, али су у погледу способности Југославије да се избори са инфлацијом показивали уздржаност. Смањење стопе инфлације на 15% и дефицит у текућем билансу од само 500 милиона долара, колико је Југославија предвиђала, ММФ је оценио као амбициозне, мада неопходне мере.¹⁸⁵

Пошто су се две стране током преговора од 7. до 18. децембра 1981, одржаним у Народној банци Југославије, усагласиле око свих питања везаних за програм за 1982. по трогодишњем *stand by* аранжману закљученом јануара 1981, осим око политике каматних стопа, преговори су прекинути, уз обавезу Југославије да се током јануара изјасни о захтевима Фонда.¹⁸⁶

Тек после неуспелих преговора, више југословенских савезних институција је направило анализу материјалних ефеката које би на југословенску привреду имало испуњавање захтева ММФ-а. Иако је већ од новембра претходне године било јасно да страни преговарачи инсистирају на већим каматним стопама, Народна банка, Савезни секретаријат за финансије и друге савезне институције су тек почетком 1982. преточиле ове захтеве у конкретне цифре, али и тада на брзину, у журби и више на нивоу процена. У неким од тих анализа се полазило и од идеолошких мотива за одбијање захтева ММФ-а, па је истицано да се

184 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима.

185 Исто; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

186 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Државна тајна, НБЈ, Информација о проблемима.

у југословенском систему не може на банкарске кредите применити капиталистички принцип о високим каматама које би представљале цену капитала, јер се сматрало да у случају Југославије основни критеријум не може да буде да каматна стопа мора бити већа од инфлације пошто су средства у банкама била средства радних организација и других друштвених правних лица и становништва, што је значило да нису имала карактер капитала. Зато би, према тој аргументацији, висок ниво каматних стопа представљао „облик отуђивања средстава од радника у организацијама удруженог рада и битан фактор значајне прерасподеле дохотка“. Међу могућим мерама којима би се ублажили ефекти повећања каматних стопа наведено је и субвенционисање најважнијих сектора привреде, попут извозних организација. То је значило да би народне банке субвенцијама вратиле радним организацијама део средстава које би оне изгубиле плаћајући вишу камату.¹⁸⁷

Сви неповољни показатељи економске ситуације у земљи и проблем спољне ликвидности били су југословенском врху одлично познати почетком 1982. године. Незадовољство југословенских политичара се преплитало са унутрашњим поделама. Партијски врх је оптуживао СИБ да не влада ситуацијом. Истовремено, у партијском руководству су они чије су републике уредно измиривале обавезе према иностранству исказивали незадовољство „социјализацијом“, тј. заједничким враћањем страних дугова. Аларми су укључени на седници Комисије за стабилизацију 24. децембра 1981. на којој су разматрани извештаји НБЈ и Секретаријата за финансије о спољној ликвидности и на којој је Андреј Маринц сматрао да је ситуација захтевала „политичку дебату“. Савезни секретар за финансије Петар Костић је додатно на посебном састанку упозорио Маринца да се ликвидност земље погоршава, да је она „озбиљна“ и „критична“ уз изглед „да се још погорша“, те да су све бројнији случајеви неплаћања обавеза банака и радних организација према иностранству. Обавестио га је и да је земља

187 Исто.

ушла у пат позицију у погледу добијања нових кредита (синдиковани кредит, немачки кредит). На интерном састанку код председника Председништва ЦК СКЈ Драгосавца, разматрана је потреба изношења података о спољној ликвидности пред партијски врх.¹⁸⁸

У таквој атмосфери су одржане седнице државног и партијског руководства 11. и 12. јануара 1982. Председништво СФРЈ је 11. јануара подржало предлог СИБ-а да се у Вашингтону наставе преговори са ММФ-ом. Не искључујући могућност да су иза услова Фонда стајали политички притисци западних сила, пре свега САД-а, на Југославију, Председништво је тражило предузимање дипломатских корака према тим земљама. Истовремено је СИБ задужен да припреми мере којима ће бити ублажени ефекти подизања каматних стопа на извозну привреду и производњу неопходну за снабдевање домаћег тржишта. Одлучено је и да СИБ о току преговора са ММФ-ом упозна републичка и покрајинска извршна већа и председништва.¹⁸⁹

Расправа која је засвођена оваквим закључцима је показала нејединство у државном врху, различите ставове представника СИБ-а и појединих чланова Председништва СФРЈ, као и неупућеност чланова Председништва у ток преговора са ММФ-ом, па чак и неразумевање суштине проблема и захтева те организације. Таква расправа је чланове СИБ-а често стављала у дефанзиван положај и приморавала их да се правдају да нису прихватили услове Фонда у вези са каматама и да нису били попустљиви у дотадашњим преговорима.

Председник СИБ-а Веселин Ђурановић је детаљно упознао Председништво са током преговора са ММФ-ом и неслагањем око камата, које је назвао „угаоним каменом“ односа са овом институцијом. Изјавио је да је СИБ коначну одлуку одложио до окончања нових преговора, на којима би покушао да се избори за ниже повећање каматних стопа од захтеваног. Био је јасан у оцени да је неопходно учинити „сваки напор“ у циљу одржавања сарадње са ММФ-ом, јер би у супротном држава оста-

188 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

189 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Строго поверљиво, Записник.

ла не само без 700 милиона долара трансхе од те организације у 1982. већ би била лишена подршке светског финансијског тржишта. Ђурановић није био спреман да на основу дотадашњих преговора са Фондом закључи да су њихови захтеви били политички мотивисани и да су представљали „политички притисак, политички диктат, политичко условљавање“. Сматрао је да би евентуалну дипломатску акцију према америчкој администрацији требало предузети тек ако нови преговори са ММФ-ом не дају резултат.¹⁹⁰

Дугогодишњи члан Председништва СФРЈ из Црне Горе Видоје Жарковић¹⁹¹ је био најјаснији у ставу да држава није имала другог избора него да прихвати захтеве ММФ-а – „ако упоредимо шта ће се десити ако ово прихватимо са оним што ће се десити ако не прихватимо, онда су далеко мање последице ако прихватимо него ако не прихватимо“. Опомињао је Председништво да је највећи број банака пословао у условима спољне неликвидности и да ће Југославија „упасти на црну листу дужника као што је Пољска“. Указао је на позитивне последице прихватања захтева ММФ-а у виду веће штедње и рационалнијег коришћења кредита и веровао да се са политиком уважавања економских реалности каснило годинама. Сложио се са Ђурановићем да су захтеви ММФ-а много више потицали од економске логике него што су били вид политичког притиска на Југославију. Критиковао је тврдње да су каматне стопе веће од инфлације представљале капиталистички приступ, сматрајући да је и у Југославији капитал морао да има цену. Осудио је савезне органе што од новембра, када је постало јасно да Фонд инсистира на вишим каматама, нису направили прецизну анализу последица које ће наступити прихватањем таквог захтева. Поменуо је проблем социјалног раслојавања, постојања грађана који су „пребогати“ у земљи која оскудева новцем и чији ће приходи бити још већи повећањем камата на штедњу и захтевао увођење пореза на камате. Слично је раз-

190 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Стенографске белешке.

191 Видоје Жарковић (1927–2000), један од најважнијих политичара из Црне Горе седамдесетих и осамдесетих година, био је председник Извршног већа Црне Горе, председник Скупштине Црне Горе, члан Председништва СФРЈ, председник ЦК СК Црне Горе и председник Председништва ЦК СКЈ 1985–86.

мишљао и македонски политичар Лазар Колишевски, који је упозорио да ММФ и Југославија нису били равноправни партнери, јер је Југославија зависила од средстава ММФ-а. И он је потенцирао неликвидност југословенских банака и привреде, признајући да „наше банке као што је Стопанска банка раде на рачун Народне банке“.¹⁹²

Тон дискусији су ипак дали они који су одбацивали захтеве ММФ-а и уместо из економског угла сагледавали проблем из политичког и идеолошког. Најоштрији је био Јаков Блажевић,¹⁹³ председник Председништва СР Хрватске: „Ја се од алфе до омеге не слажем са ничим овим што је предложено“. За њега је политика ММФ-а била вид политичког притиска на Југославију. Фонд је доживео као инструмент „једног врло крупног инструментаријума међународне, блоковске и друге политике“, а његови захтеви су били „атак на Југославију“ са циљем њеног „полонизирања“ и пасивирања у несврстаном свету. Инсистирање на већим каматама је за њега било „подвргавање наше економике диктату“. Напао је начин на који је СИВ преговарао са ММФ-ом: „да ли је наша делегација са Међународним монетарним фондом прихватила олако захтев Фонда о такозваној политици позитивних каматних стопа? Јесте. А то не ваља за нас. Ја то не прихватам. То је потпуно погрешно. Куда то нас води? Нама да диктирају високе каматне стопе из Међународног монетарног фонда да ми боље господаримо? То је наша ствар, а не да њима плаћамо екстра профите“. Политика високих каматних стопа и скупог новца била је за њега „потпуно погрешна оријентација“ која „нас потпуно предаје у туђе руке“. Пошто је веровао да је ММФ био само инструмент западног притиска на Југославију, захтевао је да се проблем односа са њим расправи на политичком и међудржавном нивоу између Југославије и САД-а, додајући да ће „они попустити само ако осете наш чвршћи став“. Блажевић је критиковао дотадашњи ниво југословенских преговарача (међу којима су били и гувернер НБЈ и савезни секретар за финансије) карактеришући га као ниво „чиновничких акција“. Слично је говорио и босанскохерцеговачки политичар Цвијетин Мија-

192 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Стенографске белешке.

193 Од функција које је обављао Јаков Блажевић (1912–1996) треба издвојити да је био председник Сабора Хрватске и председник Председништва Хрватске.

товић¹⁹⁴ када је критиковао ММФ што „нама као деци саветују како је то за нас боље, за нашу привреду, да ће је то унапредити, малтене као професор ђацима (...) Нека они то ипак оставе нама, да ми у својој кући сами господаримо, да и ми имамо неку своју економску логику, да имамо свој систем“. И он је критиковао дотадашњи начин преговора, сматрајући да је југословенска делегација требало да наступи оштрије и „у најмању руку не бих њима давао могућности да дођу у илузију да ћемо ми то под притиском прихватити“. И он је одбацивао концепт реалних каматних стопа.¹⁹⁵

Блажевић је унео и компоненту унутрашње политике у преговоре Југославије са ММФ-ом, критикујући што о преговорима нису биле обавештене републике и покрајине и одлучивање о том питању условио њиховим ставовима. Захтевао је да ниједна одлука не буде усвојена „док СР и САП не кажу о свему томе шта мисле“, јер „једино на тај начин може да функционише целина нашег државног економског и политичког система“.¹⁹⁶

Драгослав Дража Марковић¹⁹⁷ се делимично сложио са Блажевићем, наступајући мање оштро. Подржао је његово мишљење да је питање односа са ММФ-ом било политичко и да је неопходно предузети политичку и дипломатску акцију и заузети чвршћи став у преговорима: „често се понашамо тако као да само Међународни монетарни фонд треба нас. Ја бих хтео да кажем, Монетарни фонд са снагама које стоје иза њега (...) треба Југославију овакву каква јесте“. Зато је сматрао да у

194 Цвијетин Мијатовић (1913–1993) био је амбасадор у СССР-у 1961–1965, а касније је имао високе државне и партијске функције у земљи (председник ЦК СК БиХ, члан Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ). Председник Председништва СФРЈ је био 1980–81.

195 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Стенографске белешке.
196 Исто.

197 Дража Марковић (1920–2005) је, уз Петра Стамболића, био водећи српски политичар после пада Марка Никезића 1972. године. Током седамдесетих је био на челу Скупштине Србије, Председништва Србије и Скупштине СФРЈ, да би у првој половини осамдесетих обављао функцију председника Скупштине СФРЈ и председника Председништва ЦК СКЈ. У политичким борбама у Србији средином осамдесетих био је највећи противник тежњи Ивана Стамболића да на чело српских комуниста доведе Слободана Милошевића.

преговорима треба користити и политичку аргументацију и суочити ММФ са свим последицама које ће произвести постављање пред несврстану Југославију захтева које не може да прихвати. Он, ипак, није одбацио концепт реалних каматних стопа, размишљајући да „политика стабилизације, ограничења потрошње итд. мора да значи и скуп капитал и мора да значи и ограничавање потрошње кроз реалне каматне стопе“.¹⁹⁸

Више разумевања за политику СИВ-а имао је председник Председништва СФРЈ Сергеј Крајгер.¹⁹⁹ Подсетио је да од 1980. држава није успела да другим мерама сузбије велику потрошњу и инфлацију, па се изјаснио у прилог става СИВ-а и ММФ-а да повећањем каматних стопа треба зауздати инфлацију. Попут Ђурановића, сматрао је да прекидање сарадње са ММФ-ом „не долази у обзир“, иако је, попут Блажевића, веровао да су захтеви ММФ-а имали и политичку позадину.²⁰⁰

Представници СИВ-а (Веселин Ђурановић и Петар Костић) и нови гувернер НБЈ Радован Макић, који је 1981. дошао на место Ксенте Богоева, суочени са озбиљним нападима, морали су да бране своју политику и начин на који су водили преговоре са ММФ-ом претходних месеци. Ђурановић се бранио ставом да су све тачке Писма о намерама на основу кога је Југославија јануара 1981. склопила кредитни аранжман од две милијарде долара биле у складу са њеним стабилизационим програмом. Обратио се критичарима: „Погледајте то писмо. Оно је било код вас својевремено. Ни један елеменат у Писму о намерама нема изван политике коју смо ми утврдили у политици економске стабилизације“. Макић је подсетио да се Југославија обавезала на активнију политику каматних стопа још када је у јануару 1981. узела кредит ММФ-а и да од тада није подигла каматне стопе. Ђурановић је одбацио нападе на Савезно извршно веће да је „олако“ водило преговоре. Подсетио је да је СИВ одбио захтеве ММФ-а у погледу каматних стопа па упозорио: „Овде се употребљавају неке тешке политичке квалификације о сервилности

198 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Стенографске белешке.

199 Сергеј Крајгер (1916–2001) годинама је обављао важне функције у Словенији (председник Скупштине и председник Председништва Словеније). Почетком осамдесетих је био председник Председништва СФРЈ.

200 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 116, 107. седница, 11. 1. 1982, Стенографске белешке.

наших људи према Међународном монетарном фонду. Ја морам да одбијем то као неприхватљиво и уопште нетачно“. Петар Костић је зашао у суштину проблема, потенцирајући поделе у друштву и власти око улоге камате у социјалистичком систему, помињући „ситуацију у којој меродавни људи тврде да је камата 'први грех социјализма'“, да су „депозитно кредитни односи јерес“ и у којој се ти односи „проклињу“. Осетио се погођен Блажевићевим излагањем у коме је југословенске преговараче са ММФ-ом деградирао на ниво обичних чиновника („ја не допуштам да се крстим како нас ко мисли да се крсти, ја не прихватам то“).²⁰¹

О степену неупућености, конфузности и неодговорности које су владале у државном врху, али и о односима између појединих државних органа, попут СИБ-а и Председништва СФРЈ, сведочи и то што је Џвијетин Мијатовић дискутовао у Председништву о тако важном питању као што су односи са ММФ-ом убеђен да је спор настао око тога што је Фонд захтевао подизање камата на кредит који је дат Југославији, све док га Веселин Ђурановић није разуверио, објашњавајући да се радило о каматним стопама на кредите у самој Југославији.²⁰²

Седница Председништва ЦК СКЈ је одржана 12. јануара 1982. Била је бурна, а расправа изразито отворена. О спољној ликвидности је говорено и поред противљења председника СИБ-а Веселина Ђурановића, који је тражио одлагање. Расправу су иницирали Милош Минић, Андреј Маринц и Франце Попит. Ђурановић је упознао Председништво са током преговора са ММФ-ом и кључним спорењем око каматних стопа и инфлације. Говорио је о узроцима неповерења страних финансијских институција према Југославији и навео кашњење југословенских банака у измиривању обавеза 1981, непостизање договора са ММФ-ом, али и кризу у земљи, пре свега због догађаја на Косову и Метохији изазваних албанским насилним демонстрацијама 1981. Предочио је неке од

201 Исто.

202 Исто.

мера СИБ-а: да пословне банке могу да плаћају текући увоз конвертибилним девизама тек када измире обавезе према кредитима и да организације удруженог рада које не унесу девизе у земљу током законског рока од 90 дана не могу да остваре право на плаћање увоза по том девизном приливу. У дискусији је највише незадовољства исказивано због тога што је држава ушла у великвидност а да СИБ и савезне финансијске институције нису на време реаговали, као и због тога што је неконтролисано задуживање било делом последица политичких притисака на банке и организације удруженог рада. Франце Попит, Андреј Маринц, Никола Стојановић, Милош Минић и Душан Драгосавац су инсистирали не само на политичкој већ и на кривичној одговорности криваца за спољни дуг и великвидност појединих банака.²⁰³

Милош Минић је говорио о бројним аспектима задужености СФРЈ. Упозорио је: Југославија је дошла до „оне црвене линије када земље траже одлагање дугова, када траже конверзију дугова“. Сматрајући да власт до тада није са размерама кризе упознала ни јавност ни радничку класу, тражио је да се дуг плаћа онако како су поражене земље плаћале ратну одштету.²⁰⁴ Проблеми у обезбеђивању синдикуваног кредита

203 Минић је био отворен: „Шта значи емисија права на увоз и плаћање од стране самоуправних заједница за економске односе са иностранством социјалистичких република, аутономних покрајина изнад реалних могућности плаћања (...) Ко је позвао ма кога на одговорност у било којој републици? Је ли иједно извршно веће позвало на одговорност те људе? Је ли јавни тужилац покренуо поступак против њих? Или, издавање потврде овлашћених банака организацијама удруженог рада за плаћање увоза иако средства за тај увоз нису била осигурана ни из текућег ни из будућег прилива нити средњорочних нити дугорочних кредита. За мене је то издавање чека без покрића. За то се иде на озбиљну робију. А код нас нико не гони то. Шта онда значи ако се то све толерише и гледа кроз прсте од стране руководства републике, од стране руководства федерације“. Франце Попит је потенцирао потребу кривичног кажњавања оних који су довели до спољне великвидности појединих банака: „То није само кривично дело него је то и подривање друштвеног система код нас и угледа Југославије, да не кажем да је то саботажа“. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

204 „Те земље су одвајале један део националног дохотка, извозиле га и отплаћивали, ликвидирали своје обавезе. Ми то морамо урадити, па макар то ишло на рачун животног стандарда и ми то морамо рећи читавој земљи. Ми немамо другог излаза и наша је одговорност огромна. Ако то не учинимо, компромитоваћемо

од САД-а, Јапана, Британије и Канаде за њега су били јасан знак да је Југославија изгубила приступ међународном финансијском тржишту („Ми смо изгубили кредит. Нама више међународне банке не верују. Не верују више у нашу платежну способност. Међународни положај економски, кредитни положај Југославије је компромитован“). Маринц је подсетио да инспекцијска делатност у оквиру НБЈ суштински две године није обављана. Скренуо је пажњу на појаву „социјализације“ враћања страног дуга, тј. да Народна банка плаћа обавезе пословних банака и радних организација („да сви у Југославији плаћамо преузете обавезе“), као и да се „врше политички притисци у појединим срединама од стране одговорних људи у пословним банкама, организацијама удруженог рада и политичких структура на тој линији“. Маринц је сматрао да су то идејна и политичка питања о којима је морао да се изјасни врх државе. Опмињао је да је тиме НБЈ, супротно систему и уставу, претварана у пословну банку. Скретао је пажњу и да је погоршавана позиција Југославије у свету у погледу добијања нових кредита, чиме је урушаван политички углед земље. Маринц је захтевао најоштрије мере – одузимање права на пословање са иностранством пословним банкама које су постале неликвидне, њихову санацију или ликвидацију. Захтевао је већу одговорност и самосталност савезних институција попут Народне банке Југославије.²⁰⁵

Франце Попит се није слагао са тим што Савезно извршно веће одбија захтев ММФ-а да каматне стопе буду 1% изнад стопе инфлације. У тој мери је видео начин да држава натера банке и радне организације да престану са превеликом инвестиционом потрошњом, јер се привредним организацијама исплатило да узимају кредите у условима велике инфлације. Без увијања је указао да је проблем лежао на другој страни – планирана инфлација за 1982. била је 15%, али се „у кулоарима“ СИБ-а већ шпекулисало да ће бити 40%, па би каматне стопе са постојећих 6% требало подићи на преко 40%, што није било реално. Солидарно враћање дуга оних банака које су постале неликвидне

међународни политички положај Југославије, компромитоваћемо систем самоуправљања, компромитоваћемо наш привредни систем“. Исто.

205 Исто.

назвао је „крађом“ према онима који су стварали девизе. Надовезао се члан Председништва Стане Доланц²⁰⁶ критиком „социјализације“ спољних дугова и питањем „колико дуго ће ови самоуправљачи трпети ту социјализацију. Самоуправљач, шта је то? Јер, немојмо се ми заваравати да нема доле одјека ова ситуација код људи. Итекаквога“. Доланц је скретао пажњу на то да је прекомерно задуживање појединих банака било последица политичких притисака, што је била јасна алузија на политичка руководства појединих република и покрајина. Оштро је говорио и Никола Стојановић: „Образ земље чувати морамо и морамо отплатити оно што је обавеза земље, без обзира ко је и како направио, али, треба аутоматски отворити процес одговорности и доводити у питање право таквих да врше те функције.“²⁰⁷

Хамдија Поздерац²⁰⁸ и Франце Попит су револт због немоћи или неспособности државног врха, коме су и сами припадали, да обузда кризу исказали претњом да више неће долазити на седнице Председништва када се расправља о економским проблемима. Попит је сматрао да је за кризу криво и Председништво ЦК СКЈ због јалових дискусија: „онда молим да се и мене извине. Ја исто нећу долазити више на ову седницу. Мени је доста овога и не примам никакве одговорности више.“²⁰⁹

Детаљнија, али мање бурна расправа у партијском врху вођена је на седници Председништва ЦК СКЈ 9. фебруара 1982, на којој је СИБ предочио детаљне анализе стања спољне ликвидности земље. Милош

206 Стане Доланц (1925–1999), један од најважнијих словеначких политичара седамдесетих и осамдесетих година, обављао је бројне важне партијске и државне функције (члан Извршног комитета ЦК СКЈ и Председништва ЦК СКЈ, савезни секретар за унутрашње послове и члан Председништва СФРЈ).

207 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

208 Хамдија Поздерац (1924–1988), један од најважнијих политичара из БиХ, био је председник Скупштине БиХ и ЦК СК БиХ, члан ЦК СК БиХ, ЦК СКЈ, Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ. Политички живот је напустио 1987. због афере „Агрокомерц“.

209 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

Минић је још једном нагласио негативне последице неликвидности по углед државе у свету, потенцирајући оцене које су преовладавале у иностранству о нефункционалности југословенског самоуправног система, различитим ставовима република, покрајина и Федерације, цепању јединственог тржишта, јачању националних тензија и кризи у јужној покрајини Србије. Пренео је да су такве оцене стварале сумњу у могућност Југославије да настави са несврстаном политиком. Био је уверен да је држава била у најтежој економској кризи од 1945. године. Потцртао је неповољну регионалну усмереност југословенског извоза и увоза: велику зависност од увоза са Запада, недовољну оспособљеност за извоз на то тржиште, све већу усмереност извоза ка источно-европском тржишту, посебно клириншком. Минић је указао на озбиљне негативне последице на спољнополитички положај и независност државе: у односима са Западом дошла је у зависан положај због спољног дуга, док је зависност од Истока у погледу извоза бројних артикала, као и увоза стратешких сировина (нафта, памук, угаљ за коксовање) могла да представља велику опасност по земљу у случају погоршања политичких односа са СССР-ом. Зато је за приоритете означио пораст извоза у земље ЕЕЗ и САД и смањење зависности од СССР-а у снабдевању сировинама, посебно нафтом, преоријентисањем на земље у развоју. Председник СИБ-а Ђурановић и Видоје Жарковић су инсистирали на потреби смањења зависности од увоза енергетских сировина са Истока и сировина и репроматеријала са Запада, али и на потреби ширења круга земаља у развоју са којима Југославија сарађује, како би, поред Ирака, Либије, Алжира, Ирана и Египта, остварила значајну размену и са Индонезијом, Индијом, Нигеријом, Пакистаном, Кином и земљама Јужне Америке.²¹⁰

Словеначки политичари су бранили интересе словеначке привреде, која се преоријентисала на извоз на Запад и остваривала девизе по том основу. Оштро су бранили Закон о удруженом раду и Девизни закон и инсистирали на томе да увоз буде само за потребе производње

210 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница, 9. 2. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

за извоз на конвертибилно тржиште и да девизама располажу они који их стичу. То је био затворен систем. Они који су извозили на Запад су имали девизе, њима би куповали сировине и репроматеријал за своју производњу коју би опет извозили на Запад и добијали девизе. Пошто унутар земље није било довољно девиза и пошто је девизно тржиште престало да постоји, они који нису приходовали девизе нису их могли купити како би увозили компоненте потребне за своју производњу. Андреј Маринц је више од других говорио о опасности коју је носила све већа зависност од размене са СССР-ом. Помињао је угрожавање „независности, несврстаности и самосталности наше земље“. Кључни разлог за све већу размену са Истоком видео је у неповољној привредној структури Југославије која је била усмерена на „мање захтевно тржиште“, на робну размену „са земљама које толеришу један нижи квалитет“. Захтевао је да Федерација политичком одлуком преокрене неповољан тренд пораста размене са Истоком. Укидање платног дефицита са Западом је сматрао за неопходност, по цену смањења увоза из тих земаља. Маринц је исказао незадовољство тиме што је НБЈ девизним резервама враћала дугове оних који су постали неликвидни и тиме постајала „банка која преузима на себе задуживање у иностранству“, чиме је вршена „социјализација“ задуживања. Упозорио је да ће такво „замагљивање економских односа између република и покрајина“ бити „основа за заостравање међунационалних односа и то великих димензија“. Он је, супротно од те политике, тражио да девизама располаже онај ко их приходује и да то право „удруженог рада“ остане нетакнуто. У истом духу је говорио и Сергеј Крајгер, који је захтевао да извоз на конвертибилно подручје добије приоритет, па да и увоз буде само у функцији извоза на то тржиште („селективни увоз“). Бранио је постојећи Закон о удруженом раду и Девизни закон, а критиковао мере СИБ-а којима је радним организацијама одузиман део девизног дохотка како би држава солидарно враћала спољни дуг.²¹¹

О идеолошкој и политичкој позадини нагомиланог спољног дуга као средству које је Запад користио за притисак на Југославију најотво-

211 Исто.

реније је говорио македонски кадар Лазар Мојсов,²¹² који ће неколико месеци касније постати савезни секретар за иностране послове. То је за њега било „финансијско оружје кога сада ти десни кругови на западу сматрају чак јачим од нуклеарног оружја“, а којим је Реганова администрација вршила притисак на Пољску и уопште комунистичке земље. Зато је апеловао да се спољни дугови измире по цену одрицања од других ствари. Дража Марковић се није слагао са констатацијом да је зависност од размене са Истоком била толико велика да је угрожавала независност и несврстаност земље. Подједнако опасном је сматрао велику зависност и од Истока и од Запада. Излаз је видео у јачању сарадње са земљама у развоју. Подржао је оцену Мојсова да је САД користио финансијско оружје (давање или одбијање кредита, камате, све неповољнији услови за кредите) као средство притиска на друге земље, па и на Југославију.²¹³

Један од најистакнутијих политичара из БиХ, Хамдија Поздерац је оштро критиковао критеријуме за одређивање платних биланса република и покрајина и однос према онима који су 1979–1981. „пробијали“ биланс. Указао је и на то да су неке републике и покрајине давале налоге да се њихова роба на царини не царини пре краја године како би створиле лажну слику о извршењу платно-билансне позиције у тој години. Тражио је да се организације удруженог рада, банке, републике и покрајине не могу даље задуживати ако не измирују постојеће обавезе, а не да их пребацују на терет Федерације и Народне банке Југославије. Поново је било речи о одсуству борбе државних органа против масовних незаконитих радњи. Видоје Жарковић је изнео низ примера привредних малверзација у девизном пословању и закључио: „У нашем постојећем девизном закону штицовање је оквалификовано као тешко кривично дјело које се кажњава до 10 година затвора. Ни про-

212 Лазар Мојсов (1920–2011), правник, дипломата и политичар, амбасадор СФРЈ у ОУН-у, председник Председништва ЦК СКЈ 1980–81, савезни секретар за иностране послове 1982–1984.

213 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница, 9. 2. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

тив кога оптужба није дигнута у нашој земљи због штицовања иако је то масовна појава“²¹⁴

После још једне расправе у Председништву ЦК СКЈ 23. фебруара 1982, врховни партијски орган је сублимирао ставове о економским односима са иностранством. Констатовано је да су проблеми у тој области угрожени независну спољну несврстану политику земље и да је проблем ликвидности према западним земљама био тежи него икада после рата. Највећи акценат је стављен на неповољну регионалну структуру извоза и увоза. Неповољним је сматрано што је више од половине увоза сировина и репродукционих материјала и преко четири петине увоза технологије и опреме долазило из развијених западних земаља. За пожељан регионални распоред економских односа сматрана је пропорција постављена као циљ у Друштвеном плану 1981–1985: 25% са земљама у развоју, 37% са источноевропским земљама и 38% са развијеним земљама Запада. У том смислу је постављено неколико задатака. У размени са Западом је требало повећати извоз, а селективним увозом обезбедити да се увози само роба која је неопходна за запосленост капацитета окренутих извозу. Затим, требало је смањивати зависност од увоза стратешких сировина и енергетских горива из источноевропских земаља, посебно СССР-а, јер је сматрано да је то била потенцијална могућност угрожавања економске и политичке независности земље у случају заоштравања међународне ситуације. Другим речима, у југословенском врху је исказиван страх од понављања економске блокаде из 1948. године. Смањење увоза ове робе са Истока требало је надокнадити увозом из земаља у развоју. Коначно, требало је смањити извозну зависност појединих привредних грана од тржишта Источне Европе, посебно ако се радило о извозу на Исток производа у којима је било велико учешће увезених сировина и другог материјала са Запада.²¹⁵

214 Исто.

215 АЈ, 507, СКЈ, III/341, 120. седница Председништва ЦК СКЈ, 23. 3. 1982.

Док су у јануару и фебруару 1981. трајале консултације у југословенском државном и партијском врху, изазване застојем у преговорима са ММФ-ом, југословенски представници су обновили преговоре са том институцијом. Преговори прекинути у Београду децембра 1981, због неслагања око каматних стопа, настављени су у Вашингтону. Да би ојачала своју позицију, Југославија је тражила од САД-а да изврши утицај на ММФ. Савезни секретар Костић је 13. јануара 1982, пре одласка у Вашингтон на разговоре са председником ММФ-а Жаком де Ларозијером (Jacques de Larosière), тражио од америчког амбасадора у Београду подршку југословенском ставу полазећи од тога да је „утицај САД у ММФ велики“. Тврдио је да је Југославија у децембарским преговорима у Београду наступила еластично по питању каматних стопа, а да представници ММФ-а „нису показали ни најмању намеру за промену свог става“. Детаљно му је изложио размимоилажења две стране.²¹⁶

После боравка Костића и Макића у САД-у у јануару 1982, са Фондом је коначно усаглашено Писмо о намерама, чиме су створени услови да Борд ММФ-а 22. фебруара 1982. прихвати да Југославији стави на располагање трећу траншу од 700 милиона долара.²¹⁷

216 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 15, 4791.

217 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 48903.

ДУГ ПОСТАЈЕ ДУЖНИЧКА КРИЗА 1982. ГОДИНЕ

Свестан озбиљности проблема спољног дуга, партијски врх Југославије је крајем 1981. одредио циљеве економске политике у сфери размене са иностранством у 1982. години. Председништво ЦК СКЈ је 8. децембра 1981. закључило да је најважнији задатак да платни биланс земље не искаже већи дефицит од 500 милиона долара, те да извоз на конвертибилно подручје буде увећан за 12%, а индустријска производња 3,5%. Увоз је требало да буде у складу са могућностима плаћања из девизног прилива, с тим да приоритет, осим извоза, добије увоз сировина и репродукционог материјала неопходних за повећање производње, а да увоз опреме буде смањен. Прокламовано је да раст цена на мало не пређе 15%, да монетарно-кредитном политиком буде осигурано да новчана маса расте знатно спорије од номиналног раста друштвеног производа. Лична потрошња је требало да остане на нивоу из 1981.²¹⁸

Био је то план СИБ-а који је представио председник Веселин Ђурановић и који је одисао амбициозношћу и нереалношћу. Тога су били свесни и бројни чланови Председништва ЦК СКЈ (Никола Стојановић, Милка Планинц, Андреј Маринц, Франце Попит) које је усвојило овај план. Међутим, иако су били критични према СИБ-у и његовој политици, ни они нису одмакли много даље од теоријске подршке Закону о удруженом раду и критике одсуства доследне економске политике на линији стабилизације. Конкретнији су били углавном само када се радило о одбрани материјалних интереса њихових република. То се пре свега односило на словеначке политичаре. Највише им је сметао покушај државе да недостајуће девизе за увоз нафте обезбеди њиховом централизацијом. Маринц је критиковао одлуку да се девизе за увоз нафте у 1982. години прикупе издвајањем дела девизног прилива по републикама и покрајинама, јер је то значило да ће највећи финансијски терет

218 АЈ, 507, СКЈ, III/329, 108. седница Председништва ЦК СКЈ, 8. 12. 1981, Записник, Информација.

поднети они који су највише извозили. Попит је био још оштрији када је критиковао СИБ што је економске проблеме, пре свега спољну неликвидност, покушавао да решава административним и „статистичким“ интервенцијама, супротно духу самоуправног система („савезна администрација никако не може да се смири са Уставом и са Законом о удруженом раду“). Запретио је да ће таква политика довести до „међунационалних конфликта“, јер „не може сад да се пређе преко интереса појединих република и не може да се пређе преко уставног става да свака република располаже са вишком рада којег ствара“. Супротан став имао је Веселин Ђурановић. Као председник СИБ-а имао је у виду позицију целе земље, свестан да ни у 1982. Југославија неће имати довољно девиза за увоз нафте ако их не централизује. Позивао се на искуства из 1981: „ја ћу да увјерим ово руководство да смо ми у току читаве ове године били у ситуацији да тражимо девизна средства за плаћање нафте. Полазећи од тога да ли је овај танкер кренуо или није кренуо. Да ли се налази на половини пута или се не налази на половини пута. Да ли ћемо имати резерви или нећемо имати резерви, да ли ће стати производња или неће стати производња? Ја мислим да нема земље у свијету која на такав начин то решава“. Тражио је да савезна власт искористи уставна овлашћења у циљу обезбеђивања нормалног снабдевања земље сировинама, не желећи да преузме одговорност за супротан сценарио. Од свих говорника је одударао Милош Минић, који је сагледавао ситуацију веома конкретно поставивши председнику СИБ-а Веселину Ђурановићу низ питања везаних за могућност НБЈ да плаћа стране дугове југословенских банака, могућност земље да добије нове кредите 1982. и сведе платни дефицит на само 500 милиона долара, за задржавање значајних девизних средстава ван земље од стране извозника и др. Директно је питао да ли ће СФРЈ доћи у ситуацију да ће морати да тражи одлагање плаћања дугова.²¹⁹

219 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/329, 108. седница, 8. 12. 1981, Неауторизоване магнетофонске белешке.

„Потпуни девизни хаос“ и „потпуни распад девизног система“:
унутрашња компонента спољног дуга

Стварност је била другачија од прокламација и очекивања партијских и државних органа. Њихове бројне седнице, закључци и мере нису зауставили негативне тенденције.

Положај Југославије на страном тржишту капитала је почетком 1982. био веома погоршан услед економских тешкоћа у земљи, раста цене нафте, недовољног извоза, високог дефицита платног биланса, високог спољног дуга и неликвидности домаћих банака према иностранству. У светским банкарским круговима је неизвршавање на време доспелих обавеза неких југословенских банака изједначавано са неликвидношћу целе земље. Продужавање високе тражње за страним краткорочним кредитима и захтеви за репрограмом доспелих обавеза спрзавали су углед Југославије као уредног и солвентног платише. Отуда су југословенске банке нове кредите добијале по све тежим условима.

У првој половини 1982. југословенска економија је бележила стагнирање производње, а раст свих видова потрошње (инвестициона, заједничка, општа, плате). Индустриска производња је у јулу 1982. била 2% мања, а залихе готових производа 2,1% веће него годину раније. Цене на мало су биле веће за 31,3%, а трошкови живота за 34,9% него у јулу претходне године. У првој половини 1982. изграђено је 13% друштвених станова мање него у првој половини 1981. Нова појава у 1982. биле су активне каматне стопе. Народна банка Југославије је повећала есконтну стопу са 6% на 14%, а банке су скоро удвостручиле камате на штедњу и друге депозите. Динар је током године депресирао 19% до средине октобра, када је извршена девалвација од 20%.²²⁰

Југословени су и даље трошили више него што су зарађивали иако је економском политиком било предвиђено да лични доходи и заједничка потрошња расту у оквиру раста чистог дохотка. У првом полугодишту 1982. остварени чист доходак привреде је био већи за 25,4%

220 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982: Неауторизоване магнетофонске белешке; Државна тајна, бр. 44/82; *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj 1982*, 4.

него у истом периоду претходне године, али су средства издвојена за личне дохотке и заједничку потрошњу била већа за 30,4%. Највеће одступање је било у Словенији (8,3%) и на САП Косову (7,4%), а најмање у централној Србији (3,6%). Још више су расли лични дохоци, јер су средства исплаћена за њих била за 33,8% већа него годину раније. Штавише, део средстава формално одвојених за заједничку потрошњу преливан је у личну потрошњу кроз разне повластице, регресе и сл.²²¹

Око 1,2 милиона Југословена радило је у лето 1982. у организацијама удруженог рада које су остваривале губитак, а неретко су баш у њима просечне плате биле изнад нивоа плата у грани којој су припадале. Држава је на нереалан раст личних доходака и заједничке потрошње реаговала политичком кампањом и усвајањем прописа чији је циљ био да се средства издвајана за заједничке потребе и инвестиције свеу оквиру утврђене економском политиком. Савезно извршно веће је усвојило одлуку о одређивању највишег нивоа цена производа и закон којим је требало привремено забранити коришћење дела друштвених средстава за плате и заједничку потрошњу.²²²

Неуредно извршавање или неизвршавање обавеза према страним банкама стварало је југословенским банкама и привреди озбиљне тешкоће у набавци репродукционог материјала и сировина. Пословне банке су стварале све веће „чекаонице“ налога за плаћање иностранству. У систему удружених банака, у чијем саставу је било више основних банака, постојао је јединствен рачун за пословање према иностранству, али су неке основне банке тражиле девизе од НБЈ за измирење спољног дуга, јер их нису имале довољно на свом „подрачуну“ у оквиру удружене банке. То је значило да су се распадала и тзв. мини девизна тржишта у земљи, која су деловала у оквиру удружених банака, јер се свака поје-

221 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о кретању личних доходака у периоду јануар – јуни 1982.

222 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Предлог.

диначна банка затварала у своје оквире.²²³ Крајем јула 1982. девет банака је имало „црвена салда“, односно прекорачења коришћења расположивих средстава код страних банака у износу од 90 милиона долара.²²⁴ Тиме је кредитни углед југословенских банака у свету падао и оне су у лето 1982. биле скоро сасвим онемогућене у узимању нових кредита на страном финансијском тржишту, које је за југословенске банке практично постало затворено. До септембра 1982. основни разлог за колебање страних банака, на пример америчких, канадских и јапанских, код којих је Југославија покушавала да добије краткорочне кредите, било је учестало кашњење Привредне банке Загреб у плаћању доспелих обавеза према страним финансијским институцијама.²²⁵

Југословенске привредне тешкоће су у свету све више доживљаване као последица неефикасности и недостатака система, посебно неусклађености ставова република, покрајина и Федерације, све јачег затварања у локалне оквире и непостојања јединственог тржишта у земљи. И криза на Косову и Метохији изазвана албанским насиљем све више је доживљавана као разлог за уздржаност страних банака у новом кредитирању. Југословенски положај је 1982. додатно погоршан стављањем у контекст са сличним проблемима које су имале Румунија и Пољска.²²⁶

Непридржавање усвојене економске политике слабило је углед земље у свету и позиције у преговорима са страним финансијским институцијама, од којих је зависила њена судбина. Током разговора у лето 1982. ММФ је тражио детаљна образложења за одступање од планираних привредних кретања и економске политике. Борисав Сребрић је почетком септембра уверавао партијски врх да је Југославија и даље ужи-

223 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

224 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви и спољној ликвидности Југославије.

225 Исто.

226 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

вала подршку ММФ-а, али и упозорио да „они нама постављају питања врло незгодна (...) зашто вам расту лични дохоци – мимо могућности? Зашто вам цене тако расту? Зашто немате активнију политику курса динара? Зашто не испуњавате обећање да ћете ако инфлација расте повећавати каматне стопе итд?“ Чланови мисије ММФ-а нису поверовали у обећања југословенске стране да ће уклонити инфлаторне механизме из система расподеле и да убудуће земља неће трошити више средстава него што буде приходовала. Сребрић је убеђивао партијски врх да би било опасно по Југославију да изгуби подршку ММФ-а, јер би у том случају изостала и подршка других западних финансијских институција. Милка Планинц је тражила да се води рачуна приликом наступа у јавности како се не би оставио утисак „да смо немоћни и неспособни“, јер „лабилан је и то превише лабилан језичац на вази према Међународном монетарном фонду“.²²⁷

Проблем спољне неликвидности је ескалирао 1982. као кулминација трогодишњег процеса. Више није био карактеристичан за неколико банака већ је постао „свеобухватна појава“ која се као претња надвила и над Југобанком Београд, Привредном банком Сарајево, системом Београдске банке (посебно Инвестбанком), Љубљанском банком...

Због недостатка девиза и колапса унутрашњег девизног тржишта, држава је посебним мерама покушавала да на административни и централизован начин обезбеди девизе за одржавање спољне ликвидности. Смањени девизни прилив је приоритетно усмераван на плаћање спољног дуга, чиме је увоз сировина и репроматеријала смањен, што је погађало производњу, па тиме и смањивало извоз. Низом закона и других прописа (тзв. „мали девизни закон“) утврђена је обавеза република и покрајина, тј. банака да од девизног прилива издвоје на посебне рачуне НБЈ 10,52% (од 1. јануара до 15. априла 1982), односно 17% (од 16. априла) за потребе увоза енергетских

227 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви.

сировина, затим 5% за потребе плаћања обавеза Федерације у иностранству и 15,9% за потребе привремених интервенција банкама за плаћање страних кредита.²²⁸

Овај покушај да се административним мерама обезбеде недостајуће девизе није био ефикасан. Износи које су радне организације и њихове банке издвајале били су далеко испод законом прописаних, јер су налазиле разне легалне и нелегалне начине да не изврше законске обавезе. У југословенском систему таква пракса није била могућа без политичке подршке републичких и покрајинских руководстава.²²⁹

Проблем неизвршавања девизних обавеза република и покрајина према Федерацији није био нов. Током првих једанаест месеци 1981. овлашћене банке нису уплаћивале девизе за финансирање обавеза Федерације у иностранству, што је била обавеза република и покрајина, па је те обавезе подмирила Народна банка Југославије (944,7 милиона до-

228 Реч је о Закону о коришћењу и располагању конвертибилним девизама, Закону о привременом обезбеђивању девиза за плаћање увоза нафте, деривата нафте и угља за коксовање са конвертибилног подручја у 1982. и др. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви и спољној ликвидности Југославије; АЈ, 507, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Србија – САП Војводина, Строго поверљиво, 16. септембар 1982.

229 Душан Чкречић је 7. септембра 1982. био експлицитан: „Тржиште скоро да не постоји. Тржиште је разграђено, ми имамо једну натуралну размену сада, у све већој мери, која се билансира доларски између два партнера који све више постају друштвено-политичке заједнице (...) Велика организација има предузеће у Швајцарској и све своје девизне обавезе подмирује преко тог предузећа, у тој земљи и на тај начин те девизе и не улазе у земљу“. Милка Планинцић је додала да су неке радне организације преко представништва у иностранству плаћале свој увоз и тако држале девизе ван земље, као и да „пословне банке заједно са радним организацијама праве такве аранжмане да прикривају девизе“. Била је директна: „нама се догађа да председници извршног вијећа исто кажу нема прилива, ОУР-и скривају девизе (...) и банке скривају девизе“. АЈ, 130, СИВ, 5330, Информација о функционисању система обезбеђења девизних средстава за увоз енергетских сировина; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

лара). Поред тога, она је на међубанкарским састанцима продала банакама 794,8 милиона долара за отплату краткорочних кредита узетих за нафту у 1980. и 139,6 милиона долара за отплату зајмова узетих код Међународне банке за обнову и развој. Додатно, за осигурање нормалног снабдевања тржишта нафтним дериватима НБЈ је интервенисала са 190 милиона долара.²³⁰

Од јануара до краја јула 1982. уместо 978 милиона долара, колико је требало банке да уплате на основу девизног прилива у сврху плаћања обавеза Федерације, увоза сировина и враћања страних кредита, на рачуне НБЈ се слило само 626,8 милиона, а недостајало је 351,2 милиона или 35%. Највише су дуговали САП Косово (80,7% обавеза) и Хрватска (54%). Следили су централна Србија са 44,8%, Црна Гора са 42%, Македонија са 30,1%, Словенија са 18,5% и БиХ са 13,5%. Положај централне Србије је био специфичан због великог броја банака и радних организација које су имале седиште на њеној територији, али су деловале и изван њених граница, па су подаци републичког руководства говорили да је дуг тог дела Србије био много мањи.²³¹

Македонији је од 1. јануара до 15. септембра 1982. за измирење обавеза за стране кредите требало 345,1 милион долара. Средствима републике је плаћено само око 160 милиона. Остало је покривено савезним девизним резервама и новим задуживањима. Уз то, македонске банке су, да би плаћале обавезе према иностранству, кршиле законску обавезу издвајања дела средстава из девизног прилива у корист НБЈ за плаћања обавеза Федерације, увоза сировина и страних кредита, па су уместо издвајања 39,6 милиона долара на рачуне НБЈ издвојиле само 26,7 милиона. Дакле, трећина је остала неплаћена. Македонија ни до

230 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/333, 12. 1. 1982, Државна тајна, Информација о неким значајним проблемима спољне ликвидности.

231 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Информација о актуелним проблемима спољне ликвидности Југославије; Слободан Селинић, „Свако своје девизе чува! Унутрашњи аспекти спољног дуга СФРЈ 1980–1983“, *Токови капитала у Југославији 1918–1991. Студије случаја*, тематски зборник, ур. др Весна Алексић, др Јелена Рафаиловић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2023), 235–274.

краја године није могла да извршава обавезе према иностранству самостално. Доспевале су обавезе према страним кредитима од 108,7 милиона долара, а текућим приливом се могло покрити само 30 милиона. За плаћање остатка дуга очекивана је опет помоћ Федерације, тј. НБЈ, којој су банке из Македоније већ дуговале десетине милиона долара за раније купљене девизе.²³²

Словенија је девизне обавезе извршавала у високом проценту захваљујући првенствено повећању производње намењене извозу на конвертибилно тржиште. САП Војводина је у првој половини 1982. редовно измиривала обавезе према иностранству, али је осим средстава организација удруженог рада користила и интервентна средства НБЈ у виду позајмице на шест месеци (56 милиона долара). Попут других делова земље и у северној српској покрајини су тек очекивали најјачи удар – од септембра до краја године је требало платити 161 милион долара, што је без помоћи НБЈ било немогуће. Босна и Херцеговина је извршила све обавезе према НБЈ до септембра 1982. осим обавеза Југобанке – основне банке Сарајево (10,3 милиона долара), али је та банка од НБЈ потраживала скоро исти износ на име плаћања увоза нафте у фебруару те године. Међутим, Привредна банка – удружена банка Сарајево је имала неизвршену обавезу преноса девиза за увоз енергетских горива из 1981. године (35,5 милиона долара). САП Косово је 1982. требало да врати 123,4 милиона долара спољног дуга (чак 65 милиона камата). Те обавезе су у првих осам месеци извршаване уредно само захваљујући помоћи НБЈ.²³³

У највећим проблемима са девизном ликвидности била је Хрватска, која је 1982. суштински банкротирала. „Сви субјекти“ републике су 1. јануара 1982. за стране кредите дуговали 3,7 милијарди долара главнице (око три милијарде средњорочни и 700 милиона краткороч-

232 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, ЦК СК Македоније, Скопје, 20. 9. 1982.

233 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, ЦК СК Словеније, Бр. СЗ 6/82; СР Србија – САП Војводина, Строго поверљиво, 16. септембар 1982; ЦК СК БиХ, Број. 01-159/82; Председништво ПК СК Косова, Број 02-1590.

ни кредити). До краја године је требало платити још 782 милиона долара страних кредита (од чега је дуг Привредне банке Загреб био 494 милиона или 63,2%), за фиксне и гарантоване обавезе 462 милиона долара (највише Народној банци Југославије за враћање позајмице од 257 милиона, неподмирене обавезе за нафту и Федерацију од 53,7 и непредату ефективу и чекове од 94,4 милиона долара, док је банкама из других република требало вратити 23 милиона и покрити обавезе по отвореним акредитивима за увезену нафту од 34 милиона долара) и за текући увоз око 590 милиона долара. То значи да је Хрватској у последња четири месеца 1982. било потребно више од 1,8 милијарди долара за покриће свих обавеза. Међутим, очекивано је да прилив буде само око 800 милиона долара. Мањак од милијарду долара је заправо био константни мањак Хрватске током 1982. и он је покриван позајмицама од НБЈ и банака из других република и смањењем увоза, чиме се „један дио иноземног дуга субјеката из СР Хрватске супституирао повећањем дугова према субјектима ван СР Хрватске“.²³⁴

Посебно је био изражен проблем ликвидности Привредне банке Загреб. Велики део њених недаћа потицао је од кредита узиманих за увоз нафте које су стране банке до 1982. револвирале.²³⁵ Та банка је крајем 1981. имала милијарду и 735 милиона дуга по страним кредитима само за главницу, од чега је 64% био дуг ИНЕ. Банка није могла да уредно извршава обавезе ни према иностранству ни према НБЈ. Републички врх Хрватске је у лето 1982. закључио да над банком треба спровести „поступак санације“ уз ангажовање „друштвено политичких заједница“ и НБЈ.²³⁶ Привремени директор банке Бадовинац је у јулу и августу 1982. покушавао да у Лондону, Франфурту и Паризу издејствује од тамошњих банака да се део краткорочног дуга из 1982. про-

234 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Хрватска, Извршно вијеће Сабора, 42/82, Државна тајна.

235 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 441087.

236 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Хрватска, Републички секретаријат за финансије, Број 04-стр. пов. 75/2-1982.

лонгира за 1983, што је само додатно урушавало углед не само банке већ целе земље.²³⁷ У свим доспелим а неизмиреним обавезама југословенских банака иностранству 3. септембра 1982. обавезе Привредне банке су биле око 87%. На дан 20. августа 1982. у укупним неизмиреним обавезама Хрватске према иностранству Привредна банка Загреб је учествовала са 61,5%, а у неподмиреним обавезама у земљи према НБЈ са 51,2%.²³⁸ До почетка септембра је предузет низ мера за санацију динарске ликвидности банке. Из средстава депозита друштвено-политичких заједница код НБЈ је банци одобрена позајмица од две милијарде динара. Повучен је део средстава који су радне организације издвајале за развој електропривреде и железница, за развој привредно недовољно развијених подручја итд. Све то није битније помогло банци, јер су велика динарска средства трошена за откуп девиза за извршавање обавеза према иностранству. За санацију девизне ликвидности банка је добијала помоћ из више извора. Од 31. маја до 31. августа 1982. девизне обавезе банке су износиле 553,3 милиона долара. Отплаћено је само 281,6, пролонгирано 205,7, а неизвршено 66 милиона долара. Од плаћених 281,6 милиона обавеза, из прилива банке плаћено је само 65,8, коришћењем депозита и нових кредита банке 40,5, позајмицама НБЈ 61,9, из средстава издвојених у републици по основу солидарности 43,3, од издвојених средстава солидарности код НБЈ по стопи од 15,9% још 23,8, позајмицама банака у републици 30,5 и од других банака 5,7 милиона долара. Обавезе које су доспевале у последња четири месеца 1982. биле су велике (725 милиона долара). Од тога су кредитне обавезе биле 450, повраћај позајмица Народној банци Југославије и другим банкама 193,4, неизвршене обавезе према НБЈ (за нафту, Федерацију и др.) 81,6 милиона долара.²³⁹

237 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 441087.

238 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Хрватска, Извршно вијеће Сабора, 42/82, Државна тајна.

239 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Хрватска, Републички секретаријат за финансије, Број 04-стр. пов. 75/2-1982.

*Дуг Привредне банке Загреб по страним кредитима и гаранцијама
31. децембра 1981. (само главница) у доларима*

Привредна банка Загреб	1.732.525.000	100%
СОУР ИНА	1.113.517.000	64,27%
Нафтовод	72.943.000	4,21%
Јадрал	93.994.000	5,43%
СИЗ за цесте СРХ	71.206.000	4,11%
Коксара Бакар	20.644.000	1,19%
Електропривреда	269.979.000	15,58%
Пољопривреда	41.494.000	2,39%
Остали чланови Привредне банке	48.798.000	2,82%

Извор: АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Хрватска, Републички секретаријат за финансије, Број 04-стр. пов. 75/2-1982.

Подаци републичких органа Србије и Федерације о дуговањима централне Србије се нису слагали. Према подацима НБЈ, централна Србија је у првих шест месеци 1982. требало да издвоји 301,2 милиона долара од свог девизног прилива на рачуне НБЈ, а издвојила је 165, што је значило да је дуговала још 135,1 милион. Међутим, руководство Србије те податке није прихватало, јер је НБЈ као укупни девизни прилив тог дела земље рачунала сав девизни прилив Удружене београдске банке и Југобанке удружене банке, рачунајући и приход који су оствариле банке из ових система са седиштем у другим републикама или у покрајинама. Рачунајући само прилив банака са седиштем у централној Србији, тај део земље је био обавезан да уплати Народној банци Југославије 240 милиона долара. Такође, банке из централне Србије су плаћале обавезе корисника из других делова земље. Сравнивши све податке, руководство Србије је закључило да неизвршене обавезе банака централног дела републике према НБЈ износе 71,4 милиона, а не 135,1 милион долара, а да су при том потраживања банака тог дела Ср-

бије од НБЈ и организација удруженог рада и банака из других делова земље износила око пола милијарде долара.²⁴⁰

О овој теми је детаљно расправљао и Председништво ЦК СК Србије 22. октобра 1982. До тада су две најважније банке централне Србије (Удружена београдска банка и Удружена Југобанка), чији је значај био видљив из чињенице да су њихова укупна девизна средства (408 милиона долара) чинила чак 54% укупних девизних средстава овлашћених банака у Југославији, успевале да измире обавезе према иностранству, захваљујући чему су могле да обнављају краткорочне кредите на нивоу претходне године. Ликвидност тих банака је била мач са две оштрице. Док су неликвидне југословенске банке плаћале стране обавезе девизним резервама НБЈ и нестале са међународног тржишта капитала, две ликвидне банке су, захваљујући високом износу орочених средстава у иностранству, угледу и реномеу у свету и уредним отплатама обавеза, узимале неповољне краткорочне кредите што за своје потребе што за разне потребе државе. Краткорочне обавезе Југославије су од јануара до септембра 1982. смањене за 558 милиона долара (28%), али је та врста обавеза Београдске и Југобанке остала на истом нивоу. То је угрожавало ликвидност и ове две банке. Проблеми њихове неликвидности су великим делом били изазвани ненаплаћеним потраживањима од НБЈ и радних организација и банака из покрајина и других република, која су у јесен 1982. достигла износ од око пола ми-

240 Удруженој београдској банци су радне организације из других република и две српске покрајине октобра 1982. дуговале 205 милиона долара, а издвајали су се дужници из САП Војводине (ХИП Панчево, Матрос). Банке са подручја Србије ван покрајина удружене у Југобанку такође су платиле на терет своје ликвидности 51,8 милиона долара за разне потребе (на пример нафтовод за Косовску банку, за Новосадску банку, за текуће пословање винковачке привреде и сл.). Потраживања Југобанке и Београдске банке од НБЈ износила су око 252 милиона долара (за договорно увезену нафту и пшеницу, потраживања ЈАТ-а и других радних организација после престанка рада девизног тржишта). Посебно је био неповољан положај Инвестбанке, која је пословала у оквиру Београдске банке, јер је она за кориснике из других делова земље платила обавезе вредне 136,2 милиона долара а да од њих није добила ни покриће у девизама ни динарску противвредност. ДАС, б2, ЦК СКС, к. 410, 1982, Материјали са 12. седнице Председништва ЦК СКС, одржане 22. октобра 1982; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, СР Србија, Народна банка Србије, 16. септембар 1982, Строго поверљиво.

лијарде долара. Потпредседник Извршног већа Србије Светозар Рикановић је сумирао: „Овај дуг практично нико не признаје. Не бележе га у својим девизно-билансним позицијама ни Републике, осим Словеније и Македоније, ни покрајине (...) ни Народна банка Југославије“. Последице по привреду Србије су биле озбиљне – без ликвидности тих банака индустрија ове републике би ушла у озбиљну кризу, јер је пословно била везана за њих.²⁴¹

Предлог члана Председништва ЦК СКС Слободана Милошевића да се тачно установи колико је ко у Југославији дуговао наишао је на одобравање. Не доводећи у питање принцип солидарности међу републикама и покрајинама („једни друге подржавати морамо, солидарност показати морамо“) истакао је да је „велика граница између тога, те солидарности коју би морали показати и објективног стања које је у погледу расподеле тога терета присутно“. Председништво ЦК СКС је негодовало што девизне резерве којима је НБЈ интервенисала скоро уопште нису биле у функцији девизне ликвидности Србије. Током првих осам месеци 1982. НБЈ је ангажовала 666 милиона долара привремених позајмица за девизну ликвидност банака у Југославији, од чега су банке централне Србије добиле само 11,3 милиона (1,7%). Те позајмице су банке из других република и покрајина често користиле за измирење законских обавеза према НБЈ, не пријављујући при том обавезе својих радних организација према банкама из централне Србије, кршећи на тај начин тзв. „мали девизни закон“. Српски политичари су корене овог проблема видели у почецима нефункционисања девизног тржишта у земљи (пролеће 1980), од када је Србија без успеха инсистирала да се јасно утврде критеријуми за употребу девизних резерви. Милошевић је објаснио да је укидањем девизног тржишта извршена територијализација девизних токова („свако своје девизе чува, а дугови су остали тамо где су формиран у време када су сви аранжмани закључивани“). Указао је на важност решавања проблема дуговања унутар земље, а не само спољног дуга, објашњавајући да је у Југославији створен систем

241 ДАС, њ2, ЦК СКС, к. 410, 1982, Материјали са 12. седнице Председништва ЦК СКС, 22. октобра 1982; Селинић, *Србија 1980–1986*, 131.

„који нико у свету нема, у коме нико кредите не враћа и ми смо развили специфичан облик корупције, јер мислим да је ту реч у суштини, у моралном и политичком смислу о корупцији“. У расправи је потенцирано да су две најсолвентније југословенске банке Београдска и Југобанка имале половину девизне готовине Југославије на својим рачунима у иностранству, али да су извршавајући стриктно своје обавезе доспеле у ситуацију да дугују половину југословенског дуга по основу најнеповољнијих, краткорочних кредита, док су друге банке, које су биле велики дужници, захваљујући помоћи НБЈ, раздужиле највећи део свог дуга. Око 750 милиона долара дуга за краткорочне кредите Привредне банке Загреб смањено је на 280 милиона, док је дуг Београдске банке за краткорочне кредите достигао 400 милиона долара. Указано је на то да довођење две највеће југословенске банке у неликвидност има шири значај и да не би погодило само привреду Србије.²⁴²

Заоштравање проблема спољне ликвидности у јулу 1982. било је праћено исцрпљивањем девизних резерви државе које су се налазиле код НБЈ и овлашћених банака. Од новембра 1981. до јула 1982. оне су преполовљене са око три милијарде на око милијарду и по долара. Ситуација је у стварности била још неповољнија. Девизне резерве овлашћених банака биле су два пута мање од њиховог краткорочног задужења у иностранству. Штавише, од 790 милиона долара девизних резерви овлашћених банака, око 600 милиона је било орочено, односно депоновано у страним банкама као услов за добијање краткорочних кредита. Тиме су девизне резерве које су банке могле да користе за одржавање спољне ликвидности и шалтерска плаћања у земљи биле сведене на минимум. Слично је

242 Значај тих банака детаљније је анализирао Милошевић: „у тренутку када највеће југословенске банке – Београдска банка и Југобанка које су у СР Србији престану да извршавају своје обавезе према иностранству, за наредна три дана престају сви токови односа са Југославијом. Јер је једна ствар Привредна банка Загреб која је релативно мала банка у поређењу са овим и третирана као банка која никад није уживала велики углед у свету, а друга ствар ако највеће југословенске банке дођу у ту ситуацију. То није ствар која је ствар онда СР Србије, него она мора постати ствар читаве наше земље“. Исто.

било и са резервама НБЈ. Међу њима је било око 78 милиона долара монетарног злата²⁴³ и 134,5 милиона долара хартија од вредности, а оне су се могле користити само у случају крајње нужде. Такође, око 300 милиона долара на рачунима код страних банака односило се на средства организација удруженог рада које су радиле за потребе војне привреде и са којима Народна банка није могла слободно да располаже. Дакле, у лето 1982. НБЈ практично више није могла да интервенише девизним резервама у циљу одржавања ликвидности домаћих банака и спољне ликвидности земље. Она је тада упозорила „да ових дана постаје актуелна и девизна ликвидност Народне банке Југославије“²⁴⁴

Пошто радне организације и њихове банке нису извршавале законску обавезу о издвајању дела девизног прилива за плаћање нафте, за обавезе Федерације и враћање страних кредита, разлика је надомешћивана исплатама из девизних резерви.

За увоз нафте плаћено је у првих пет месеци 1982. године 589,3 милиона долара, од чега је приливом девиза на основу закона о издвајању дела девизног прихода плаћено само 241,6 милиона, а осталих 347,7 платила је НБЈ из девизних резерви. Учешће девизних резерви је било највеће у увозу нафте за САП Косово (88,6%), Црну Гору (83,6%), САП Војводину (80,6%), Македонију (75,9%), Хрватску (75,3%). Само су Словенија и централни део Србије већи део увоза нафте платили издвајањем из девизног прилива својих радних организација него коришћењем девизних резерви НБЈ.²⁴⁵ Како се изразила Милка Планинц, Народна банка и СИВ су заједнички купујући „брод по брод нафте“ исцрпљивали девизне резерве.²⁴⁶

243 Од 97,4 тоне монетарног злата, 39,6 тона је било уложено као оснивачки улог код ММФ-а, 28,9 тона је било депоновано код страних банака уз камату, 24,8 тона се налазило на чувању код страних банака, а остала 4,1 тона се налазила у трезорима НБЈ. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Информација о актуелним проблемима...

244 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви; Државна тајна, бр. 44/82.

245 АЈ, 130, СИВ, 5330, Информација о функционисању система обезбеђења девизних средстава.

246 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

Плаћање увоза нафте у првих пет месеци 1982. у милионима долара

СР и САП	укупно плаћено	плаћено из прилива на основу Закона	плаћено средствима НБЈ
БиХ	68,4	33,2	35,2 (51,4%)
Црна Гора	15,9	2,6	13,3 (83,6%)
Хрватска	175,6	43,3	132,3 (75,3%)
Македонија	45,4	10,9	34,5 (75,9%)
Словенија	73,7	61,8	11,9 (19,2%)
Централна Србија	118,4	73,1	45,3 (38,3%)
САП Војводина	77,8	15,1	62,7 (80,6%)
САП Косово	14,1	1,6	12,5 (88,6%)
УКУПНО	589,3	241,6	347,7 (59%)

Извор: АЈ, 130, СИВ, 5330, Информација о функционисању система обезбеђења девизних средстава...

Осим за нафту, девизне резерве су трошене и за друге намене. Савезно извршно веће је наложило Народној банци да изда нове гаранције банкама за краткорочна задужења у иностранству у сврху плаћања увоза енергетских сировина у износу од 300 милиона долара. За плаћање обавеза Федерације у иностранству на рачун НБЈ се за првих седам месеци 1982. слило 150,5 милиона долара, а банка је морала да плати 297,1 милион. На основу одлуке СИВ-а Народна банка Југославије је од јануара до јула 1982. продала око 600 милиона долара из резерви ради плаћања доспелих обавеза по страним кредитима и то највише Привредној банци Загреб.²⁴⁷

„Потпуни девизни хаос“ и „потпуни распад девизног система“, како је стање у земљи описао Борисав Сребрић у Председништву ЦК СКЈ 7. септембра 1982, били су уочљиви у бројним поремећајима. Кршење девизних прописа је и даље било општа појава. Према подацима из септембра

²⁴⁷ АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Информација о стању девизних резерви.

1982, Народна банка Србије је поднела 500 пријава за девизне прекршаје, а у неким републикама су народне банке саме неовлашћено одустале од девизне контроле организација удруженог рада. У унутрашњем промету је у лето 1982. владало опште девизно условљавање међу организацијама удруженог рада: „млинари уцењују пекаре, наравно пекаре немају никаквих девизних средстава, једино да почну становништву да продају хлеб за девизе“. Део девизног прилива, на пример од туризма, сливао се и даље у приватне руке, а не на рачуне радних организација. Вести о девизној неликвидности, па чак и оне по којима ће држава национализовати девизе од грађана да би решила проблем неликвидности, одвраћале су грађане од улагања девиза у банке. Наследник Милке Планинц на месту председника Председништва ЦК СК Хрватске Јуре Билић²⁴⁸ је средином 1982. у партијском врху отворено говорио о „приватном клирингу“: „ми њега нећемо ни војском, ни полицијом, ни инспекцијом, ничим решити (...) Ја знам да има организација које иду околу и кукају девизе ван курса. Неки то чине незаконито али добију девизе“. Сliku хаоса употпуњавали су захтеви да се роба на домаћем тржишту продаје за девизе. Помињани су кафа, телевизори у боји и фрижидери. Такве идеје СИВ је одбацивао, „јер би то значило да грађани који имају девизе могу да купе кафе колико хоће, а да остали уопште не могу да купе“, а Милка Планинц их је назвала „тотално ненормалним ситуацијама“.²⁴⁹

*Расправе у државном и партијском врху у позно лето 1982:
држава, партија и различити интереси република и покрајина*

У мају 1982. изабран је нови састав СИВ-а. Њему је остало у наслеђе да се суочи са најјачим ударом дужничке кризе. Милка Планинц је изабрана за председницу, адмирал флоте Бранко Мамула²⁵⁰ је био са-

248 Јуре Билић (1922–2006) био је председник Сабора Хрватске од 1978. до 1982, а затим председник Председништва ЦК СК Хрватске 1982–83.

249 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

250 Адмирал флоте Бранко Мамула (1921–2021) обављао је бројне дужности у ЈНА, СКЈ и Савезном секретаријату за народну одбрану. Између осталог, био је члан ЦК СКЈ, начелник Генералштаба ЈНА и савезни секретар за народну одбрану.

везни секретар за одбрану, Лазар Мојсов за иностране послове, Стане Доланц за унутрашње послове, а Јоже Флорјанчич за финансије.

Расправе у југословенском врху су показале да је урушен не само друштвени и економски систем већ и политички. Дугогодишњи проблеми су ескалирали у кризу, а у држави, посебно без Тита као врховног арбитра, није било јасно ко је за шта одговоран и ко одлучује. Требало је да место одлучивања о економским темама буду СИБ и Скупштина СФРЈ. Међутим, савезни органи власти су били паралисани сукобима република и покрајина и избегавали су да одлучније делују и у питањима у којима су могли самостално да доносе одлуке. Савезно извршно веће је већ традиционално водило међурепубличку, а не југословенску политику. Председништво СФРЈ, као врховни државни орган и колективно тело, и даље је имало довољно ауторитета да се без његове сагласности није могло деловати. Истовремено, Председништво ЦК СКЈ није хтело да се одрекне партијског монопола, нити је СИБ хтео да без партијске залеђине преузме на себе одговорност за тешке и непопуларне одлуке. Зато су седнице партијских и државних органа биле честе, расправе дуге и јалове, а одлуке СИБ-а изнуђене, интервентне и недоследно спровођене.

Иако су негативни економски показатељи у лето 1982. били више него евидентни, а спољна ликвидност земље доведена у питање, Председништво ЦК СКЈ је то лето „преспавало“. Политичка елита је имала важнији задатак – расправу о последицама прве седнице ЦК СКЈ на којој је пропала завера покрајинских руководстава и дела политичара из Хрватске и БиХ против Драже Марковића са циљем да се спречи његов избор у Председништво ЦК СКЈ.²⁵¹ Ово тело се „пробудило“ тек крајем августа 1982, када су пред њега изнети бројни показатељи алармантног стања југословенске економије.

251 Слободан Селинић, „Избор кадрова из Србије у Председништво ЦК СКЈ 1981–1983: политичке борбе после смрти Јосипа Броза“, *Токови историје* 2/2021, 199–227; Слободан Селинић, „Иван Стамболић у архивским документима у првој половини осамдесетих година 20. века“, *Архивска грађа у теорији и пракси*, 5, зборник радова, гл. и одг. ур. Лела Павловић, ур. Слободанка Цветковић, (Београд, Нови Сад: Архивистичко друштво Србије, Архив Војводине, 2022), 278–298.

Председништво ЦК СКЈ је 25. августа и 7. септембра 1982. детаљно разматрало економске прилике. Било је очито да СИВ тражи политичку подршку за мере којима би покушао да обезбеди спољну ликвидност и уведе ред у девизне токове унутар земље, свестан да масовно изигравање прописа није било могуће без политичког залеђа у виду покрајинских и републичких власти. Постојала је сагласност око оцене да је у земљи владао економски хаос. Различити интереси република и покрајина нису ни скривани. Из многих излагања је провејавало застарело уверење у својој партији, које је било укорјењено у једнопартијском систему и баштињено из ранијих деценија у којима је партија на изазове одговарала политичким кампањама и монолитизмом. Веревање да се партијском акцијом може савладати и девизна неликвидност било је у нескладу са дубином кризе.

У расправи на ове две седнице Милка Планинц је упозорила да је југословенска производња стагнирала, а потрошња расла без покрића у резултатима рада. Као неке од важних извора нереалне потрошње означила је: кредитно-монетарну политику (емисије новца НБЈ), понашање пословних банака „које дефакто емитују новац давањем кредита и нефункционисањем система да оно што су кредити да мора бити на вријеме у свако доба враћено“), међусобно задуживање у привреди, непокривене губитке и вишегодишњу праксу толерисања нереалних платнобилансних позиција. Милка Планинц је посебно указала на то да су годинама уназад девизни биланси земље били нереални, јер нису били засновани на стварном девизном приливу већ на очекиваном задуживању у иностранству и извозу. За „великог потрошача“ је означила и савезни буџет, који је било тешко смањити, јер се „ради увијек о деликатним темама“ (борци, ЈНА, финансирање неразвијених). Посебно је говорила о проблему спољног дуга и послала јасну поруку: „ми ову годину не можемо савладати без додатних задужења у иностранству“. Подсетила је да су спољни дугови измиривани уз много проблема, „уз максимално ангажирање и стезање прилива код привреде и уз тотално, ја бих рекла тако, нећу ништа претјерати, пражњење резерви Народне банке Југославије“. Без увијања је говорила о условљавањима којима је држава била изложена, пре свега из САД-а. Упозорила је и да

нове кредите неће бити могуће добити без сагласности америчких банака, чију су политику следиле друге банке, као и да нових кредита неће бити ако Југославија не буде уредно измиривала постојеће обавезе. Она је то сматрала огољеним политичким притиском САД-а на Југославију. Закључивши да „следећа година неће бити ништа боља“ и „да је наша ситуација драматична“, тражила је политичку подршку СКЈ за политику СИВ-а у правцу смањивања потрошње и њеног свођења у реалне окви-ре. Конкретно, захтевала је да републички и покрајински политичари подрже предлог закона који би административно задржао личне дохотке у оквирима чистог дохотка уколико то републичке, покрајинске или општинске власти не успеју својом политичком акцијом.²⁵²

Сергеј Крајгер је посебно истакао проблем кредитно-монетарне политике и емисије коју су вршиле банке покривајући губитке предузећима која су пословала нерентабилно, доводећи у питање сопствену ликвидност. Указао је на то да су према резултатима рада награђивани углавном само радници за машинама, док су административне службе своје плате усклађивале са трошковима живота. Залагао се да се девизе из текућег прилива и кредита користе првенствено за ону производњу која је била усмерена ка извозу.²⁵³

Борисав Сребрић је са више примера илустровао негативне последице сукоба република и покрајина и уплитања политике у економске токове. Рекао је да је држава великим напорима обезбедила 23 милиона долара за увоз угља за коксовање, од чега 15 милиона на кредит, али су се корисници у земљи сукобили око тога ко ће куповати на кредит, а ко за кеш. Говорио је о питању тзв. „неидентификованог девизног прилива“ који је 1981. премашио милијарду долара. Чим је СИВ законом прописао да тај приход припадне НБЈ, „у свим републикама и покрајинама се нашло решење да тај неидентификовани девизни прилив у највећој мери постане идентификован“. Суштину односа у Југославији је описао овако: „Ако неки савезни закони (...) не одговарају материјал-

252 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

253 Исто.

но једној републици или свим републикама и покрајинама, тај закон се доследно не може применити. То је политичко питање!²⁵⁴

Позиције представника различитих република и покрајина нису биле исте. Унутарјугословенске поделе су се осећале на сваком кораку. Ситуацију је Никола Стојановић из БиХ дочарао опаском да је земља дошла у стање „ко кога, што се тиче девиза, пљачка (...) већ то прелази на онај политички терен нама добро познат – ко је кога, ко на рачун кога“. Инсистирао је да Председништво ЦК СКЈ обавезе републике и покрајине, тј. своје чланове из република и покрајина да испуне све обавезе по питању издвајања девиза за увоз нафте и обавезе Федерације („Ако то ми не можемо између себе овде, онда не знам шта ми имамо ићи доле у акцију и с ким акцију водимо“). Осећала се разлика између Хрватске, која би без подршке Југославије остала без могућности да плаћа стране кредите, и оних делова земље који су извршавали своје обавезе без помоћи НБЈ, попут БиХ и Словеније. Хамдија Поздерац (БиХ) и Јуре Билић (Хрватска) из седнице у седницу су играли „пинг-понг“, како се изразио Билић, који је био свестан да је „Хрватска мало на тапету југословенске јавности“, а Поздерац је оптуживао: „Прича се у земљи (...) да неке привреде не плаћају своје обавезе и према иностранству а имају текућу репродукцију (...) док неке привреде улажу средства за отплату обавеза тих привреда а имају много мањи обим производње. Ја више нисам склон да идем у радничке средине и да то браним. То се бранити не може. Ту нема ни економске логике, ту нема ни морала, ту нема ни политике, ту нема ничега (...) Чак се говори да (...) загребачка банка не отплаћује своје обавезе према иностранству, а да сплитска банка нуди девизна средства по штицованом курсу или нуди кредите по великој камати другим банкама“. Поздерац је истицао негативне последице по привреду БиХ које су изазване редовним извршавањем обавеза према иностранству и то без позајмица од НБЈ, јер је трошећи девизе за враћање спољног дуга остала без довољно средстава за увоз сировина неопходних за производњу. Говорио је скоро оптужујућим тоном

254 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

према републикама које нису извршавале обавезе: „Имам осећај да они који не извршавају своје обавезе имају текућу репродукцију, много већи обим производње, а самим тим и много боље односе у економској ситуацији, па и у политичкој ситуацији. Ми смо сада пред дилемом хоћемо ли и ми слати телексе председнику Извршног вијећа сваки дан да не можемо отплатити (...) или ће Савезно извршно вијеће предузимати одређене мјере према онима који не извршавају своје обавезе“. Изричит је био и словеначки политичар Андреј Маринц када је захтевао да све републике и покрајине ускладе потрошњу са оствареним дохотком и да се не дозволи „маневарски простор да се у појединим републикама понашамо различито и тражимо неке друге излазе који онда завршавају са емисијом, са неплаћањем рачуна, са задуживањем у иностранству“. Суштину проблема је исказао Никола Стојановић алузијом да су републике и покрајине које нису извршавале обавезе за увоз нафте, то радиле смишљено, користећи девизе за своје приоритете, полазећи од тога да ће Федерација морати да обезбеди средства за нафту, јер се без ње није смело остати. Тиме је неизвршавање обавеза означило за „крупно политичко питање“. Билић је био незадовољан што је Хрватска била на мети критика због девизне неликвидности и што јој се „стално подмеће под нос“ неплаћање два милиона долара дуга Привредне банке Загреб, због којих је одлагано потписивање уговора о новом америчком кредиту. Мада је његова република због неликвидности до тада издашно помагана резервама НБЈ и позајмицама из других банака, тражио је додатну помоћ позивајући се на значај Привредне банке Загреб за привреду Хрватске и жалећи се да су коминтенти напуштали ту банку („беже у љубљанску банку, беже у југобанку и друге банке, у реду што беже, али они извлаче што је позитивно а негативно остаје њој“). Сметала су му говоркања да је Југославија имала две слабе тачке (политичку – САП Косово и економску – Хрватску) и закључио: „треба рачунати да је Хрватска у девизном смислу Југославији 30 година дебело помагала“. Заступајући ставове Србије, Душан Чкребић²⁵⁵ је понављао неза-

255 Душан Чкребић (1927–2022) руководио је српском скупштином 1978–1982. и партијом 1982–1984, да би од 1984. до 1986. био председник Председништва Србије.

довољство своје републике непостојањем девизног тржишта у земљи и појавом да су бројни привредни субјекти девизни прилив држали у иностранству, не уносећи девизе у земљу. Крсте Марковски је потенцирао проблеме Македоније, пре свега Скопске железаре.²⁵⁶

Јуре Билић је посебно инсистирао на потреби политичких преговора са Западом у циљу елиминисања притиска на Југославију. Свестан да је Запад за Југославију заинтересован „и економски и политички“ и да ће захтевати од ње политичке уступке, сматрао је да би требало да СИБ тражи решење у разговорима са владом САД-а „јер сигурно нису заинтересирани да нас ставе на кољена“. У условима недостатка новца за велике инвестиције, заложио се за развијање мале и средње привреде и „приватне иницијативе“, признајући да се „бар код нас у Хрватској почело шест-седам крупних објеката које не може издржати ни далеко богатија земља него што смо ми“. У име Србије Душан Чкречић је подржао предлог СИБ-а о административним мерама против оних који не ускладе раст плата са оствареним дохотком. Упозоравао је и на опасност од „тешког енергетског дефицита“, тражећи да „тој истини погледамо у очи и то дугорочно“. Тражио је да се савезној власти омогући да остварује своје уставне надлежности.²⁵⁷

Из бројних излагања је провејавала стара свест о свемоћи Партије. Веровало се да се политичком акцијом може решити криза која је била сувише дубока и дуготрајна да би је могла решити кампања окоштале и бирократизоване владајуће структуре. Петар Матић²⁵⁸ (САП Војводина) је упозоравао да је СКЈ имао одговорност за друштвени, економски и политички развитак земље и да је могао и председници СИБ-а Милки Планинц да „оспори право и мандат“ ако процени да „не ради како треба“. Посебно је Хамдија Поздерац говорио отворено

256 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

257 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

258 Генерал Петар Матић (1920) био је члан ЦК СКЈ, Председништва ЦК СКЈ, републички и савезни посланик и председник Савезног одбора СУБНОР-а. Имао је низ дужности у ЈНА и Савезном секретаријату за народну одбрану.

и оштро. Сматрао је да у друштву и даље није постојала свест о стварној дубини кризе („Свак живи на начин како је и до сада живио“). Критички је говорио о односу према раду („Никад се мање од рата на овамо радило него што се ради данас. Никад више боловања у привредним организацијама (...) У таквој ситуацији постићи физички обим производње је немогуће“ јер се није могао постићи „паролама, политичким фразама, опредељивањем за социјализам, заклетву према Титу и самоуправљању“. Колико је свест о пресудној улози партије била јака сведоче захтев Поздерца да се политичком акцијом убеди грађани да не подижу девизну штедњу и апел председника Председништва ЦК СК Црне Горе Доброслава Ђулафића да СКЈ води акцију за враћање плата у оквиру оствареног дохотка.²⁵⁹

У југословенском врху је инсистирано и на идеолошкој и међународној димензији дуга СФРЈ, јер је проблем сагледаван у контексту глобалних односа социјализам – капитализам. Није било спора око мишљења да је финансијски капитал постао моћније средство од атомске бомбе за притисак САД-а и развијених земаља на земље у развоју.²⁶⁰ Петар Матић је говорио о међународном капиталу који „гура нас под омчу“, а Киро Хаџи Василев о „најреакционарним круговима капиталистичког запада на челу са Регановом администрацијом“ и њиховом уверењу „да је дошао тренутак, такорећи, тоталног банкрота социјализма као система“.²⁶¹

259 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

260 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

261 Говорећи о западном притиску на Југославију Василев је био директан: „А зашто и не би? (...) ми смо њима потребни само као језичак на ваги кад је у питању борба са Совјетским Савезом, а не као социјалистичка земља. Као социјалистичка земља, као социјалистички систем увек су били за то да нас компромитују колико више могу. А ако им се ми сами намештамо и ако смо сами пред целим светом јасно дали до знања колико смо истурили бокове у том погледу, што се чудимо што ће они то користити (...) Поготову сада у овој ситуацији када се не боје Совјетског Савеза (...) када је Совјетски Савез у сосу, поготово сада немају разлога да се нама удварају“. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

На седници Председништва ЦК СКЈ 7. септембра 1982, СИВ је тражио политичку подршку партијског врха за потезе које је сматрао неминовним у више сфера – обезбеђивање нафте на кредит, извршавање девизних обавеза према НБЈ и елиминисање унутрашњег девизног условљавања. На делу је био распад југословенског политичког система, заправо његово нефункционисање. Савезна власт није могла да предузме мере из своје надлежности без политичког консензуса нити је желела да сву одговорност преузме на себе. Сребрић и Планинц су неувијено изнели алтернативе у погледу начина за обезбеђивање неопходних девиза и увоз нафте, за шта у земљи више није било средстава у условима пражњења резерви НБЈ претходних месеци. За једини задовољавајући излаз је сматрано добијање нафте на средњорочни кредит од „пријатељских земаља“, под којима су подразумевани несврстани. Друга, много неповољнија могућност била је да се на државном нивоу затраже финансијски кредити споља, пре свега у САД-у. Алтернатива неуспеху прве и друге варијанте била је најлошија – репрограмирање страних дугова и изјава државе да не може да плаћа главницу већ само камате. Партијски врх је 7. септембра 1982. подржао закључак Борисава Сребрића сажет у реченици: „Јасно је да је боље да молимо пријатељске земље да добијемо нафту на средњорочни кредит него да молимо Сједињене Америчке Државе и неку другу од западних земаља за финансијски кредит“, али су тих дана партијски руководиоци више пута помињали и идеју о расписивању народног зајма како би се сачувала ликвидност земље.²⁶²

Истовремено, суочен са отвореним изигравањем девизних прописа, СИВ је захтевао политичку подршку у борби за сређивање ситуације унутар земље, јер је сматрао да административне мере којима је располагао неће бити довољне без подршке политичких центара моћи. Сребрић је, тражећи потпору партије за сузбијање међусобног девизног условљавања привредних организација, истакао да „нема смисла да ми сад кренемо путем кажњавања свих организација удруженог рада“,

262 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

јер се радило о општој појави која се „може лечити политичким средствима“. Политички врх се сложио са неопходношћу утеривања девизне дисциплине партијском акцијом, али је инсистирао и на томе да СИБ примени законске мере из своје надлежности. Милан Кучан²⁶³ је предлагао и искључивање из СКЈ оних који су свесно кршили законе, али је додао да „не може у једној правној држави бити прихваћен став да се не може ићи у акцију кажњавања“. Савезно извршно веће је добило озбиљна упозорења (на пример, од Николе Стојановића и Хамдије Поздераца) да је линеарно издвајање дела девизног прилива на рачуне НБЈ деловало дестимулативно на извознике. Указивано је на неисплативост извоза у условима велике потражње на домаћем тржишту, сталног раста цена и обавезе издвајања дела девизног прилива за државу. Поздерац је говорио да су извозници имали губитак на извозу, при чему су још део девизног прилива морали да издвоје на посебне рачуне НБЈ како би покрили губитке других. Марко Ђуричин је закључио да „онај ко извози губи, остали се налазе у некој заветрини“. И Дража Марковић се слагао са нужношћу партијске акције у правцу елиминисања економског хаоса у земљи, али је нагласио да је проблем био дубљи и да девизно условљавање није било последица рада „злих људи“ у привреди, већ одговор на непостојање девизног тржишта, на легализовање два курса и две валуте у унутрашњем промету. Знао је да је југословенска самоуправна доктрина излаз видеља у доходовном повезивању радних организација, али је питао: „о ком доходовном повезивању може да се говори кад млин тражи пекару девизну партиципацију (...) кад се на пијаци у Ливну или у Пожаревцу продаје крава и свиња за марке (...) Ми немамо националну валуту“. Зато је, уз партијску подршку сузбијању таквих појава, тражио и конкретне мере СИБ-а.²⁶⁴

263 Милан Кучан (1941), председник Председништва ЦК СК Словеније од 1986, председник Председништва Словеније 1990–91. и први председник Словеније када је постала самостална држава.

264 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

Дискусију у Председништву ЦК СКЈ 25. августа 1982. сумирао је његов председник и познати словеначки функционер Митја Рибичич.²⁶⁵ Упозорио је на несагледиве спољнополитичке и унутрашње последице у случају да Југославија буде морала да уђе у репрограм страних дугова. То би за њега био „крах досадашње југословенске политике“ и „угледа политичког система“. Захтевао је да се девизе за отплату кредита скупе „на ванредан начин“, да се иде у „ванредан програм извоза“. Спољна ликвидност је за њега била приоритет земље – „није због Косова и због неких других ствари Југославија толико губила на угледу него губи на угледу због тога јер није способна одговорити на телекс кад се постави захтев да се плати 2 милиона долара од једне од банака Југославије (*Привредна банка Загреб – прим. С. С.*) и кад се не може добити ниједног одговорног чиниоца ове банке јер су сви на одмору“. Отвореније од других је указао на опасност по унутрашње јединство земље: „ми смо вишенационална заједница и ако би код нас дошло до овакве кризе као у Пољској, до једног великог социјалног немира. То није само социјални немир радничке класе него су то сукоби између нација, међунационални односи и све оне реакционарне снаге (...) оне би се убациле у овај наш антисоцијалистички, антисамоуправни фронт“.²⁶⁶

О дискусији на седници Председништва ЦК СКЈ 25. августа 1982. упознати су чланови ЦК СКЈ. Достављена им је информација у којој су наведени основни показатељи „врло неповољних тенденција“ у привредном животу: спољна неликвидност, раст свих видова потрошње, енормно повећање цена и успоравање раста индустријске производње. Спољна ликвидност је означена за „прворазредни економски и политички проблем развоја и стабилности земље“. Истакнуто је да су обавезе према иностранству толико нарасле „да ће ове године апсорбовати скоро целокупну акумулацију привреде“, да је земља изложена политичким

265 Митја Рибичич (1919–2013) обављао је низ функција у Словенији и Федерацији. Био је посланик у Скупштини Словеније, члан Извршног комитета ЦК СК Словеније, посланик у Скупштини СФРЈ, председник СИБ-а 1969–1971, председник Председништва ЦК СКЈ 1982–83.

266 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

притисцима због спољног дуга, да су републике и покрајине избегавале извршавање законске обавезе издвајања девиза за посебне намене код НБЈ, чиме су девизне резерве Народне банке исцрпљене за плаћање обавеза према иностранству и увоз нафте. Потенцирана је одговорност СКЈ за такво стање због „великог дефицита“ друштвено-политичке акције и „пасивности у раду, мирења са неповољним економским стањем, губицима“ у организацијама удруженог рада. Критиковани су комунисти на руководећим местима што нису спроводили идејно-политичка опредељења партије. У циљу решавања проблема спољне ликвидности захтевани су: усклађивање увоза са платно-билансним могућностима, селекција увоза за потребе повећања производње за извоз, спровођење ригорозних мера штедње и да политика девизног курса буде у функцији јачања извоза.²⁶⁷

Био је то низ већ устаљених фраза и циљева неизвршаваних годинама, само додатно увијених у партијски речник и упућених на адресу (ЦК СКЈ) на којој се није одлучивало о државној политици него је служила само за формално покриће већ усвојених неизбежних одлука.

* * *

Председништво ЦК СКЈ је и трећи пут у кратком року расправљава о горућем проблему, 21. септембра 1982, овога пута без представника СИБ-а. На столу су били извештаји из свих република и покрајина о извршавању законских обавеза издвајања девиза на рачун НБЈ и плаћања обавеза према иностранству. Чињеница да су ти подаци прикупљани по републикама и покрајинама, а не од НБЈ, и да се нису слагали са подацима савезних органа, речито је сведочила о стању у земљи. Партијски врх је наставио да се расплињава у дискусијама. Немоћан или неспособан да ослободи самоуправни систем својих стега, помишљао је на ванредне мере из година планске привреде и откупа, а разлике међу појединим деловима земље су и даље остајале.

Што је криза била дубља, а девиза све мање, то су сукоби међу републикама и покрајинама били све оштрији. Јуре Билић је уверавао

267 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 7. седница, 7. 9. 1982, Информација.

у приврженост ЦК СК Хрватске приоритетном плаћању спољног дуга упркос изјави РИВ Хрватске о потреби увоза репроматеријала. Тражио је да се на државном нивоу извозу да приоритет. Изнео је списак мера које би требало одмах увести, међу којима и подстицање откупа девиза од грађана емисијом Народне банке. Из Хрватске су стизала уверавања да би могли да откупе од грађана веће суме девиза када би имали више динара, подсећајући да су многи грађани стицали девизе од страних туриста. Крсте Марковски се и у условима спољне неликвидности и распада девизног система позивао на платно-билансну позицију Македоније, утврђену нереално попут позиција других република и покрајина. Иако је Македонија у првих осам месеци 1982. већ добила велика средства од НБЈ за измирење својих обавеза, а Југославија суштински остала без девизних резерви управо због таквих интервенција, закључио је да „ми обавезе без већег учешћа (...) Народне банке Југослвије (...) не можемо извршити“. Душан Чкребић је износио проблеме Србије, пре свега то што су банке плаћале стотине милиона долара за радне организације изван Србије на име дуга иностранству иако оне нису имале никаква девизна пословања код тих банака. Упозорио је на опасност да Југобанка, због плаћања обавеза привреде других делова земље, доспе у ситуацију у којој је била Привредна банка Загреб и додао: „и онда би вероватно скупљали паре и за њу“. Пошто је Босна и Херцеговина до септембра извршила све обавезе према НБЈ по основу издвајања дела девизног прилива, Никола Стојановић је оспоравао ставове Марковског и Чкребића и био изричит да „би ми требали афирмирати став, да ако донесемо Закон, а донет је закон, да се он мора подмирити и да не може бити аргументација ни обавезе према иностранству које имају републике ни неке друге потребе да се у то троше девизна средства па онда око Закона ако шта остане и колико се могне“. Чкребић се није сложио, подсећајући да је управо према закону измирење обавеза према иностранству било приоритет, јер иначе не би било прописано да су банке дужне да од девизног прилива одвоје 15,9% за враћање спољног дуга целе земље. Чкребић је покренуо и питање електричне енергије, индиректно указујући на неповољан материјални положај Србије у систему цена енергената: „Немају све репу-

блике нафту (...) Али, оне које то немају, на пример, као што је Србија оне би морале сву струју, коју производи и даје другима, да претвори у нафту и да се обрачунава на тај начин са потрошачима других видова енергије. Јер, за њу оно што је за некога нафта, за њу је струја“. Марко Ђуричин је у име САП Војводине упозорио слично Марковском: „ако до конца ове недеље Удружена војвођанска банка не обезбеди 15 милиона долара ми упадамо у блокаду“.²⁶⁸

У партијском врху није било слагања ни око врсте мера које треба предузети за излазак из дужничке кризе. Најоштрији је био Хамдија Поздерац, захтевајући ванредне мере „ако нећемо ићи на таламбас, ако нећемо ићи под стечај“. Предлагао је административне мере као у доба откупа после рата и да се разреже на сваки део земље колико чега мора да извезе.²⁶⁹ Киро Хаџи Василев није делио такав приступ, јер се „не може повезати принцип доходног повезивања, то значи принцип самоуправљања, и откупи из 1945.“ Поздерца су подржали Фрањо Херљевић,²⁷⁰ Дане Ђуић²⁷¹ и Петар Матић, верујући да се за ванредним корацама може посегнути и у оквиру постојећег друштвеног и економског система. Матић је сматрао да ванредне мере треба предузети чак и ако нису у оквиру система, јер „ваљда није боље да се распадне и да Југославија дође у кризу из које не можемо изаћи због тога што нећемо да предузмемо нешто што није евентуално у неком систему“. Поздерац

268 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

269 „Ми једемо више него што производимо и ту нема економије. Па ми ћемо на лицитацију отићи докле донесемо дугорочни програм. Па ми смо постали лењи. Ми смо духом лењи (...) шта ми нудимо сада у закључцима, шта нудимо? Дугорочну пројекцију, ми смо постали смешни више народу. Нико нама више не верује, нико. Какве дугорочне пројекције, па говоримо пред Дванести конгрес, па на Дванестом конгресу, па после Дванестог конгреса и сада идемо по првом закључку да требамо дугорочну пројекцију. Треба три акције узети конкретне, откупити кукуруз, откупити пшеницу, ући са ванредним мјерама извоз дрвета, извоз ђумура и повећати и обим производње и извоз на конвертибилно тржиште“. Исто.

270 Генерал-пуковник Фрањо Херљевић (1915–1998) имао је бројне функције у ЈНА, БиХ и Федерацији: начелник Војне академије, савезни секретар за унутрашње послове, члан ЦК СК БиХ и ЦК СКЈ, посланик Скупштине СФРЈ и др.

271 Генерал-пуковник Дане Ђуић (1922–1988) био је председник Комитета организације СКЈ у ЈНА, члан ЦК СКЈ Председништва ЦК СКЈ.

је указао и на једну од најочљивијих последица одсуства „доходовног повезивања“ радних организација, које је требало да буде основа самоуправног система – организације из једне републике су продавале робу организацијама из друге, које су је извозиле, при чему су девизе остајале само извознику, а произвођач није добијао ни „пишљивог долара“.²⁷²

Митја Рибичич је из столице председавајућег изнео низ опсервација од којих су многе биле болна истина. Констатовао је оно што су сви знали, али нико није изговарао – Савезно извршно веће није водило југословенску већ „међурепубличку политику и то морамо ми да једном прекидамо (...) онда ће бити ових не ванредних него редовних мјера које ће имати ауторитет и које ће имати снагу закона“. Тражио је да се закони поштују по цену оставке Председништва ЦК СКЈ „ако ћемо да спасимо нашу земљу“: „тражимо подршку ЦК да се ту изборимо до краја са републикама и покрајинама (...) Ако се ми не изборимо данас о овом питању, овог малог Закона („мали девизни закон“ о издавању дела девизног прихода на рачуне НБЈ – прим. С. С.) ми ћемо сутра имати борбу за Устав и за велике законе (...) Југославија ће се распасти ако се распадне самоуправни систем и самоуправна демократија“. Упирао је прстом у аутархично затварање република и покрајина у своје границе („да сваки мисли да може све да има у својој малој држави“). Милан Кучан је сматрао да СК треба да отвори перспективу за излазак из кризе, али да она не може бити заснована само на ванредним мерама већ и на системским решењима. Улогу СКЈ није видео у томе да замени СИБ већ да политичком акцијом подржи његове мере. И Андреј Маринц је истицао потребу да савезне институције обављају функције које су имале по Уставу и упозорио на то да су разлози за кризу лежали у вишегодишњем неизвршавању договорене политике.²⁷³

272 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 9. седница, 21. 9. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

273 Маринц је рекао: „За овим столом 1979. године два председништва су седела, донела закључке сасвим егзактне по тим питањима и сличним питањима везаним за економску ситуацију (...) Криза је у нашој свести и нашој спремности (...) И да сваки пред својим прагом почне да води акцију (...) Људи нас не слушају више. И ја не бих велике речи употребљавао – криза система итд. То је криза наше свести, нашег понашања, а није овог социјалистичког самоуправљања“. Исто.

*СФРЈ одбија репрограм дуга
и бира „ослонац на властите снаге“*

После лета 1982, када је постало јасно да СФРЈ без стране подршке не може да враћа дугове и пошто су се републике, покрајине и савезни државни и партијски органи исцрпљивали у дугим расправама и међусобним оптуживањима, СИБ је на јесен одлучио да партијско и државно руководство суочи са мрачним перспективама спољне ликвидности у наредним годинама. Југославија се тада определила за политику поштовања међународних обавеза уз „ослонац на сопствене снаге“, давање приоритета извозу и за контролу свих видова потрошње. То је значило да је одбачена могућност проглашавања мораторијума на враћање страних кредита, а требало је и да нови кредити буду у функцији јачања извоза, како би се отплатили дугови.

Таква одлука је усвојена у данима када је постало јасно да је раст производње у 1982. био једва изнад нуле, да су сви облици потрошње премашивали план, а да ће инфлација достићи 30% до краја године. Југославија је и даље бележила велики дефицит трговинског биланса, мада мањи него ранијих година (он је од јануара до августа 1982. износио 2,2 милијарде долара, што је било 38% мање него у истом периоду претходне године).²⁷⁴ До краја септембра 1982. држава је релативно уредно плаћала спољне дугове (3,4 милијарде долара, од чега само за камате скоро милијарду и по), али уз помоћ нових кредита (милијарду и 22 милиона долара), пражњења девизних резерви за милијарду долара (спале су на 1,6 милијарди долара) и великих рестрикција увоза. И поред тога, 20. октобра 1982. доспеле а неплаћене обавезе су достигле 472 милиона долара. Савезно извршно веће је тих дана констатовало да је Југославија већ исказала „висок степен неликвидности у међународним плаћањима“. До краја 1982. требало је пронаћи још око милијарду долара за остатак дуга, а идуће 1983. још око пет милијарди

274 Са развијеним земљама Запада је дефицит био 2,5 милијарди долара, а са земљама у развоју 124 милиона, док је са социјалистичким земљама остварен суфицит од 400 милиона. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 6. седница, 25. 8. 1982, Државна тајна, бр. 44/82.

долара. Дакле, шест милијарди за 15 месеци. Само за камате требало је издвојити око 2,2 милијарде 1982, а од 1981. до 1985. око 10 милијарди долара, много више него ранијих година (1970. 127 милиона, а 1976. 369 милиона долара). У јесен 1982. савезна власт је закључила да ће од 1981. до 1985. Југославија морати да врати око 25,2 милијарде долара ануитета (камате 9,9 милијарди, главница 13,9 милијарди и смањење краткорочног дуга за 1,4 милијарде). То је власт суочило са закључком да ће до средине осамдесетих око половине акумулације привреде морати да се користи за отплату страног дуга, што ће водити стагнацији привредног развоја и паду стандарда. Закључено је да Југославија више није била кадра да враћа дуг из сопствених средстава и да је постала неликвидна. Било је јасно да ће држава у 1983. годину ући са ниским растом производње, великим тешкоћама у отплати дуга, малим девизним резервама, озбиљним проблемима у снабдевању привреде сировинама, несташицама бензина, нафте, струје, лекова... Поврх свега, од представника ММФ-а југословенска страна је чула два предлога, која је оценила једнако неприхватљивим – да уђе у репрограмирање дугова или да узме државне кредите од западних земаља.²⁷⁵

Југословенску позицију је отежавао и међународни контекст, јер је дужничка криза одвела поједине земље (Мексико, Бразил, Аргентина) у званичан репрограм дугова.²⁷⁶

Савезно извршно веће је суморне прогнозе изнело на заједничкој седници Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ 9. новембра 1982. На њој су усвојени основни захтеви и процене СИВ-а: кључни проблем у 1983. ће бити спољна ликвидност; држава се мора ослонити на сопствене снаге; одбачене су идеје о репрограму дуга, јер би тада економски програм диктирали страни повериоци; поједине банке и предузећа могу улазити у појединачне репрограме са страним партнери-

275 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 15. седница, 9. 11. 1982, Записник са заједничке седнице.

276 Семовић, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 206, 207.

ма; приоритет се мора дати извозу и снабдевању привреде сировинама и репродукционим материјалом, а становништва неопходним артиклима; криза није краткорочна већ ће проблеми спољне ликвидности трајати бар до 1986, при чему ће сваке године бити потребно пет или шест милијарди долара за отплату спољног дуга; за враћање страних дугова биће потребно утрошити велики део домаће акумулације; биће неопходна вишегодишња одрицања и смањења потрошње. Тада је СИБ изнео неколико циљева економске политике у 1983: реалан курс динара, раст извоза на конвертибилно подручје од 15% до 20%, смањење увоза, смањење друштвене потрошње за 10%, раст запослености за 2%, платног дефицита неће бити. За неке је одмах било јасно да су неминовност (реалан курс динара), а за неке да су преамбициозни (раст извоза 15–20% на конвертибилно подручје).²⁷⁷

Државно и партијско председништво су тада одобрили овакву политику СИБ-а. Југославија је тиме одбацила могућност да званично призна да је великвидна и да затражи репрограм дугова од поверилаца.

Милка Платинц је саопштила да је СИБ први пут покушао да проблем спољних дугова сагледа целовито и да је закључено да се не ради „о никаквом краткорочном стању“, већ да ће спољни дуг бити „критична точка наше економије“ све до 1986. године. Она није губила из вида утицај светске кризе на југословенско задуживање (поменула је да је за нафту пре поскупљења трошено пар процената девизног прилива, а тада чак петина и да су трошкови за камате са 200-300 милиона долара скочили на две милијарде долара годишње), али је отворено говорила и о погрешној политици задуживања од друге половине седамдесетих.²⁷⁸ То је поткрепила податком да је индекс раста страних кредита

277 Исто.

278 „Да је наша економска политика живјела на кредитима који су у оно време били релативно повољни али да та финансијска средства (...) нису улагана правовремено за јачање властитих снага за извоз (...) Задуживали смо се а нисмо се способљавали за враћање кредита (...) како смо годинама живели са додатном акумулацијом из иностранства и на томе растао наш стандард и производња (...) закључак је да ћемо годинама морати живети са одливом наше акумулације у иностранство по основи дугова“. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 15. седница, 9. 11. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

1975–1981. био 320,4%, а извоза 246,2%. Тражила је јединствену политичку подршку за политику ослањања на властите снаге, коју је предлагао СИБ, свесна да је то „тежак и болан програм, са много тешкоћа и ризика и са много одрицања“. Под таквом подршком је подразумевала да иза ове политике стану и СКЈ и Скупштина СФРЈ и цело југословенско друштво, да то буде „политичко-економски програм за сав народ и за укупну мобилизацију у друштву. Самим СИБ-ом и СИБ-овим мерама то ићи неће“. Опоменула је да је последњи тренутак када се морало прећи на такву политику била још 1979. година, „када смо учинили обрнуто и трчали поново у дугове“. Ослонац на сопствене снаге за њу није био затварање у себе, већ напротив, максималан напор да земља продре на страно тржиште, да смањи укупну друштвену потрошњу за 10%, да све подреди извозу, обустави увоз опреме, а увози само робу од виталног значаја за становништво и сировине и репроматеријал у сврху производње за извоз. То није значило одустајање од преговора о новим кредитима, али јесте захтевало понашање као да их неће бити. Ослонац на властите снаге је такође значио да Југославија одбаци идеје о репрограму дуга, који би исто тако подразумевао програм препун одрицања, али по диктату странаца. Планинац је одбацила могућност да Југославија од водећих држава, попут САД-а или СР Немачке, тражи помоћ у виду државних кредита, осим ако то буде иницијатива самих западних земаља („Мислим да ни у ком случају не долази у обзир да ми тражимо те кредите од држава па да то тамо у парламентима пропадне, то би био фијаско политички“). Звоне Драган је детаљније изнео разлоге за одбацивање предлога о репрограму дуга. Прво, било је могуће репрограмирати само средњорочне и дугорочне ануитете, а не и камате и краткорочне ануитете, тј. око милијарду долара. Друго, то би довело до низа ланчаних реакција, међу којима и смањени прилив девизних дознака гастарбајтера. Треће, за Југославију би, као несврстану социјалистичку земљу, репрограмирање било „апсолутно неприхватљиво“. Слично је размишљала већина чланова два председништва. Видоје Жарковић је закључио да се „ради о малим парама, о милијарду долара, а о великој бламажи“ и „о великом уплитању у наше унутрашње односе“. Само је Драгосавац био уздржанији, подсећајући да ни ЦК СКЈ није

био јединствен по том питању („нисам за то да олако преко тога пређе-мо јер смо доведени у врло тешку ситуацију кад више није питање ко је за што него питање шта се може“).²⁷⁹

У дискусији су политику СИВ-а подржали Видоје Жарковић, Душан Чкребић, Дража Марковић, Андреј Маринц, Петар Стамболић. Ипак, изречене су и опаске које су указивале на сумњу у ефикасност неких од предложених мера. Биле су приметне и старе поделе. Најотворенији је био Маринц. Питао је да ли постоји спремност у свим републикама и покрајинама да се друштвена потрошња усклади са материјалним могућностима, да ли је у земљи постојало концепцијско јединство да конвертибилни извоз буде стратешко опредељење и да ли је постојала општа сагласност да је за Југославију као вишенационалну државу република и покрајина једини излаз био у самоуправљању заснованом на друштвеној својини. По питању смањења потрошње, захтевао је да савезни органи добију одрешене руке како би се друштво вратило „нормалним односима, да живимо од свог и створеног рада, а не од трошења акумулације других и измишљене акумулације уз сву инфлацију“. Бранећи материјалне интересе Словеније, која је остваривала велики девизни прилив, Маринц је био изричито против централизације девиза и „квази солидарности“, захтевајући да девизама располажу организације удруженог рада које су их приходовале. Упозорио је да је привреда била демотивисана да извози на конвертибилно подручје, апострофирајући нереалан курс динара. Хамдија Поздерац је остао доследан свом стилу – говорио је оштро и сликовито. За њега није била спорна политика „ослањања на сопствене снаге“, већ воља да се она спроведе („ја мислим да је то у нашој пракси већ по шести пут, да се ослањамо на власите снаге и заклињемо се (...) И пошто се закунемо онда настаје стара пракса, свак своју мелодију пјева и онда дођемо опет у ситуацију увек гору на вишем нивоу развоја свакако и онда се опет заклињемо“). Такву политику је илустровао подацима о неиспуњавању законске обавезе издвајања дела девизног прилива на рачун НБЈ за енергетске сировине, обавезе Федерације и за солидарно плаћање спољних обавеза.

279 Исто.

Питао је како се дошло у ситуацију да само Словенија, БиХ и централна Србија нису користиле средства издвојена за солидарно подмиривање спољног дуга? Тражио је утврђивање одговорности за такво стање. Захтевао је прецизне податке ко, колико и зашто није извршавао законске обавезе и да председници републичких и покрајинских партија реферишу Централном комитету СКЈ зашто њихове републике и покрајине не испуњавају обавезе према Народној банци Југославије. Захтевао је да свако враћа своје дугове, убеђен да ни предложени програм СИВ-а неће имати шансе за успех ако опет „дођемо у ситуацију да једни узимају кредите, а други кредите враћају“ и ако се буде водила стара политика задуживања без контроле јер „смо знали да ће платити јел Влах јел Турчин“. Апеловао је и да свака република и покрајина измири своје обавезе према иностранству, а да се солидарно помогне тек када СИВ јасно саопшти зашто одређени део земље то не може и поред максималних унутрашњих напора. Функционер из Црне Горе Видоје Жарковић је заступао интересе своје републике када је тражио да се „потпуније сагледа систем солидарности у југословенским размерама у циљу стварања услова да све републике и покрајине буду у стању да преброде тешкоће“ и да се заједничким напорима помогне оним републикама и покрајинама које не буду могле да кризу превазиђу сопственим снагама. Душан Чкребић је био скептичан по питању могућности раста извоза на конвертибилно подручје од 15%. Подсетио је и да се извоз не може подстицати само динарским стимулацијама извозној привреди и изразио сумњу да ће се рестриктивним мерама преокренути економска ситуација. Подржао је само рестрикције у сфери потрошње. Дража Марковић се није сложио са проценом СИВ-а да ће кретања на међународном тржишту бити још неповољнија. Веровао је да је дуг земаља у развоју од 600 милијарди долара чинио деликатним не само њихов положај већ и позицију поверилаца, који су морали да брину за свој новац. Зато је сматрао да „немамо ми разлога да се понашамо инфериорно и да трпимо и да молимо“.²⁸⁰

280 Исто.

Неликвидност је све више терала југословенске политичаре да говоре о смањењу потрошње и засецању у права која су раније била недодирљива, а на овој седници је то питање покретано више пута и то све мање увијено. Звоне Драган је говорио о неопходности да се 1983. друштвени стандард обори за 10%, зауставе непривредне и непроизводне инвестиције, замрзну плате у савезним органима, администрацији и ванпроизводним делатностима итд. Душан Драгосавац је отвореније од других поменуо неопходност увођења партиципација у здравству и дисциплине у плаћању комуналних услуга и станарине. Дража Марковић је акценат ставио на неједнако оптерећење различитих слојева становништва рестриктивним мерама, критикујући што ће ограничавање потрошње погодити пре свега раднике у организацијама удруженог рада. Сматрао је да ће приходи изван редовног рада и приходи породица гастарбајтера и даље вршити притисак на потрошњу. Међутим, признао је немоћ државе да радикалније захвати у те приходе у ситуацији у којој је село „због ситуације полу радник – полу сељак“ било „важан елемент наше политичке стабилности“. Закључујући да ће тиме политика смањења потрошње бити усмерена највише на шест милиона запослених, Марковић је страховао да то неће дати довољне ефекте.²⁸¹

Политички врх земље је свако помињање одговорности за спољну неликвидност у коју је држава запала 1982. сматрао недозвољеним, скривајући се иза тезе да би то био удар на цео систем и СКЈ. За Жарковића је покретање питања одговорности било „покушај да се Савез комуниста компромитује и читаво руководство као неспособно, које је до овога свега довело“. Дража Марковић је признао „неекономично газдовање, непридржавање економских законитости“, али је правдао политику узимања кредита седамдесетих година, уверен да Југославија као земља у развоју није могла без њих. Бранио се и ставом да би ликвидност земље била много боља да нису порасле цене нафте и каматне стопе у свету. Тадашњи председник Председништва СФРЈ Петар Стамболић²⁸² је резонувао као Марковић – „свет је цео у кризи и ми живимо у

281 Исто.

282 Петар Стамболић (1912–2007), један од најзначајнијих српских политичара седамдесетих и у првој половини осамдесетих година, био је председник

том свету и ми смо у кризи“. Коначно, да би била избегнута одговорност за дубоку кризу, згодно је било сетити се и покојног Тита, па је Стамболић опоменуо присутне да ће се утврђивањем одговорности за политику из ранијих година „доћи до Савеза комуниста, до нас и доћи ћемо до Тита, јер је до пре две и по године био на челу целе наше политике“.²⁸³

Скупштине Србије, Скупштине Југославије и СИБ-а, а 1982–83. био је председник Председништва СФРЈ.

283 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 15. седница, 9. 11. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

ЗАПАДНЕ БАНКЕ И СФРЈ 1982: КРЕДИТИ, УСЛОВЉАВАЊА И ПРЕГОВОРИ

Током целе 1982. трајали су преговори са старим повериоцима о новим кредитима. Обавезе према страним кредиторима су почетком године снажно притискале Југославију. За отплату главнице и камате било је потребно обезбедити више од пет милијарди долара. Савезно извршно веће је процењивало да ће у 1982. бити неопходно узети три милијарде и 350 милиона долара страних кредита, од чега милијарду и 650 милиона финансијских. И даље су кључни били односи са ММФ-ом, који је почетком 1981. одобрио Југославији кредит од 2,1 милијарде долара за 1981, 1982. и 1983.²⁸⁴

Југославија је очекивала да ће нови аранжман са ММФ-ом постигнут почетком 1982, после тешких преговора крајем претходне године, да олакша постизање споразума са другим кредиторима, али није. Југословенске дипломате, функционери НБЈ и СИВ-а су почетком 1982. грозничаво тражили кредите на свим странама. Из дана у дан су се смењивали састанци југословенских дипломатских службеника у свету са службеницима страних земаља и функционерима банака, те руководства НБЈ, ССИП-а и СИВ-а са страним амбасадорима у Београду. Југославија је од Кувајта очекивала нови кредит од 250 милиона долара, Француске 150 милиона долара, од Аустрије 100 милиона, колико је одобрено у 1980. години. Југословени су настојали да у 1982. окончају преговоре који су пропали претходне године: са немачким банкама и о новом синдикованом кредиту америчких и других банака.²⁸⁵

Амерички кредит од 200 милиона долара

Преговори око синдикованог кредита са америчким, британским, канадским и јапанским банкама, започети у пролеће 1981, наставље-

284 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, III/336, 115. седница Председништва ЦК СКЈ, 9. 2. 1982, Државна тајна, Информација о проблемима спољне ликвидности са предлозима мера.

285 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 48903.

ни су и почетком 1982. после неуспеха састанка одржаног у Лондону 26. октобра 1981. године.

Покушавајући да изврши притисак на САД, од чијих банака је у великој мери зависио став других банака, гувернер Макић се 18. марта 1982. жалио америчком амбасадору Андерсону (David Anderson) на уздржаност америчких банака и упозорио да би неуспех акције бацио сенку „на наше добре политичке односе“. Амбасадор је ставио у изглед нову интервенцију Иглбергера код банке Chase Manhattan.²⁸⁶ Међутим, током фебруара и марта 1982. множили су се случајеви кашњења југословенских банака (Привредна банка Загреб, Инвестициона банка Титоград, Косовска банка) у плаћању старих кредита америчким банкама, о чему је амбасадор Лончар редовно извештавао надлежне установе у Југославији, упозоравајући на тешке последице које ће то имати по кредитни рејтинг земље док покушава да добије синдиковани кредит.²⁸⁷

Ни интензивна дипломатска акција коју је Југославија предузела у Јапану није била успешна. Тамошња влада се према југословенском захтеву односила начелно позитивно, али без жеље да директно утиче на банке.²⁸⁸

Почетком априла 1982. било је јасно да је акција дефинитивно пропала, чиме је југословенској спољној ликвидности задат озбиљан ударац. Координатор акције Manufactures Hanover Trust је 1. априла обавестио НБЈ да одустаје од синдиковања кредита, тј. да се повлачи са финансијског тржишта.²⁸⁹

Чим су пропали преговори око синдикованог кредита, из САД-а су потекле нове иницијативе, али у оптицају више није био средњорочни кредит, који би донео мало дужи предах, већ краткорочни, којим би

286 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 415939.

287 Амбасада Југославије у САД-у је поводом кашњења југословенских банака са измиривањем обавеза упозоравала да „то врло неповољно делује на банкарске кругове, погоршава наш кредитбилитет“. ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 46343, 49477, 413320.

288 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 48903.

289 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 418805.

се само тренутно избегла неликвидност. Југославија није била у позицији да одбије нову америчку иницијативу, иако је више желела да добије средњорочни или дугорочни кредит, а не краткорочни.

Процењујући исправно да Југославија више није у стању да редовно измирује обавезе и користећи прилику да прошири свој утицај на њу, америчка страна је била спремна да јој одобри само краткорочна средства, која би била довољна за пуко преживљавање, па евентуално касније средњорочни кредит. Општа оцена на Западу је била да НБЈ не може да обезбеди дугорочни или средњорочни кредит. Америчке и британске банке су биле спремне само на краткорочне кредите Народној банци или једној или двома пословним банкама уз гаранцију НБЈ, али уз услов да се тачно одреди којим ће се повериоцима од тих средстава вратити дугови.

Почетком априла 1982. америчка Citibank из Њујорка, преко свог европског одељења у Франкфурту, предложила је гувернеру НБЈ да се 7. априла у Франкфурту, дан после потписивања акта о репрограмирању пољских дугова, одржи „тихи“, неформални састанак на коме би гувернер Макић окупљеним банкарима говорио о привредној ситуацији у Југославији како би се код југословенских кредитора постигла сагласност да се „одржава отвореност кредитних линија“ на основу напретка у југословенском „тешком али за сада успешном програму“ стабилизације. Поменуте су америчке, британске, швајцарске, италијанске, француске, западнонемачке и аустријске банке, али и могућност присуства представника ММФ-а. Сличну иницијативу је америчка банка изнела и амбасадору Лончару. У оба случаја је југословенски став био одбијајући, јер су „моментат и околност“ у којима се састанак одржавао сматрали неприкладним. Било какво довођење у везу са пољским случајем за Југославију је било неприхватљиво. Међутим, идеја одржавања контаката са банкама, посебно америчким, није начелно одбијана. Напротив, ставиљено је до знања америчкој банци да би се благонаклоно гледало на аранжирање краткорочног кредита са југословенским пословним банкама. Југословенски извори у ММФ-у су пренели став те организације да би иницијативу Citibank-е „требало избећи, уколико наша економска ситуација не налаже супротно“. Упркос изостанку

подршке Југославије и ММФ-а, банке су одржале састанак 7. априла. На њему је разматрана југословенска економска ситуација. Представник Citibank-е се zaloжио да се не повлачи паралела између ситуације у Југославији са оном у Пољској и да не треба дуго чекати са решењима којима би се помогло Југославији. Такође, због изгубљеног поверења у југословенске пословне банке, на састанку је тражено да кредите дате Југославији осигура НБЈ.²⁹⁰ Банке учеснице састанка су позитивно оцениле спровођење стабилизационог програма, али је било много примедби на закашањења југословенских пословних банака у извршавању обавеза, а „нарочито је драматизован случај Привредне банке Загреб“, али су у том контексту поменуте и Инвестициона банка Титоград, Косовска банка и Стопанска банка. Америчке и немачке банке су биле позитивно оријентисане према иницијативи, мада су америчке неповољном сматрале своју укупну кредитну ангажованост у Југославији од три милијарде долара, британске и швајцарске су биле неодређене, а Bank of Токуо доста резервисана. На састанку није усвојена никаква заједничка одлука о Југославији.²⁹¹

Америчка администрација је подржавала иницијативу Citibank-е, а посебно је био активан амерички амбасадор Андерсон. Он је, синхронизовано са званичним одустајањем од синдикуваног кредита 1. априла 1982, посетио гувернера Макића. Амбасадор се интересовао за даље југословенске акције и предложио краткорочни кредит који би дала њујоршка банка. Под утиском пропасти акције око синдикуваног кредита, Макић је напустио оштро. За узроке неуспеха је означио „политичке реминисценције САД“ и негативно понашање америчких банака због којих су се и банке остале три земље понашале уздржано. Критиковао је америчку администрацију да је подршку кредиту дала „само декларативно“ и навео да „смо били у илузији када смо званичну подршку примили без резерве. По среди је политички притисак или неразуман третман наше земље. Стално нас сврставате у остале ИЕЗ (*источноевропске земље – прим. С. С.*) и не можете да усвојите наше настојање

290 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 419426.

291 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 420110.

да економски будемо независни“. Макић је прихватио да се тешкоће настале нереализовањем синдикуваног кредита премосте краткорочним задужењем неколико банака (Југобанка, Љубљанска банка, Удружена београдска банка) од 500 милиона долара код Citibank-е и да НБЈ подржи кредит, али да не буде његов гарант. Обећао је да ће Привредна банка Загреб измирити краткорочне обавезе америчким банкама, што је амбасадор сматрао важним јер ће се „променити атмосфера и отклонити психолошка нервоза настала код банака - повериоца“. Андерсон је прихватио Макићеву молбу да утиче на своју владу да се ангажује код америчких банака да револвирају доспеле краткорочне обавезе југословенских банака. Амбасадор је уверавао да „нико у САД не жели ставити Југославију у тешку економску ситуацију“, а гувернер истакао да је Југославија способна да преброди тешкоће „без падања на колена“.²⁹²

Андерсон је потом акцију усмерио ка Југобанци, једној од ретких ликвидних банака. Председнику њеног пословодног одбора Браниславу Чолановићу је 5. априла изложио план Citibank-е да поведе акцију аранжирања већег краткорочног кредита за Југославију за премошћавање периода смањене девизне ликвидности у 1982. години. Нудио је да акцију реализује једна „прворазредна југословенска пословна банка или евентуално две до три одабране на селективној основи“. Чолановић се сложио да се радило о „потребној и правовременој акцији“ којом се може решити проблем „сужене девизне ликвидности“.²⁹³

После састанка у Франкфурту представник Citibank-е је обавестио Лончара о току састанка. Изнео је да је идеја банке била да се Југославији привремено помогне „континуираним одобравањем краткорочних кредита“ у складу са доспећем обавеза плаћања и да то није значило репрограмирање, већ решавање основног југословенског проблема – краткорочне неликвидности. Уверавао је да би то само одложило, али не и довело у питање средњорочни кредит. Објаснио је да су мотиви за сазивање састанка били да се подстакне поверење у југословенски економски развој, да се заинтересују друге банке да се премости

292 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 14, 419988.

293 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 14, 419868.

период тешкоћа и да се истакне разлика у политичком и економском погледу између Југославије, са једне, и Пољске, Румуније и Мађарске, са друге стране. Упозорио је да би нова кашњења југословенских банака у испуњавању обавеза у мају и јуну угрозила целу акцију Citibank-е. Тражио је од амбасадора детаљније податке о југословенској ликвидности, али је Лончар избегао да их да. Озбиљност ситуације се могла наслутити из Лончарових речи да су „нам сада потребна хитна финансијска средства“.²⁹⁴

Осим са америчким банкарским круговима, Лончар је интензивне консултације о кредиту водио и са државним представницима. Лоренс Иглбергер је 20. априла 1982. уверавао Лончара да је свестан ситуације у коју је Југославија дошла изостанком синдикуваног средњорочног кредита. Тврдио је да је влада САД-а спремна да помогне и да је састанак у Франкфурту био последица њиховог залагања. Амбасадор у економском сектору Стејт департмента Чарлс Мајснер (Charles Meissner), који је био задужен да ради са банкама на југословенском кредиту, говорио је Лончару о неликвидности југословенских пословних банака и тврдио да су америчке банке спремне да уђу у аранжман за краткорочни кредит.²⁹⁵

Иглбергер је наредних дана представницима десет водећих банака пренео да је администрација сматрала да је по питању кредита Југославију требало разликовати од Пољске и Румуније, да је САД био заинтересован да очува њену економску и политичку стабилност и позвао их да помогну Југославији.²⁹⁶

Преговоре око кредита су компликовале и несугласице међу западним банкама. Chase bank и Bank of America су негативно гледале на иницијативу Citibank-е да се обезбеди краткорочни кредит, сматрајући да она није „израз жеље да се помогне Југославији него одраз сопствене бојазни и нервозе да југословенски дужници неће вратити дугове, тиме желе само да поврате средства“. Ове две банке су уместо појединачних акција предлагале да НБЈ позове седам до осам банака и препу-

294 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 420110.

295 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 420271.

296 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 420779.

сти њима да одлуче како да организују акцију, без давања приоритета или мандата било којој од њих. Истовремено, банке су упозоравале југословенске представнике да никако не смеју да дозволе да Привредна банка Загреб и Инвестициона банка Титоград касне са отплатама.²⁹⁷

У мају 1982, у жеку преговора око америчког кредита којим би за кратко биле закрпљене финансијске рупе изазване неуспехом акције за други синдикувани кредит, југословенском врху је било јасно да се акција прикупљања страних кредита одвија лоше. Од 1,65 милијарди планираних кредита до маја 1982. обезбеђено је само 250 милиона од Кувајта и 700 милиона од ММФ-а. У другој половини године доспевало је на наплату две милијарде и 400 милиона долара дугова.²⁹⁸

Међу југословенским дипломатама није било јединства око оцене узрока слабих ефеката акције прикупљања страних средстава. Када је пропао покушај уговарања новог синдикуваног кредита, при чему су сви билатерални преговори са западним владама до тада били без успеха, Савезни секретаријат за иностране послове је закључио да се радило о координисаној акцији западних земаља, да је одсуство америчке подршке било пресудно и да су западне земље однос према Југославији градиле на оцени да су привредна ситуација и спољна ликвидност погоршавани, да је извоз, посебно на Запад био недовољан, а инфлација висока, да су постојали и политички ризици због стања на Косову и „флуидног“ односа између република и покрајина. Иницијатива Citibank-е је у ССИП-у посматрана као акција усаглашена са америчком администрацијом. Оцењивано је да би узимањем краткорочних кредита од западних земаља постали још више зависни од Запада, који је био свестан да Југославија не може своје тешкоће пребродити уз помоћ источноевропских земаља. То што је Citibank нудила краткорочни кредит на само 30 до 45 дана за ССИП је било доказ да су Сједињене Државе желеле „да нас држе у позицији која би им омогућила да утичу

297 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 425640.

298 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 11, 434380, 434557.

на нашу економску политику“ и да је политички смисао тог предлога био да се Југославији ускрате средњорочни кредити који би јој помогли да преброди тешкоће. Савезни секретаријат је закључио да спољна ликвидност „све више поприма значајне политичке димензије и да може имати непожељне последице по међународни положај“ земље.²⁹⁹ Оцењено је и да је САД давао само декларативну подршку синдикованом кредиту и да су постојале разлике унутар америчких политичких структура, односно да је Стејт департамент издвајао Југославију из источноевропских земаља, а Бела кућа није.³⁰⁰

Амбасадор Лончар се није сложио са оним делом анализе ССИП-а која је говорила о узроцима несупеха акције синдиковања кредита. Он је у два наврата, у мају и у октобру 1982, изнео виђења која су више акцентовала грешке у југословенском приступу. Сматрао је да су споразум са ММФ-ом у фебруару 1982. и неки позитивни резултати у економској политици поправили положај Југославије почетком године, али да је она погрешно проценила стање своје ликвидности и није одмах искористила понуду за краткорочним кредитом америчких банака, које су већ тада биле уверене да неке југословенске банке неће моћи да испуне своје обавезе. Лончар је указао и на то да су бројни представници америчких банака који су тада посетили Југославију добили у земљи низ противречних информација: са једне стране је било тврдњи да НБЈ неће пристати на краткорочно задуживање, да ће се извршавати обавезе и без кредита, а „неки високи функционери су износили тезу да задуживање није неопходно“, док је, са друге стране, Привредна банка Загреб одлучно изјављивала да неће моћи да подмири обавезе које доспевају до јуна. Лончар је сматрао и да су касније услови за добијање краткорочног кредита од Citibank-е од 200 до 300 милиона долара били неповољнији, јер су се обистиниле прогнозе америчких банака да је стање ликвидности лошије него што су им југословенски саговорници предочавали, па су почела кашњења Привредне, Инвестиционе и Косовске банке. Лончар је сматрао и да је југословенско инсистирање

299 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 423647.

300 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 423509.

на томе да се, као преговарачи у име Југославије, уместо Народне банке појави пет банака, без формалне гаранције НБЈ, такође изазвало негативне реакције америчких банака. Зато је сматрао да је непосредно после споразума са ММФ-ом у фебруару 1982. испуштена прилика да се тешкоће премосте краткорочним кредитом и избегну кашњења у испуњавању обавеза неколико банака, а омогући увоз за извозно оријентисану привреду. То је за њега значило да „у земљи нисмо адекватно пратили ситуацију на тржишту капитала и прилагођавали наступ према постојећим реалностима и нашем кредибилитету“. Лончар није акцију Citibank-е ставио у негативан контекст жеље САД-а да изврши притисак на Југославију, већ ју је посматрао у оквиру више пута поновљеног става администрације и водећих америчких банака да је „од стратешког и комерцијалног интереса“ да земља не дође у ситуацију да буде приморана на репрограм. Нешто другачије него ССИП видео је и унутарамеричке разлике: сматрао је да су Стејт департамент и Бела кућа били вољни да помогну, а да се Секретаријат за финансије супротстављао директној подршци.³⁰¹

Учешће америчких банака у обезбеђивању краткорочног кредита од 200 милиона долара коначно је договорено у Дубровнику у јуну 1982, на састанку Југословенско-америчког економског савета. То је био тек први корак у новим тешким и дуготрајним преговорима.

Америчке банке су инсистирале на томе да саме не могу да обезбеде цео кредит, па су тражиле укључивање и канадских и јапанских, што су образлагале превеликим дотадашњим ангажовањем у Југославији и да су „тима њихови лимити искоришћени“. Истицале су и да су у последње две године одобриле Југославији значајна краткорочна средства, која више не могу да обнављају због погоршане ситуације на међународном тржишту капитала. Тврдили су и да су спољна ликвидност и привредна ситуација у Југославији биле такве да је очекивано да ће

301 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 445098; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 423685.

она морати да прогласи мораторијум и затражи репрограм. Ту је био и проблем кашњења у извршавању обавеза југословенских банака, пре свега Привредне банке Загреб, која су била учестала од почетка године. Амерички банкари су као показатељ економске несигурности помињали и разбијеност југословенског тржишта на регионалне интересне заједнице за економске односе са иностранством и немогућност савезних органа да сврсисходно интервенишу. Све до годишњег заседања ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој у септембру, америчке банке су тражиле да кредит узме НБЈ као увод у општи репрограм југословенских дугова.³⁰²

Ургентност добијања страних финансијских средстава у лето 1982. и све јаснија свест о томе да се ради о усаглашеној акцији западних држава навела је југословенски врх да се обрати директно водећим западним државницима. Председник Председништва СФРЈ Петар Стамболић је 6. јула упутио личну поруку Регану, Милка Планинц је разговарала са канадским премијером Трудоом, а савезни секретар за спољне послове Мојсов са немачким колегом Геншером.³⁰³

Разговори о америчком краткорочном кредиту су били праћени вестима о све чешћим кашњењима југословенских банака у отплати старих кредита узетих у САД-у, што је појачавало опрез америчких банака. Када је Иглбергер 21. априла 1982. „анимирао“ америчке банке у правцу флексибилнијег приступа Југославији, оне су истицале забринутост због неизвршавања доспелих обавеза југословенских банака и зато су тражиле да НБЈ буде или зајмотражилац или гарант новог кредита. Највише је потенциран случај неизмиривања обавеза Привредне банке Загреб. Око месец дана касније су представници Continental Bank-е саопштили југословенским дипломатама да су „заузели начелан став да до даљњег не одобравају кредит ниједној југословенској фирми или банци, ово из разлога што оцењују да привредна ситуација у Југославији није повољна

302 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 45681.

303 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 445156.

и што не постоји сигурност да ће кредити бити на време враћени“. Плашили су се да ће Југославија морати да тражи одлагање плаћања обавеза попут Пољске, тим пре што су неповољном оценили велику усмереност југословенског извоза ка источноевропским земљама.³⁰⁴

Жалбе америчких банака су постале сталне. Лончар је 20. јула 1982. пренео надлежнима у земљи жалбе Chemical Bank-е да „поново има озбиљне проблеме“ са Привредном банком Загреб и упозорио да је то отежавало акцију Citibank-е и све више уверавало америчке банке у потребу гаранције НБЈ за нови кредит. Истог месеца је и банка Coastal Coal обавестила југословенску амбасаду да Привредна банка није отплатила 1,3 милиона долара дуга.³⁰⁵ Упркос бројним упозорењима Лончара, пословање Привредне банке Загреб је и даље урушавало углед државе, па су се на њена дуговања жалиле National Bank of Philadelphia (2,3 милиона долара) и Interstate Bank of California, чији су представници ситуацију оценили „врло озбиљном и крајње забрињавајућом“.³⁰⁶ Осим због кашњења Привредне банке, Амбасада САД-а се 22. јула 1982. жалила и на кашњења Косовске банке и Инвестиционе банке Титоград, подвлачећи да су такви случајеви отежавали уговарање кредита.³⁰⁷

Несхватајући озбиљности ситуације, Републички комитет за економске односе са иностранством СР Хрватске је на сва упозорења обавестио ССИП да се „дугови Привредне банке Загреб не могу поистовећивати с дуговима СФР Југославије према наведеним америчким банкама“.³⁰⁸ Тако није мислила америчка администрација па су из Стејт департамента у августу упозорили Југословенску амбасаду да су „веома фрустрирани“ због понашања Привредне банке и доведени у „врло неугодну ситуацију“ према америчким банкама, јер су им „говорили једно, а догодило се супротно“. Нагласили су да ће Југославија, од очекиваних 200

304 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 14, 421163, 429754.

305 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 435952; ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 436689.

306 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 436694, 438692.

307 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 11, 436438.

308 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 439274.

милиона долара кредита, тешко добити и 130 милиона ако Привредна банка Загреб не плати обавезе.³⁰⁹

Жалбе на рачун Привредне банке су стизале и од америчког амбасадора Андерсона, који је 20. августа 1982. пренео Тарику Ајановићу, помоћнику савезног секретара за спољне послове, да је до тада прикупљено између 130 и 150 милиона долара америчког кредита, без јапанских и канадских банака, али је потенцирао да су дугови Привредне банке достигли 285 милиона долара и да је „веома важно да она то плати“. Поменуо је да се Chemical Bank није укључила у кредит јер је имала потраживања од Привредне банке и да је то што је Привредна банка тражила у Паризу и Лондону одлагање својих обавеза деловало веома негативно на уговарање америчког кредита.³¹⁰

Понашање Привредне банке је додатно слабило југословенске позиције и у Јапану, у коме су ионако били мали изгледи да се тамошње банке приволе да буду део кредита од 200 милиона долара. Јапанско министарство спољне трговине и индустрије је, после вести да је директор банке Бадовинац у јулу и августу 1982. у западним државама тражио одлагање обавеза из 1982, отказало састанке са југословенским компанијама у вези са продужењем кредитних линија.³¹¹

Потреба Привредне банке Загреб за одлагањем обавеза је током августа 1982. толико компликовала настојања да се обезбеди кредит да је Токијска банка (Bank of Tokyo) тражила да се у услове кредита унесе захтев „да неће бити случајева банкрота (default) по било којем споразуму југословенских комерцијалних банака у вријеме завршавања ове трансакције“. Зато је југословенска дипломатија упозоравала: „Проблеми који код банака имају све алармантнијег одјека морају се размотрити и разријешити у земљи на највишем нивоу, јер су нега-

309 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 439596.

310 Андерсон је рекао да је „у року од само два дана добио више телефонских позива од банкара из Лондона, Франкфурта, Париза са питањима шта значи појава ПБЗ и каква је реална ситуација (...) Објективно ПБЗ је отежала ситуацију око кредита. Оцењује да ће проблеми и тешкоће ПБЗ дуготрајније наносити штету Југославији на међународном тржишту капитала“. ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 439916.

311 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 441087.

тивне последице већ сада врло велике. Посебно је проблематично што ПБЗ закашњава са плаћањима“.³¹²

Југославија је током преговора са америчком банком упорно избегавала да се НБЈ појави као формални јемац. Желела је да кредит узме пет банака у чије име је преговоре водила Југобанка. У том смислу је гувернер Макић обавестио америчку банку да НБЈ стоји иза југословенских банака и да ће контролисати коришћење средстава, али је избегавао да обећа да ће бити јемац.³¹³ Макић је америчком амбасадору Андерсону саопштио 2. јула 1982. да ће Југославија, ако се не обезбеди договорена сума кредита, одустати „са свим последицама“. Тражио је од амбасадора да се лично заузме за кредит код руководства банке и Иглбергера.³¹⁴

Са америчке стране је Стејт департмент и даље био веома активан, па је 12. јула 1982. организован састанак радне групе у вези са кредитом, на коме је припреман материјал за председника Регана, а 15. јула 1982. одржан је и састанак са банкама из Њујорка, којима је наглашена хитност решавања питања кредита Југославији.³¹⁵

Крајем јула је Citibank интензивирала акцију ван Њујорка, посебно на западној обали (Bank of America, Crocker National Bank, Security Pacific), у Тексасу и Вашингтону, док је администрација деловала према банкама у Питсбургу и Сан Франциску. Југославији је било веома стало до става Америчке банке (Bank of America) па је Јанко Смоле,³¹⁶ по налогу СИВ-а, 24. августа тражио од председника ове установе да и она учествује у кредиту.³¹⁷

312 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 439586.

313 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 437539.

314 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 432062.

315 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 11, 435250.

316 Јанко Смоле (1921–2010), политичар и економиста из Словеније, био је веома искусан у обављању финансијских послова као бивши гувернер НБЈ (1958–1962) и савезни секретар за финансије (1967–1974). Обављао је низ привредних и партијских функција у Словенији. Био је члан ЦК СКЈ.

317 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 437849, 439962.

Док су трајали преговори о америчком кредиту, Министарство финансија Јапана и Токијска банка су дефинитивно одбили могућност давања билатералног кредита Југославији. Међутим, тињала је нада да ће ова банка учествовати у америчком кредиту. Њено максимално учешће је могло да буде 25 милиона долара, али је помињана и много мања сума. Извесно је било да се банка неће ангажовати без подршке јапанског министарства финансија и централне банке и позитивног става америчких банака према кредиту. У лето 1982. деловало је да су све друге јапанске банке одбиле учешће у америчком кредиту.³¹⁸

Недовољан одзив америчких банака, које су нудиле свега око 150 милиона долара, неизјашњавање јапанских и одбијање канадских банака водило је акцију аранжирања кредита у слепу улицу и стварало нервозу у југословенском врху, свесном да је ликвидност земље била на ивици провалије. Међубанкарске „игре“ су трајале месецима. Међу америчким банкама је владало ривалство, уздржаност су појачавале вести о неликвидности Привредне банке Загреб, јапанске банке су учешће условљавале присуством бар једне канадске банке, а многе америчке банке које су биле спремне да учествују су сматрале да од споразума треба одустати ако се не досегне бар 200 милиона долара. Те суме, међутим, није могло бити без јапанских и канадских банака. Из тог зачараног круга су политичари са обе стране Атлантика покушавали да нађу излаз.³¹⁹

Југославија је зато у септембру 1982. настојала да искористи годишњу скупштину ММФ-а у Торонту за низ контаката са политичким и банкарским званичницима Запада не би ли преко њих извршила притисак на западне банке. Један канал деловања је ишао преко извршног директора ММФ-а Ларозијера.³²⁰ Гувернер Макић и чланови СИБ-а Јанко Смоле и Јоже Флорјанчич имали су низ разговора са западним представницима. Обећавали су да ће Југославија, тј. Привредна банка Загреб, измиривати све доспеле обавезе. Флорјанчич је у Торонту 8. септембра 1982. пребацио подсекретару у америчком министарству финансија

318 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 440212, 437625, 433924, 441028.

319 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 444234; ДАМСПРС, ПА, 1982, ОУН, ф. 139, д. 1, 441421.

320 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 440181.

Спринкелу (Beryl Sprinkel) што кредит није потписан још у јуну. Тврдио је да се „не ради толико о банкарским колико о политичким проблемима“ и да није исправно поистовећивати проблеме Привредне банке са целом Југославијом. Покушавајући да одвоји случај те банке од целе државе, навео је да је учешће НБЈ, која би гарантовала враћање кредита, у укупном дугу земље било само око 10–12%, а учешће кредита које је она гарантовала око 15% дуга и да је она све обавезе благовремено отплаћивала. Поновио је да је Југославија одбијала репрограм дуга, већ је тражила краткорочне и средњорочне кредите да би 1982. и 1983. уредно платила обавезе. Тражио је од владе САД-а да утиче да се коначно склопи кредитни аранжман. Међутим, амерички саговорник се држао начелног става да њихово министарство финансија избегава да пословним банкама даје „инструкције“ и ниједног момента није јасно обећао да ће подржати југословенски захтев код банака.³²¹

Узроке застоја у уговарању кредита америчка и југословенска страна су тумачиле различито. Крајем септембра 1982. САД је заострио проблем дуговања Привредне банке. Подсекретар Иглбергер је 23. септембра разговарао са Лончаром поводом дуга банке из Загреба Manufactures Hanover Trust-у од 20 милиона долара. Пренео је да га је Mantrust упознао са проблемом и чињеницом да је у обавези да обавести друге банке учеснике у кредиту, што би угрозило целу акцију. Иглбергер је рекао Лончару да их је саветовао да не обавештавају остале банке и „обећао да ће се код нас заложити не у званичном својству већ као пријатељ коме [је] стало до успеха Југославије на тржишту капитала“. Лончар је упозорен да су те појаве рушиле поверење у југословенску прокламовану политику извршавања обавеза према иностранству.³²² Већ сутрадан је економски саветник амбасаде САД-а Прикет (Russell O. Prickett) истим поводом посетио НБЈ и саопштио да га је Стејт департмент обавестио да Привредна банка није измирила обавезе према Mantrust-у од 20 милиона долара које су доспевале 13. септембра. Нагласио је да ће то негативно утицати на судбину кредита, тим пре

321 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 442748.

322 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 444598.

што су Макић и Смоле на скупштини ММФ-а у Торонту чврсто обећали да ће банка измирити све обавезе. Сједињене Државе су сматрале да то кашњење „опасно угрожава судбину кредита“, да ће имати „штетне последице“ не само на кредитну способност банке већ целе Југославије и да ће кривица за могући неуспех кредита бити на југословенској, а не на америчкој страни. Југославија је упозорена да је „ситуација много озбиљнија“ него што су је њени представници приказивали и да су због честих кашњења „америчке банке веома нервозне“. Вицегувернер НБЈ Миодраг Поповић је узвратио једнако оштро и саопштио америчком дипломати да „смо и ми нервозни. Пропао је средњорочни кредит од 400 милиона долара. Више од три месеца се натежемо око краткорочног кредита с америчким банкама и он није реализован. А обавезе уредно плаћамо, без обзира што нам помоћ не стиже са америчке стране. Да су ови кредити били реализовани нити би било доцње у измирувању обавеза нити обостране нервозе“.³²³

Видно незадовољна америчком политиком била је и Милка Планинц. Она је на седници Председништва СФРЈ 25. августа одлагање кредита сматрала видом политичког притиска и закључила: „моментално сада извлаче 2 милиона долара неплаћених од стране Привредне банке Загреб, 2 милиона долара и то већ у неколико наврата. Кад је скоро при потпису кредит од 200 милиона долара под релативно повољним увјетима (...) онда се увек нађе нека банка неки милион да се то покаже као доказ да нисмо онако како смо обећали платили (...) Задњи њихов захтев је да Народна банка Југославије буде носилац зајма а не пословне банке које смо ми понудили а понудили смо најсолвентније банке у земљи. Очито је да ћемо на крају крајева и то морати учинити“.³²⁴

Док су преговори око финансијског кредита од 200 милиона долара стално продужавани, САД је предложио давање робног кредита, тј. да Југославија кредитом увезе пољопривредне производе из САД-а. Југословенска дипломатија је оцењивала да се није радило само о жељи да

323 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 442142.

324 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, б. седница, 25. 8. 1982, Неауторизоване магнетофонске белешке.

се компензују последице одлагања финансијског кредита већ и о жељи да се договор око финансијског услови прихватањем робног кредита.³²⁵

Индикатор све мањег поверења у југословенске финансије био је и разговор председника Централне банке САД-а (Federal Reserve System) Пола Волкера (Paul Volcker) са Лончаром октобра 1982. године. Волкер је о југословенској ликвидности говорио „са призвуком да је она на врло ниској тачци“. Тврдио је да економска ситуација у Југославији није у складу са програмом усаглашеним са ММФ-ом, апострифирао је потребу промене политике каматних стопа и сматрао да није обуздан раст личних доходака. Лончар се држао званичног става да је Југославија опредељена да измирује обавезе и настави „са политиком задуживања на силазној линији укупних дугова“.³²⁶

Уговарање кредита је конкретније обресе почело да добија тек током октобра 1982. године. Токијска банка (Bank of Tokyo) је потврдила учешће и било је извесно да ће сума од 200 милиона долара бити досегнута, о чему је и амбасадор Андресон 9. октобра 1982. обавестио ССИП.³²⁷ Било је предвиђено да америчке банке обезбеде 160 милиона долара, да 15 милиона дода агенција Југобанке у Њујорку, а 25 милиона јапанске банке. Са југословенске стране партнер је била Југобанка, на челу групе у којој су били и Удружена београдска банка, Привредна банка Сарајево, Љубљанска банка и Загребачка банка. Рок је био 18 месеци, али је било предвиђено да се кредит може отказати и тражити наплата од шест месеци ако Југославија постане неспособна да користи олакшице код ММФ-а. То је био први аранжман у коме су југословенске банке условљаване оспособљеношћу Југославије за повлачење средстава од ММФ-а.³²⁸

325 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 445156.

326 ДАМСПРС, ПА, 1982, САД, ф. 91, д. 16, 446817.

327 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 442283; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 446707.

328 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 447762.

На путу потписивању је, ипак, стајала још једна велика препрека – услови које су стране банке захтевале како би се осигурале да ће кредит бити враћен. Испливало је њихово потпуно неповерење у Југославију, њену економску политику и банкарски систем. Тражиле су гаранције НБЈ и државе и измиривање свих доспелих обавеза по ранијим кредитима свих југословенских субјеката, а не само пет банака зајмопрималаца. Неке банке су децидно тражиле да Привредна банка Загреб измири све обавезе. У томе су се истицале: Chemical Bank, Bankers Trust и Manufactures Hanover, које су износиле услове чак и на дан потписивања уговора.³²⁹

Савезно извршно веће је 4. новембра 1982. одбило захтев да и савезна влада буде поменута као гарант. Став СИВ-а са ове седнице, да се влади САД-а саопшти „да се цео ток ове кредитне операције, уместо да послужи замишљеном премошћавању тешкоћа у ликвидности Југославије, претворио у својеврсно изнуђивање наплате из девизних резерви Народне банке Југославије“, пренео је Амбасади САД-а Јанко Смоле.³³⁰

Банка Citicorp International Bank Limited је 11. новембра 1982. послала писмо НБЈ са ултимативним условима кредита. Спорна је била тачка којом је Народна банка обавезивана да ће „заједно са владом СФРЈ предузети све законске мере за олакшање плаћања дугова у конвертибилним валутама који се дугује банкама или било којој од њих од стране банака у Југославији“. Од НБЈ је тражено и да потврди да није постојао никакав дуг према банкама кредиторима који је доспео а није плаћен. Савезно извршно веће није желело да само преузме одговорност за тешку одлуку. Тражило је мишљење Председништва СФРЈ и председника Скупштине СФРЈ, сматрајући да се радило не само о економском већ и о „крупном политичком питању“. И у СИВ-у су мишљења била подељена, већина је била за одбијање услова, а Драган и Сребрић су сматрали да је прихватање „ипак мање лош избор“. Координационо тело СИВ-а за остваривање програма мера за финансирање дефицита платног биланса и одржавање екстерне ликвидности је било за прекидање прегово-

329 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 45681.

330 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 448823; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 451457.

ра, док је његов председник Смоле био за прихватање услова „имајући у виду могуће последице“. Консултације у Скупштини су показале жељу те институције да се СИВ не помиње уз НБЈ као гарант. Преломило је Председништво СФРЈ 12. новембра 1982. закључком да треба реализовати уговор, али и покушати још једном да се избегне спорни захтев. Савезно извршно веће је после свих прибављених мишљења одлучило истог дана да прихвати услове ако не буде успело да избегне помињање савезне владе уз НБЈ.³³¹

Споразум о америчком кредиту је потписан у Лондону 26. новембра 1982, а средства су уплаћена 3. децембра 1982.³³² Народна банка Југославије је дала гаранцију посебним писмом (Letter of support). Југославија је била изложена новим условљавањима и између потписивања уговора и уплате кредита. Једна америчка и једна јапанска банка су на дан исплате условиле уплату средстава Југославији измиривањем обавеза Привредне банке Загреб. Стране банке су захтевале и да Југославија уплати провизију и покрије трошкове из уговора пре него што кредит буде одобрен.³³³

Југословенско прихватање тешких услова представљало је озбиљан преседан и увод у много већа мешања из иностранства и драстично теже услове наредних месеци. Сву озбиљност положаја Југославије показивала је чињеница да је њена ликвидност зависила од релативно малог кредита од 200 милиона долара за који је морала да се бори пола године, пошто је пре тога годину дана неуспешно покушавала да добије два пута већи кредит и да пристане на услове на које никад раније није.

Немачки, француски, британски и кувајтски кредити

Осим америчког синдикуваног кредита Југославија је у 1982. пренела и неуспеле преговоре око немачког кредита. Верујући да би замашан немачки кредит подстакао друге кредиторе да следе немачки пример, тј. да би немачки кредит био „ледоломац“, гувернер Макић је

331 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 451454, 449420.

332 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 454019.

333 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 45681.

већ у фебруару 1982, на састанку са представницима 21 немачке банке, поновио захтев за кредитом, поменувши износ од 400 милиона марака.³³⁴ Посао је са немачке стране водила Deutschebank, која је уз велике напоре успела да прикупи само 150 милиона марака (око 65 милиона долара) и то тек када је укључила и америчку Citibank-у. Југославија је невољно морала да прихватила понуду и учешће америчке банке под претњом Немачке банке да би у супротном одустала од акције не желећи да свој пословни углед урушава пристајањем на мањи износ ако би изостало учешће Citibank-е.³³⁵ Уговор НБЈ и 17 западнонемачких банака и америчке Citibank-е је потписан у Франкфурту 28. маја 1982. Југославија је добила кредит од 150 милиона марака на седам година, уз три године почека. Тада јој је скренута пажња да су током вишемесечне акције за реализацију кредитног аранжмана југословенске пословне банке имале „деструктивну улогу“ својим кашњењима у плаћању старих дугова и паралелним захтевима на тржишту капитала за комерцијалним кредитима и да је основни предуслов да Југославија сачува „своју белу кошуљу“ да се убудуће „не понови ниједан случај Привредне банке Загреб“.³³⁶

Добијање овог кредита није било крај југословенских финансијских захтева према СР Немачкој 1982. године, али је немачка страна реаговала веома уздржано.

Још приликом потписивања Макић је најавио покретање на јесен акције за још једну траншу, али су сондирања терена у Бону у септембру довела до закључка да би то било немогуће и штетно по Југославију, јер би отворило нове шпекулације о њеној финансијској ситуацији.³³⁷ И амбасадор СР Немачке у Београду Граберт је 5. маја 1982. скренуо пажњу југословенским властима да се у пословним круговима Немач-

334 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 7, 49088.

335 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 412004; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 420499.

336 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 428029.

337 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 444435.

ке „крњи углед Југославије као ’поузданог дужника“ и да је то имало и политичку тежину.³³⁸

У јуну су стизале притужбе из Немачке на Југобанку Београд и Привредну банку Загреб због неизвршавања обавеза.³³⁹ Хермес је реаговао одлуком да више не осигурава послове у које је укључена Привредна банка. Југославији је саопштено да су „семафори према Југославији упаљени већ на жуто“ и да ће, у случају понављања закашњења неке друге банке, Хермес одустати од осигуравања послова са целом земљом.³⁴⁰ Немачки амбасадор Граберт је 23. јула 1982. скренуо пажњу савезном секретару Флорјанчичу да ће судбина југословенског захтева за нову траншу финансијског кредита понајвише зависити од става комерцијалних банака и САД-а.³⁴¹

Нови снажан ударац кредитном рејтингу Југославије у Немачкој задат је у новембру 1982. када је Хермес обавестио НБЈ да више неће примати „потврде о приоритету“, чиме је сврстао Југославију у ред неликвидних земаља које нису у могућности да подмирују своје обавезе. То је значило да Хермес више неће немачким банкама и фирмама покривати ризике у пословању са Југославијом и да би немачке фирме могле да испоручују робу Југославији само „за готово“ или уз неопозив акредитив југословенских банака. Такав поступак је отежавао увоз репроматеријала и резервних делова и значајно да је пословни углед југословенске привреде, банака и економије у целини „спуштен на последњу степеницу“. Хермесово руководство је, на основу података ММФ-а и процена из других земаља, закључило да је само питање дана када ће Југославија престати да плаћа доспеле обавезе и затражити „међународну акцију“, односно неку врсту репрограма дугова.³⁴²

Југославија је и од Аустрије у више наврата током 1982. тражила средњорочни финансијски кредит, али без успеха. Флорјанчичу су

338 ДАМСПРС, ПА, 1982, СР Немачка, ф. 98, д. 6, 421219.

339 ДАМСПРС, ПА, 1982, СР Немачка, ф. 98, д. 6, 429143, 429144.

340 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 428652.

341 ДАМСПРС, ПА, 1982, СР Немачка, ф. 98, д. 6, 441453.

342 ДАМСПРС, ПА, 1982, СР Немачка, ф. 98, д. 6, 453452, 452972.

18. и 19. октобра 1982. аустријски министри финансија и трговине децидно саопштили да Аустрија није спремна да позитивно одговори.³⁴³

Пошто је добила кредите 1980. и 1981. године, Југославија је и 1982. очекивала од Француске трећу траншу од 150 милиона долара финансијског кредита, а тај аранжман је постао још актуелнији неуспелом акцијом око другог синдикуваног кредита. Међутим, Амбасада у Паризу је 1. маја 1982. пренела Београду неповољне вести да француски трезор неће дати гаранције француским банкама за нови кредит пре него што САД и друге западне земље одобре Југославији кредите. Са друге стране, банке нису желеле да улазе у нови кредит без гаранције Трезора.³⁴⁴

Озбиљну препреку постизању договора представљао је захтев француске стране да кредит буде везан за коришћење кредита осигураног код COFACE (Compagnie Française d'Assurance pour le Commerce Extérieur – Француска компанија за осигурање спољне трговине) за увоз репродукционог материјала. Народна банка Југославије је захтевала „чист“ финансијски кредит, а Француска нудила везани, тј. паралелни аранжман који би обухватио и извоз опреме у Југославију. Французи су се руководили и немачким искуством, односно југословенским аранжманом са Хермесом који је омогућавао извоз опреме и репроматеријала из Немачке у Југославију. Док је Југославија желела да финансијским кредитом спасе спољну ликвидност, Француска је у кредиту видела начин да остане присутна на југословенском тржишту својом опремом и технологијом.³⁴⁵

Југословенска делегација је током преговора у Паризу јула 1982. такав услов „енергично“ одбила. Као уступак, НБЈ је предложила да се „поверљивом разменом писама“ приликом потписивања чисто финансијског кредита обавезе да ће „водити рачуна и о испоруци опреме и

343 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 447721, 448482.

344 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 9, 422512.

345 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 11, 432201.

технологије у функцији заједничког интереса унапређења економске сарадње између СФРЈ и Француске“. То би значило да би НБЈ подстицала своја предузећа да опрему увозе из Француске.³⁴⁶ Четири водеће француске банке, које су у име 16 банака потенцијалних кредитора преговарале са Југославијом, одбиле су у Паризу 3. августа 1982. ову понуду и остале при ставу да је чисто финансијски кредит немогућ и да им ни формула коју је НБЈ предложила „не гарантује одговарајући обим извоза опреме и технологије“. Позицију југословенске делегације урушавала је и акција Привредне банке Загреб која је у то време од две француске банке тражила репрограмирање обавеза. Французи су одлуку објаснили и уверењем да је њихова земља у односу на друге западне партнере „отишла много даље“, јер је ранијих година одобрила две трансхе по 150 милиона долара, више него други.³⁴⁷

Уместо кредита, у лето и јесен 1982. стизала су све озбиљнија упозорења француских пословних кругова о стању ликвидности Југославије. Представник Француско-југословенске банке преносио је крајем августа 1982. Амбасади СФРЈ уверење француске пословне јавности да је финансијска ситуација у Југославији погоршана и да несигурност у пословању поприма „критичне размере“, те да би ситуација могла постати „драматична у сваком моменту“. И он је упозорио да је бојазан банкарских кругова који су помно пратили стање југословенских финансија „нагло порасла након 'турнеје' директора ПБ Загреб“ који је „истраживао чак и могућност одлагања дугова ове банке“. Поменуо је да су француски банкари тај корак тумачили „не као корак једне наше банке већ југословенски“ и да је акција загребачке банке била „врло штетна“. Француски трезор није формално спутавао француске банке да уђу у кредитни аранжман, али им је поручио да „сами чине што сматрају оправданим, али да их трезор не охрабрује на давање кредита“.³⁴⁸ Југословенска амбасада је 21. октобра 1982. поново јавила о штетном утицају кашњења Привредне банке Загреб, од којих је једно било теш-

346 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 11, 437280.

347 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 438256.

348 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 12, 440511.

ко 17 милиона долара, што је довело „до све већег негодовања већих француских банака“. Сличан ефекат је имало и све неуредније извршавање обавеза југословенских радних организација и њихови захтеви за одлагањем плаћања обавеза.³⁴⁹

Француски приступ нису успели да промене ни Макић и Флорјанчич разговором у Торонту 7. септембра 1982. са директором Трезора Камдесијем. Позивајући се на то да је Југославија те године платила велике обавезе иностранству, да су камате достигле половину обавеза и да због отплата има велике тешкоће са увозом репроматеријала, чиме је била угрожена производња, они су поновили очекивања да Француска дâ трећу траншу кредита. Француски представник је обећао да ће банкама у својој земљи саопштити позитивно мишљење о југословенској политици економске стабилизације и препоручити настављање преговора са НБЈ, али је из његовог распитивања за ток преговора са америчким, јапанским, британским и канадским банкама било јасно да ће Француска чекати да Југославија најпре добије амерички кредит. Такође, жеља да се преко кредита оствари утицај на југословенско тржиште била је видљива из питања да ли ће амерички кредит бити везан за испоруке робе. Макић је обећао да ће Југославија имати у виду француски интерес за испоруком опреме и уверавао саговорника да она није противна већој набавци опреме у Француској, али тек кад стабилизује финансије, јер се налазила у процесу смањења инвестиционе потрошње. „Чим се ситуација поправи, биће нових налога и ту ће Француска наћи своје место“, уверавао је југословенски гувернер.³⁵⁰

Почетком септембра 1982. југословенским дипломатама у Паризу је поново предочен став Француске о везивању треће транше њеног кредита Југославији за претходно добијање друге транше, пре свега од САД-а, који би тиме са собом „повукао“ и друге земље. И даље је било присутно поређење са Немачком, која је једина осим Француске и Кувајта дала другу траншу, али за коју су Французи сматрали да би, с обзиром на висину економске размене са Југославијом, требало да уче-

349 ДАМСПРС, ПА, 1982, Француска, ф. 31, д. 9, 448518.

350 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 442699.

ствује много више у њеном кредитирању. Истоветан став је амбасадор Француске Жак Дипуи (Jacques Dupuy) пренео 1. октобра 1982. начелнику треће управе ССИП-а Владиславу Јовановићу када га је убеђивао да би договор са САД-ом о краткорочном кредиту „пресудно деловао на убрзање Француске“. Замолио је Јовановића да га југословенска страна „држи у току разговора са САД, јер ће му то много помоћи у вршењу притиска на своју владу“.³⁵¹

Да је Француска у реаговању на југословенски захтев упирала поглед према САД-у, сведоче и информације којима је располагао директор Европског одељења ММФ-а Витом (Allan Wittome), добијене у разговорима на маргинама скупштине Фонда у Торонту почетком септембра 1982, а које су говориле да је Француска била спремна да затражи од САД-а да изврши притисак на америчке банке да одобре 200 милиона долара кредита уз аргументацију да је она већ дала две транше од 150 милиона долара и да би у новим околностима требало да се Сједињене Државе ангажују више, тим пре што је „Југославија политички веома значајна за САД“.³⁵²

Од раније познатим француским аргументима којима су одбијали југословенски захтеви за трећу траншу, амбасадор Дипуи је додао најаву да ће Француска бити спремна да помогне, али само у оквиру заједничког напора неколико западних земаља и то тако да допринос сваке земље буде пропорционалан учешћу њене привреде у размени са Југославијом (конкретно је навео да је немачки удео био четири пута већи од француског, а да је Немачка одобрила мање кредита него Француска).³⁵³

Била је то потврда новог приступа западних држава Југославији, које ће се од почетка децембра 1982. и формално поставити према њој као један блок. Простора за билатералне аранжмане више није било ни у Француској, која је претходне две године прихватила такав однос са Југославијом.

351 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 441791, 445151.

352 ДАМСПРС, ПА, 1982, ОУН, ф. 137, д. 4, 442357.

353 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 452921.

Средином 1982. даље је погоршаван југословенски кредибилитет на енглеском тржишту одлуком Владиног уреда за осигурање извозних кредита – да се убудуће краткорочни кредити југословенским радним организацијама одобравају само на основу критеријума обрачуна увоза који се обавља у националном интересу, што је претходне године урађено са средњорочним кредитима. Таква мера је примењивана према земљама за које је оцењено да постоји изузетно велики ризик у пословању.³⁵⁴ Боље утиске о стању у Југославији није стекао ни саветник гувернера Енглеске банке крајем септембра 1982. Оценио је да је привредна ситуација била веома тешка, да замрзавање цена неће помоћи, да потрошња није обуздана, чему је допринио и раст личних доходака, да је ограничавање увоза обарало производњу и извоз, да је инфлација расла, а продуктивност привреде била ниска, те да би се земља суочила са растом незапослености ако би се привреда ослободила вишка радне снаге. Решење је видео само у системским променама и то на савезном нивоу. Није веровао да ће краткорочни амерички кредит битније помоћи Југославији, јер се радило о малом износу. И он је помно пратио неликвидност загребачке Привредне банке. Располагао је податком да ће јој до краја године недостајати 200 милиона долара и да НБЈ није имала средстава да јој помогне.³⁵⁵

Иако су све информације из Лондона указивале на непоколебљив британски став против давања билатералног кредита Југославији, гувернер Макић је покушао да разговорима са гувернером Енглеске банке Гордоном Ричардсоном и представницима пословних банака, током посете Лондону од 29. септембра до 2. октобра 1982, припреми терен за преговоре о билатералном кредиту. Резултати су били никакви. Пословне банке су се интересовале за положај пословних банака у Југославији у односу на НБЈ, за „перспективе“ Привредне банке Загреб, висину задужења СФРЈ и начин на који је намеравала да обузда инфлацију, плате и потрошњу. Ричардсон је био веома одређен

354 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 10, 428916.

355 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 13, 444443.

и критичан према стању у Југославији. Изнео је сумње у њено јединство, констатовао одсуство јединственог економског и финансијског система у земљи, да „нико не гарантује солвентност банака“, а да без тога није било гаранције да банке које добију средства неће доживети судбину Привредне банке.³⁵⁶

Даљи контакти две стране током октобра су показали потпуно одсуство жеље Енглеске банке да подржи кредит Југославији, док су пословне банке евентуално биле спремне да дају само симболичну суму билатералног кредита која би била толико мала да би то била „срамота и за њих који га нуде а поготову за примаоца кредита“. Кашњења Привредне банке Загреб су поново истицана као отежавајући фактор.³⁵⁷

У таквој атмосфери је, у просторијама Midland Bank-е у Лондону, крајем октобра 1982, одржан састанак четири банке о југословенском захтеву за кредитом. Одлучили су да од НБЈ траже податке о резултатима привредних кретања у првој половини године, преглед доспелих обавеза и рокове доспевања по основу ранијих кредита и преглед задуживања током године, укључујући и очекиваних 200 милиона долара америчког кредита. Опет је посебна тема било пословање Привредне банке Загреб које је изазивало „велику забринутост“ за њену судбину и закључено да би било најбоље да НБЈ или СИБ „затвори ту банку“, да је било „крајње лоше управљање у овој банци где уопште није вођено рачуна о обавезама“, да је „невероватно шта су све потписивали, ниједан банкар не би смео то да ради“ и да њено удруживање са другим банкама није решење, јер би тиме друге банке биле „угушене“, изгубиле би поверење и биле би идентификоване са њом. Југословенска амбасада је, прикупивши податке о ставу енглеских банака, закључила да оне неће одобрити нови кредит докле год не добију чврсту гаранцију да ће средства дата Привредној банци бити враћена.³⁵⁸

356 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 445918.

357 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 447413.

358 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 450046.

Као једини поуздани кредитор у 1982. остао је Кувајт, па је са KFTCIC-ом 13. априла 1982. потписан уговор о трећој транши кредита од 250 милиона долара. Тиме је Кувајт у три године одобрио 750 милиона долара, далеко више него било која западна земља.³⁵⁹

Суочена са бројним препрекама за добијање нових кредита на Западу, Југославија је у другој половини 1982. покушала да спас пронађе у новом задуживању у Кувајту, према коме је њен текући дуг тада достигао скоро 1,2 милијарде долара.³⁶⁰

Драматичност ситуације у којој се Југославија нашла илустрије и то што се њена влада одлучила да од Кувајта тражи додатна средства упркос упозорењима своје амбасаде у овој земљи да је финансијски кредит од 750 милиона долара био највећи који је KFTCIC реализовао за потребе једне државе, да је он добијен на основу „политичке одлуке врха“ и да је њиме достигнут „плафон задужења“. Упозорено је и да су југословенске банке већ касиле у отплати других кредита и тако стварале слику о неповољној финансијској ситуацији у земљи.³⁶¹

Због „озбиљне ситуације у погледу спољне ликвидности“ СИБ је, ипак, настојао да дође до нових средстава слањем Јанка Смолеа у Кувајт са личном поруком Милке Планинц за принца Саада и разговорима Планинц са амбасадором Кувајта у Југославији. Међутим, песимистичке процене југословенске амбасаде су се обистиниле. Одмах по доласку у Кувајт новембра 1982, Смоле је суочен са вестима о кашњењима Привредне банке Загреб у отплати дуга кувајтским банкама, а представник KFTCIC-а је 21. децембра 1982. одбацио могућност удовољења југословенском захтеву за синдиковањем средњорочног кредита позивајући се на тешкоће на домаћем и страном финансијском тржишту и на одлуку KFTCIC-а да активност сведе на минимум, извршава само раније преузете обавезе и не улази у нове послове.³⁶²

359 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 8, 48903; ДАМСПРС, ПА, 1982, Кувајт, ф. 65, д. 10, 413333.

360 ДАМСПРС, ПА, 1982, Кувајт, ф. 65, д. 10, 433198.

361 ДАМСПРС, ПА, 1982, Кувајт, ф. 65, д. 10, 438540.

362 ДАМСПРС, ПА, 1982, Кувајт, ф. 65, д. 10, 436261, 453527, 457696.

Први преговори са Банком за међународна поравнања из Базела

Да би одржала ликвидност, Југославија се 1982. обратила и БИС-у (Bank of International Settlements - Банка за међународна поравнања у Базелу) чији је Југославија била члан од 1932. године. Кредити ове организације, коју су чиниле централне банке европских земаља, осим СССР-а, имали су специфичности – били су краткорочни и по правилу су покривани неким сигурним јемством, попут злата.³⁶³

Први кораци су учињени када је у априлу постало јасно да је пропао покушај добијања другог америчког синдикуваног кредита. Југославија је желела да узме краткорочни кредит „за премошћавање“ неколико критичних месеци. За време састанка ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој у Хелсинкију гувернер Макић је 13. маја 1982. најпре разговарао са председником Швајцарске националне банке и БИС-а Фрицом Лојтвилером (Fritz Leutwiler). Наишао је на разумевање и закључио да је сусрет прошао у „веома срдачној и кооперативној атмосфери“. Лојтвилер је прихватио одлагање на три месеца плаћања 50 милиона долара које је требало платити Швајцарској националној банци у августу. Обећао је да Југославију неће оставити „на цедилу“ и да би Швајцарска могла да јој одобри кредит, али је било јасно да је улогу своје земље видео у оквиру међународне акције: „Доћи ће време да се иде на међународну акцију у корист Југославије“. Било је очито и да се швајцарски банкар већ консултовао са западним партнерима, посебно америчким. Уверавао је Макића да му је амерички државни секретар за финансије Риган (Donald Regan) обећао да неће дозволити да Југославија „падне“. Макић је изнео југословенски план да мањак настао изостанком синдикуваног кредита надомести краткорочним кредитом америчких банака, БИС-овим кредитом од 100 милиона долара и западнонемачким кредитом од 150 милиона марака. Лојтвилер је подржао југословенски захтев за краткорочним кредитом БИС-а. Макић је добио подршку и од генералног директора БИС-а Шлајмингера (Günther Schleiminger).³⁶⁴

363 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИБ, државна тајна, Информација о међународној акцији.

364 ДАМСПРС, ПА, 1982, Швајцарска, ф. 108, д. 17, 428222.

У другој половини 1982. Југославија је ипак доживела неуспех у покушају да добије овај кредит. Макић и Флорјанчич су о њему разговарали са Лојтвилером на годишњем заседању ММФ-а у Торонту септембра 1982. Договорено је да та идеја остане у дискрецији, а да Лојтвилер контактира гувернере централних банака чланица БИС-а. Гувернери су се у прелиминарној дискусији у Базелу 28. септембра 1982. сложили да се то питање размотри. У обзир је, у складу са правилима банке, долазио само кредит на годину дана и одмах је поменуто питање залога злата.³⁶⁵

И поред тога, први конкретнији кораци Југославије према тој институцији су наишли на критику, јер је она тражила средњорочни кредит. Председник Централне банке САД-а Волкер је упозорио амбасадора Лончара да је Југославија направила велику грешку што је тражила кредит на једну до три године, чиме су председници централних банака чланица БИС-а били „иритирани“, јер та организација није одобравала средњорочне кредите већ само краткорочне (три плус три месеца, евентуално шест плус шест месеци). Волкер је подсетио да БИС није био извор финансирања већ „помоћ у премошћавању тренутних критичних периода у спољној ликвидности једне земље“. Југославији је одмах морало да буде јасно да ће средства која би добила од БИС-а бити повезана са повлачењем средстава од ММФ-а и подршком западних земаља, да ће кредит тешко добити ако не заложити злато и да ће гувернери банака чланица БИС-а захтевати од ње податке о стварним девизним резервама, обавезама до краја године, програму изласка из кризе, као и о томе који је период за који се очекује да ће наступити критични платнобилансни период. Исте реакције су стигле и из Лондона, где је крајем октобра 1982. Ричардсон саопштио представнику Југобанке Чолановићу да средњорочни рок на који је Југославија тражила кредит није у складу са правилима банке, али да би он подржао захтев поднет под уобичајеним условима и роковима.³⁶⁶

Уважавајући ове критике, гувернер НБЈ је 4. новембра 1982. формализовао и појаснио југословенски захтев писмом Лојтвилеру. Одре-

365 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 452835.

366 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 448204, 449897.

дио се према оба кључна питања: дужина трајања кредита и залог злата. Тражио је кредит од 500 милиона долара на најдужи рок по правилима БИС-а. Посредно је сугерисао да зајам не би требало да буде на депозиту злата. Саопштио је да ће дефицит текућег платног биланса према конвертибилном подручју у 1982. бити 850 милиона долара, а да су девизне резерве те године пале за око милијарду долара.³⁶⁷

Сви ови контакти били су тек први кораци на дугом путу који је Југославија прешла док није добила тражени кредит. То се није десило до краја 1982, већ тек 1983. године, и то из два дела, уз бројна условљавања и одлагања, после дуготрајних преговора и тек онда када је и Банка за међународна поравнања постала део усаглашене акције Запада према СФРЈ.

367 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 452833.

„МИНИ ПАРИСКИ КЛУБ“: ЗАПАДНИ ФИНАНСИЈСКИ БЛОК И СФРЈ ДЕЦЕМБАР 1982. – ЈАНУАР 1983.

Крајем 1982. и почетком 1983. године истовремено су текла и преплитала се два процеса: југословенска неликвидност и све већа усклађеност западних држава и финансијских институција у наступу према Југославији.

Југословенска неликвидност почетком 1983.

Економски показатељи су на почетку 1983. били неповољни. Планирано задржавање раста потрошње у оквиру 13% било је тешко остварити, јер су савезни и скоро сви републички и покрајински буџети предвиђали већи раст. Утрошена средства су расла брже од раста укупног прихода. Привреди је остајало само 61,2% дохотка, што је био најнижи ниво од 1976. године. Расли су губици. Плате су масовно исплаћиване из кредита.³⁶⁸

Стандард радника са најнижим примањима, посебно ако нису имали додатне изворе прихода, постајао је све више озбиљан социјални и политички проблем, јер су плате реално опадале три године заредом. Председник Председништва Хрватске Маријан Цветковић³⁶⁹ је 23. фебруара 1983. упозорио да су у штрајковима у радним организацијама почели да се јављају и политички захтеви, а не само они везани за пословање предузећа, и додао: „Ја сам јуче посматрао лица оних радника, то нису добра лица. То више ништа не верује“³⁷⁰

368 АЈ, 507, СКЈ, 31. седница Председништва ЦК СКЈ, 22. 3. 1983, Информација.

369 Маријан Цветковић (1920–1990) обављао је низ функција у Хрватској и био је члан СИВ-а и Извршног комитета ЦК СКЈ. Председник Председништва Хрватске је био 1982–83.

370 АЈ, 803, 147, 23. 2. 1983, 172. седница Председништва СФРЈ, државна тајна, Стенографске белешке.

Недостатак девиза за увоз и поремећаји на унутрашњем тржишту условили су велике nestaшице основних животних намирница, које су се могле учити већ 1980, али је проблем 1982. и 1983. достигао узнемирујуће размере. Становништво се суочило са nestaшицама меса, млека, уља, кафе, лекова, детерџената, угља, нафте, мазута, лож-уља, бензина, брашна, шећера, јужног воћа, струје, ђубрива... Од 1.460 готових лекова крајем 1982. на тржишту је повремено или стално недостајало 643, од којих је 265 имало витални значај за здравство.³⁷¹ Зато је почетком 1983. године СИБ реаговао ванредним и парцијалним мерама, покушавајући да угаси пожар док страним кредитима не буде удахнут живот југословенској привреди и производњи. Недостајале су стотине милиона долара за увоз робе и сировина да би тржиште било уредно снабдевано.³⁷²

Држава се уздала у повољан исход преговора са ММФ-ом и западним институцијама, као и у финансијски кредит из Кине од око 150 милиона долара. Потпредседник СИБ-а Борисав Сребрић је у фебруару 1983. у Председништву ЦК СКЈ изјавио да „ми немамо снаге да нормализујемо односе на домаћем тржишту пре него што пристигну спољни кредити“. Девиза није било довољно, без њих није било увоза робе широке потрошње нити сировина без којих домаћа привреда није могла да произведе основну робу за исхрану, лечење, хигијену... Распад унутрашњег тржишта, незаконитости и шпекулације су додатно продубљивали кризу. На тржишту су владала међусобна условљавања, затварања у локалне границе, задржавање робе у ишчекивању виших цена,

371 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983.

372 На пример, за остварење плана производње вештачких ђубрива требало је издвојити 175 милиона долара за увоз недостајућих компоненти. Према званичним подацима, почетком 1983. земљи је недостајало пола милиона тона пшенице, за чији је увоз требало 80 милиона долара. За увоз 180.000 тона уља требало је 70 милиона долара, али републике и покрајине месецима нису могле да се договоре око давања гаранција за кредит за куповину. За недостајуће количине шећера требало је наћи 40 милиона долара. Производња детерџената је могла да буде нормализована увозом репродукционог материјала вредног 110 милиона долара. ДАС, ђ2, ЦК СКС, к. 413, 1983, Материјали са 28. седнице Председништва ЦК СКС, 25. фебруара 1983, Стенографске белешке; Снабдевање становништва најважнијим артиклима; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983.

увођење „аконтационих цена“ којима су продавци захтевали да, у случају повећања цена током године, сва испоручена роба буде плаћена по вишим ценама. Разрађен је и систем „илегалних“ цена којим је разним доплатама плаћана много већа цена од оне „замрзнуте“. Раиф Диздаревић,³⁷³ тадашњи председник Скупштине СФРЈ, упознао је фебруара 1983. државни врх са појавама плаћања „испод стола“ за сировине и репроматеријал. Што је криза била већа, било је све теже постићи сагласност различитих делова земље око материјалних питања, па је Југославија ушла у 1983. без усаглашеног енергетског биланса због сукоба око биланса електричне енергије.³⁷⁴

У условима распада економског система и ишчекивања страних кредита, СИБ је покушавао да грађанима обезбеди основне намирнице за живот договором са републикама и покрајинама око обезбеђивања девиза за неопходан увоз, што би значило да се ангажују средства из „неидентификованог девизног прилива“ (првенствено од мењачница), из оствареног увоза и резерви НБЈ. Пошто су те резерве ионако већ биле скоро сасвим пресушиле, држава је настојала да „окуражи“ пословне банке да оне ангажују своја средства и средства радних организација како би производња била што пре покренута. Међутим, банке су то нерадо чиниле, суочене са сопственом неликвидношћу, јер су почетком 1983. на рачунима имале само 800 милиона долара, тј. око три пута мање него што су им биле обавезе. Нормализовање снабдевања домаћег тржишта је било тим актуелније што су све процене говориле да без уредног снабдевања неће бити ни доласка страних туриста, а тиме ни насушно потребног девизног прилива од њих. Процењено је да је због лоше снабдевености тржишта југословенски приход од туризма 1982. био умањен за око 400 милиона долара.³⁷⁵

373 Раиф Диздаревић (1926), политичар из БиХ, председник Председништва БиХ, председник Скупштине СФРЈ и савезни секретар за иностране послове.

374 АЈ, 803, 147, 23. 2. 1983, 172. седница Председништва СФРЈ, државна тајна, Стенографске белешке.

375 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

Покушавајући да уведе ред у кредитне односе са иностранством и сузбије самосталност платнобилансних и девизнобилансних позиција република и покрајина, држава је крајем 1982. усвојила измене Закона о девизном пословању и кредитним односима са иностранством којима је уведен административни начин расподеле приходованих девиза, по коме су предузећа могла да располажу оним делом девиза који им је остајао после издвајања за увоз енергетских сировина, отплату кредита иностранству, финансирање девизних потреба Федерације и девизних резерви и за потребе републике или покрајине. Задуживање је било дозвољено само оним организацијама које су могле да обезбеде изворе девизних средстава за враћање кредита.³⁷⁶

Рачунице су показале да ће радне организације, после плаћања кредитних обавеза, неопходних издвајања девиза за Федерацију и нафту и обавеза према републикама и покрајинама, располагати са још мање девиза него до тада уколико не стигну нови страни кредити. У таквој ситуацији су планови да се растом извоза од 20% сваке године до 1986. постигне смањење учешћа отплата финансијских кредита у девизном приливу са 90% на 30% остали неостварени снови.³⁷⁷

Крајем 1982. и почетком 1983. спољна неликвидност је почела да притиска Југославију свом тежином, а њена финансијска судбина је зависила од исхода преговора са страним финансијским институцијама и владама. Југословенски врх је био свестан да ће девизна неликвидност најјаче ударити земљу у првим месецима 1983. због доспевања ранијих обавеза и смањеног прилива девиза.

И ситни дугови из претходних година могли су бити велика претња. Југословенске власти су се суочиле са жалбама и интервенцијама из иностранства на највишем нивоу. Бројни југословенски привред-

376 Dragana Gnjatović, „Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom 1970–1990 (II)“, *SDK* 161/91, 39.

377 АЈ, 507, СКЈ, 31. седница Председништва ЦК СКЈ, 22. 3. 1983, Информација; АЈ, 803, 147, 23. 2. 1983, 172. седница Председништва СФРЈ, Државна тајна, Стенографске белешке.

ни субјекти су имали дуговања страним партнерима, а и даље је предњачила Привредна банка Загреб.³⁷⁸

На крају 1982. југословенске пословне банке су имале свега 824,9 милиона долара. Највише девиза имале су Беобанка (293 милиона долара), Привредна банка Сарајево (214,4 милиона), Југобанка (126,4 милиона) и Љубљанска банка (122,9 милиона).³⁷⁹

Степен неликвидности југословенских банака видљив је из података НБЈ према којима су укупне неизмирене обавезе банака 28. фе-

378 Алжирска банка за спољну трговину је интервенисала због 17 милиона долара дуга Привредне банке Загреб по основу куповине нафте коју је ИНА из Алжира увезла још у фебруару 1982. Девизе које је НБЈ, по одлуци СИВ-а, продала загребачкој банци фебруара 1982. за плаћање дуга, банка је потрошила у друге сврхе. По истом основу, увозу нафте, Привредна банка Загреб је дуговала Централној банци Ирака скоро 117 милиона долара. Последице су биле тешке – Ирачани су захтевали да гарант за неке касније аранжмане са Југославијом поред НБЈ буду и првокласне западне банке. Канадска корпорација за економски развој је интервенисала код југословенских власти марта 1983. због дуга Привредне банке Загреб од милион и 34 хиљаде долара за кредит дат ЖТП Загреб. Обавеза је доспела још у јуну 1982. Због дуга Бродоградилшта „Сплит“ и „Воће-експорт-импорт“ из Загреба од 2,7 милиона долара председник Панама је интервенисао код председника Председништва СФРЈ. Дуг ИНЕ од само 1,3 милиона долара за истраживање нафте коју су две југословенске фирме, заједно са италијанским, француским и америчким партнерима, вршиле у Анголи, претио је да избаци југословенску страну из посла. Проблема је стварао и дуг „Цибалие“ из Винковаца индијском партнеру од 2,2 милиона долара. У првој половини фебруара 1983, због дуга од 12 до 15 милиона долара Европској контроли лета и снабдевачима резервних делова, претила је опасност да југословенски авиопревозник буде принуђен да обустави све међународне летове, остане без резервних делова и дође „у стање лошег одржавања авиона“. ЈАТ је за услуге при прелету дуговао индијским аеродромима 80.000 долара, а Малдивима више од 30.000 долара, па се југословенска дипломатија суочавала са интервенцијама власти те две државе. Озбиљан проблем је био дуг за услуге југословенским бродовима, па су они имали невољу приликом проласка кроз Суецки канал. Египат је тражио да се плаћање за пролаз врши унапред. Како југословенска предузећа нису имала девизе, долазило је до вишедневних застоја или заплена југословенских бродова који су долазили на врата Суца. АЈ, 130, СИВ, 5723, Државна тајна, Анекс записника са 96. сједнице Савезног извршног вијећа, одржане 6. и 7. јануара 1983. године; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Записник; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, 150, 178. седница Председништва СФРЈ, 6. 4. 1983.

379 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИВ, државна тајна, Информација о међународној акцији.

буара 1983. достигле две милијарде и 284 милиона долара. Од тога су обавезе иностранству биле 633, за нафту 308, Федерацију скоро 68, девизне резерве 2,3, издвајање 15,9% из прилива девиза 221, девизне позајмице 602, ефективу 243, а другим банкама 205 милиона долара. Највећа кашњења у извршавању обавеза имала је Привредна банка Загреб (572 милиона долара или 25% свих обавеза југословенских банака).³⁸⁰ Неизвршене обавезе те банке иностранству су биле 251,3 милиона долара (39,6% укупног југословенског доспелог а неизмиреног дуга). Када је реч о динарској неликвидности, укупне неизмирене обавезе банака по основу примарне емисије износиле су 28. фебруара 1983. године 12,8 милијарди динара. Највећи део се односио на банке из Хрватске (6,6 милијарди, од чега Привредна банка Загреб 6,17 милијарди) и БиХ (4,6 милијарди).³⁸¹

Највећи проблем је, упркос свим интервенцијама државе, и даље било пословање Привредне банке Загреб. Краткорочни дуг те банке је током 1982. смањен са 649,7 на 163,4 милиона долара захваљујући великој финансијској помоћи државе, пре свега НБЈ и других банака. Међутим, банка и даље није извршавала обавезе ни према иностранству ни према НБЈ на основу домаћих закона.³⁸²

Према подацима Привредне банке, доспеле а неизмирене обавезе су у децембру 1982. године износиле 153 милиона долара. Тада је очекивано да ће до краја године порастати на 250 милиона долара, а са неплаћеном а увезеном нафтом и неизмиреним налозима комитената банке дуг би порастао на око 350 милиона долара.³⁸³

380 Следиле су Здружена љубљанска банка (254,4 милиона долара), Загребачка банка (212,9), Војвођанска удружена банка (186,2), Стопанска здружена банка (183,2), Инвестициона банка Титоград (145,6), Београдска удружена банка Београд (125,6), Југобанка, основна банка, Београд (125,5), Сплитска банка (85,6) итд. АЈ, 130, СИБ, 5672, 492-34/83.

381 АЈ, 130, СИБ, 5672, 492-34/83.

382 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИБ, државна тајна, Информација о међународној акцији.

383 ДАМСПРС, ПА, 1983, Италија, ф. 51, д. 5, 4636.

Проблеми у раду Привредне банке Загреб су у толикој мери угрожавали углед и ликвидност Југославије да су гувернер Макић и савезни секретар Флорјанчич 10. јануара 1983. упознали све најважније институције у земљи са њима и тиме питање издигли на политички ниво. Подсећали су да су СИВ и НБЈ још у мају 1982. одржали састанак са Извршним већем Хрватске и Привредном банком на коме је договорено колико ће СИВ и НБЈ помоћи девизним средствима извршавање обавеза Привредне банке, а колико ће средстава издвојити пословне банке из Хрватске, али да су до краја 1982. савезне установе издвојиле много више, а банке из Хрватске много мање од договореног. Народна банка Југославије је 1982. привремено продала Привредној банци Загреб 379,2 милиона долара (за ликвидност 348, отплату кредита Међународној банци за обнову и развој 9,8 милиона итд.). Такође, банци су продаване и девизе за плаћање увоза нафте (203 милиона долара) и увоза нафтних деривата (28 милиона долара). То значи, да је 1982. НБЈ интервенисала у корист Привредне банке Загреб са 610,2 милиона долара. И поред тога, банка је систематски избегавала извршавање законских обавеза, па није уплатила Народној банци Југославије 36,6 милиона долара за девизне трошкове Федерације, враћање дуга иностранству и увоз нафте, на шта је била обавезна према закону, а на име доспелих позајмица банка је у јануару 1983. већ каснила у исплати 146 милиона долара Народној банци, а осталим банкама 18 милиона долара. Значај интервенције НБЈ у циљу спашавања Привредне банке Загреб видљив је и из податка да је свим југословенским банкама за потребе ликвидности продато 450 милиона долара, од чега Привредној банци 348 милиона. Међутим, и поред велике финансијске подршке Федерације и других банака, те задржавања девиза које је према закону била дужна да издвоји на рачун НБЈ, Привредна банка Загреб није уредно извршавала обавезе према иностранству. На прелазу 1982. у 1983. банка није платила око 190 милиона долара на име отплате главнице и око 60 милиона долара на име камате страним кредиторима. Макић и Флорјанчич су нарочито инсистирали на озбиљним међународним последицама таквог понашања Привредне банке. Упозоравали су да банка није платила ни „камату на кредит што је *conditio sine qua non* банкарске

праксе, тако да је ова чињеница до те мере узбудила међународне банкарске институције да непрекидно достављају писма и телексе Народној банци Југославије тражећи њену интервенцију“. Навели су да су последице таквог понашања „несагледиве“, да су Народној банци и СИБ-у „из целог света“ стизале „претње“ и да су на проблеме упозоравала и југословенска дипломатска представништва: „Укупно пословно банкарство земље је практично блокирано, управо због доцњи и небанкарског понашања Привредне банке Загреб (...) Услед неплаћања камате, поједине иностране банке прете са отварањем поступка доцње и евентуално унакрсне доцње, што би практично значило да се од свих наших банака које су у неком кредиту повезане са Привредном банком Загреб, затражи отплата свих кредита независно од рокова доспелости“. Сматрајући да је неплаћање обавеза према иностранству било у нескладу са партијским документима и циљевима економске политике, савезне институције су опомињале да су из иностране јавности стизала упозорења да Југославија не поступа у складу са истакнутим опредељењима и да постоји опасност да неки кредитори протестују и код ММФ-а, чиме би се „озбиљно угрозила подршка ове организације, а тиме и цео програм међународне подршке нашем програму стабилизације“. Наведено је и да се понашање банке граничило „са одсуством одговорности према себи и земљи као целини“ и да је таква ситуација „бременила опасностима по земљу као целину“ захтевала неодложно реаговање државног и партијског руководства.³⁸⁴

Велике проблеме стварала је и великвидност Стопанске банке из Скопља. Савезно извршно веће је 11. јануара 1983. констатовало постојање очигледног несклада између прилива и одлива девиза ове банке „по свим основама“. Закључило је да Републичко извршно веће Македоније треба да испита „структурне проблеме у приливу и одливу девиза СР Македоније“ и са савезним органима реши проблем. Такође, тим поводом је одлучено да су даље интервенције из девизних резерви НБЈ немогуће због малог нивоа резерви, осим у „изузетно оправда-

384 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, Народна банка Југославије, Стр. пов. бр. 11/83.

ним случајевима на основу објективизираних критеријума“ које ће утврдити НБЈ.³⁸⁵

Формирање блока западних држава у Паризу децембра 1982.

Узајамно усаглашавање и координација потеза у политици према Југославији су и раније били присутни код влада западних земаља, али су добили и формални оквир када је пет држава одржало консултације о Југославији у Паризу 2. и 3. децембра 1982. године. Сједињене Државе, Британија, Француска, СР Немачка и Италија су чиниле почетну петорку, која се временом ширила и месецима усаглашавала финансијски пакет за Југославију заједно са западним комерцијалним банкама, ММФ-ом, БИС-ом и Међународном банком за обнову и развој. Радило се о „мини Париском клубу“³⁸⁶ и акцији на коју Југославија није могла да утиче. Савезни секретаријат за иностране послове је тек крајем новембра сазнао за париски састанак. Прве реакције су биле негативне, јер је акција асоцирала на репрограмирање дугова. Не могавши да је спречи и будући непозвана на састанак на коме се одлучивало о њој, Југославија је настојала да се бар што више информише о њеним дOMETИМА и циљевима и да са западним државама и финансијским институцијама испеговара што повољније услове финансијске подршке.³⁸⁷

Окупљање западних земаља је било плод иницијативе САД-а. Веће америчко ангажовање је могло бити последица важности геостратешког положаја Југославије, интереса за очувањем дотадашњих дугогодишњих улагања и економског присуства САД-а и Запада и процене да би економска криза могла да ескалира у првој половини 1983.

385 АЈ, 130, СИВ, 5723, Државна тајна, Записник са 99. седнице Савезног извршног већа, одржане 11. јануара 1983. године.

386 „Париски клуб“ није био међународна организација већ *ad hoc* група кредитора (развијене индустријске земље) који су се састајали у Паризу када би се указала потреба. Он је преговорима са дужником утврђивао услове репрограма дугова, али само званичних дугова и званично гарантованих извозних кредита појединих влада, а не и негарантованих комерцијалних кредита, кредита приватних банака или међународних организација. Сeмoвић, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili*, 219, 220.

387 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 454019.

у озбиљну унутрашњу кризу која би земљу водила ка приближавању СССР-у. Сједињене Државе су крајем 1982. тачно процењивале да Југославија без финансијске подршке западних влада и одлагања доспелих дугова неће моћи да 1983. избегне репрограмирање. За САД је значај Југославије лежао у чињеници да је она као независна држава могла да буде отежавајући фактор совјетском продору на Јадран и Средоземље.³⁸⁸ Југословенска дипломатија је била свесна да ће амерички „пакет подршке“ бити условљен подмирењем доспелих обавеза према кредиторима, југословенским конкретним резултатима на плану економске стабилизације и даљим усаглашавањем економске политике са захтевима ММФ-а.³⁸⁹

Према југословенским изворима, група западних земаља тек у другој половини новембра је обавестила СИБ о намери да организује међународну финансијску подршку за Југославију ради обезбеђења њене ликвидности. Амерички амбасадор Андресон је 17. новембра поменуо Милки Планинц да ће САД, СР Немачка, Британија, а можда и Француска и Италија повести „синхронизовану акцију“ подршке Југославији да „ек. улагања америчких банака и владе САД не би ишла изоловано, а иза тога дошли други и то једнострано користили“. Милка Планинц није одбацила ту идеју, али је саопштила да Југославија није разматрала могућност кредита „држава-држави“, поготово ако би они били праћени „политичким контроверзама и публицитетом, дебатама у парламенту“. Посебно је неприхватљивим сматрала „ако би се ишло на Конгрес и ту идеја пропала. Не би било добро да се доведемо у ситуацију да нам се каже – НЕ!“ Обећала је да ће Југославија размотрити иницијативе „САД и других партнера са Запада на пријатељским и равноправним основама“.³⁹⁰

388 CIA, Directorate of Intelligence, *Yugoslavia: an Approaching Crisis? Secret, SNIE15-83, 31 January 1983*; CIA, Directorate of Intelligence, *Yugoslavia's Financial Crisis. Secret, EUR82-10126, December 1982.*

389 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 143, 162. седница, 15. 12. 1982, Савезни секретаријат за иностране послове, Стр. пов., 13. децембар 1982.

390 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 14, 449401.

Вести о састанку су добијене и у виду „поверљиве информације“, такође у новембру, из СР Немачке, где је из Министарства привреде пренето југословенским дипломатама да је САД иницирао консултације са главним повериоцима у Паризу за 2. и 3. децембар на којима би се разматрала платнобилансна ситуација СФРЈ, усагласила „интерна оцена“ и избегао класични Париски клуб, јер је на Западу превладало уверење да Југославија до краја 1982, а посебно у 1983. неће моћи да плаћа обавезе. Немачка је послала инструкције и свом амбасадору да утиче на југословенску владу да прихвати међународну акцију.³⁹¹

Детаљније информације су добијене од амбасадора у Стејт департменту Мајснера, који је посетио Југославију и који је и раније био задужен за питања везана за њене кредите. Најавио је прикупљање између милијарду и милијарду и по долара кредита, при чему би већину новца чинили робни кредити. Он је присуствовао и састанку у Паризу.³⁹²

На састанку представника пет земаља о финансијском пакету за СФРЈ, у Паризу 2. и 3. децембра 1982, договорено је да се „мора водити рачуна о политичкој позицији Југославије и да се Југославији пружи брза и ефикасна подршка“. Америчке дипломате су сматрале да треба имати у виду „политичку осетљивост југословенске стране у третирању њених проблема“. Учеснице састанка се нису изјашњавале о појединачном уделу у овој подршци. Већина је била за то да Југославија репрограмира дугове. Британија је сматрала да је репрограм био најбоља опција, с тим да таква акција буде „разумна, организирана, без драматичности и штетних политичких интонација“. Ипак је усвојен амерички став да се до даљег одбаци репрограм као идеја. Француска је прихватила да буде координатор пет западних земаља. Не случајно, у Београду су истовремено, тј. 2. децембра, отпочели преговори Југославије са мисијом ММФ-а, који су окончани после три седмице. На састанку у Паризу је прихваћен став САД-а да се акција западних влада одвија пара-

391 ДАМСПРС, ПА, 1982, СР Немачка, ф. 98, д. 6, 454747.

392 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИВ, државна тајна, Информација о међународној акцији.

лелно са акацијом ММФ-а, иако је Британија била за то да владе сачекају окончање акције Фонда.³⁹³

Прве процене западних држава у време када је почела акција „петорице“ говориле су да ће Југославији бити потребан пакет вредан 2,5 милијарди долара (западне владе, ММФ, Међународна банка за обнову и развој, комерцијалне банке). Југословенске дипломатске вести из САД-а су помињале могућност да владе обезбеде милијарду долара финансијских и робних кредита, ММФ и Међународна банка за обнову и развој милијарду, а пословне банке пола милијарде.³⁹⁴

За Београд су састанак „петорице“ у Паризу и активна улога САД-а били доказ да су у америчкој администрацији „коначно схватили да [је] крајњи час да се покаже веће разумевање за тешкоће са којима се сусреће Југославија“. Иако није била активни учесник састанака западних држава и иако је цела акција остављала утисак неформалног репрограмирања дугова и потпуне зависности од западног света, Југославија је нову ситуацију прихватила као неминовност, свесна да је суштински постала неликвидна према иностранству, тј. Западу.³⁹⁵

На америчку иницијативу, после састанка 2. и 3. децембра проширен је круг земаља учесника. Амбасадори Швајцарске и Аустрије су позвани у Стеј департмент, где им је образложен циљ деловања и уручен позив државног секретара Шульца (George Shultz) њиховим владама да учествују у акцији. Придруживање ове две земље је из америчког угла имало велики политички значај, јер се радило о неутралним државама, чиме је избегавано да „акција добије карактер западног блока, што је непожељно и за Југославију неприхватљиво“. Две земље су прихватиле амерички захтев.³⁹⁶

Нови састанак у проширеном саставу је одржан у Паризу 17. децембра 1982. „Петорица“ су придруживањем Аустрије и Швајцарске претворена у „седморицу“. Осми је био Јапан, који се први пут појавио, али само као посматрач. Присутнима је директор у ММФ-у Витом пренео

393 Исто; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 456694.

394 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 456443.

395 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 454218.

396 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 457202.

утиске о преговорима те институције са Југославијом. Саопштио је да је постигнут велики напредак и да је нужно да земље повериоци убрзају припреме за подршку програму стабилизације. Представници западних држава су му поставили низ питања (да ли су реалне шансе да СИБ савлада економске проблеме, да ли је Југославија спремна на „стежање каиша“, да ли прихвата политику активних каматних стопа, борбу против инфлације и политику реалног курса динара) на која је он одговарао „суверено и врло убедљиво“. Тада није постигнут конкретнији договор о укупној суми пакета ни о форми у којој ће подршка Југославији бити реализована, јер су преговори ММФ-а са Југославијом и даље трајали. Било је јасно да је договор са Фондом био услов за подршку западних влада.³⁹⁷

После два париска састанка следила је интензивна размена мишљења америчке администрације, западних банака и међународних институција око целовитог финансијског аранжмана. Ангажовањем САД-а проширен је круг земаља заинтересованих за финансијску подршку Југославији на Холандију, Белгију, Данску, Новрешку, Шведску, Финску и Кувајт. Укупни репрограм је одбациван, али је преовладало мишљење да је могућ репрограм појединих пројеката (Кршко, Дина, Кутина, Фени). Сједињене Државе, ММФ и Међународна банка за обнову и развој су се слагали да се њихова средства не могу „претакати у отплате комерцијалним банкама“, тј. да средства која од њих добије Југославија не може да користи за враћање дугова западним комерцијалним банкама. Пројекција укупног износа пакета је већ тада дигнута на три милијарде долара. Постојала је и сагласност око тога да ће акција западних субјеката бити синхронизована и да ће услов за подршку Југославији бити да она постигне споразум са ММФ-ом.³⁹⁸

397 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 41575; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИБ, државна тајна, Информација о међународној акцији; ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 457473.

398 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 457969.

Западни партнери су одлучили и да координатор акције убудуће буде Швајцарска, а не Француска. Један разлог је био финансијски, јер је швајцарски представник Лојтвилер био председник Банке за међународна поравнања, док је други био политички и истоветан оном који је навео САД када је тражио од Швајцарске да се прикључи акцији – несврстаној Југославији је више одговарало да „координатор здружене операције капиталистичких земаља“ буде неутрална држава.³⁹⁹

Преговори и споразум са ММФ-ом децембра 1982.

Крајем 1982. пред Југославијом је био задатак да са ММФ-ом за 1983. испреговара трећу траншу аранжмана из 1981. године. Без тога је било немогуће очувати ликвидност земље. На састанцима тела ММФ-а и у разговорима званичника те организације са југословенским функционерима било је још крајем лета и током јесени 1982. све више критика на рачун Југославије, али и различитих мишљења о путевима за санацију њених финансија. Током новембра је било много најав да ће преговори бити тешки и да се ММФ више неће задовољавати само закљичањем у стабилизациони програм, већ ће поставити оштре услове за наставак аранжмана.

По налогу директора Фонда Ларозијера, директор Европског одељења Витом је у Торонту 4. септембра 1982. скренуо пажњу гувернеру Макићу да Југославија не испуњава договор на основу кога јој је одобрен аранжман па би Одбор извршних директора могао да доведе у питање даље повлачење средстава. Посебно је указао на тешкоће које ће Југославију дочекати у 1983. години. Апострофирао је недовољно смањење потрошње.⁴⁰⁰

Разговори са извршним директором за Југославију у ММФ-у Полаком (Jack Polak) и Витомом током новембра 1982. показали су да Фонд није имао поверења у стабилизациони програм и да је намеравао да заоштри услове за одобравање треће транше у 1983. години. Витом и Полак су предлагали различита решења. Витом је сугерисао Југосла-

399 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 458349.

400 ДАМСПРС, ПА, 1982, ОУН, ф. 137, д. 4, 442357.

вији да се обрати владама западних земаља за подршку, што у Београду није сматрано повољним, јер би то изложило земљу додатном политичком притиску и дугим парламентарним дебатама у западним земљама, чиме би углед Југославије био урушаван. За разлику од њега, Полак је био сумњичав према могућности да западне владе обезбеде кредите и није веровао да ће политичка подршка Стејт департамента бити довољна, па није био за обраћање западним владама већ за репрограмирање као мање зло. Југославија ни то није прихватала, јер је финансијска корист сматрана упитном, док би политичка штета била сигурна. Обојица су најавила заштравање услова ММФ-а у преговорима за трећу траншу. Витом је нагласио да ће Фонд тражити од Југославије значајан буџетски вишак и завођење реалних каматних стопа, док је Полак упозорио да ће убудуће подршка ММФ-а долазити у другачијој форми, јер су претходних година извештаји његових мисија о Југославији били претерано оптимистички.⁴⁰¹

Неповерење у Југославију је потврђено на седници Управног одбора Фонда 12. новембра 1982. када је Ларозијер „у суморним тоновима“ осликао ситуацију у СФРЈ, тражећи „фундаментално преуређење функционисања њене привреде“.⁴⁰²

Ларозијер је сличне ставове пренео и сталној мисији СФРЈ у Женеви у новембру 1982. Отворено је саопштио да за Југославију „са тако децентрализованом привредом“ буџетски суфицит и позитивна каматна стопа не могу бити одлучујући услови за одобравање средстава. Саветовао је да мисију ММФ-а која је долазила на преговоре у Београд прими и Милка Планинц, сматрајући да ће од кључног значаја за одлуку о новој транши бити „оцена мисије о политичкој одлучности владе да устраје до краја на политици економске стабилизације“ и о томе колику је подршку СИВ имао на том путу од „водећих политичких инстанци“. Суочио је југословенску делегацију са проценом да трећа транша од ММФ-а неће бити довољна да спасе југословенску ликвидност у 1983. и предложио да буде праћена са још два вида стране

401 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 15, 451454, 449420, 451591.

402 Исто.

подршке како би се покрио платни дефицит: од „пријатељских земаља“ и пословних банака. Био је сагласан са југословенском оценом да репрограмирање није решење. У писму влади САД-а указао је и на политички значај југословенске ликвидности, тј. отворио је питање положаја Југославије према СССР-у и источноевропским земљама ако би дошла у ситуацију да не може да одговори спољним обавезама, које су углавном биле према Западу.⁴⁰³

После оваквих упозоравајућих најава, преговори мисије ММФ-а и делегације Југославије трајали су више седмица током децембра 1982. године. Ставови Фонда су били „тврди и затворени“, како их је окарактерисала Милка Планинц. Преговарачи ММФ-а су знали да је Југославија у незавидној ситуацији, да су јој девизне резерве пресушиле, да први квартал 1983. неће моћи да финансијски издржи без додатних средстава, да је започела преговоре са западним државама и да је спасоносно решење за њене тешкоће почетком 1983. био „кредит за премошћавање“ који је требало да добије од Банке за међународна поравнања. У ММФ-у су били свесни да ће став западних држава и БИС-а зависити управо од тога хоће ли Југославија добити његову подршку. Фонд је током преговора ојачао свој тим присуством директора Европског одељења Витома, који је на југословенску делегацију и Милку Планинц оставио утисак „тврдог“ преговарача који је сматрао да Југославија неће успети да избегне репрограмирање дугова. Међународни монетарни фонд је прикупљао информације о стабилизационом програму за 1983. и постављао услове за програм *stand by* аранжмана за 1983.⁴⁰⁴

Захтеви мисије ММФ-а су се односили на девизни курс, фискалну политику, цене, контролу кредита, каматне стопе, финансијску дисциплину предузећа, спољни дуг, дефицит у текућем билансу према земљама СЕВ-а у 1983. и др. Фонд је конкретно навео које је услове Југославија

403 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 454686.

404 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 143, 162. седница, 15. 12. 1982, НБЈ, поверљиво, Информација о досадашњем току консултација са мисијом ММФ; Међународни монетарни фонд, Washington, D. C., 13. децембар 1982, превод, строго поверљиво.

морала да испуни да би Одбор извршних директора разматрао аранжман за 1983, а који услови би били унети у писмо о намерама као „критеријум извршења“ чије би поштовање било услов за коришћење њихових средстава. Прва група услова је обухватала: да Југославија спроведе једнократну девалвацију од 12,5% у јануару 1983. уз каснија месечна и недељна прилагођавања, да изврши промену цена за неколико категорија роба и услуга код којих је био највећи диспаратитет домаћих и светских цена и да повећа каматне стопе. Друга група услова је обухватала контролу кредитне експанзије, лимитирање спољног дуга, месечне промене курса и др. Слагање две стране о скоро свим питањима је било начелно, али уз одступања првенствено у динамици и оштрини неопходних захвата. Југославија није спорила потребу девалвације динара, али није била склона да се то уради одмах у јануару, узимајући у обзир политичке последице девалвације из октобра 1982. („октобарски шок“). Бојала се и лошег утицаја на углед земље у свету ако би девалвацију вршила често. Била је склонија поступним променама, путем убрзаног клизања. Југославија се није сложила ни са тражењем да се јавно обавезе да ће редовно вршити прилагођавање курса после девалвације. Да би се смањила домаћа тражња, ММФ је очекивао ограничење личних доходака како би њихов реални пад у односу на 1982. био 7,5%. Предлагао је и да фискална политика буде у служби смањења домаће тражње у 1983, па су његови представници захтевали да, уколико у тој години приходи буџета јавног сектора, за који је планирано повећање од 13%, буду премашени за више од тог нивоа, вишак буде замрзнут на посебном рачуну НБЈ или СДК (Службе друштвеног књиговодства) четири или пет година. Југославија је прихватила имобилизацију тих средстава, али не и период замрзавања. У погледу усаглашавања цена са светским, ММФ је предлагао повећање цена енергије за 40%, транспортних услуга за 55% и кирије за 95%, као и либерализовање формирања цена прехранбених производа. Две стране су се сложиле о потреби рестриктивности политике каматних стопа, али не и о степену те рестриктивности. Југославији је био неприхватљив захтев да се раст нето пласмана банкарских кредита у односу на стање из децембра 1982. ограничи на 7% у 1983, плашила се да би могло доћи

до „опште блокаде привреде са гледишта потреба за текућим новцем“. Предлагала је раст новчане масе и пласмана од 17–18%. Фонд је захтевао да каматне стопе на банкарске кредите буду просечно 30%, што би значило да би неки кредити имали камату и до 50%, а стопе на депозите 25%, како би се исправиле грешке у инвестиционој политици из ранијих година када су кредити били „јефтине и обилне“. Југославија је признавала велики значај каматних стопа, али није прихватила предложене износе. Прихватила је да се одреде каматне стопе на депозите, али не и да се повећају на штедне улоге, јер су већ биле осетно повећане, па су ефекти повећања на трошкове банака тек очекивани у 1983. години. За мисију ММФ-а то није било прихватљиво. Истакли су да је сврха наглог пораста каматних стопа да охрабри штедњу и поверење у динар. Подржали су намеру југословенских власти да повећају финансијску дисциплину организација удруженог рада. Југославија се суочила и са захтевом ММФ-а да у размени са земљама СЕВ-а оствари дефицит од 250 милиона долара. То је био израз незадовољства западних финансијских институција чињеницом да је Југославија у сарадњи са источноевропским земљама остваривала суфицит. Из њиховог угла то је значило да је она преко западних кредита финансирала Исток. Фонд је подржао намеру југословенске власти да ефикасније контролише задуживање банака у иностранству, оствари бољу евиденцију доспелих дугова и смањи укупан краткорочни дуг. За делегацију ММФ-а није било дилеме да су савезни органи морали да имају шири овлашћења у контроли задуживања („да национални органи треба стално и пажљиво да прате стање спољног дуга и да буду овлашћени да интервенишу, како би ограничили задуживање“).⁴⁰⁵

Из наступа представника ММФ-а југословенски преговарачи су разумели да би постизање договора са том институцијом утицало повољно на ставове западних влада, комерцијалних банака и БИС-а да финансијски подрже Југославију. Фонд је стављао у изглед да би тражио од влада да утичу на највеће банке да обнове доспеле кредите и дају нова средства. Штавише, мисија ММФ-а је договор о програму са

405 Исто.

Југославијом окарактерисала као чин „од суштинског значаја за разговоре са владама, БИС-ом и пословним банкама“.⁴⁰⁶

То је значило да је ММФ све више био инструмент политике притиска развијених земаља на дужничке земље у циљу обезбеђивања услова за враћање дугова. Отуда је, приликом утврђивања аранжмана са дужницима, приоритет за Фонд био да обезбеди да отплате своје дугове, а не њихов даљи развој.

Тврд став ММФ-а по питању девалвације (курса динара), кама-та и кредитних лимита навео је Милку Планинц да обавести Председништво СФРЈ о току преговора. Од државног врха је 15. децембра 1982. добијена дозвола за наставак усаглашавања са Фондом. Планинц је захтеве у погледу курса, замрзавања јавних прихода изнад повећања од 13% и пораста кредита за 7% означила као „немогуће“, док је захтеве у вези са повећањем цена, строгом контролом задуживања и финансијском дисциплином предузећа означила као поља на којима се може доћи до договора. Саопштила је да су процене југословенских банкара и привредника биле да би прихватање услова да кредити порасту за само 7% довело до „тоталне блокаде привреде“. Потенцирала је и значај захтева ММФ-а да Југославија елиминише суфицит са источноеропским земљама („ту им је нарочито СССР под носом“). Нека од упозорења Милке Планинц, попут оног да ће земља морати да уђе у репрограм дуга и да ће постати неликвидна у првој половини 1983, када доспеју обавезе вредне 1,2 милијарде долара, ако не постигне договор са Фондом и не добије 500 милиона долара кредита БИС-а да премости тежак период, нису изазвала детаљнију расправу. Само се Лазар Колишевски запитао „имамо ли ми програм у том случају шта ћемо радити, као што смо имали у време Информбироа, ослонац на своје сопствене снаге“. У југословенском државном врху је преовладало реалистично гледање на захтеве ММФ-а и свест о томе да су они представљали легитиман став страних поверилаца. Посебно је Сергеј Крајгер покази-

406 Исто.

вао разумевање за захтеве у вези са курсом динара („траже оно што у ствари тражи и наша привреда, извозна привреда“), ценама (посебно енергетике и прехранбених производа) и ограничењем кредита на 7% (захтевао је смањење новчане масе и њено усмеравање приоритетно на предузећа оријентисана ка извозу и снабдевању домаћег тржишта неопходним артиклима). Подржао га је Видоје Жарковић, који у политици ММФ-а није видео „недобронамерне притиске на Југославију“, већ захтеве који су били у складу са политиком економске стабилизације и опоменуо: „ми смо 'дотерали цара до дуvara' у том смислу да више немамо маневарског простора да причамо о стабилизацији, а нестабилности се понашамо“. На седници није било много тумачења захтева ММФ-а из идеолошког угла. Од тог приступа је највише одударао секретар за иностране послове Лазар Мојсов, за кога је у позадини политике Фонда према Југославији био идеолошки мотивисан притисак на репрограмирање дугова, а захтеве је тумачио као жељу те организације да диктира услове југословенској економској политици.⁴⁰⁷

Преговори ММФ-а и Југославије су успешно окончани у последњој декади децембра 1982. Питање аранжмана издигнуто је на највиши државни ниво писмом Милке Планинц Ларозијеру 23. децембра 1982. у коме га је уверавала да се Југославија оштрим програмом стабилизације определила за многа одрицања, али да не може да пређе „тачку реалног последице које све може постати нереално“. Као кључну тачку спора је означила југословенску жељу да се, уз неминовна ограничења потрошње, ипак омогући производњи да више извози како би се земља оспособила да санира ликвидност, уместо става Фонда да рестрикције буду драстичне без перспективе за одржавање и повећање производње и извоза.⁴⁰⁸

Споразумом су усаглашена питања политике курса динара, доходака и инфлације, прилагођавања цена, лимита банкарских пласмана и селективне политике камата. Инсистирање ММФ-а на приме-

407 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 143, 162. седница, 15. 12. 1982, државна тајна, Стенографске белешке.

408 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 457582.

ни оштријих мера већ на почетку 1983. ублажено је. Све договорено је било услов да Фонд одобри Југославији трећу траншу *stand by* кредита за 1983. од око 620 милиона долара.⁴⁰⁹

После париских састанака западних држава и успешно окончаних преговора са ММФ-ом у децембру 1982. Југославија је предузела нову дипломатску акцију. Потпредседник СИВ-а Звоне Драган је 27. и 28. децембра разговарао са амбасадорима САД-а, СР Немачке, Британије и Јапана, а помоћник савезног секретара за спољне послове Ајановић са отправницима послова Холандије, Италије, Аустрије, Француске и Швајцарске. Југословени су их упознали са успешно окончаним разговорима са ММФ-ом и југословенском одлуком да води политику „ослонца на сопствене снаге“, одлучно испуни све међународне финансијске обавезе и одбаци идеју генералног репрограмирања дуга. Због чињенице да су страна средства била хитно потребна већ почетком 1983. године, са југословенске стране је исказано и незадовољство одуговлачењем акције западних влада, чему је доприносило и стално проширивање списка учесника. Стране дипломате су потврдиле принципијелно опредељење да се Југославији пружи подршка, осим јапанског представника који је саопштио да ће Јапан остати „заинтересовани посматрач“ који није сматрао потребним да са САД-ом и другим земљама Запада буде „у првом плану“.⁴¹⁰

Успешан завршетак преговора са важном финансијском институцијом је омогућио Југославији да уђе у разговоре са западним земљама и банкама, али у великој временској изнудици, изразитој спољној неликвидности и озбиљним финансијским обавезама према иностранству на почетку 1983.

Јануарски оптимизам: састанци у Цириху и Берну

После споразума Југославије са ММФ-ом постигнутог крајем 1982, настављена је акција западних земаља у циљу постизања договора око

409 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 457500.

410 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 457593.

кредитирања Југославије. Швајцарска је као координатор организова-ла састанке у Берну 6. и 7. јануара 1983.⁴¹¹

Већина земаља је том приликом најавила конкретне износе. Укупни обим је премашио милијарду долара. Сједињене Државе су понудиле 220, Велика Британија 185, СР Немачка 170, Француска 149, Италија 143, Аустрија 106, Швајцарска 80, Холандија 40, Јапан 35, Белгија 25 милиона. Канада и скандинавске земље се нису изјасниле, при чему је држање Канаде било доста резервисано. Већину најављених кредита су чинили робни. Финансијски кредити су износили тек 160–180 милиона долара, при чему је само 100 милиона било сигурно (од Швајцарске и Аустрије), док су процене Југославије и ММФ-а биле да је неопходно 500 милиона долара финансијских кредита западних држава. Ипак, коначан договор на овом састанку није постигнут, већ је одложен за нови сусрет 18. и 19. јануара. Круг земаља укључених у акцију је прошириван више пута, што је отежавало привођење посла крају, а време је цурило, јер су Југославију већ у јануару чекале велике обавезе према иностранству.⁴¹²

Иако се о њој одлучивало, Југославија није била учесник ни овог састанка. Њена дипломатија је наредних дана покушавала да са разних страна сазна какве су биле одлуке и гледишта појединих учесника. Мада је више од милијарду долара најављених као подршка западних влада деловало повољно, њихова структура није задовољавала Југославију, јер је већина држава настојала да одобри робне кредите како би пласирала своје производе, док су финансијски кредити били сасвим у другом плану. Такође, и даље су постојали бројни спорови међу западним владама. Југословенски представници су запажали незадовољство представника БИС-а и Швајцарске избегавањем западних држава да на дводневном састанку понуде финансијске кредите. Флорјанчич је известио Председништво СФРЈ да су се у БИС-у и влади Швајцарске „наљутили“ због понашања влада западних држава, „пре свега на Америку, Западну Немачку и Француску и били су употребљени конкретни подаци, како

411 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 458356.

412 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИВ, државна тајна, Информација о међународној акцији; Државна тајна, Стенографске белешке.

је могла Америка без парламента да интервенише тешким милијардама у Мексику, Бразилу и у још неким земљама, а овде не може, рецимо у поређењу са једном Швајцарском која је понудила 50 милиона одмах као финансијски кредит, дати ништа.⁴¹³

У данима после састанка Иглбергер је југословенским представницима обећавао да ће САД своту сваке земље пратити са 20% свог учешћа. Његова оцена је била да су Француска и Италија биле више конструктивне него Британија и Јапан.⁴¹⁴ У Риму су приметили да су Швајцарска и Аустрија најавиле неочекивано високо учешће у кредиту, док је Канада „непријатно изненадила“. Југословенске дипломате су уочавале жељу Италије да се очува стабилност Југославије због њеног значаја као несврстане земље, уз наглашавање страха од „међурепубличких трвења“ и незадовољства становништва услед несташица основних намирница и рестриктивних економских мера.⁴¹⁵

Немачки утисак је био да су састанком доминирали Витом и швајцарски представник и да је скуп вођен „професионално стручно“. Немци су свој удео и структуру прилагођавали америчком. Признали су да је САД обећао највећа средства, али су запазили да су то махом биле гаранције за извоз пољопривредних производа. И немачких 170 милиона долара (око 400 милиона марака) биле су Хермесове гаранције за репроматеријал, али су у Бону истицали да је то чинило око 17% укупне суме иако би према „кључу“ требало да допринесу са 10%. Немачке институције су биле чврсте у ставу да „не постоји никаква могућност за финансијски кредит владе СРН“.⁴¹⁶

Мање оптимизма, а више критика на рачун водећих западних држава било је у Хагу, где су југословенским дипломатама саопштили да су очекивали успешнији састанак, да су „земље које су требале да дају највећи допринос изневериле очекивања“, посебно СР Немачка, САД

413 Исто.

414 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 41062.

415 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 41509; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 41710.

416 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 41575, 41318; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 42015.

и Јапан. Холандија је била разочарана ставом СР Немачке, која је била „врло колебљива“. У Хагу су сматрали да ни Француска није била „широка“, те да су мале европске и скандинавске земље биле издашније, а Швајцарска и Аустрија највише. Очекивали су да ће финансијски кредити чинити половину суме, а достигли су само 16%. Апострофирано је да су СР Немачка, САД и Британија нудили само комерцијалне кредите.⁴¹⁷ Сличне утиске је имао и председник аустријске Народне банке, који је уочио сразмерно високо учешће Аустрије у односу на САД, потенцирајући да су Сједињене Државе нудиле углавном робне, а не финансијске кредите.⁴¹⁸

У Британији су били веома уздржани у коментарисању састанка западних влада и задржали се само на оцени о тешкој привредној ситуацији Југославије и политичком значају финансијског пакета, не желећи да југословенским дипломатама износе детаље о понудама појединих држава.⁴¹⁹ У Јапану није било јасног става ни после бернског састанка. Министарства спољних послова и финансија нису могла да се усагласе око износа јапанског учешћа. Прво је предлагало 80 милиона, пошто је упозорено из САД-а да првобитно понуђених 35 није довољно, а друго је пружало отпор. Ипак, постојало је уверење да се радило „о акцији од највећег политичког значаја“.⁴²⁰

У јануару 1983. су обновљени и контакти са Банком за међународна поравнања (БИС), са чијим су представницима, на челу са председником Фрицом Лојтвилером, преговарали 9. и 10. јануара у Базелу савезни секретар за финансије Јоже Флорјанчич и гувернер Радован Макић. Југословенски циљ је био да се добије краткорочни кредит од 500 милиона долара за „премоћшавање“ критичног периода на почетку 1983, али без јемства у злату. У случају да је то немогуће, имали су ов-

417 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 41577.

418 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 42146.

419 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 41583.

420 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 42118.

лашћење да прихвате полагање злата у вредности половине кредита.⁴²¹ За Милку Планинц је тај кредит био неопходан Југославији „као крух“.⁴²²

Југославији је понуђен тражени износ из два дела. Први би био кредит БИС-а као банкарске институције Народној банци Југославије од 200 милиона уз полог злата као гаранције, а други кредит од 300 милиона долара у коме би учествовале централне банке чланице БИС-а и који би Југославија отплатила из средстава која у 1983. добије од ММФ-а и западних влада. Највеће учешће у кредиту од 300 милиона долара требало је да имају централне банке САД-а, СР Немачке, Француске, Аустрије и Швајцарске. Банка за међународна поравнања је пратила ток договарања западних влада око подршке Југославији. Сматрала је да не треба да одобри Југославији краткорочни кредит ако западне државе не одобре средњорочни који би био гаранција да ће Југославија у 1983. вратити БИС-у позајмљена средства. Тражила је и да средства која од ње добије Југославија не користи за отплату дуга комерцијалним банкама, које су биле углавном америчке. Тај захтев је Милка Планинц тумачила односима унутар западних држава: „Западњаци кажу: нећемо ми давати кредите а да ви враћате преко пословног банкарства дугове Американцима“. Био је то сличан приступ оном који је имао САД када је захтевао од Југославије да у размени са СССР-ом нема суфицит: „Кад смо имали разговор са Американцима они су рекли: ми ћемо вам помоћи, али дајте изравнајте односе са СССР-ом, јер ми нећемо да вам дајемо средства а да она одливају тамо“. Лојтвилер је пренео југословенској делегацији да је „за њега лично и за БИС значајно да се Југославија 'одржи', а како ће се то направити није битно“. Савезно извршно веће је понуђене услове прихватило 11. јануара 1983.⁴²³

421 АЈ, 130, СИБ, 5723, Државна тајна, Затворена седница, Записник 97. седнице Савезног извршног већа, одржане 8. јануара 1983. године.

422 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИБ, државна тајна, Информација о међународној акцији; СИБ, државна тајна, Информација о преговорима вођеним 9. и 10. јануара 1983.

423 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 4254; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, СИБ, државна тајна, Информација о међународној акцији; СИБ, државна тајна, Информација о преговорима вођеним 9. и 10. јануара 1983.

Паралелно са преговорима са ММФ-ом, западним владама, комерцијалним банкама и БИС-ом, Југославија је са Међународном банком за обнову и развој преговарала о зајму за структурно прилагођавање у износу од 275 милиона долара који би био подршка југословенском извозу. Банка је први пут у историји одлучила да одобри зајам по убрзаном поступку.⁴²⁴

Кредит Међународне банке за обнову и развој је требало да буде део западног финансијског пакета. Зато је Волкер, тражећи 2. децембра 1982. од банке да се и она ангажује, нагласио да СФРЈ без потпоре међународних финансијских институција, влада и банака неће изаћи из проблема. Пошто је услов за кредит од ове банке био да то буде део пакета западне финансијске подршке Југославији, он је постао веома изван када је са ММФ-ом постигнут договор у децембру 1982. и када су западне владе и комерцијалне банке у јануару 1983. почеле да конкретизују своју акцију подршке Југославији.⁴²⁵

Сумирајући резултате дотадашњих преговора, Председништво СФРЈ је 12. јануара 1983. одобрило рад СИБ-а на добијању финансијске подршке из иностранства. Два државна органа су се договорили о даљим корацима, пре свега пред преговоре са представницима комерцијалних банака у другој половини јануара. У свим анализама се полазило од мрачних прогноза за прва три месеца 1983. Звоне Драган је алармирао државно председништво да се „дневно заостравају проблеми, дословно дневно, у текућој ликвидности“, јер је пренето 250 милиона долара неплаћених обавеза из претходне године по банкарским гаранцијама, уз 400 милиона других обавеза радних организација према иностранству. Према његовим подацима, Југославија је у првом кварталу мора-

424 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Строго поверљиво, СИБ, 1. фебруар 1983; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 145, 2. 2. 1983, 168. седница, Државна тајна, Стенографске белешке; АЈ, 130, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983.

425 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 16, 455097, ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 41737.

ла да плати више од милијарду долара обавеза, од тога у јануару 415 милиона. Упозорио је и да су стране банке већ почеле да повлаче депозите из југословенских банака.⁴²⁶

У државном врху је постојала свест о неопходности брзог добијања кредита, пре свега од БИС-а, као и повећања износа финансијских кредита западних земаља како би Југославија избегла репрограм, мада је Милка Планинц упозорила да је добро што западне државе нису савновац давале као финансијски кредит, „јер би га ми знали улудо улупати“. Нарочито се инсистирало на потреби притиска на САД како би он дао финансијски, а не само робни кредит, јер је југословенски врх процењивао да ће пример САД-а следити и земље Западне Европе. Радован Макић је значај става САД-а илустровао поруком коју је добио од гувернера Националне банке Швајцарске: „да знате и кажите вашој влади да није сигурно да ће мала Швајцарска и мала Аустрија моћи издржати да дају то што су обећале ако Америка не да“. Договорено је да се искористи предстојећи боравак америчког државног подсекретара за политичка питања Лоренса Иглбергера у Југославији за притисак на Сједињене Државе. Око тактике наступа према САД-у није било потпуне сагласности, јер је процена СИВ-а била да из политичких разлога треба избећи варијанту у којој би судбина кредита Југославији зависила од одлуке Конгреса. Југословенска влада се плашила политичке штете по земљу ако Конгрес одбије кредите. Размишљање Милке Планинц је било: „Не би смели Југославију довести у ситуацију да се неколико месеци у парламенту расправља и да јој се на крају каже не“. Пожељније је било да кредите одобри Реганова администрација, без Конгреса, за шта је овлашћење имао шеф Федералних резерви САД-а Волкер. Југославија се уздала у то што је на сличан начин одобрен кредит Бразилу. Међутим, на сугестију Видоја Жарковића, закључено је да се не устеже ни од изласка пред Конгрес, ако то буде америчка одлука, односно да се америчкој администрацији предочи неопходност добијања кредита, а њој препусти механизам како ће он бити одобрен.⁴²⁷

426 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 167, 167. седница, 12. 1. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

427 Исто.

Југословенском руководству је било најважније да предстојећи преговори са западним владама 18. и 19. јануара буду успешни. Знали су да ће на њима Југославија бити суочена са два питања: да ли су плаћене све до тада доспеле обавезе и да ли може да гарантује да ће све обавезе свих њених банака које доспевају у 1983. бити у потпуности плаћене? У том смислу је проблем неликвидности и пословања Привредне банке из Загреба био највећи изазов. Гувернер Макић је био изричит да се нови кредити не смеју узети ако држава нема решење за загребачку банку: „Кад смо чули где се све обвезнице Привредне банке налазе, имају их и приватници појединци у свету, а знате каква је каскадна судбина меница, никад се не зна где су, оне се дисконтују десет пута, а сада долазе на наплату. Нема ко да их плати и свет је узбуђен. Ако тај проблем не решимо удруживањем средстава пословних банака и на примера Социјалистичке Републике Хрватске, ми не смемо продати злато, узети краткорочни кредит и платити обавезе Привредне банке Загреб, а то важи и за друге обавезе, ако нисмо сигурни да имамо извор одакле ћемо то покрити. Онда смо комплетно пали“. Јоже Флорјанчич је, у случају да југословенско и хрватско руководство немају решење, једини излаз видео у томе да се страним финансијерима саопшти да Југославија не може да санира ту банку, да ће остале обавезе платити, а да се њене обавезе репрограмирају. Председник Председништва Хрватске Маријан Цветковић је инсистирао на томе да је банка имала не само девизну већ и динарску неликвидност. Помињао је могућност и њене ликвидације, али упозорио да би најтеже последице од тога имала НБЈ којој је Привредна банка дуговала велики износ за позајмљене девизе. Није био против идеје да се страним институцијама изнесе предлог да се само обавезе Привредне банке репрограмирају. Милка Планинци је сматрала да су сви показатељи говорили о потреби репрограма целог југословенског дуга, али је веровала да се то може избећи новим кредитима и променама у унутрашњој политици које би омогућиле раст извоза за 20%. На њен предлог је одбачена идеја да се пред западне комерцијалне банке наступи са идејом да Привредна банка Загреб уђе у репрограм, јер је веровала да та идеја неће добити подршку и да би била увод у колективни репрограм Југославије. Уместо тога је предло-

жила репрограм појединих пројеката (Кутина, Кршко). Планинц је упозорила и на проблем неликвидности Стопанске банке Скопље, као и на задуженост Црне Горе.⁴²⁸

На овој седници је гувернер Макић јасно, а испоставиће се и про- рочки, упозорио да Југославији 1983. не сме да се понови одступање од економске политике карактеристично за 1982, тј. сматрао је важним да извоз, инфлација, потрошња и камате буду у оквиру плана, јер је ММФ увео праксу да пре одобрења сваке транше изврши ревизију југосло- венских финансија и економске политике.⁴²⁹

Договор са ММФ-ом из децембра 1982. повољно је утицао и на преговоре са страним комерцијалним банкама. Реч је о банкама од којих су разни југословенски субјекти узимали кредите ранијих година. У почетку нико није знао колико их је било, да би се наредних месеци испо- ставило да их је било око 630.

После постизања споразума са Југославијом, Витом је испред ММФ-а обилазио западне земље и информисао их о договору. Водеће америчке комерцијалне банке, ММФ (Витом), Федералне резерве и аме- ричка администрација су били у сталном контакту. Америчке власти су се усаглашавале и са владама осталих западних земаља. Дипломат- ски извори до којих је дошао амбасадор Лончар последњих дана 1982. и почетком 1983. говорили су да су америчке банке, посебно Manu- factures Hanover Trust, Citicorp и Chemical Bank, биле све више спремне да подрже југословенско одбацивање генералног репрограма и да уче- ствују у финансијској подршци, али су очекивале сличан став и од евр- опских банака.⁴³⁰

Састанак западних комерцијалних банака поверилаца Југославије заказан је за 17. јануар 1983. у Цириху, уочи састанка западних влада. Као његова припрема у Њујорку је одржан састанак девет водећих ба-

428 Исто.

429 Исто.

430 ДАМСПРС, ПА, 1982, Југославија, ф. 124, д. 17, 458856; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 41592.

нака. Преовладао је став да ће без учешћа комерцијалних банака међународна акција ММФ-а, Међународне банке за обнову и развој, БИС-а и западних влада бити неуспешна, односно да Југославија неће очувати ликвидност. Подржана је југословенска одлука да се одбаци репрограмирање, али је већина инсистирала да прималац нових кредита буде НБЈ.⁴³¹

Потом је, на иницијативу комерцијалних банака, одржан састанак са амбасадором Лончаром у Вашингтону, на коме су учествовали Витом и Полак из ММФ-а те представници две банке које су највише биле кредитно ангажоване у Југославији: Кларк из Citicorp-а и Еберт из Manufactures Hanover Trust-а. Разговарало се о предстојећем састанку комерцијалних банака 17. јануара. Витом је изнео основне елементе споразума ММФ-а и Југославије и објаснио зашто је Фонд инсистирао на састанку банака уочи новог окупљања представника западних влада. Образложио је да ће владини кредити бити средњорочног карактера уз што повољније рокове. Суштина инсистирања ММФ-а на томе да комерцијалне банке постигну договор пре усаглашавања западних влада лежала је у опасци Витома да ни Фонд ни западне владе не могу да дозволе да се њихова средства „преливају у касе комерцијалних банака“. Дакле, инсистирало је на целини пакета и на томе да комерцијалне банке заједно са другим партнерима поднесу терет очувања ликвидности Југославије да се не би дошло у ситуацију да она средствима осталих кредитора, пре свега западних држава и ММФ-а, враћа дугове западним комерцијалним банкама. Витом је због тога од две најангажованије банке тражио да се заложу за успех састанка 17. јануара и одлуку комерцијалних банака да учествују у заједничком аранжману. У име ММФ-а је од банака тражио да одложе све краткорочне и средњорочне обавезе које су доспевале у 1983. на 20 меесци од њиховог доспећа и да обезбеде додатна финансијска средства средњорочног карактера од око 750 милиона долара. Витом је уверавао америчке банке да је и америчка администрација веома заинтересована за успех акције и учешће америчких банака, додајући да је „Шулц лично заинтересован и ангажован“. Еберт и Кларк су изнели ставове са састанка комерцијалних ба-

431 ДАМСПРС, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 42035.

нака: да Народна банка Југославије треба да буде прималац средстава, да она стриктно контролише сва даља задуживања у иностранству и да СИБ обећа да ће НБЈ убудуће водити бригу да се поштују сва доспела плаћања свих југословенских банака. Витом се сложио са тим захтевима и тражио од Лончара да то „да на знање југословенској влади пре састанка у Цириху“. Од комерцијалних банака је тражио да доставе податке о својој „кредитној истурености“ према Југославији, али је Кларк одбио уз образложење да је то „пословна тајна“ и да је најбоље да ММФ те податке тражи од НБЈ. Међусобно неповерење западних кредитора је преваљено на Југославију тако што је Витом констатовао да је ММФ располагао са око 50% тих података и тражио да југословенска делегација донесе што потпуније податке на састанак у Цириху. Овај разговор је постигао циљ утолико што су се сви учесници сагласили да састанак у Цириху мора бити успешан, тј. да се на њему комерцијалне банке определе за учешће у међународном аранжману за финансијску подршку Југославији.⁴³²

Четири дана пре циришког састанка, у Београду је 13. јануара делегација ММФ-а предложила да Југославија са Фондом наступи у Цириху усаглашено са предлогом комерцијалним банкама да на 20 месеци замрзну дуговања по основу главнице за средњорочне и дугорочне кредите узете код комерцијалних банака, а која је доспевала на наплату у 1983. години. То би значило рефинансирање у износу од 2,6 милијарди долара.⁴³³

Савезно извршно веће је тај предлог одбило сутрадан, 14. јануара, сматрајући да је он био врста генералног репрограма, с тим што би то због специфичности несврстане Југославије било изведено „под другом фирмом“ и „мало елегантније“ него у случају земаља које су ушле у класичан репрограм (Бразил, Аргентина, Румунија). Савезно веће се плашило да би тиме дуг био само акумулиран кроз 20 месеци, што је био кратак рок за излазак из кризе. Одлучено је да се остане при политици

432 ДАМСПРС, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 42035.

433 АЈ, 130, СИБ, 5723, Државна тајна, Записник са 101. седнице Савезног извршног већа, одржане 14. јануара 1983. године; АЈ, 130, СИБ, 5725, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 101. седнице СИБ-а, одржане 14. јануара 1983.

која је подразумевала извлачење земље из дужничке кризе и оживљавање производње и извоза новим кредитима од ММФ-а, Међународне банке за обнову и развој, комерцијалних банака, западних држава и БИС-а од око 2,5 милијарде долара укупно, чиме би се обезбедила спољна ликвидност земље. План је даље предвиђао репрограмирање дугова појединачних пројеката (Кршко, Кутина, Дина), уз решавање проблема Привредне банке Загреб, као највећег дужника. Битна претпоставка за остварење овог плана била је да се постигне договор са страним комерцијалним банкама да престану да повлаче свој краткорочни капитал из Југославије. На инсистирање гувернера Макића одлучено је да се, због тежине ситуације и неизвесности исхода преговора са странцима, не потписује споразум са БИС-ом, којим би земља заложила злато, док се не постигне договор са страним комерцијалним банкама и западним државама. Макић је резонувао: „Не би нам се никако смело десити да у таквим неизвесним ситуацијама, у таквој игри, изгубимо злато“. На инсистирање неколико учесника у дискусији одлучено је да обим нових кредита не сме бити толики да повећа укупни дуг земље, тј. да не би требало да премаши износ дуга који ће земља у тој години вратити.⁴³⁴

У дискусији су разматрани бројни аспекти југословенске дужничке кризе и услова добијаних од страних партнера, али је скоро сасвим занемариван унутрашњи моменат и сопствена кривица за тежак положај земље оптерећене спољном неликвидношћу. Јанко Смоле се дотакао једног захтева ММФ-а који је провејавао у контактима са југословенским представницима – да искључиви зајмопрималац свих нових кредита буде НБЈ. За њега је то било неприхватљиво, „неуралгично“ и вид „најнегативније социјализације свих дугова овде“. Сличан закључак је следио и из опаске Рикарда Штајнера да су страни партнери третирали дуг свих југословенских субјеката као један, државни дуг, а не као појединачне дугове одређених банака. Јоже Корошец је пренео упозорење страних банака да никакав договор у Цириху неће бити могућ ако југословенска делегација „неће бити у стању да недвосмислено, јасно, убедљиво (...) не потврди или пак не орочи кад ће бити решен проблем

434 Исто.

доцње Привредне банке Загреб“. Боро Денков је сматрао да су преговори са страним финансијерима попримили не само економски већ и политички и безбедносни значај за државу. Додао је да ће прихватање захтева Запада имати велике последице на односе са Истоком због инсистирања западних кредитора да Југославија више не сме да остварује суфицит у размени са клириншким подручјем.⁴³⁵

После интензивних консултација, у Цириху је, у организацији ММФ-а и уз учешће Међународне банке за обнову и развој, 17. јануара 1983. одржан састанак са представницима комерцијалних банака, после чега су се у Берну 18. и 19. јануара састали представници 15 западних земаља (САД, Велика Британија, СР Немачка, Француска, Италија, Јапан, Канада, Аустрија, Швајцарска, Шведска, Норвешка, Данска, Финска, Холандија и Белгија), ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој. На састанку је био и Кувајт, али као посматрач. Новина у односу на раније састанке било је присуство југословенске делегације.⁴³⁶

Од око 630 банака дотадашњих кредитора Југославије, на састанку у Цириху 17. јануара 1983. учествовало је 38 највећих (120 банкара) из САД-а, Велике Британије, Француске, Италије, СР Немачке, Аустрије, Швајцарске и Јапана. Југославију су заступали члан СИВ-а и председник Координационог тела СИВ-а за остваривање програма мера за финансирање дефицита платног биланса и одржавање екстерне ликвидности Јанко Смоле, помоћник савезног секретара за финансије Гавро Поповић, заменик гувернера Миодраг Вељковић и вицегувернер Јоже Коросец, као и представници неколико банака. Састанком је руководио Витом, који је представљао ММФ, заједно са вишим саветником у Фонду Хелен Јунц (Helen Junz). Функционери ММФ-а и југословенски представници су настојали да убеди банке да буду део пакета подршке Југославији. Витом је упознао банкаре са југословенским платно-билансним стањем у 1983. и пројекцијама за 1984. годину. Констатовоа је

435 АЈ, 130, СИВ, 5725, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 101. седнице СИВ-а, одржане 14. јануара 1983.

436 ДАМСПРС, 1983, Југославија, ф. 118, д. 3, 42888.

да је Југославији у 1983. било потребно пет и по милијарди долара из иностранства. Подржао је стабилизациони програм и подвукао да је Југославија имала потпору ММФ-а. Смоле је изнео основне одлике стабилизационог програма и аргументе против репрограмирања. Указао је на тесну сарадњу са ММФ-ом и одлучност да се договор са њим спроведе. Обећао је испуњавање обавеза према иностранству и говорио о значају пословних банака у југословенском самоуправном систему, желећи тиме да постигне да оне остану присутне на страном финансијском тржишту као субјект задуживања. Југославија је добила подршку и Међународне банке за обнову и развој, чији је представник истакао да ће та банка наставити да финансира пројекте у Југославији, али и да ће дати посебан зајам за структурно прилагођавање. Витом је предложио конкретан програм подршке Југославији у пет тачака: подршка ММФ-а; подршка западних влада од 1,25 до 1,5 милијарди долара; наставак активности владиних агенција за осигурање извоза (Еxim, Хермес, Sofase); продужење краткорочних пласмана на тадашњем нивоу на годину и по или две; средњорочни кредит на три до пет година (милијарду долара за НБЈ и милијарду долара за пословне банке) уз почек од три године. Он је посебно инсистирао на проблему ликвидности у првом кварталу и тражио да се на састанку понуди решење за тај проблем. Пре него што су представници банака заузели став, детаљније су се интересовали за југословенски економски програм и финансијски пакет, па су на њихова питања одговарали Витом, Јунц, Смоле и Корошец.⁴³⁷

Састанак комерцијалних банака у Цириху је окончан договором о давању средњорочног кредита Југославији вредног око две милијарде долара (750 милиона до једне милијарде за пословне банке и једна милијарда за НБЈ), а да се ниво краткорочних кредита задржи, тј. да стране банке не повлаче краткорочне кредите. Западне комерцијалне банке су предложиле одлагање плаћања главнице по краткорочним, средњорочним и дугорочним кредитима за 90 дана. За то време Југославија је морала да уредно плаћа камате. Формално се није радило о класичном репрограму већ о мировању обавеза. Југославија је то прихватила како

437 ДАМСПРС, 1983, Југославија, ф. 118, д. 2, 42313.

би одложила плаћања која су доспевала у прва три месеца 1983, а која није могла да плати без нових кредита (око 402 милиона долара главница и 647 милиона краткорочних дугова). То одгађање обавеза Југославија је званично тумачила као почек, а не мораторијум пред генерални репрограм, који је и даље одбијала. Суштински, она је била у стању „делимичног државног банкрутства“, тј. привременог одлагања редовног сервисирања спољнофинансијских обавеза.⁴³⁸ Са друге стране, иностране банке су тиме куповале време до коначне одлуке о кредитирању, да не би неке од њих повлачиле улоге из Југославије. О међусобним односима западних банака, али и неповерењу према југословенском систему, могао је да сведочи и њихов захтев Југославији да им достави податке о њиховим дотадашњим кредитима како би учешће банака у новим кредитима било пропорционално дотадашњем. Ти подаци, који су до тада били државна тајна, требало је, према мишљењу Јанка Смолеа, да послуже да „свак види себе и друге (...) да би се на основу тога одредила основица за партиципирање у будућим зајмовима. Између њих има врло великих тешкоћа“. Западне банке су у Цириху инсистирале на томе да средњорочне кредите у целости одобре НБЈ, а не појединим банкама. Њихов став је сликовито описао Јанко Смоле када је две седмице касније пренео „шалу“ коју је у Цириху чуо од западних банкара који „кажу да ће дати само Народној банци, јер кажу да су наше банке такозвани 'транвестити'. Оне се приказују као лепе банкарске даме, а сакривени су мушкарци, па питају који су то мушкарци. Кажу да су то наши политичари“. Југославија је тврдила да је то супротно њеном систему, тражећи да њене банке које нису имале кашњења у извршавању међународних обавеза (Југобанка, Београдска банка, Загребачка банка, Привредна банка Сарајево и Љубљанска банка) и даље буду задржане на међународном тржишту капитала. Југославији је стављено до знања да тако обиман финансијски програм искључује могућност репрограмирања појединих пројеката, јер би тиме био нарушен међусобни однос банака кредитора Југославије. Банке су на састанку основале Међународни координациони комитет (ИСС) који је требало да координира

438 Gnjatović, „Dužnički teret Kraljevine Jugoslavije“, 22.

њихов рад и посао око програма за Југославију. На његовом челу је био Даглас Еберт (Douglas Ebert), извршни директор Manufactures Trust-a.⁴³⁹

Одлука о давању око две милијарде кредита била је само начелна. О детаљима, учешћу појединих банака и условима под којима ће Југославија добити та средства, тек је требало преговарати наредних месеци.

После циришког састанка, који је суштински испунио циљ јер су комерцијалне банке прихватиле да буду део пакета подршке Југославији, да дају нове кредите и замрзну плаћања по старим на 90 дана како би Југославија преживела прва три месеца 1983, у Берну је наредна два дана одржан састанак представника западних влада. Он је завршен потписивањем Меморандума о сагласности, по коме је требало да западне земље одобре робне и финансијске кредите у укупном износу од милијарду и 362 милиона долара. Од тога су чисто финансијски кредити износили само 243 милиона, али је тај износ достигао скоро 360 милиона, ако се урачунају и средства ослобођена одлагањем плаћања неких ранијих америчких и британских кредита. Меморандум је предвидео да западне земље и Југославија на билатералној основи започну преговоре о кредитима и да тржишта западних земаља буду отворена за југословенски извоз. Југославија се обавезала да испуни договор са ММФ-ом, обезбеди кредите других међународних институција и банака и благовремено отплаћује кредите земаљама учесницама споразума. Ипак, није била задовољна структуром одобрених кредита, јер су се само Швајцарска и Аустрија обавезале да дају претежно финансијске кредите, већина земаља мешовите, а Француска и СР Немачка, које су биле међу најважнијим југословенским економским партнерима, прихватиле су да одобре само робне кредите. Њих две су се прилагођавале америчком учешћу, а САД је подизање свог удела условљавао достизањем износа од милијарду и по кредита и учешћем Кувајта. Све три земље су избегавале да дају финансијске кредите, већ су се одлучиле за робне, којима би финансирале извоз своје робе у Југославију. Процена југословенске стране је била да је Кувајт био изложен великом прити-

439 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Строго поверљиво, СИВ, 1. фебруар 1983; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 145, 2. 2. 1983, 168. седница, Државна тајна, Стенографске белешке.

ску западних земаља да учествује у кредитирању Југославије заједно са њима како би се достигла цифра од милијарду и по долара кредита.⁴⁴⁰

Југославија није прихватила захтев САД-а да у споразум 15 западних влада уђе одредба по којој би у случају репрограмирања југословенског дуга кредити тих влада били изузети. Другим речима, ако би Југославија репрограмирала дуг, најпре би морала да исплати кредите узете од западних влада. Југословени су сматрали да би тиме западне владе добиле повољнији положај у односу на западне комерцијалне банке. Решење је нађено у једностраним изјавама – једна страна је посебном нотом саопштила да ти кредити треба да буду изузети ако дође до репрограма, а друга да нема намеру да улази у било какво репрограмирање или рефинансирање и да се обавезује да ће извршавати финансијске обавезе према иностранству.⁴⁴¹

Сједињене Америчке Државе су свој став исказан на састанку у Берну потврдиле посебном унилатералном декларацијом послатом Швајцарској, као координатору акције, а коју је она 26. јануара проследила Југославији преко своје амбасаде у Београду. Југославији је тим документом стављено до знања да је сума од 300 милиона долара представљала максимално америчко учешће и то под условом да укупни аранжман достигне милијарду и по долара. У случају мањег износа, учешће САД-а би било сразмерно мање, тј. 20% укупне суме.⁴⁴²

За Југославију је од великог значаја био статус Кувајта, важног кредитора. Западне државе су хтеле да и он буде део њиховог пакета, док је Југославији више одговарало да задржи билатерални однос са њим. Зато је пре састанка у Берну Јанко Смоле тражио од министра финансија Ал Хамада да се са Кувајтом преговара билатерално, што је кувајтска страна прихватила. На састанку са западним државама Кувајт је остао у статусу посматрача, а његов представник се држао договора

440 АЈ, 130, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983.

441 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Строго поверљиво, СИБ, 1. фебруар 1983; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 145, 2. 2. 1983, 168. седница, Државна тајна, Стенографске белешке; АЈ, 130, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983.

442 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 3, 42984.

са Југославијом да не приступа пакету западних држава.⁴⁴³ Југословенски представници су били веома задовољни држањем Кувајта током састанка, наводећи да је он био „врло конструктиван“.⁴⁴⁴

Циришки и бернски споразуми били су тек начелни и оквирни договори. Детаље је требало утврдити наредних месеци, при чему је споразум са западним владама требало реализовати одвојеним договорима са сваком од њих. Тиме је састанцима у два швајцарска града купљено време, Југославија како-тако очувала спољну ликвидност и међународни углед, а западне државе, банке и ММФ задржали инструменте даљих притисака на њу. Суштински, одлагањем обавеза према банкама за 90 дана, неликвидна Југославија је ушла у формално непроглашени репрограм. После циришког и бернског састанка одредила је своје преговараче. Будуће разговоре са Међународним координационим комитетом западних комерцијалних банака водио је помоћник савезног секретара за финансије Гавро Поповић, а са западним владама је преговарала стручна радна група којој је на челу био помоћник савезног секретара за спољну трговину Винко Мир.⁴⁴⁵

Јануарски преговори Југославије и страних кредитора су помно праћени у јавности западних земаља. У великом броју текстова у штампи и извештајима агенција (*Times*, *Die Welt*, Reuters, тршћански *Il Piccolo* и други) уочаван је економски и политички значај Југославије за Запад, писано о њеним озбиљним унутрашњим економским проблемима, несташицама и великом спољном дугу, који је процењиван на 18 до 20 милијарди долара, истицано је да је покретач акције подршке био САД, те да се радило о вишеслојном финансијском „пакету“ страних институција које су узајамно координисале акцију према Југославији. Поједини медији су експлицитније наглашавали степен задужености:

443 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 3, 43301.

444 Јанко Смоле је сматрао да се Кувајт „невероватно позитивно држао“ и „јавио да ће они са нама закључити споразум, као две неразвијене, две несврстане земље“. АЈ, 130, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983.

445 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 5, 46530.

барселонска *La Vanguardia* је помињала 30 милијарди долара дуга, а *Times of India* је сврставао Југославију у ред највећих дужника са Мексиком и Пољском. После ових преговора у медијским извештајима је преовладао оптимистични тон, сличан оном који је постојао и у југословенском врху, базиран на вестима о постигнутим договорима за финансијску подршку Југославији западних влада, банака, ММФ-а, Међународне банке за обнову и развој и БИС-а.⁴⁴⁶

Сумирајући резултате преговора у Цириху и Берну, СИВ је био задовољан што је Југославија добила „потребан предах“ и што су јој обећани кредити. Посебно је вреднована улога САД-а: „преовладала је оцена о стратешком и политичком значају Југославије у садашњој сложеној светској ситуацији и да она представља фактор стабилности и равнотеже у међународним односима, у несврстаном покрету и на Балкану“. Југословенски врх је веровао да су западне земље биле свесне и међународног контекста ове кризе, полазећи од тога да би немогућност плаћања финансијских обавеза према иностранству погоршала положај неких банака на Западу и изавала ланчану реакцију код многих земаља у развоју или социјалистичких источноевропских земаља које су биле презадужене. Такође, руководство је било свесно да је за западне државе финансијска подршка била средство ширења њиховог утицаја на југословенску политику. На крају, Југославија се плашила могућности да подршка западних држава буде искоришћена за њено политичко дискредитовање међу несврстаним и земљама у развоју, посебно уочи конференције несврстаних у Њу Делхију. Зато је планирано да се тим тенденцијама парира дипломатском акцијом у чијој би основи био став да се Југославија определила за концепт ослањања „на сопствене снаге, уз коришћење неопходног нивоа иностраних кредита“. После бернских и циришких састанака, СИВ је одредио основе на којима је требало да почива југословенска политика. Најпре је инсистирано на томе да се све

446 АЈ, 112, Танјуг, ф. 001, Црвени билтен, Дневни информативни билтен, 7. 1. 1983, 12. 1. 1983; АЈ, 112, Танјуг, ф. 002, Црвени билтен, Дневни информативни билтен, 26. 1. 1983, 27. 1. 1983.

камате страним банкама морају уредно плаћати и да се морају што пре измирити све неплаћене обавезе из 1982. године. На седници СИБ-а 20. јануара 1983. Милка Планинц је више пута захтевала максималну дисциплину у плаћању камата и потпуно ангажовање НБЈ да се то обезбеди.⁴⁴⁷ Постављен је циљ да све домаће пословне банке које нису имале кашњења у плаћањима иностранству буду задржане на страном тржишту капитала као чланови конзорцијума који био узео очекивани средњорочни кредит. Савезно извршно веће је указивало и на потребу спречавања могућности да „неки субјекти у земљи“ почну да стихијски троше девизе ослобођене по основу одлагања плаћања главнице или да унапред троше средства очекујући нове кредите. Захтевало је да се нови кредити могу трошити само за јачање девизних резерви НБЈ, повећање извоза и увоз најнеопходнијих производа за становништво.⁴⁴⁸

Са јануарским резултатом опсежне акције на међународном финансијском тржишту СИБ је изашао пред државни и партијски врх земље. На седници Председништва СФРЈ 2. фебруара 1983. Милка Планинц и Звоне Драган су у име СИБ-а инсистирали на неопходности рационалног коришћења средстава насталих одлагањем плаћања обавеза за 90 дана и кредита које би Југославија требало да добије током 1983. године. Став СИБ-а је био да се средства могу користити само за произ-

447 Милка Планинц је била изречита: „Да Народна банка Југославије под хитно подузме све мере да се камате плаћају (...) мислим да је ствар која се не смије одгађати (...) да се око овога свега не обрукамо (...) и реците Макићу да играња око тога више нема. Јер, мислим да лоптање, тврдња може платити, а ова банка, она банка, пословна или република, и онда лоптање с друге стране, доказивање да не могу, да то више не може да стоји. Мора се егзактно утврдити. Ако има средстава у банкама по републикама, та средства дићи, платити камате, а ако нема, нађимо излаз у резервама које смо оцедили до сада па ћемо их исцедити још за ту једну суму овог горког првог квартала. Мислим да ту више лоптања не може бити, готово је. Сад више немамо разлога да камате не платимо“. АЈ, 130, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983.

448 АЈ, 130, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Строго поверљиво, СИБ, 1. фебруар 1983.

водњу која ће их брзо „оплодити“ и вратити кроз извоз. Затим, да се камате на раније кредите обавезно морају плаћати и да се мора за сваки привредни субјект, банку, републику итд. утврдити да ли може да плаћа обавезе сопственим средствима и колико Федерација треба да помогне на бази солидарности унутар државе. Председништво је упозорено да су Привредна банка Загреб, Стопанска банка, Косовска банка, Титоградска банка и Војвођанска банка тврдили да неће моћи да плаћају ни камате. Дакле, банке из чак пет република и покрајина. Ликвидност су како-тако одржавали само Словенија, БиХ и централни део Србије.⁴⁴⁹

Дискусија по овом питању није прошла без разлика међу политичарима из појединих република (Словенија, Хрватска, Црна Гора). Подела је била јасна, јер је Словенија исказивала велико незадовољство чињеницом да су банке и политичари из пет република и покрајина и даље исказивали неликвидност и тражили солидарност у враћању дугова. Другачији приступ су имали политичари из тих делова земље.

Милка Планинц је показала разумевање за чињеницу да неке републике или банке без солидарности неће моћи да плате дугове. Више разумевања за дужнике из ранијих година показивали су и Видоје Жарковић (Црна Гора) и Маријан Цветковић (Хрватска). Супротно су мислили функционери из Словеније. Јанко Смоле је говорио директно, подсећајући на помоћ и олакшице које су те банке добиле, па ипак и даље нису извршавале обавезе: „Мислим да је просто несхватљиво да у време одлагања ове главнице о којој сам говорио, неко сада кандидује идеју о тоталној инвалидности, о неспособности плаћања било какве камате (...) Мислим да је то вишак неодговорности (...) они себе декларишу у тоталне, стопостотне инвалиде, да не могу више ништа, ни динар да зарађују“. Нарочито је био критичан према понашању Привредне банке Загреб које се није мењало упркос дубини кризе и тешким спољно-политичким последицама. И Сергеј Крајгер је био оштар. Захтевао је да држава у домаће банке које не извршавају обавезе шаље принудну управу и то „без обзира на суверенитет република“. Опоменуо је и да

449 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 145, 2. 2. 1983, 168. седница, Државна тајна, Стенографске белешке.

се делегати у Скупштини СФРЈ неће сложити да се дугови враћају солидарно ако нису убеђени у то да поједини дужници заиста не могу да врате дугове, односно „ако не буду убеђени да је то стварно солидарност а на вучење 'некога за нос'“.⁴⁵⁰

Крајгер и Маријан Цветковић су отворено разменили супротне ставове. Крајгер је тражио да се прецизно утврди који субјекти заиста нису могли да врате дуг, а не да се дозволи сакривање девизног прилива иза прича о неликвидности и да се спрече „сви трагови неповерења који онемогућавају доношење одлука а трују политичке односе“. Упозорио је да питање неликвидности банака из Хрватске, Црне Горе, Македоније и српских покрајина није питање само привреда тих делова земље већ целе земље. Ако НБЈ није била у стању да реши проблем, захтевао је да се отвори дебата у Скупштини СФРЈ и да „се да на претрес читава ситуација која се створила у привреди једне републике, са њеном реперкусијом на читав удружени рад Југославије“. Питао је како је могуће да се проблем неликвидности истих банака, пре свега Привредне банке Загреб, провлачи две године. Цветковић је на Крајгерове речи реаговао тврђом да административним и дисциплинским мерама није могуће створити новац кога нема, али је Крајгер одговорио да „треба утврдити да их нема, јер у питању је и употреба средстава“. Коначно, Крајгер је изрекао суштину проблема, коју су сви знали али прећуткивали – несавесно пословање, кршење закона и невраћање дугова није било могуће без политичке подршке покрајинског и републичког врха. То је изрекао на следећи начин: „Ја се не упуштам у то ко је иза ових банака, али сигурно да су ови банкарски тимови такви какви јесу и као чиновници, ако немају политичку залеђину они то не би радили“.⁴⁵¹

Милка Планинци је упозорила да држава и даље није имала преглед дуговања за све републике и покрајине и њихове привредне субјекте. Иако је до тада спољни дуг притискао Југославију бар четири године, признала је да није било јасно колико су југословенске привредне организације дуговале. О (не)функционисању система је говорила њена

450 Исто.

451 Исто.

опаска да СИБ два месеца није могао да добије релевантне податке из појединих делова земље и да су постојале разлике између података НБЈ и онога што је добијано из република и покрајина. За њу је то било „лоптање“, јер „једни тврде не можемо, а други кажу платите“. Захтевала је „чисте рачуне“, да се тачно утврди свачији дуг и да се плати солидарно на југословенском нивоу само ако се докаже да се не може платити сопственим средствима.⁴⁵²

На седници су изнета и запажања о политици појединих западних држава према Југославији, а највише примедби је било на држање Западне Немачке. Она је, у контингенту кредита који би одобриле западне владе, стављала у изглед само робне кредите, што је, према сведочењу Јанка Смолеа, изазивало незадовољство у Француској, јер „сматра да Западна Немачка даје само своје незапослене капацитете у виду робних кредита нама, иако нам је партнер број 1“. Истовремено, она није до тада показала спремност да финансијски помогне у оквиру кредита који је требало да одобри БИС.⁴⁵³

Резултат расправе било је неколико општих закључака усклађених са ставовима СИБ-а: да се у даљим преговорима покуша повећати учешће финансијских кредита, да југословенски дужници морају измирити све обавезе из 1982. и првог тромесечја 1983, да се у банкама које су и даље пријављивале великвидност тачно утврди стање и предузму „неопходне мере, укључујући и прецизно дефинисање обима и услова солидарности у југословенским размерама“, да се од примене програма стабилизације не сме одустати под утиском одлагања плаћања обавеза за 90 дана и добијања нових кредита и да се страни кредити смеју користити само за уредно измиривање обавеза, попуно девизних резерви, увоз сировина и репроматеријала за повећање извоза и увоз за обезбеђивање производње од виталног значаја за снабдевање грађана. Инсистирано је и на дипломатској активности у циљу сузбијања по-

452 Исто.

453 Исто.

кушаја дискредитовања Југославије у несврстаном свету због тога што добија западну финансијску подршку.⁴⁵⁴

Пред партијским врхом (Председништво ЦК СКЈ) СИБ је поново „полагао рачуне“ 8. фебруара 1983. године. У центру пажње су биле несташнице у земљи, начини да се оне превазиђу и резултати преговора са страним повериоцима. Расправа је потврдила постојање бројних унутрашњих спорова, дилема, лутања и питања без одговора. Неуслађени ставови два представника СИБ-а на овој седници, потпредседника Сребрића, који је инсистирао на недостатку девиза као објективном узроку несташица робе, и члана СИБ-а (секретар за тржиште) Луке Рељића, који је више истицао унутрашње субјективне слабости југословенске привреде и друштва, само су додатно подгрејавали незадовољство партијског врха радом савезне владе. Иако су преговори са ММФ-ом и другим институцијама увелико трајали, партијски врх није био начисто да ли се радило о 1,3 или 4,5 милијарди долара кредита, да ли су услови за њих били повољнији или не у односу на ранија задужења и да ли ће и за колико спољни дуг бити увећан новим аранжманима. Тек су тада од Сребрића добијени детаљнији подаци о структури, намени и висини планираног задуживања од око 4,5 милијарди долара и резултатима јануарских преговора са страним институцијама. Поједини чланови највишег партијског органа у земљи (Никола Стојановић, Душан Драгосавац, Хамдија Поздерац) реаговали су резервисано према могућности да новим задужењем буде увећан укупни дуг земље. Душан Драгосавац је био спреман да прихвати задужење од четири и по милијарде долара само ако се радило о повољнијим кредитима од постојећих, уз опаску да је тако висока цифра значила „да нам је нож под грлом“. Поздерац је тражио да се о новом задуживању изјасни ЦК СКЈ, што је усвојено. Сребрић и Поздерац нису имали исти став о неизвршавању обавеза према „малом девизном закону“. Сребрић је био свестан да банке нису испуњавале законску обавезу издавања девиза на рачун НБЈ, али их је

454 Исто.

правдао тиме што су те девизе користиле за плаћање кредитних обавеза и тако чувале спољну ликвидност. Он је резонувао овако: „Питање је, да ли је било боље, без обзира што је незаконито ово што су урадиле, да ли је било боље да су измириле све обавезе и ми рецимо у овом тренутку дошли у ситуацију да ниједна банка екстерно није ликвидна. Онда би позиција земље била неупоредиво гора“. Поздерац га је упозорио: „отвараш, знаш, сваком могућност да може да крши закон, с увјерењем да је за земљу боље оно што он мисли, него што је у закону написано“. Понављао је критике на рачун гледања кроз прсте онима који нису испуњавали девизне обавезе према Федерацији, плашећи се да ће они делови земље који су обавезе избегавали добити већа средства из нових кредита („што више кршиш законе и што се више задужујеш утолико боље пролазиш“). Упирао је прстом у републике и покрајине које нису измиривале обавезе према НБЈ и иностранству: „ми различите ствари подразумевамо под ослонцем на властите снаге (...) ја како сам схватио то што је било на ЦК-у и што смо договорили да свако своје дугове отплаћује (...) И да се не могу испостављати рачуни федерацији уколико се неће казати због чега се не може платити (...) А нама (мисли на БиХ – прим. С. С.) су рудари радили четири мјесеца нон-стоп суботом и недељом, да би извезли 200 или 300 милиона тона угља на аустријско тржиште или резане грађе 300 хиљада кубика итд. Ја бих волио чути шта је то урадила Црна Гора или Хрватска или не знам, Косово, који не отплаћују своје дугове на овој линији мобилизације ванредних снага за отплату својих задужења“. Захтевао је више пута да председници републичких и покрајинских комитета буду задужени да у ЦК СКЈ објасне зашто њихове републике и покрајине не извршавају обавезе, али ти његови захтеви нису услишавани. Иако је Привредна банка Загреб спашавана девизним резервама НБЈ и новцем других банака, а Хрватска се истицала неизвршавањем девизних обавеза према НБЈ, Јуре Билић је захтевао да се са таквом праксом убудуће прекине: „Сада четири банке долазе у сличну ситуацију као Привредна банка. И сада је, каже се, ви сте извлачили Привредну банку, извлачите и нас. Другови, ви знате да је негде 600-700 милиона долара Народна банка дала позајмицу, основним банкама у Југославији, од тога је 350 милиона дала позајми-

це Привредној банци. Према томе, биле су и друге банке. Али, не може се сада, да се сада због тога каже, неће извршавати обавезе и пребацује се све на Народну банку Југославије“.⁴⁵⁵

Тако подељено и нејединствено југословенско руководство тек су очекивали најтежи преговори са западним повериоцима наредних месеци. Током њих су се суочили са захтевима и условима са којима нису никада раније.

455 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 26. седница, 8. 2. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

НАЈТЕЖИ ЗАПАДНИ УСЛОВИ ЈУГОСЛАВИЈИ ФЕБРУАР–ЈУН 1983.

Запад је у јануару 1983. ставио Југославији у изглед око 4,5 милијарди долара средстава, што кроз нове кредите што у форми одлагања старих обавеза. По *stand by* аранжману са ММФ-ом очекивано је 600 милиона долара. Преговори са Међународном банком за обнову и развој су били у поодмаклој фази за кредит од 250 до 275 милиона долара за структурно прилагођавање привреде. Од Банке за међународна поравнања очекивано је 500 милиона долара краткорочног зајма (за „премошћавање“ првог квартала 1983. године). Петнаест индустријски развијених земаља, потписница Бернског аранжмана, ставило је у изглед милијарду и 362 милиона кредита (финансијски, за рефинансирање и робни). Са западним комерцијалним банкама је договорен средњорочни кредит од око две милијарде долара и задржавање нивоа краткорочних кредита, чиме би било одложено плаћање главнице која је доспевала од 17. јануара до краја 1983. и враћање краткорочних кредита доспелих 17. јануара 1983.⁴⁵⁶

Преговори наредних месеци су били тешки и праћени новим споровима и тешким условима наметаним Југославији како би обећани финансијски пакет био остварен. Она је за то време била у статусу неформалног (званично непроглашеног) репрограма дугова, јер је Запад одлагао наплату дугова до постизања споразума.

Фебруарско заоштравање:

одлагање западних кредита и спас у кинеском кредиту

Јануарско оптимистично расположење и најаву више од четири милијарде долара кредита са Запада уз тромесечно одлагање ста-

⁴⁵⁶ АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИВ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица, 20. априла 1983; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 156, 193. седница, 27. 6. 1983, СИВ, Државна тајна, Предлог настављања преговора са ММФ-ом.

рих обавеза, у фебруару 1983. замениле су вести у западним медијима о одуговлачењу са реализацијом подршке западних партнера,⁴⁵⁷ као и зебња, изненађеност и страх у југословенском врху. Узрок су била одлагања страних кредитора са реализацијом договора правдана југословенским неиспуњавањем зацртане економске политике и датих обећања у ранијим преговорима. Међународни монетарни фонд је констатовао да економска кретања крајем 1982. и почетком 1983. нису била у складу са условима које је поставио за давање кредита и договором из децембра 1982. Замерио је југословенским властима четири ствари: прво, у Писму о намерама Југославија је преузела обавезу да потрошња расте 13%, а савезни буџет је повећан за преко 23%; друго, платни дефицит је био 1,4 милијарде долара уместо два или три пута мањег износа који је Југославија обећала на београдским преговорима децембра 1982; треће, тврдили су да је нови девизни закон ставио у неповољан положај извознике, а Југославија о њему није обавестила ММФ; четврто, сматрали су да су девизне резерве биле више него што су предочене мисији ММФ-а у децембру. Посебно је прве две примедбе било тешко оповргнути, јер су биле базиране на конкретним подацима.⁴⁵⁸

Спорови са ММФ-ом су почетком фебруара били тема разговора Хелен Јунц и Витома са Флорјанчичем и Гавром Поповићем у Вашингтону и Јунц и југословенских представника у Београду, а били су и повод за дипломатске активности Амбасаде Југославије у САД-у. Примедбе које су стизале из Фонда доводиле су у питање југословенски циљ да Борд ММФ-а одобри Југославији средства 14. фебруара 1983, а без

457 АЈ, 112, Танјуг, ф. 003, Дневни информативни билтен, 9. 2. 1983; АЈ, 112, Танјуг, ф. 004, Дневни информативни билтен, 11. 2. 1983; 14. 2. 1983.

458 Девизни прилив је био око 14,6 милијарди, а девизни расходи 16 милијарди долара. Дознаке радника су са преко пет милијарди долара чиниле око 34% девизног прилива земље, скоро колико и извоз роба (5,8 милијарди). Не чуди што је у материјалима СИБ-а рад гастарбајтера и новац који су слали у земљу доживљаван као „значајан фактор наше стабилности и развоја“. Тада је у 12 земаља Западне Европе радило око 630.000 југословенских радника, са којима је боравило и 420.000 чланова породица. Половина радника била је у Западној Немачкој (340.000), а у Аустрији 102.000. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 146, 10. 2. 1983, 169. седница; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИБ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица, 20. априла 1983.

договора са овом институцијом није било могуће рачунати ни на средства других кредитора.⁴⁵⁹

Савезни секретаријат за иностране послове је 4. фебруара 1983. наложио амбасади у САД-у да Ларозијеру пренесе југословенске одговоре и објашњења на критике ММФ-а. Већи платни дефицит је правдан тиме да је статистички исказан већи увоз опреме у 1982, јер су савезни органи настојали да смање обим опреме која је годинама стајала на царини. На критике због планирања веће јавне потрошње Југославија није имала уверљив одговор.⁴⁶⁰

Током разговора са југословенским представницима у Вашингтону почетком фебруара 1983. Витом је нарочито инсистирао на проблему платног дефицита од 1,4 милијарде долара. У разговору са Гавром Поповићем је захтевао да Југославија „по сваку цену“ спречи да тај податак дође у руке дипломатских представника или јавности, јер би могао да „тешко компромитује акцију код банака и влада“.⁴⁶¹

Амбасадор Лончар је упозоравао и на лично незадовољство Витома, као личности која је била највише ангажована у раду на склапању финансијског пакета, тиме што су најновији подаци одударали од оних који су предочени мисији ММФ-а током преговора са Југославијом. Лончар је запазио да се Витом „осећа лично погођен“ и да је „у тешкој ситуацији да брани споразум који [смо] усагласили у Београду“.⁴⁶²

Неизвршавањем обавеза Југославија је додатно погоршавала свој положај и према западним банкама. Кашњења из 1982. остајала су неликвидирана, а множила су се нова до 17. јануара 1983, када је почело тромесечно мировање наплате главнице, повећано је кашњење у исплатама камата за дугове, средства ослобођена тромесечним мировањем обавеза су делом коришћена нерационално за увоз опреме, а неки већ одобрени кредити нису коришћени.⁴⁶³ Због тога је Звоне Дра-

459 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 43492.

460 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 43562.

461 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 44963, 45774.

462 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 44962.

463 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, б. 6. 1983, Међуресорска радна група СИВ-а, државна тајна, Оцена платног биланса СФРЈ у 1983. години – Поремећаји и алтернативна решења.

ган на седници СИВ-а 17. марта захтевао утврђивање конкретне личне одговорности за неспровођење закључка СИВ-а да се камата мора плаћати тако да НБЈ подмири трећину, а пословне банке на бази међусобног споразума две трећине износа.⁴⁶⁴

Неочекивани, а велики проблеми појавили су се и у реализовању кредита од БИС-а. Америчка банка Chase Manhattan је покренула питање југословенског полага у злату, јер је она била агент у синдикуваном кредиту 46 банака потписаном са НБЈ 22. децембра 1980. на 400 милиона долара, у коме је стајало да је Народна банка отплату гарантовала свом имовином, укључујући и злато. Банка је зато довела у питање могућност Југославије да положи злато за део кредита БИС-а. Полазила је од обавезе НБЈ да, у случају да за обезбеђење неког кредитора заложити део своје имовине, исти такав терет конституише на својој имовини и према кредиторима из синдикуваног кредита. Радило се о клаузулама *negative pledge* (забрана залагања) и *pari passu* (право на једнаки третман) које су биле уобичајене у уговорима о кредиту, а у којима је стајало да зајмопрималац неће ником другом дати повољније услове од услова које је дао за претходни кредит са било којим покрићем, укључујући целокупну имовину са којом располаже. Новина у уговору са америчком банком је био додаток у загради „укључујући злато и девизне резерве“, који није био уобичајен у другим уговорима о кредиту које је НБЈ узела. Дакле, Народна банка није могла новом кредиту дати повољније покриће од оног које је дала бившем кредиту, па је америчка банка захтевала да, ако Југославија добије кредит од БИС-а уз

464 Драган је тражио „да се то питање истера до краја. Ко је прихватио те закључке. Ко је дужан да их спроведе у Народној банци, у пословним банкама, и да истерамо до кадровске консеквенције. Јер у питању је земља (...) и не може се овако понашати (...) Зашто није било споразума банака за оне две трећине. Јер Народна банка каже, е ми нисмо дали своју трећину, због тога јер нису банке обезбедиле, односно се споразумеле око две трећине. Да видимо све до банака, до главних директора, председника, до Народне банке, руководиоца итд. тачно, ко је за то стање одговоран“. АЈ, 130, СИВ, 5728, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 128. седнице СИВ-а одржане 17. марта 1983.

полагање злата, мора одмах дати и њој нову гаранцију са својим златом. Америчка банка је одбила и југословенски предлог да за кредит БИС-а од 500 милиона долара положи као гаранцију траншу кредита који добије од ММФ-а или кредита од западних држава, захтевајући да, у том случају, и она за кредит из 1980. добије сличну гаранцију.⁴⁶⁵

Због интервенције америчке банке преко представника Федералних резерви САД-а, на састанку Управног одбора БИС-а у Базелу 7. фебруара 1983. није усвојена одлука о кредиту од 500 милиона долара.⁴⁶⁶

Савезно извршно веће је о овом проблему детаљно расправљало 8. фебруара. Милка Планинц је закључила да је СИБ био дужан да о њему обавести Председништво СФРЈ. Највише зебње је изазивала чињеница да ће блокада кредита од БИС-а довести у питање цео финансијски пакет, јер су његови учесници били међусобно повезани. Излаз је тражен у интензивирању дипломатске акције преко Амбасаде у САД-у и у директним контактима представника НБЈ са председником банке Chase Manhattan Бучером (Willard Butcher), како би банка пристала да не активира спорну клаузулу. Сламка спаса је тражена и у потписивању уговора о кредиту са Кином, који је та земља већ била одобрила. Југословенску зависност од страних кредита и страх од сценарија по коме ће остати без кредита са Запада, осликавају речи Мијата Шуковића: „Хитно да иде неко у Кину, јер 150 милиона долара је већ одобрено (...) Нека узме авион и иде за Кину“.⁴⁶⁷

Гувернер Макић је веровао да се кредит који је Народна банка Југославије узела 1980. и кредит од БИС-а 1983. нису могли стављати у исту раван, јер је први био дугорочни аранжман НБЈ са комерцијал-

465 Западнонемачки привредни лист *Handelsblatt* је 9. марта 1983. писао да су представници банке били „у случају Југославије суочени са неугодном ситуацијом да је земља-дужник већ заложила златну подлогу и друге резерве извоза“ и да је „непријатно у случају Југославије било и то што су представници Београда ушли у преговоре са Међународном банком за поравнања без јасне представе о томе да ли због уговора о кредитима са другим западним банкама недостаје правни основ да понуде резерву као залог“. АЈ, 112, Танјуг, ф. 006, Дневни информативни билтен, 15. 3. 1983; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 45170.

466 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 45923.

467 АЈ, 130, СИБ, 5726, Државна тајна, Строго поверљиво, Магнетофонски снимак са 108. седнице СИБ-а одржане 8. фебруара 1983.

ним банкама, а други краткорочни са националним банкама држава које су чиниле БИС, али то није помагало пред чињеницом да су гувернери националних банака САД-а, Британије и Немачке на састанку у БИС-у прихватили интервенцију америчке банке и зауставили одобравање кредита Југославији. Будући да су и у другим кредитима постојале клаузуле, далеко опасније по Југославију, које су се претходних година, у којима је она каснила са враћањем дугова, могле активирати небројено пута и урушити југословенске финансије, постављено је и питање да ли су ти формални разлози које је америчка банка користила били и стварни или су имали политичку позадину. За разлику од Макића, који је акценат ставио на понашање стране банке, Милка Планинц је потенцирала неодговорно понашање унутар земље. Она је упозорила да је отплата кредита узетог 1980. почињала тек 1984. године, што је значило да су стране банке могле „извлачити ту клаузулу злата до Бог те пита кад“. Захтевала је да се изврши анализа свих уговора о кредиту које је држава склопила „да нам се не догоди да нам странци стављају под нос нешто што смо ми потписивали“.⁴⁶⁸

468 Милка Планинц се обратила гувернеру речима: „ти кажеш да је неуобичајено ово њихово понашање, а за мене је јако неуобичајено да се ми овде мучимо за 200 милиона, хоћемо ли злато, нећемо, да цело руководство око тога консултирамо, а да ово злато је већ 1980. године комплетно положено а да руководство земље не зна. То је мени неуобичајено“. Макић је одговорио да злато није депоновано, да је слободно, али да је земаља у случају нових кредита у којима даје злато као залог морала да понуди старом кредитору исте услове, али га је Планинц прекинула: „Добро, али Радоване ти то нама ниси рекао кад смо расправљали о оних 200. Ти ниси знао, очито је, за ону обавезу коју смо потписали 1980. (...) Сада се чудимо на Чезз а не на себе. То је мени изврнута логика“.

Слично су размишљали и Јанко Смоле и Звоне Драган. Смоле је рекао: „Не треба друг Макић да зна, али другови који раде на тим стварима у Народној банци ваљда треба да знају шта имају у уговору написано“. На Макићеву констатацију „Све су знали“, Смоле је био изричит: „Онда је ненормално Радоване да неко из Њујорка јави Вашингтону, Вашингтон јави својој централној банци, Борду, и тај јави онда БИС-у и ми преко БИС-а и овог господина Швајцарца добијемо информацију шта смо 1980. године написали у једном уговору“. Драган се као члан претходног сазива СИВ-а правдао да није знао за такву клаузулу у загради и тражио да се тај случај „код куће“ рашчисти:

„Звоне Драган: (...) била би одговорност оних људи у Народној банци који се професионално тим баве или су се бавили, да упозоре.“

Са новим, неповољним елементима СИБ је 10. фебруара 1983. упознао Председништво СФРЈ. Милка Планинц је прве промене уочила у понашању ММФ-а од кога је стигао „аларм“ да постоје „неке битне тачке због којих ће се отежати доношење одлука о кредиту“. Признала је да није лако објаснити раст савезног буџета од 23%. Штавише, подаци СИБ-а су показивали да ни републике нису испоштовале договор да потрошњу планирају за 13% више него претходне године, већ су „сви ишли преко 13%“, осим централне Србије и Словеније. У погледу већег платног дефицита од планираног, југословенске власти су покушавале да објасне да је око 380 милиона, тј. око четвртине, представљало евидентирање опреме која је стајала неоцарињена и која је ушла у обрачун за 1982. годину. Наиме, југословенски подаци су говорили да је вредност опреме која је раније увезена а није била оцарињена била чак две милијарде долара. Она је „ради варања“ стајала по складиштима и

Милка Планинц: Нас овде, да нас не праве будалама.

Звоне Дрган: Да нас упозоре, нас СИБ, кад смо упућивали Макића и Флорјанчича 10. јануара у БИС, да нас упозоре на могућност да нам неко то баца на сто, прије или касније, да нам кажу позор, ова је клаузула у загради, може бити опасна. Будимо спремни за сваки случај на њу, водимо рачуна, ако се активира“.

Макић је доказивао да је чак било небитно што је у уговору из 1980. у загради поменуто и злато, јер је НБЈ свеједно сваки кредит гарантовала свом имовином, а она укључује и злато: „нико никад не зна какве замке се крију или ко ће искористити намештене или прихваћене замке кроз те клаузуле. Јер се инострани капитал са свим расположивим правним инструментима обезбедио да дужник кредит плати. Један од директора у БИС-у је рекао, сасвим је свеједно да ли тамо пише злато или не, јер у тој клаузули пише са укупном својом имовином. Према томе, ако је Народна банка некоме гарантовала, рецимо са резервама, а другом није, мора и овоме гарантовати са резервама. То је позната клаузула. А с тим што је у конкретном уговору стављено у заграду и злато (...) ја не браним никог, али да су те клаузуле замке, ми смо сви то знали, у Југославији то знамо, и сви банкарски то знају, зависи само од политичке оцене више него економске једног од учесника давања зајма, да ли ће ту и ту клаузулу потегнути. Рецимо, нико у свету не разуме како је Југославија избегла грозне фолт клаузуле. Они су је могли покренути, али је нису никад покренули. Она је пет пута гора од ове. Кад би је покренуо неко ми би пали, јер треба по нашем рачуну три милијарде одмах платити“. АЈ, 130, СИБ, 5726, Државна тајна, Строго поверљиво, Магнетофонски снимак са 108. седнице СИБ-а одржане 8. фебруара 1983.

у фабрикама неоцарињена годинама, па је СИБ одлучио да „поступно чисти“ то питање. Милка Планинц се правдала да су за део те опреме већ почели да долазе ануитети на наплату а она је била некоришћена („Фабрици стижу ануитети, опрема у дворишту неоцарињена пропада, и то на суми од две милијарде. То је језиво“). Ипак, Сергеј Крајгер је био критичан према одлуци СИБ-а да баш у том тренутку почне решавање питања старог годинама и тако искаже статистички много већи дефицит од оног обећаног у разговорима са ММФ-ом.⁴⁶⁹

Милка Планинц је упознала државни врх и са проблемима у реализовању кредита БИС-а због интервенције банке Chase Manhattan. Саопштила је да је та вест за СИБ била „бомба“. Тврдила је да чланови СИБ-а и гувернер Макић нису знали за спорну клаузулу у уговору из 1980. године. Начин функционисања југословенске администрације и (не)контроле задуживања у иностранству ранијих година илуструју њене речи: „Бивши чланови СИБ-а за то не знају. Звоне Драган тврди императивно да он појма нема да је то злато на тај начин дато. Макић тврди да има цела хрпа уговора. Сад их ми терамо да нам очисте те уговоре, да видимо на чему смо, јер не знамо како вући те потезе. Макић је био увјерен да то не постоји, међутим, сада је видио да тај уговор постоји. Постоји читав низ уговора који су потписана гаранција на укупну имовину. Ово је међутим, по истраженим уговорима, једини који држи у загради и клаузулу: укључив и злато (...) Макић (...) је био увјерен да није истина док у каси није нашао уговор“. За Планинц се радило о ширем проблему везаном за прикривање или непостојање поузданих података о финансијском стању у земљи: „То је катастрофа на чему је ова земља доносила економске мере и политику, без основе евиденционе уопште како стоји задужење по банкама, како стоји по републикама. Ја сам тек прву слику сада истерала како изгледа по републикама. Језиво“. Она је уверавала и да је СИБ решен да раскине са политиком према којој је било могуће задужити се ван земље само на основу права добијеног од банке или интересне заједнице матичне републике или покрајине, што је довело до тога да „има сада република и покрајина заду-

469 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 146, 10. 2. 1983, 169. седница.

жених да се 100% прилив може узети а не могу се платити ти дугови“, и закључила: „Ђавола би ми ишли на ове кредите да није унутрашња ситуација таква каква јесте“. Сматрала је да је једини излаз да се задужевање омогући само у случају постојања прилива девиза као гаранције за враћање кредита.⁴⁷⁰

„Васкрсавање“ почетком 1983. клаузуле из уговора склопљеног 1980. изазвало је огорчење многих југословенских функционера и критичност према стручним службама у савезном финансијском сектору, а посебно је оштар био Сергеј Крајгер.⁴⁷¹

Председништво СФРЈ је упознато и са тешкоћама у уговарању кредита са западним владама. Милка Планинц је критиковала СР Немачку, а хвалила приступ Швајцараца и Аустријанаца („ванредни“), Италијана („добри“). У југословенском врху су морали и да процене да ли је постављање нових услова имало само економску позадину, која није била спорна, или је условљавање било и политички мотивисано. Лазар Мојсов је признао да је Југославија имала унутрашње „неспретности, незнања, свој метод прикривања, давања лажних података“, али је веровао да је интервенција банке Chase Manhattan била „смишљени потез да се оспори програм давања кредита Југославији“ који је требало да омогући прилив средстава већ у првом, критичном, кварталу године. Без тих кредита било је много теже покренути производњу и извоз, што је за њега било показатељ да је интервенција америчке банке била нови притисак на земљу, која би и други квартал дочекала у тешкој ситуацији. Решење је видео у дипломатској акцији код америчке владе, уверен да је она стајала иза одлуке банке, али и у лобирању преко ММФ-а, који је доживљавао као „неку врсту конзорцијума над Југославијом“. Стане Доланц је још јасније исказао став да су нови проблеми у

470 Исто.

471 „Немаш никакве сигурности да то није последње изненађење, последња 'бомба'. Можда ће бити још таквих 'бомби'“, рекао је Крајгер. Тражио је промену људи „за које стручно нисмо сигурни да знају свој посао, па и политички нису на курсу самоуправљања (...) То је читав стручни апарат. Око БИС-а дискутирамо четири месеца, а сада, пре потписивања, дођу са овом клаузулом. То би људи који су за то плаћени морали знати и у Секретаријату за финансије и у Народној банци. Морају то знати“. Исто.

добиању кредита били плански усмеравани, организовани и координисани међу западним институцијама. Процењивао је да ни Запад ни Исток нису имали интерес да Југославија добије кредите и стабилизује економску ситуацију, већ је веровао да „они очекују немире и социјалне и политичке у земљи“. Делио је мишљење већине да су „најгори“ Немци, а „делимично и Американци“. Био је убеђен да је одлагање давања кредита било вид притиска уочи самита несврстаних како би се утицало на Југославију да на самиту не буде осуђена америчка спољна политика („стављају до знања да имају оружје да могу утицати на политику Југославије“). Проширио је тему тврдњом да стране дипломате „знају све што се овде говори“, јер југословенски политички и економски званичници јавно износе податке о стању банака и уопште економској ситуацији и закључио да треба да „пазимо на сваку изјаву, на сваки јавни податак који дајемо и да би требало 100% сигурно да обезбедимо да са састанака где доносимо одлуке од највећег значаја не 'цури', а немачки амбасадор зна све, чак и пита хоће ли бити овај састанак сутра или прекосутра и јесу ли закључили ово или нису закључили. Исто и Американци“. Због одлагања западних кредита поновљен је став о неопходности хитног склапања уговора са Кином, Кувајтом или другим арапским земљама, па је Планинц обавестила Председништво СФРЈ да се мора „под хитно“ ићи у Кину ради уговарања кредита. Тим пре што је већ тада било јасно да је извоз био далеко од очекиваног повећања од 20% и да ће држава без страних кредита за куповину горива и других сировина бити у још тежој позицији.⁴⁷²

На спољнополитички аспект новог задуживања Југославије посебно је указано у Председништву СФРЈ 12. фебруара 1983. На иницијативу Петра Стамболића договорено је да се појача дипломатска активност којом би се парирало мишљењу да се новим кредитима решавају сопствени проблеми а напуштају „сапатници“ из покрета несврстаних. Цвијетин Мијатовић је пренео писање индијске штампе о томе да се Југославија „продала“ и апеловао на званичнике да се у јавним ис-

472 Исто.

тупима уздржавају од исказивања захвалности за финансијску подршку са Запада.⁴⁷³

Финансијска подршка је на почетку 1983. стигла само из Кине, са којом су разговори о кредиту били неупоредиво лакши и краћи него са западним државама. Министар саветник Кинеске амбасаде Тијен Ценгпеи (Tian Zengpei) је 18. јануара 1983. обавестио ССИП да је Министарство за економске односе и спољну трговину заузело позитиван став о финансијској подршци Југославији. Већ почетком фебруара је Амбасада у Пекингу сазнала од Кинеске банке (Bank of China) да се радило о зајму од 150 милиона долара на годину дана са повољнијим условима од оних које је Југославија добијала на Западу. Кинеско објашњење је било да зајам „дају од срца као искрену пријатељску помоћ“ и као знак захвалности за „огромну политичку подршку коју је Југославија пружила Кини када јој је она била најпотребнија и у знак признања за велике инспирације које им даје наш социјалистички систем и искуства нашег друштвено економског развоја“. Уговор о зајму 150 милиона долара у готову између НБЈ и Кинеске банке је потписан 24. фебруара 1983. у Пекингу. На захтев Кине је договорено да се вест о зајму и детаљи споразума не објављују.⁴⁷⁴

*Преговори СФРЈ и ММФ-а у фебруару 1983:
различити ставови СИБ-а и Председништва СФРЈ*

Спорна питања на релацији ММФ – СФРЈ расправљана су на састанцима две делегације у Београду од 11. до 17. фебруара 1983, када су представници ММФ-а суочили Југословене са подацима који су показивали да је криза привреде дубља него што се крајем 1982. претпостављало да ће бити: дефицит текућег биланса са конвертибилним подручјем од 1,4 милијарде је био већи од планираног, усвојени буџет

473 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 146, 12. 2. 1983, 170. седница.

474 ДАМСПРС, ПА, 1983, Кина, ф. 60, д. 4, 41372, 42814, 43397, 44898, 48521.

Федерације је био већи од очекиваног, нови девизни закон је погоршавао доходни положај извозне привреде, сви видови потрошње и кретање новчане масе су били изнад договореног нивоа, девалвација није дала резултате на подручју извоза. Међународни монетарни фонд је поставио оштрије захтеве. Тражио је поштравање политике у области курса динара, фискалне и кредитно-монетарне политике, рестриктивнију политику у области потрошње, посебно у јавном сектору, даљу девалвацију динара за 15% у односу на крај 1982, смањење раста домаће активе, јер је новчана маса остварила бржи раст од планираног и др. Фонд је скретао пажњу и на велике износе ненаплаћених потраживања унутар југословенске привреде као значајног генератора инфлације. Југословенска делегација је била свесна тог проблема, па је Звоне Драган говорио о „огромној маси која се колута“ и која је представљала фиктиван новац. Фонд је захтевао да се на рачуну НБЈ блокирају одређена динарска и девизна средства и да НБЈ има увид у сав девизни прилив земље. Две стране су различито тумачиле обавезу, коју је Југославија прихватила раније, да имобилише вишак средстава у јавном сектору изнад повећања од 13% у односу на ниво из 1982. године. Југославија треба сав вишак да замрзне до 1985. – сматрао је ММФ и израчунао да се ради о 45 милијарди динара. Дакле, током године стопе пореза и доприноса би остале исте, а вишак средстава би се имобилисао. Југославија је уместо тога планирала да периодично прати општу и заједничку потрошњу, па да, ако се јављају вишкови, у ходу смањује стопе пореза и доприноса, што би значило да би више средстава остајало привреди и пореским обвезницима. Делегација ММФ-а је тражила да Југославија нове обавезе прихвати макар у виду анекса или прилога Писму о намерама којим је раније прихватила циљеве у економској политици које није испунила. Преговори су били тешки, прекидани паузама за интерне консултације и усаглашавања, као и понудама Хелен Јунц Звонету Драгану „у четири ока“ да Југославија прихвати макар делимично захтеве ММФ-а у погледу девалвације динара како се делегација не би вратила кући

„а да не донесе нешто са собом у торби“, јер би онда следило даље одлагање одлуке Борда Фонда о кредиту Југославији.⁴⁷⁵

Преговори са ММФ-ом су били у надлежности СИБ-а, који је консултовао Председништво СФРЈ чешће него Председништво ЦК СКЈ. Политичари су се питали да ли би прихватањем нових услова Југославија угрозила свој суверенитет и одступила од политике „ослонца на властите снаге“, те да ли се услови ММФ-а могу примити без одобрења ЦК СКЈ. Савезни, републички и покрајински функционери, одговорни за вишегодишњу кризу и слабости економског, друштвеног и политичког система, постајући свесни дубине кризе и озбиљности захтева ММФ-а, суочили су се са последицама своје политике као ретко када раније.

Преговори са ММФ-ом су показали нејединство у југословенским политичким структурама. У СИБ-у и Скупштини СФРЈ није било једнодушне спремности да се изађе у сусрет захтевима Фонда, иако је Милка Планинц недвосмислено закључила да би алтернатива био репрограм дугова. На седници СИБ-а 15. фебруара, већина је одбила захтеве ММФ-а и сматрала је неприхватљивим да Југославија било шта мења у обавезама које је раније преузела у Писму о намерама у погледу курса динара, фискалне политике и имобилизације потрошње. Иако СИБ није негирао тачност података које је ММФ изнео у погледу југословенских одступања од преузетих обавеза, прихваћено је само да се у првој половини 1983. износ банкарских пласмана смањи за девет милијарди динара, колико је износило „пробијање“ у 1982. години.⁴⁷⁶

Другачији је био став Председништва СФРЈ, које је упозоравало на опасности од прекида преговора и потенцирало да Југославија није испунила циљеве у економској политици на које се обавезала. Председништво државе је опоменуло СИБ да нема овлашћење да прекине преговоре са ММФ-ом и да није довољно чврст у спровођењу утврђене економске политике.

475 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 29. седница, 27. 2. 1983, Информација о преговорима.

476 АЈ, 130, СИБ, 5273, Записник са 113. седнице СИБ-а одржане 15. фебруара 1983.

На седници Председништва СФРЈ 16. фебруара 1983. Милка Планинц, Звоне Драган и Радован Макић су потврдили да би Југославија већ била у репрограму дугова да стране банке нису одложиле наплату главнице за три месеца и да се нису у Цириху договориле да не повлаче краткорочне депозите и кредите из Југославије, већ да их задрже и револвирају на затеченом нивоу од 1,8 милијарди долара. Сва колебања око става према захтевима ММФ-а пресекао је Видоје Жарковић недвосмисленим наступом у корист постизања споразума са ММФ-ом и низом критика на рачун СИВ-а због недоследности у спровођењу економске политике. У дугом излагању је пошао од свима познате чињенице да је владао велики раскорак између дефинисаних циљева економске политике, са једне, и праксе, са друге стране: „Ми смо се, рецимо, зарекли да нам нема излаза (...) ако не смањимо потрошњу за 10% у глобалу. Међутим, није смањена потрошња за 10%. (...) Ми смо се такође чврсто зарекли да нам нема излаза ако извоз не повећамо за 20% на конвертибилно подручје (...) Међутим, извоз не иде ни са нула, он је мањи од прошлогодишњег“. Није прихватао објашњење да ће усвајање захтева ММФ-а да се ограничи новчана маса бити удар на привредну активност, јер је сматрао да неликвидност није била последица недостатка новца већ избегавања да се санирају жаришта губитака у привреди и банкама „које су се преинвестирале“ како би се „омогућило живљење на наопаки начин путем додатне емисије новца“. Подсетио је и да је дефицит платног биланса 1982. био милијарду долара већи од предвиђеног. Сматрао је да је СИВ и без захтева ММФ-а морао да мења инструменте економске политике суочен са неизвршавањем постављених задатака, односно да мења курс динара и подстиче извоз. У захтевима ММФ-а је више видео „пријатељски“ став према Југославији него политичке притиске. За њега би прекид преговора са ММФ-ом значио да „хоћемо да пресијечемо још једну грану на којој сједимо“. Критиковао је одлуку СИВ-а да ништа не мења у Писму о намерама и питао: „Зашто не мењати ако реална ситуација говори да треба у нашем интересу мењати?“ Оптужио је СИВ и да није сагледао које су алтернативе неуспеху преговора са ММФ-ом и сматрао „да се око овога крупног питања неки другови изјашњавају по мало офрље, а то је најмање дозвољено за савезну владу“. За њега

је само програм стабилизације био недодирљив, а конкретне економске мере је требало током преговора са Фондом прилагођавати циљевима програма. Захтевао је да Председништво СФРЈ искористи уставна овлашћења и на заједничкој седници изнесе СИВ-у своје ставове. У случају да не буде сагласности, један од та два органа би морао да поднесе оставку. Слично, мада мање оштро, говорио је Петар Стамболић који је захтевао да се о спорним питањима определи ЦК СКЈ, јер је веровао да је проблем шири од односа према захтевима ММФ-а и да је његова суштина у нејединству у земљи, у отпорима у Скупштини СФРЈ и републикама и покрајинама. Сматрајући да ће власт без одлуке ЦК СКЈ „имати отпоре и настаће лом“, излаз је видео у одлуци највишег тела партије, коме би се потом морали повинovati други политички субјекти у земљи, попут СИВ-а, Скупштине СФРЈ и република и покрајина.⁴⁷⁷

Милка Планинц је критике Председништва СФРЈ пренела члановима СИВ-а већ сутрадан, 16. фебруара. Тада је прихваћена промена курса динара, односно девалвација од 6%.⁴⁷⁸

Подељеност око захтева ММФ-а се осећала и на седници Председништва ЦК СКЈ 22. фебруара 1983. Више јединства је било у критици неизвршавања зацртане економске политике. Чула су се и негодовања због необавештавања тог тела о току преговора са ММФ-ом и захтевана је заједничка седница Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ пре седнице ЦК СКЈ.⁴⁷⁹

Митја Рибичич, председник Председништва ЦК СКЈ, показивао је разумевање за захтеве ММФ-а у контексту неспособности југословенског система да испуни циљеве у економској политици – „свет се не може задовољити неким фасадама и неким нашим обећањима него да стварно имају један веома јасан и тачан увид шта се све дешава унутар ове наше земље. Како се троши, где се троши, на који начин, ко је заду-

477 АЈ, 803, 147, 171. седница Председништва СФРЈ, 16. 2. 1983, Стенографске белешке.

478 АЈ, 130, СИВ, 5723, Записник са 114. седнице СИВ-а одржане 16. 2. 1983.

479 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 28. седница, 22. 2. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

жен, ко је способен да отплаћује дугове“. Прихватио је став да је у политици ММФ-а било и елемената политичког притиска на СФРЈ, али је највећу одговорност за проблеме видео у стању у земљи. Поменуто је да је одређење за програм стабилизације било само на речима, а у пракси „попуштамо пред отпорима, избегавамо да се ухватимо са повећаном потрошњом, повећаном инфлацијом, повећаном емисијом новца“. Говорио је о „тоталном јавашлуку и неодговорности у финансијској сфери“ и тражио „да ми једном погледамо ствари такве какве су, да идентифицирамо нашу потрошњу на свим подручјима, у свим републикама у свим покрајинама и да направимо коначно један нужан заокрет“. Петар Стамболић је такође указао на то да су домаћи економски показатељи били почетком 1983. лошији него што је раније договорено са ММФ-ом. За њега је било кључно да се рашчисти да ли би договор са ММФ-ом значајно да се земља одрекла суверенитета („падамо у канџе Запада“) или је тај споразум у складу са политиком стабилизације. Сматрао је да је ЦК СКЈ требало јасно упозорити о томе шта би била алтернатива изостанку договора са ММФ-ом (репрограм и нови диктати споља). И Душан Драгосавац је у први план ставио унутрашње слабости и говорио о неспровођењу договорене политике и постављених циљева. Није био сигуран ни да су планови реално постављени, посебно онај о повећању извоза за чак 20% („као да нам економску политику воде неписмени људи“). Експлицитан је био и Добривоје Видић,⁴⁸⁰ члан Председништва из Србије: „не разумем зашто ми нисмо у стању (...) да већ једанпут једно не говоримо, а друго да радимо? То је већ постала срамна једна ситуација. Рат смо извојевали за четири године, победу. Ја ћу да додам – Хитлер је спремио светски рат за шест година. Јапан је за неколико година изашао са 450 долара на 3.000, а за још годину-две дана на девет хиљада. А шта су ти Јапанци. Који Маркс њима помаже, интересује ме? (...) За-

480 Добривоје Видић (1918–1992), политичар и дипломата. Имао је низ истакнутих партијских, државних и дипломатских функција: секретар ПК КПЈ за Војводину, члан ЦК КП Србије и ЦК СКЈ, саветник Амбасаде Југославије у Лондону, амбасадор у СССР-у, Бурми и Великој Британији, шеф мисије при ОУН-у и подсекретар ДСИП-а, стални представник Југославије у ОУН-у, председник Комисије за међународне везе ССРЈ, посланик Скупштине Србије и Савезне скупштине, члан Председништва СФРЈ и председник Председништва СР Србије.

што ми то не би били у стању да извршимо, те заокрете који се траже у овом друштву. (...) Зашто се више не хвата во за рогове?“ Киро Хаџи Василев се придружио оцени да Југославија не успева да оствари зацртану политику и критички говорио о резултатима рада партијског врха („Ми непрекидно, од како смо се конституисали водимо исту дискусију на нашим седницама, шлајфујемо у месту“).⁴⁸¹

Мање критичан према резултатима југословенске привреде на прелому 1982. и 1983. био је Дража Марковић. Није прихватио мишљење да није остваривано ништа од прокламованог и подсетио је да се радило о дугорочном програму за који је било потребно време. Указао је на то да је неопходно да југословенско друштво схвати да ће тај заокрет изискивати и политичке, економске и социјалне последице. За њега се радило о „дубоком револуционарном преображају“ који југословенска привреда и друштво морају да изведу. У том контексту је посебно издвојио проблем потрошње, убеђен да ни Савезу комуниста ни целом друштву и даље није било јасно колико је то питање важно и да ће оно неминовно водити ка социјалним проблемима – „Ништа ми још нисмо дирнули, стидљиво се говори о партиципацијама у здравству, нико се не усуђује да задре у питање регреса, топлих оброка“.⁴⁸²

Из дискусије се видела подела у југословенском врху око надлежности по питању преговора са ММФ-ом и другим страним институцијама. Неки чланови партијског председништва су били незадовољни начином на који су се СИВ и државно председништво односили према њима. Хамдија Поздерац је критиковао што Председништво ЦК СКЈ није било обавештавано о току преговора с ММФ-ом већ је само информисано о ономе што је СИВ у договору са Председништвом СФРЈ уговорио са страним институцијама. Међутим, Киро Хаџи Василев је сматрао да су та питања била у надлежности државних и привредних органа. Улогу партије је видео у идејној и политичкој сфери, у смислу политичке акције у корист државне политике, али је закључио да баш на том пољу „нас заправо нема“. Слично је мислио и Дража Марковић који је говорио

481 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 28. седница, 22. 2. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

482 Исто.

да је у друштву морала да постоји подела задужења и одговорности, те да је СКЈ требало да се бави само политичким аспектима економске ситуације, а да се текућим проблемима морају бавити државни органи.⁴⁸³

Део Председништва ЦК СКЈ је био веома резервисан према захтевима ММФ-а. Хамдија Поздерац и Никола Стојановић су тврдили да као чланови Председништва ЦК СКЈ нису довољно били информисани о току преговора. Изјавили су да не могу да се изјасне о споразуму са ММФ-ом, али су били критични према постављеним условима. Поздерац је критички говорио о неким захтевима, попут оног о девалвацији динара или замрзавању плата. Упозорио је да би замрзавање плата оставило социјалне последице, али и угрозило систем награђивања према раду. Сматрао је да ММФ „диктира услове и доводи земљу у зависност“ и предлагао да Југославија своју преговарачку позицију према Западу ојача тражењем кредита и на другој страни (Кина, Источни блок, несврстани). Говорио је да је одлука страних партнера о пролонгирању отплате главнице за 90 дана већ изазвала негативне последице у земљи, јер је југословенско друштво почело да троши паре уместо да отплаћује дугове („умртвљује ослонац на властите снаге (...) Не отплаћују се камате, те се паре троше“). И Стојановић је упозоравао да је узимање нових кредита „линија мањег отпора“ којом се слаби политика „ослонца на властите снаге“. Киро Хаџи Василев је имао другачији став. На питање о последицама захтева ММФ-а на међународни положај земље одговорио је питањем „какве су последице на наш међународни положај због тога што смо у стању у којем јесмо. Лако бисмо ми могли да шутнемо све могуће партнере из иностранства да нисмо у оваквом стању. Али, шта ћемо онда?“ Дража Марковић такође није видео опасност по суверенитет земље у додатним захтевима ММФ-а, већ је био уверен да су у складу са југословенском политиком стабилизације. И он се, попут Поздерца, плашио „демобилизације, извесног опуштања због перспективе добијања кредита“. За њега су нови кредити били само прилика да се реализује већ утврђени програм стабилизације уз „ослонац на властите снаге“. Сложио се и са предлогом да се финансијска

483 Исто.

подршка тражи и на другим странама, од арапских земаља преко Кине до социјалистичких земаља. Милан Кучан је констатовао да привредна кретања нису била на зацртаном нивоу, па се питао да ли је уопште постојало јединство око спровођења те политике. Зато је захтевао да се одговор на то питање да̑ на седници ЦК СКЈ. Узрок неизвршавања договорене политике је видео у „интересном нејединству у самом руководству Савеза комуниста (...) Свако за себе отвара неки маневарски простор, или на подручју опште потрошње или на подручју заједничке потрошње или на подручју инвестиција или за опреме или неокретања извозу на конвертибилно подручје“.⁴⁸⁴

Резултат расправа у југословенском врху поводом захтева ММФ-а био је Додатак писму о намерама који су 18. фебруара потписали Макић и Флорјанчич. Југославија се обавезала на смањење нето банкарске активе за 9,2 милијарде динара у наредних пола године, на девалвацију динара од 6,3% уз месечна прилагођавања од 2% од јануара до маја и 0,5% од јуна до новембра, на ограничење раста опште потрошње до 13% у односу на 1982, а заједничке до 18%, на блокаду евентуалног вишка средстава у јавном сектору изнад повећања од 13% на посебном рачуну НБЈ све до 1985. и на предузимање додатних мера за обуздавање потрошње и раста личних доходака.⁴⁸⁵

Београдским преговорима су отклоњени спорови на релацији Југославија – ММФ, али то није било довољно да Фонд одобри трећу траншу кредита. Како су сви страни фактори били међусобно зависни, то је Фонд позитивну одлуку условљавао дефинитивним позитивним одговором БИС-а на југословенски захтев за кредит, као и конкретнијим договором западних комерцијалних банака око износа и структуре њиховог кредита.⁴⁸⁶

484 Исто.

485 ДАМСПРС, ПА, 1983, ОУН, ф. 137, д. 4, 47523; АЈ, 130, СИВ, ф. 8462, Народна банка Југославије, Строго поверљиво, Информација о извршавању обавеза према Међународном монетарном фонду у првом кварталу 1983.

486 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 6, 48750.

Пошто је БИС почетком марта одобрио кредит Југославији, додуше само начелно, то је било довољно да ММФ одобри трећу траншу *stand by* аранжмана од око 605 милиона долара, али уз бројне примедбе. Борд Фонда је констатовао да су резултати југословенског аранжмана са ММФ-ом у прве две године били разочаравајуће мали и да је зато неизбежно да програм за 1983. буде „врло оштар“. Развијене земље су сматрале да је за успех програма неопходно ограничити раст личних доходака, смањити међусобна потраживања у привреди, поштрити финансијску дисциплину и обезбедити стимулативан курс динара и друге подстицаје за извоз. Руководство Фонда је задужено да стриктно прати спровођење југословенског програма и одмах предузима мере које буду неопходне. Југославија је средства првог дела треће транше од 190 милиона долара могла да повуче 17. марта.⁴⁸⁷

*Кредит Банке за међународна поравнања
и спор око полагања југословенског злата*

Југославија је одмах по добијању информације да је кредит БИС-а доведен у питање због интервенције банке Chase Manhattan покренула дипломатску акцију за решавање проблема који је одгађао спољну финансијску подршку. Председник Скупштине СФРЈ Раиф Диздаревић је 9. фебруара 1983. разговарао са амбасадором Швајцарске Алфредом Холом (Alfred Hohl). Рекао му је да су врло узнемиравајуће појаве које су водиле ка одлагању финансијске подршке и поменуо конкретно интервенцију Chase Manhattan-а и упозорење Витома да Југославија није сасвим спровела договор са ММФ-ом. Амбасадор се ограддио рекавши да проблем залога злата не би био одлучујући да су одлучивали само Швајцарска, Аустрија и Велика Британија. Најавио је да ће се на решавању тог питања ангажовати Лојтвилер и да ће притисак на банку извршити и Федералне резерве САД-а и амерички специјални амбасадор Мајснер који је требало да пређе на рад у ту банку.⁴⁸⁸

487 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 410383, 410727, 411073.

488 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 4801.

Амбасадор Лончар је у првој половини фебруара водио живу дипломатску акцију у САД-у како би се отклонио проблем настао интервенцијом америчке банке. После разговора Лончара, представника Федералних резерви и банке, банка је исказала спремност да изађе у сусрет југословенском захтеву и изда *waiver* (одрицање од коришћења права из спорне клаузуле).⁴⁸⁹

Услов који је Chase Manhattan поставио за одрицање од клаузуле био је да зајмопрималац и формално затражи да банка одустане од права коришћења дела клаузуле који се односио на злато и девизне резерве у односу на кредит БИС-а и да то одрицање прихвате сви додашњи кредитори НБЈ по евродоларским кредитима одобреним НБЈ од 1972. до 1982.⁴⁹⁰

Испоставило се да је ситуација била још неповољнија него што је југословенска власт мислила, јер су спорне клаузуле постојале и у уговорима са другим банкама (уговори са Кувајтом из 1980, 1981. и 1982. од по 250 милиона долара, Creditanstalt Bankverein-ом из Беча, Deutsche Bank-ом из Франкфурта, са Bankers Trust Company-ом као агентом 22 банке, Citibank-ом као агентом и два француска синдикувана зајма из 1980. и 1981. са Société Générale, Banque Nationale de Paris и Banque de Paris et des Pays-Bas као агентима). Те банке су биле спремне да дају *waiver* у односу на БИС-ов зајам на део клаузуле која се односила на злато, али су тражиле да се НБЈ обрати и њима.⁴⁹¹

У уговорима са француским банкама су постојале клаузуле *pari passu* и *negative pledge*. Однос са тим банкама је био још компликованији, јер га је оптерећивао и однос француских и америчких банака. Наиме, француске банке су биле незадовољне што су оне 1981. дале Југославији и други кредит, док су остале банке, пре свега америчке, те године одбиле да је кредитирају и дале кредит тек крајем 1982. Сматрале су да је Француска на тај начин испоштовала договор са западним партнерима и кредитирала Југославију и 1981, за разлику од других западних држава које нису. Америчке банке су тражиле да се учешће комер-

489 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 47755.

490 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 45974.

491 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 45975.

цијалних банака у новом кредитном аранжману одреди према стању на дан 30. новембра 1982. („период кредитне изложености према Југославији“), чиме би француско учешће било веће, јер је њихов други кредит дат 1981, а амерички тек после тог датума. Супротно од тога, француске банке су сматрале да је њихов кредит из 1981. требало посебно третирати и износ од 150 милиона долара дат Југославији урочунати као део француског учешћа у новом кредитном аранжману комерцијалних банака о коме су текли преговори, а не као стари кредит који би требало репрограмирати. Дакле, оне су кредит из 1981. третирале као „плаћен унапред на име нових средстава која треба да се обезбеде, односно да се овај износ одбије од укупног учешћа француских банака у новом кредиту“.⁴⁹²

Народна банка Југославије је 24. фебруара упутила молбу трима француским банкама које су биле водеће у кредитним аранжманима из 1980. и 1981. да се одрекну спорне клаузуле у односу на кредит који је Југославија требало да добије од БИС-а. Члан СИВ-а Јанко Смоле је 4. марта тражио од француског министра привреде и финансија да у том смислу утиче на председнике три банке.⁴⁹³ Југославија је имала подршку САД-а, па је државни секретар Шулц поставио исти захтев Министарству спољних послова Француске, а први човек Федералних резерви Волкер централној банци Француске.⁴⁹⁴

Одговарајући на југословенске захтеве, француске банке су током марта обавестиле НБЈ да су сагласне са скидањем *negative pledge* клаузуле у кредитима из 1980. и 1981, али да услови буду исти као за Chase Manhattan банку и да кредит од 150 милиона долара из 1981. не служи као основа за одређивање новог кредита комерцијалних банака.⁴⁹⁵ Овако условно давање сагласности и његово везивање за решавање спора француских банака са америчким било је за БИС неприхватљиво, па је

492 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 5, 477725; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 6, 49027.

493 Исто.

494 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 411302; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 9, 414552.

495 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 411785.

Југославија крајем априла морала додатно да интервенише код француских институција да француске банке саобразе своју сагласност моделу који су користиле друге банке.⁴⁹⁶

До почетка априла Југославија је добила одрицање од негативне клаузуле америчких, аустријских и немачких банака, а на захтев БИС-а су правно мишљење које би омогућило давање кредита припремале Федералне резерве САД-а.⁴⁹⁷ У мају је коначно решен и проблем са француским банкама, јер је Société Générale обавестио НБЈ да даје сагласност за скидање *negative pledge* клаузуле из уговора у 1980. и 1981.⁴⁹⁸

Док су трајали покушаји да се Југославија ослободи спорних клаузула, њени представници су прихватили да до кредита БИС-а дођу „заобилазним путем“ и то из два дела. Само неколико дана пошто је Банка за међународна поравнања 7. фебруара одбила југословенски захтев, Флорјанчич је, имајући у виду тешку ситуацију по питању ликвидности земље, прихватио предлог њеног председника Лојтвилера да та банка одобри Југославији део од 300 милиона долара за који би залог био будући средњорочни кредит западних влада и транша ММФ-а.⁴⁹⁹

Начелну одлуку о давању Југославији 300 милиона долара кредита као део аранжмана од 500 милиона, БИС је усвојио 8. марта 1983, чиме су отворена врата за позитиван став и ММФ-а.⁵⁰⁰ Уговор о зајму 300 милиона долара је потписан 21. априла. Та средства су стављена на располагање НБЈ и била су покривена финансијским кредитима западних влада и трећом и четвртном траншом ММФ-а за 1983. годину. Осталих 200 милиона је чекало да буде решен спор око златне клаузуле.⁵⁰¹

496 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 10, 416452.

497 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 9, 414552.

498 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 12, 421605.

499 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 5, 46129.

500 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 6, 49041; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 9, 49255.

501 ДАМСПРС, ПА, 1983, Јапан, ф. 53, д. 19, 420003; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 11, 420116.

После вишемесечних напора Југославија је успела да добије сагласност западних банака да заложити злато за кредит БИС-а, али је остало противљење Кувајта, са којим су сва три кредита садржала клаузуле *negative pledge* и *pari passu*. Најтеже је било добити сагласност до тада најпоузданијег кредитора.

Током пролећа 1983. односе две земље су обележили неспоразуми око учешћа Кувајта у финансијској подршци Југославији. Кувајт је ранијих година излазио у сусрет југословенским захтевима више и лакше него друге земље. На састанку у Берну се држао договора да не буде део западног пакета већ да подршку и даље даје билатерално. Међутим, после циришког и бернског састанка две стране су говориле различитим језицима. Незадовољство Кувајта је изазвало то што он није био заступљен на циришком састанку банака кредитора и што му се у име Југославије после тог састанка обраћао Manufactures Trust као координатор страних банака, иако је са Југославијом договорено да односи две стране буду искључиво билатерални. Из угла Кувајта то је значило да је требало да он прихвати услове које су други уговорили.

Камен спотицања било је и нерегулисано дуговање Привредне банке Загреб. Јанко Смоле је већ 20. јануара 1983. упозорио СИБ на непримерен однос југословенских власти у односу на обавезе према Кувајту.⁵⁰² Зато су југословенски покушаји почетком марта наишли на хладан пријем. Народну банку Југославије је 10. марта КФТСИС обавестио да је препрека неизмирени дуг Привредне банке Загреб банци Al Bahrain Arab African Bank, из Бахреина, од 882.476 долара.⁵⁰³

Разговори југословенске делегације (Гавро Поповић, Борка Вучић, Јоже Корошец) у Министарству финансија Кувајта и КФТСИС-у 21. марта 1983. потврдили су незадовољство Кувајта тиме што га Југославија,

502 „Кувајт је одиграо тако позитивну улогу у свим фазама, а ми овде седнице и седнице преговарамо на томе да ли ћемо се оспособити да плаћамо одређене дугове према њима, што мислим да је једна максимална ерозија тог међусобног поверења“, рекао је Смоле. АЈ, 130, СИБ, 5725, Магнетофонски снимак 104. седнице СИБ-а, одржане 20. јануара 1983.

503 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 11, 420116.

као једног од најважнијих кредитора, није благовремено информисала о току преговора са Међународним координационим комитетом. Југословенски преговарачи су закључили да су Кувајћани такав однос сматрали „игнорисањем, посебно због тога што им се Мантруст (*Manufactures Trust*, прим. С. С.) неколико пута обратио са разним питањима на која нису били у стању да одговоре јер од нас нису били информисани. Нарочито их изненадило што је амерички амбасадор долазио да интервенише око кувајтског укључивања у међународну финансијску подршку Југославији. Њихов одговор Американцу свео се на питање с којим правом се он за то интересује“. Југословени су дали домаћинима детаљна објашњења тока преговора са страним банкама, ММФ-ом, БИС-ом и западним владама. О свим отвореним питањима (учешће Кувајта у кредиту комерцијалних банака, одрицање од *negative pledge* клаузуле и 90 дана мировања плаћања главнице) југословенска страна је наилазила на више разумевања у КФТЦИС-у него у Министарству финансија, али конкретне одговоре и даље није добила.⁵⁰⁴

Непосредно после ових разговора југословенски амбасадор Костић је наишао на одбијање министра финансија Ал Хамада да Кувајт учествује у међународном финансијском пакету за Југославију. Министар није крио незадовољство што је Југославија од Кувајта најпре тражила да се држи ван акције западних влада, да би потом од њега било тражено да буде део аранжмана који су други уговорили без њега: „Одлука о кувајтским обавезама доноси се само овде, а не на бази било чијих инструкција споља (односи се на швајцарски састанак и југословенску страну)“.⁵⁰⁵

Југословенска делегација (Корошец, Поповић, Вучић и амбасадор Костић) 6. априла поново је преговарала са представницима Министарства финансија, КФТЦИС-а и кувајтских пословних банака. Постигнут је напредак, али су спорна питања остала. Циљ је био да се кувајтској страни детаљно објасни нови аранжман са страним банкама постигнут у међувремену у Лондону 25. марта, као и договори са другим страним

504 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 412415.

505 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 413069.

кредиторима, како би и Кувајт и његове банке пристали да буду део међународне акције. Југословени су представницима Министарства финансија указали на то да „целокупна инострана подршка Југославији долази у питање уколико се кувајтске финансијске институције не укључе у њу на задовољавајући начин“, али је домаћин чврсто остао при одлуци да не прихвата међународне одлуке усвојене без његовог знања и пренео „огорченост“ министра што кувајтске институције „од самог почетка, нису биле укључене у токове међународне акције“. Југославији је саопштено да кувајтска влада није видела могућност да даље учествује у финансијској подршци државним средствима и да је помоћ Кувајта већ била значајна и „много већа од других, који тек сада треба да то учине“. Кувајт је саопштио да сагласност за одустајање од негативне клаузуле и даље неће дати због „забринутости око уредног враћања главнице и плаћања камате за кувајтске кредите“. И Министарство финансија и представници KFTCIC-а су инсистирали да државни кредити које је Кувајт дао Југославији 1981. и 1982. не могу ући у основицу за одређивање учешћа међународних субјеката за нови средњорочни кредит Југославији, већ само кредит из 1980. и кредити које су уговориле пословне банке. Покушаје југословенских представника да приволе кувајтске пословне банке да буду део међународне подршке Југославији и даље су највише ометала кашњења Привредне банке Загреб и Стопанске банке у плаћању камата, па су представници KFTCIC-а поново давање сагласности на одустајање од негативне клаузуле условили, између осталог, и плаћањем дугова Привредне банке Загреб банке Al Bahrain Arab African Bank.⁵⁰⁶

Неизвесну ситуацију око става Кувајта Југославија је додатно усложила неадекватним третманом те државе у припремама састанка са делегацијама западних влада, ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој у Цириху 16. априла, јер је Кувајт позвала неблаговремено и много касније него друге државе, па се његови представници нису ни појавили у Цириху.⁵⁰⁷

506 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 9, 415321.

507 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 11, 417421.

Када су друге банке изашле у сусрет Југославији и дале јој *waiver* и пошто је 12. априла коначно регулисан дуг Привредне банке Кувајту, ССИП је 22. априла тражио од Амбасаде у Кувајту да изнова затражи *waiver* како би се одблокирао процес добијања преосталих 200 милиона кредита БИС-а.⁵⁰⁸ Преневши тај захтев директору сектора за пласмане у Европи Министарства финансија 25. априла, амбасадор Костић је био суочен са изразима незадовољства због неблаговременог позивања Кувајта на састанак у Цириху, али и са поруком министра финансија Ал Хамада да „неће дати *waiver* за кредите Југославији дате из државних извора“, али да ће подржати давање *waivera* за кредите комерцијалних банака. Према кувајтским подацима, од 750 милиона долара датих Југославији 1980, 1981. и 1982. само 50 милиона су била средства комерцијалних банака, а 700 милиона државна. Југославији је саопштено и да јој је Кувајт „на најбољи начин“ помогао дајући јој „чисте финансијске кредите, док су неки зајмодавци са Запада помагали Ј. и тако што су радили за своју корист продајући робу и зато им је лакше да се сагласе са *waiverom*“.⁵⁰⁹

Наишавши поново на одбијање, Југославија је преко Јанка Смолеа 4. маја саопштила амбасадору Кувајта да „нам нису потпуно схватљиве резерве“ његове земље по питању давања *waivera*. Представници НБЈ су потом 9. маја предали амбасадору Кувајта информацију о захтеву Народне банке за изузеће од клаузула *negative pledge* и *pari passu*. У том тексту је детаљно објашњен ток међународне акције, значај кредита БИС-а, међузависност свих пет страних кредитора, истакнуто да су остале банке дале *waiver* и да би негативан став Кувајта угрозио не само кредит БИС-а већ цео пакет.⁵¹⁰

Амбасадор Костић је 24. маја 1983. изнова убеђивао министра финансија Ал Хамада да изађе у сусрет југословенској молби уверавањем да је финансијски пакет већ био спреман, да је његова реализација била условљена учешћем свих партнера и да је после позитивног одговора француских банака остало нерешено само питање *waiver-a* од Кувајта.

508 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 10, 416451.

509 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 11, 417877.

510 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 11, 420116.

Реакција министра је била обесхрабрујућа. Критиковао је југословенски однос према његовој земљи, јер је Кувајт „искључен из акције иако први или други највећи кредитор Југославије“, чиме је „игнорисан партнер који даје значајну подршку“. Инсистирао је да се проблем може решити искључиво између представника две земље „и никога више“. Министар је закључио да је спреман да размотри југословенски захтев на основу интереса своје земље када буде знао износ и учеснике пакета, износ по учесницима, квалитет и намену кредита и рочност. У прилог утиску да је кувајтска страна била незадовољна што је о међународном аранжману била обавештавана од западних партнера, а не од Југославије, била је и информација југословенске амбасаде да се почетком маја саветник америчке амбасаде интересовао у кувајтском министарству спољних послова о односу Кувајта према југословенском захтеву, али је био „глатко одбијен“ са образложењем да они комуницирају директно са Југославијом и да „не желе информативни разговор са било ким другим“.⁵¹¹

Одлучно кувајтско одбијање било је јаче од свих југословенских дипломатских напора, тако да је други део кредита БИС-а остао нерелизован све до лета 1983.

*Захтеви западних банака: одрицање од суверенитета
и промена система у правцу централизације*

Недуго после јануарског састанка у Цириху, западне комерцијалне банке су почеле припреме за реализацију њиховог дела пакета. Током јануара и фебруара је одржано више састанака саветодавне групе свих банака (у Лондону и Паризу), као и америчког банкарског комитета. У јануару је договорено да група од пет економиста из западних банака посети Југославију и прикупи све неопходне информације битне за реализацију подршке. Банке су се сагласиле да партнер са југословенске стране може бити само НБЈ, одбијајући да то буде конзорцијум пословних банака, чак и ако би имао гаранцију НБЈ. Захтеван је „централизам у политици отплата“. Представник Manufactures Hanover-а је, у настојању

511 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 12, 421949.

да приволи друге банке да учествују у акцији, користио и политичку аргументацију, упозоравајући да би у случају изостанка подршке Југославији могло да дође до пада владе и приближавања земље СССР-у.⁵¹²

Петочлана делегација банака прикупила је низ информација о Југославији током разговора у Народној банци од 1. до 4. фебруара, али је остала ускраћена за податке о дуговима пословних банака, њиховој структури (гарантовани и негарантовани) и роковима отплате. Достављање тих података од НБЈ постављено је у фебруару као услов за настављање рада на усаглашавању комерцијалних банака.⁵¹³

Преговори са страним банкама су настављени током марта 1983. у Лондону. Банке је заступао Међународни координациони комитет, а Југославију Координационо тело (Гавро Поповић, Бранислав Чолановић, вицегувернер Јоже Корошец). Преговарано је о новом кредитном аранжману. Финансијски део понуде Југославији је углавном садржао нових 600 милиона долара кредита Народној банци Југославије и 1,4 милијарде долара кредита за рефинансирање (отплаћивање главнице за 1983). Савезно извршно веће је предлоге страних банака изношене током ових преговора углавном оцењивало као прихватљиве. Негативним су означена настојања друге стране да овај споразум чврсто вежу за исход преговора Југославије са ММФ-ом, западним владама, БИС-ом и Међународном банком за обнову и развој, као и захтев да се дуг свих југословенских субјеката посматра као целина, да за његово враћање одговара СФРЈ и да зајмопримаоци буду СФРЈ и НБЈ.⁵¹⁴

Међународни координациони комитет је прву конкретнију понуду Југославији саопштио 9. марта у Лондону. Она је обухватала три кредита: нови средњорочни финансијски кредит, средњорочни кредит за

512 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 3, 43718; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 43895.

513 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 45608; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 47606.

514 АЈ, 130, СИВ, 5728: Државна тајна, Магнетофонски снимак са 128. седнице СИВ-а одржане 17. марта 1983; Државна тајна, Магнетофонски снимак са 136. седнице СИВ-а одржане 29. марта 1983.

плаћање главница које су по средњорочним и дугорочним кредитима доспевале од 17. јануара до 31. децембра 1983. и краткорочни кредит за финансирање свих краткорочних обавеза југословенских дужника уговорених и коришћених до 17. јануара и њихово одржавање на постојећем нивоу до 17. јануара 1985. Ни за један од ова три кредита тада није утврђен износ, али је најављено да би прва два требало да достигну бар две милијарде, при чему би 600 милиона била нова средства. Дужник за средњорочне кредите били би НБЈ и СФРЈ, а за краткорочни би остали постојећи дужници, али уз гаранцију НБЈ и СФРЈ. Рок за средњорочне кредите је био пет година, уз две године почека. Банке су аранжман условљавале договором Југославије са осталим међународним субјектима. Такође, тражиле су и да услови кредитирања Југославије од стране западних влада буду исти са онима које су оне поставиле.⁵¹⁵

Понуда је из више разлога изазивала незадовољство југословенске стране. Гавро Поповић је на њу одговорио још 10. марта у Лондону. Исажао је негодовање предлогом да зајмопримаоца буде СФРЈ. Парирао је предлогом да нова средства добије НБЈ, а конзорцијум југословенских пословних банака остала средства. Тражио је и да нова средства буду 750 милиона долара. Жалио се и на високе трошкове. Међутим, представници Међународног координационог комитета су остали „веома тврди“ по питању зајмопримаоца и маржи и „указивали неуобичајено оштрим речима да посао треба завршити што пре“.⁵¹⁶ Савезни секретар за спољне послове Мојсов је пренео југословенско незадовољство америчком амбасадору Андерсону. Оценио је да је „’пакет подршке пријатеља Југославије’ све мање пријатељски“ и да је све више подсећао на акцију око синдикуваног америчког кредита од 200 милиона долара („Стално се појављују неки нови предлози, захтеви, састанци“). Сматрао је да је акција текла „незадовољавајуће споро. Банкарима прете, врше притиске“. Саопштио је да ће Југославија одбити оне захтеве „у којима се жели наметнути покровитељство над нашом земљом“ и да „никада неће попустити под претњама“. Критиковао је и део предлога

515 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 410190.

516 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 410600.

који је наметао високе камате и трошкове кредита. Поновио је југословенску одлучност против репрограмирања. Мојсов је покушавао да југословенску позицију оснажи подсећањем на њен значај у тадашњем свету, па је поменуо да ће у случају да она буде приморана на репрограм, тај пут следити још 25 земаља у развоју, што би изавало „општи колапс у међународним финансијама“. Циљ његовог наступа био је да од америчке администрације издејствује притисак на америчке банке. У том смислу је признао да су се Шулиц, Иглбергер и Андресон ангажовали на подршци Југославији и настојали да утичу на банке, али да су оне деловале као „сила за себе“.⁵¹⁷

Савезно извршно веће је 18. марта начелно прихватило понуду Међународног комитета од 9. марта и поновило југословенске резерве према неповољним деловима предлога. Тражено је да зајморималац за средњорочни кредит од 600 милиона долара буде НБЈ, а за милијарду и 400 милиона долара средњорочног кредита и за краткорочни кредит пословне банке уз гаранцију НБЈ, као и да се избаце или ублаже условљавања договора са комерцијалним банкама постизањем споразума са другим кредиторима. Са тим противпредлозима су упознати и ММФ и Међународна банка за обнову и развој, уз молбу за подршку. Такође, СИБ је тражио да се продуже рокови враћања и почека за по једну годину.⁵¹⁸

Југословенска настојања да убеди западне банке да одустану од захтева да зајмопрималац буде НБЈ наилазила су на чврста одбијања. Нису помогле ни интервенције код америчке администрације и америчких банака преко Амбасаде у САД-у. Представник Chemical Bank-е је „био категоричан да од тога не могу одступити“.⁵¹⁹

Основни елементи понуде Међународног координационог комитета западних банака о кредиту Југославији усаглашени су у Лондону 25. марта 1983. у незнатно измењеној форми у односу на понуду од 9. марта. Прецизирано је да ће од две милијарде долара

517 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 411287.

518 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 9, 411293.

519 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 7, 411302.

средњорочних кредита, 600 милиона бити нова средства, док ће око 1,4 милијарде, на основу стања дуга на дан 30. новембра 1982, бити кредит за рефинансирање отплата главница. Осим тога, краткорочни дуг југословенских субјеката на нивоу од 17. јануара 1983. би се задржао све до 17. јануара 1985. (тада је процењиван на око 1,5 милијарди до две милијарде долара). Зајмопрималац средњорочних кредита би биле НБЈ и пословне банке, с тим што би нових 600 милиона било стављено на располагање НБЈ, а преостала средства овлашћеним банкама. Гарант за све средњорочне кредите била би НБЈ. По питању дужине трајања кредита, банке су настојале да добију исте услове које би имале владе западних држава за своје кредите, али је било наговештаја о могућим мањим уступцима Југославији у односу на раније захтеве (средњорочни кредити би били на шест уместо на пет година, а почек би трајао три уместо две године). Зајмопримаоци краткорочног кредита биле би пословне банке према стању на дан 17. јануара 1983, уз гаранције НБЈ. Банке су и даље условљавале договор споразумом Југославије са другим кредиторима. Изабрана је и фирма независних финансијских контролора чији је задатак био да са НБЈ, СДК и Удружењем банака СФРЈ обједини податке о стању дуга сваког југословенског дужника према сваком појединачном страном кредитору. То би била основа за одобравање нових кредита и рефинансирање.⁵²⁰ Договорено је и да кредити које је Кувајт раније дао неће ући у основицу за одређивање учешћа у новим кредитима.⁵²¹

Како је споразумевање око финансијског пакета страних банака текло споро, две стране су се договориле да се мировање отплате главнице, по истим критеријумима утврђеним 17. јануара у Цириху, продужи до 27. јуна, до када је требало постићи споразум.⁵²² Био је то продужетак неформалног репрограма дуга.

Међународну акцију су и даље оптерећивала бројна међусобна нерешена питања и условљавања њених учесника, па је у Цириху 16. априла одржан састанак представника западних банака, 15 влада, ММФ-а

520 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 412241, 413373.

521 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 9, 415321.

522 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 412241.

и Југославије (Јанко Смоле) како би се нашло решење за захтев западних банака да услови под којима ће владе кредитирати Југославију буду исти њиховим из договора од 25. марта, тј. да кредити буду на шест година и почек од три године, како би била осигурана праведна расподела ризика између банака и влада.⁵²³

Иако су две стране тешком муком усагласиле основне елементе споразума у Лондону 25. марта, то је тек био увод у велике неспоразуме око коначног уговора. Тада је договорено да до 15. априла Међународни координациони комитет достави Југославији нацрте споразума, како би они били дефинитивно усаглашени и потписани до 27. јуна. Међутим, први нацрт је стигао тек 17. маја. Његови финансијски делови за Југославију нису били спорни и били су у складу са договором од 25. марта. Требало је да Југославија добије средњорочни кредит од две милијарде долара (600 милиона за попуну девизних резерви НБЈ и 1,4 милијарде за рефинансирање отплате главнице која је доспевала од 18. јануара до 31. децембра 1983). Кредит НБЈ би био подељен у три трансхе, а кредит за рефинансирање би био коришћен тако што би се доспећа главница у 1983. по постојећим кредитима аутоматски књиговодствено заменила новим кредитом („који се само прекрива са доспелим дуговима“ од 1,4 милијарде). Обвезници по тим кредитима би биле југословенске банке и НБЈ, са солидарном одговорношћу, при чему би НБЈ имала и улогу заступника југословенских обвезника. У понуди је предвиђен рок кредита од шест година, са одгодом плаћања од три године, али под условом да кредити западних држава потписница Бернског споразума буду исте рочности. Услови за добијање кредита били су, између осталих, да и остали страни кредитори склопе споразум са Југославијом, да Југославија испуни услове за добијање подршке ММФ-а и измири заостале обавезе за главнице и камате пре 18. јануара 1983, као и обавезе доспеле после тог датума, а које нису обухваћене споразумом.⁵²⁴

523 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 10, 416143; CIA, Directorate of Intelligence, *Western Europe and Post-Tito Yugoslavia*, EUR M 83-10193.

524 АЈ, 130, СИВ, 8468, Строго поверљиво, Информација о нацрту споразума са Међународним координационим комитетом; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803,

Проблем је био правни део предлога споразума, тј. клаузуле који-ма су се стране банке обезбеђивале од евентуалног југословенског неизвршавања обавеза по том кредиту. Дотадашњи дуг разних југословенских субјеката је претваран у јавно-правни дуг Југославије, односно дуг гарантован од стране Федерације, са тешким последицама у случају непоштовања нових отплатних рокова. Југославији је понуђен веома компликован, обиман и детаљан уговор, којим су јој наметане обавезе сличне онима које су прихватиле земље које су ушле у репрограм дугова. Гувернер Макић је уверавао југословенски врх да се нико „од нас банкараца последије рата није срео са таквим уговором по његовој сложености, компликованости, по мноштву клаузула и свих облика обезбеђења које многи правници и економисти ни до данас нису до краја разумјели. Он је толико суров и неуобичајен“. Фасцинираност југословенских званичника таквим текстом била је велика.⁵²⁵

Неке од клаузула су постојале и раније, али су у том уговору биле тако модификоване да нису остављале никакав простор за кашњење у враћању кредита. Још веће проблеме Југославији су задавале клаузуле са којима се до тада није сретала. Стране банке су инсистирале да се држава, преко НБЈ, појави као прималац и гарант враћања кредита. Комитет је предлагао аутоматско пребијање евентуалних доцњи у плаћањима путем пленидбе рачуна свих југословенских банака у иностранству. Тиме би цео југословенски девизни потенцијал у сваком моменту био на располагању страним банкама за пленидбу ако било која југосло-

Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке; АЈ, 130, СИБ, 5730, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 156. седнице СИБ-а, која је одржана 25. маја 1983.

525 Гувернер Макић је једном приликом за клаузуле рекао да се радило о „буквару од 127 страница“, а други пут да је реч о „140 страница ситно куцаног енглеског текста кога је требало и превести, ангажовати све што смо имали правника и банкарских стручњака“. На седницама СИБ-а текст је називан и „великом енциклопедијском књигом“. АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке; АЈ, 130, СИБ, 5730, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 156. седнице СИБ-а, која је одржана 25. маја 1983.

венска банка буде каснила са исплатом. Одредба о контроли монетарног потенцијала југословенских банака и лица је захтевала да НБЈ има овлашћења да у сваком моменту може да откупи за динаре девизе радних организација и грађана како би вратила спољни дуг. Од Југославије је тражено и да се у случају спора одрекне имунитета и прихвати надлежност права државе Њујорк. Стране банке су захтевале и редовно достављање података о стању југословенске привреде, извештаја које из Југославије добију Међународна банка и ММФ, текстове сваког новог споразума југословенских субјеката са њима, извештаје о сваком новом договору о рефинансирању или свакој тужби против неког југословенског субјекта за наплату дуга и друго. Такав систем информисања би стране банке суштински изједначио са међународним финансијским организацијама. Југославија је обавезивана и да у бартер и клириншким аранжманима не сме да има суфицит. Нацртом споразума су детаљно и широко обухваћене и гаранције Федерације.⁵²⁶

Скоро истоветне захтеве онима које је испоставио конзорцијум страних банака изнела је и делегација Еџим банке Југославији током преговора о споразуму о рефинансирању главнице у 1983, такође крајем маја 1983, иако Југославија није имала ниједну доцњу према њој. И ова банка је тражила да нови аранжман обухвати све дотадашње и будуће зајмове, а не само питање рефинансирања главнице у 1983. Захтевано је и да отплату свих дугова преузме НБЈ, уз гаранцију Федерације, тј. да било које кашњење по појединачном зајму значи кашњење Југославије као целине. Значај ове експортно-импортне америчке банке је за Југославију био велики, јер је учествовала у финансирању бројних радова у земљи и била гарант неких комерцијалних инвестиционих кредита америчких банака и фирми.⁵²⁷

526 АЈ, 130, СИВ, 8468, Строго поверљиво, Информација о нацрту споразума; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке; АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 156. седнице СИВ-а, која је одржана 25. маја 1983.

527 АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 156. седнице СИВ-а, која је одржана 25. маја 1983.

Југословенска група за координацију са Међународним координационим комитетом је после добијања нацрта споразума одмах упознала југословенске државне органе и банке са предлозима западних банака и настојала да изврши детаљну анализу предложених одредби. Без одлагања је започето превођење текста. Тај посао је до 22. маја обавило девет преводилаца из НБЈ и других банака, уз једног редактора превода. Дан после пријема нацрта, 18. маја 1983. одржан је састанак Југословенске групе за координацију, а потом низ састанака са стручњацима из југословенских банака. Прелиминарна оцена је била да је реч о тексту који је одступао од уобичајених уговора и да је, с обзиром на захтевану гаранцију СФРЈ, имао „веома широке импликације“. Бројна питања из нацрта су захтевала разјашњења правника, јер су се последице неких одредби, попут помињања права државе Њујорк, могле сагледати само у оквиру права и судске праксе у САД-у. То је навело југословенску страну да ангажује правне саветнике из САД-а који би радили за њу. На основу препоруке амбасадора Будимира Лончара изабрана је адвокатска кућа Baker and McKenzie.⁵²⁸ Представници Југословенске групе за координацију и председавајућег Међународног координационог комитета Manufacturers Hanover Trust-а састали су се 21. маја на прелиминарном састанку учи преговора око спорних одредби нацрта који су почели 26. маја.⁵²⁹

На седници 25. маја 1983. СИВ је разматрао услове које је Југославији поставио Међународни координациони комитет. Пошао је од уверења да су они били резултат „координисане акције свих иностраних фактора (Међународни монетарни фонд, владе, привредни кругови и комерцијалне банке)“. Гувернер Макић је оценио да су усаглашеност страних кредитора и услови које је Комитет поставио доводили Југославију у ситуацију да у наредних десет година „нема изван ових услова никаквих кредита убудуће“ и „никаких финансијских трансакција са свијетом, укључујући комерцијалне, будући да нам не дозвољавају ни-

528 Лончар је обавестио ССИП да је то „највећа и најугледнија фирма ове врсте не само у САД него и у свету“. ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 12, 421488.

529 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, Строго поверљиво, Прилог број III.

какав билатерални приступ него је блок према нама постављен“. Савезно извршно веће је закључило да је неопходно наставити преговоре и учинити максималан напор да не дође до новог одлагања. Означени су услови који су сматрани неприхватљивим. Уставни поредак земље и стабилизациони програм су одређени за последњу линију одбране у преговорима са страним банкама. Одлучено је да југословенска делегација инсистира на томе да се из текста споразума искључи клаузула о аутоматској пленидби средстава на рачунима у иностранству југословенских банака и НБЈ у случају кашњења. Прихватљивим је сматрано да се клаузула односи само на ону банку која буде каснила у извршавању обавеза. Није прихватано ни право Федерације и НБЈ на принудан откуп девиза радних организација и грађана на рачунима југословенских пословних банака. Тражено је и да се уговор о гаранцији Федерације одвоји од споразума о кредиту. Милка Планинц је дозвољавала да Федерација буде само гарант, а не и дужник. У дискусији је признато да Федерација неће моћи да избегне захтев страних банака да се одрекне имунитета и појављивање на суду ако дође до кашњења неког југословенског субјекта, али је тражено да се у преговорима постигне да се то не односи на њену целу имовину, већ само на имовину конкретног дужника. Југословенска делегација је добила инструкцију да се бори да се изоставе одредбе о клиринг и бартер аранжманима којима је Југославији брањено да има вишкове у размени по тим основама. Чланови СИВ-а су били свесни да западне земље више не желе да Југославија од њих добија кредите, а да у клириншкој размени са источноевропским земљама има вишак, али су настојали да се ограничење односи само на трајан и велики суфицит. Милка Планинц је истицала да то није био ни југословенски интерес („Ми морамо се растеретити тога, нашег објективног положаја, гдје дижемо кредите са Запада, извозимо на Исток и добијемо клиринг с којим не можемо на Запад“). Захтевано је и да се избаци одредба која је давала право кредиторима да одустану од учествовања у кредиту на захтев само једне од банака кредитора и др.⁵³⁰

530 АЈ, 130, СИВ, 8468, Државна тајна, Анекс уз Записник са 156. седнице Савезног извршног већа, одржане 25. маја 1983; АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 156. седнице СИВ-а, која је одржана 25. маја 1983.

Упоредо са одређивањем границе до које се смело попуштати у преговорима, на седници СИБ-а 25. маја истакнута је и неопходност промена у земљи и прилагођавање система новим околностима. Гувернер Макић је упозорио да ће Народна банка Југославије постати дужник у име Федерације и да је „далеко озбиљнија ствар него што се мисли. Земља долази у питање са својом позицијом у свету, економском и политичком, ако доспије једна доцња, а десити се може у хиљадама трансакција да једна доцња се догоди“. Милка Планинц је наговестила да ће бити нужно променити улогу НБЈ и проширити њена овлашћења како би могла да прати пословне трансакције југословенског банкарства са светом – „Јер, ово како ми сада стање имамо и како смо затекли то је недопустиво“. Ставила је акценат и на потребу промена у домаћем систему да би се осигурало плаћање дугова насталих до краја 1982.⁵³¹

Свесни озбиљности захтева страних банака, СИБ и Председништво СФРЈ су сутрадан, 26. маја, констатовали да је „ланац затворен“ и да су ММФ, западне банке и владе тражиле „јемство на квадрат“ да ће Југославија враћати кредите тиме што би се обезбедила потпуна централизација њених обавеза према иностранству преко НБЈ и Федерације. Звоне Драган је као посебно тешке и неприхватљиве захтеве навео ова три: о аутоматској пленидби рачуна свих југословенских банака у иностранству ако би макар само једна банка дошла у доцњу; давање права НБЈ да у сваком тренутку откупи за динаре највећи део девизних средстава присилно и то како од организација удруженог рада тако и од грађана власника девизних рачуна; одрицање Федерације од имунитета у судским споровима пред страним судовима. Став југословенског врха је био да се преговори наставе и да су најтежи захтеви били неприхватљиви, јер су ударали у основе југословенског система. Политички и друштвени систем и независност земље су били граница пре-

531 Милка Планинц је истицала да су те промене неопходне због Југославије, а не само због притиска споља: „Ништа овим вани да не обећавамо, ништа да то не отварамо, да то за себе направимо ако желимо да уредно ово, ових свих пустих невоља што смо нагомилали да се некако извучемо. Па имам у виду, да поменем само онај случај Привредне банке Загреб, лакше ми је јер је из моје републике, да је добила 17 милиона долара да плати дуг а оно је отишло другде“. Исто.

ко које се није смело прећи. Видоје Жарковић је тражио да се одреди „гдје је бусија иза које нећемо да идемо ни сантиметар, са свим последицама које нас чекају“. Закључено је да треба дипломатским каналима настојати да се захтеви ублаже. Постојало је уверење да су САД имале кључну улогу и у том смислу је требало искористити предстојећи долазак Иглбергера у Београд како би му се указало да је у захтевима западних финансијера Југославија видела неприхватљиве политичке притиске. На предлог председника Председништва СФРЈ Мике Шпиљка⁵³² одлучено је да се припреми и стратегија за случај недобијања страних кредита и проглашавања генералног репрограма. Било је и тонова који су указивали на унутрашње неодговорности и слабости. Сергеј Крајгер је захтевао усвајање прописа којим би сваки девизни прилив аутоматски био коришћен за отплату кредитних обавеза. Сматрао је да су одлагањем таквог решења давани аргументи страним институцијама и земља се показивала у лошем светлу као држава која није у стању да уведе ред. Шпиљак је закључио да је Југославија према иностранству у многим питањима деловала „неорганизирано и не уливамо повјерење“. Позадину захтева да НБЈ може да користи девизе са рачуна грађана за отплату страног дуга је видео у следећем размишљању: „они виде да и Народна банка Југославије не може да учини ништа, а знају да имамо преко девет милијарди долара на девизним рачунима грађана“.⁵³³

Преговори са представницима западних банака ранијих кредитора постали су изразито тешки за Југославију, тежи него са другим страним институцијама. Те банке су давале највећи део финансијског пакета. Време је истицало, потписивање уговора о новом кредиту је одлагано, а

532 Хрватски политичар Мика Шпиљак (1916–2007) савезне функције је почео да обавља после смене Ранковића, па је, између осталог, био председник СИБ-а и председник Већа народа Скупштине СФРЈ, а функцију председника Председништва СФРЈ је обављао 1983–84.

533 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

Југославији су испоручивани изузетно тешки услови којима би се банке осигурале да југословенски субјекти више неће каснити са отплатом.

Преговори у Београду од 26. до 29. маја 1983. били су веома напорни.⁵³⁴ Атмосфера је била „на махове радна, на махове нервозна, пуна напетости, по мало узбуђења и претњи“, како ју је описао Гавро Поповић. У средишту су биле спорне клаузуле, посебно следеће: клаузула о аутоматској наплати дуга (set off), клаузула о унакрсној доцњи (cross default), питање преваљивања евентуалних судских трошкова и одрицање СФРЈ од имунитета.⁵³⁵

Представници 630 банака су недвосмислено саопштили да су захтевали тако „сложено обезбеђење“ за враћање кредита као „израз крајњег неповерења“ у југословенску способност да враћа дугове. Пошто је Југославија већ каснила у извршавању обавеза, њени преговарачи нису имали противодговор. Преговоре је компликовала и сложена ситуација у земљи подељеној на осам тржишта без јединственог економског система и са раширеним непоштовањем прописа, у којој су странци тешко разабирали ко узима кредит, ко за њега гарантује, ко га одобрава, шта се дешава ако се не плати. Југославија је тако тешке клаузуле одбијала, надајући се да ни стране банке „не могу назад, јер ми смо велики дужник. Ако не платимо камате, нема профита“. Најтежа клаузула је говорила о одрицању од имунитета дужника у случају судског спора. Она се налазила у уговору о кредиту и у гаранцији Федерације. У уговору о кредиту, НБЈ је требало да се одрекне имунитета и прихвати надлежност законодавства државе Њујорк у случају спора. Гаранција Федерације, коју су стране банке захтевале, имала је две компоненте.

534 Југославију су заступали чланови Југословенске групе за координацију са Међународним координационим комитетом (помоћник савезног секретара за финансије Гавро Поповић и вицегувернер Јоже Корошец), група стручњака из југословенских банака и НБЈ и група правних стручњака из више савезних органа, као и три правника из правне фирме Baker and McKenzie из САД-а. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, б. 6. 1983, СИВ, Државна тајна, ДТ, 73/83; АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Стенографске белешке са 158. седнице СИВ-а, одржане 30. маја 1983.

535 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, б. 6. 1983, СИВ, Државна тајна, ДТ, 73/83; АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Стенографске белешке са 158. седнице СИВ-а, одржане 30. маја 1983; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 424636.

Прва је обавезивала Федерацију да учини све што може у границама уставних овлашћења да обезбеди редовно извршавање преузетих обавеза. Тај захтев за Југославију није био споран. Други услов је био много тежи – да Федерација својом имовином гарантује враћање дуга. То је подразумевало прихватање Федерације да се подвргне поступку пред страним судовима. Тиме би се Југославија (Федерација), као гарант, одрекла имунитета и ставила сву своју имовину на располагање кредиторима ако само један њен субјект не плати обавезе на време. Југославији је посебно било неприхватљиво изричито позивање на америчко законодавство по овом питању. Током преговора је договорено да се не помиње законодавство ниједне државе и да се Југославија не одриче имунитета у односу на дипломатску, конзуларну и војну имовину ван земље. Друга клаузула (cross default, о унакрсној доцњи) постојала је и раније у уговорима са пословним банкама, али се односила само на дуг за који је склапан уговор, а овога пута се односила на све дугове НБЈ и пословних банака узете до тада и убудуће. Дакле, стране банке би у случају кашњења у исплати било ког југословенског субјекта активирале наплату свих других дугова било којој страниој банци, а њих је било 630, односно, како се изразио Макић, „то значи цијели углавном финансијски свијет“. Југославији је било прихватљиво да се та клаузула односи само на кредит из тог споразума, а не на све узете кредите. Та одредба је у сличној форми већ била уграђена у уговоре са Мексиком, Аргентином и Бразилом. Следећа клаузула (set off, „о пребијању“) значила је да су стране банке, у случају да само један југословенски субјект не плати своје обавезе, могле да аутоматски заплене све депозите пословних банака и НБЈ, укључујући и злато. Слична клаузула је била и у уговорима са Мексиком и Аргентином. Она је била уобичајена у синдикуваним великим доларским кредитима, а имала је за циљ да се кредитор максимално обезбеди да ће наплатити потраживања у случају да зајмопрималац не извршава уредно обавезе. Применом те клаузуле је знатно скраћивано време наплате потраживања у односу на поступак остваривања права судским путем. Одбачени су југословенски предлози да се то право примењује само на средства оног југословенског дужника који није извршио обавезе или да се уместо те клаузуле договори фор-

мирање посебног рачуна на коме би Југославија држала око 50 милиона долара из кога би страна банка могла да наплати потраживања ако дође до кашњења у исплати. У Југославији је изазивала зебњу и клаузула, за коју је гувернер Макић тврдио да се са њом земља никада раније није срела, по којој би Југославија (НБЈ), ако би једна од страних банака које је кредитирају тим аранжманом запала у тешкоће, а на основу „њујоршког права“ буде закључено да су тешкоће последица аранжмана са Југославијом, била дужна да плати последице које је банка претрпела због кредитирања. Стране банке су тражиле да у споразум уђе одредба о клириншким и бартер аранжманима којима би се Југославија обавезала да док траје важност споразума неће закључивати нове бартер или клириншке аранжмане код којих би долазило до позитивног салда за југословенску страну а да није предвиђено измирење позитивног салда у конвертибилној валути. Тај захтев је био последица чињенице да је Југославија у клириншким аранжманима са источноевропским земљама имала суфицит, што је за западне банке значило да су кредитима Југославији кредитирале привреде са друге стране Гвоздене завесе. Стране банке су одбијале југословенски контрапредлог да се таква клаузула замени посебним писмом југословенске владе, које би било прилог споразуму, а у коме би било изнето да је циљ њене спољнотрговинске политике усмеравање размене ка конвертибилном подручју и уравнотежење размене са клириншким подручјем. Клаузула о „пуном поверењу и угледу“ је Југославији била неприхватљива, јер ју је обавезивала да у циљу извршења споразума уведе и додатне порезе. У нацрту су наведени и случајеви у којима би југословенске банке морале да превремено отплате кредит. Та обавеза је постављена изузетно широко, па би превремено плаћање наступило чак и у случају да било који споразум из Бернског аранжмана не буде остварен или престане да важи или СФРЈ буде онемогућено да га користи. Пошто су такви случајеви могли да наступе и без југословенске кривице, југословенски преговарачи су се противили и тој одредби. Од Југославије је захтевано да плати провизију унапред иако би кредит за НБЈ од 600 милиона долара добила у три дела, са неизвесношћу да ли ће добити све три трансше. Трошкови кредита су и иначе били високи. Неприхватљив је био и

захтев да СФРЈ плати и трошкове и штету коју би имала нека од страних банака чак и услед њеног пропуста. Представници Међународног комитета су били нешто флексибилнији по питању захтева да у уговор уђе клаузула према којој би НБЈ могла да девизе привреде и грађана „преко ноћи“ претвори у динаре да би се обезбедила да може да врати дугове. Југословенски преговарачи су то категорички одбијали. Током ових преговора је постигнут и напредак у неким питањима. Договорено је да гаранција Федерације буде издвојена из споразума у посебан документ, а стране банке су одустале и од одељка који им је омогућавао да после ступања на снагу споразума одустану од одобравања кредита и својих већ преузетих обавеза.⁵³⁶

Ситнији компромиси постигнути овим преговорима нису били довољни да две стране приближе ставове. Зато је одлучено да се њихове делегације поново састану у јуну.

536 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Међуресурска радна група СИВ-а, државна тајна, Оцена платног биланса СФРЈ у 1983. години – Поремећаји и алтернативна решења, СИВ, Државна тајна, ДТ, 73/83; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, Строго поверљиво, Извештај о резултатима преговора са Међународним координационим комитетом; АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке; АЈ, 130, СИВ, 5724, СИВ, Строго поверљиво, Зп. бр. 163, Записник са 163. седнице.

РАСПЛЕТ: СПОРАЗУМИ СФРЈ И ЗАПАДНИХ КРЕДИТОРА У ЛЕТО 1983.

Суочено са тешким условима Запада, југословенско руководство је покренуло опсежну дипломатску активност у западној политичкој хемисфери како би услови западних банака били ублажени, анализи-рало ситуацију у земљи у случају најтежег сценарија и процењивало могућност за добијање спасоносне подршке у другим деловима света.

Дипломатска активност Југославије

Југославија је од западних држава тражила да изврше притисак на банке у циљу одустајања од најтежих клаузула. Таква акција је изазивала незадовољство банака.

Док су трајали преговори у Београду од 26. до 29. маја, Звоне Драган је у Дубровнику 29. маја разговарао са америчким представницима Иглбергером и амбасадором у Београду Андерсоном на састанку Југословенске коморе за унапређивање сарадње са САД-ом и Америчко-југословенског савета. Пренео им је неслагање Југославије са најтежим захтевима Међународног комитета, али и Ехп банке. Драганов утисак је био да се дипломатским каналима могло утицати на америчку администрацију да интервенише у корист ублажавања ставова страних банака.⁵³⁷

Иглбергер је, као и до тада, био сасвим добро упућен у преговоре Југославије и страних кредитора. О томе сведочи и то што је, два дана пре сусрета са Драганом, Ција (CIA) само за његове потребе саставила документ о финансијској ситуацији Југославије. У њему је назначено да је циљ западне финансијске акције био да се земљи обезбеди довољно

537 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, СИВ, Државна тајна, ДТ, 73/83; АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Стенографске белешке са 158. седнице СИВ-а, одржане 30. маја 1983.

новца и времена да изврши неопходне промене у сврху обнове финансијске солвентности. Процењено је да би крајем године девизне резерве НБЈ које би она стварно могла да користи за обезбеђивање ликвидности могле да буду између 400 и 800 милиона долара. Неке оцене целе акције су биле песимистичне. Америчке процене су говориле да ће југословенски приходи од туризма, као важан део прилива девиза, бити мањи него што је Југославија очекивала. У анализи су истицани проблеми између самих западних чинилаца током процеса утврђивања пакета помоћи: неке западне владе још нису обезбедиле своје учешће у кредиту, а западне банке су сматрале да владе нису поднеле адекватан терет подршке Југославији. Упркос проблемима, САД је веровао да ће аранжман бити довршен у трећем кварталу 1983, али је исказана сумња да ће западне владе и банке, с обзиром на тешкоће приликом договарања пакета у 1983, бити спремне да предузму сличну акцију и наредне године. Зато је очекивано да ће западни кредитори, пре свега банке, извршити притисак на Југославију да 1984. и формално уђе у репрограм дугова, а да ће западне владе, посебно немачка и британска, инсистирати да се она обрати Париском клубу.⁵³⁸

Реакције западних представника на југословенске критике захтева западних банака су биле различите. Формално се већина оградиле од њих, али је указивала на „оправдано трауматизирање банака“. У вези са имунитетом, подршка Југославији је била већа. Швајцарска и Стејт департамент су обећали интервенцију по том питању. Мисија ММФ-а, која је боравила у Београду, није желела да се директно меша у преговоре Југославије са банкама, али је исказивала разумевање за неке захтеве банака.⁵³⁹

Југословенска амбасада у Берну је 30. маја 1983. тражила од Швајцарске да се „десолидарише са претераним захтевима“ банака и да утиче на швајцарске банке.⁵⁴⁰ Јанко Смоле је 9. јуна 1983. добио уверавања функционера Европске заједнице Едгара Пизанија (Edgard Pisani) да ће

538 CIA, Directorate of Intelligence, *Yugoslavia: Financial Outlook*, 27 May 1983.

539 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 424636.

540 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 12, 423131.

се и Заједница ангажовати код банака да заузму „политички и економски разумније ставове“.⁵⁴¹

Веома активна је била Југословенска амбасада у САД-у, чији су представници крајем маја и почетком јуна разговарали са Иглбергером, представницима Министарства финансија, ММФ-а и челним човеком америчких Федералних резерви Волкером. Добијена је начелна подршка и уверавање да се на банке врши притисак да се договор што пре постигне. Волкер је показао разумевање за југословенски предлог о арбитражи, али и упозорио да комерцијалне банке више желе да се осигурају позивањем на судску надлежност.⁵⁴² Стејт департмент је, после интервенције амбасадора Лончара код Иглбергера, организовао 7. јуна састанак са представницима Manufactures Hanover Trust-а, који је био и на челу Међународног координационог комитета. Упознао је банкарке са заинтересованошћу владе САД-а да се отклоне тешкоће у преговорима и са политичким последицама у случају неуспеха. После састанка је пренео Лончару да је стекао утисак да су представници банке уважили политичке аргументе и да ће у наставку преговора бити флексибилнији иако нису крили незадовољство због изложености притиску америчке администрације.⁵⁴³

Британци су били уздржанији. У британском Министарству финансија су се држали става да њихова влада није стајала иза захтева банака, али да је на њих тешко могла да утиче. Амбасадор у Београду Кенет Скот (Kenneth Scott) је 1. јуна игнорисао захтеве начелника у ССИП-у Ђорђа Стојковића да британска влада искористи утицај и „побуди“ код банака „политички разум“. „Уместо обећања и позитивног одговора упуштао се у детаље захтева банака (...), настојао да их оправда атмосфером неповерења која је створена током задњег периода, не плаћањем и т. сл.“, забележио је Стојковић.⁵⁴⁴

541 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 423085.

542 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 12, 422759; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 120, д. 1, 425239.

543 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 424474.

544 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 423778; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 12, 422438.

Југославија се обратила и врху ММФ-а, па је Милка Планинц 8. јуна 1983. тражила од Ларозијера да и Фонд утиче на промену става банака. Предлагала је да се клаузула о пребијању дугова не примењује по аутоматизму, већ да се у случају кашњења држави остави десетак дана да интервенише и плати дуг. Скренула је пажњу да је проблем одрицања од имунитета имао негативне политичке импликације. Покушала је да важност тих питања покаже и упозорењем да „такви захтеви никада неће проћи ни у Скупштини ни у јавности“ и да је то била политика која буди „асоцијације на блокаду којој смо били изложени 1948. године“.⁵⁴⁵

Притиснуто условљавањима са Запада, југословенско руководство је у првој половини 1983. упирало поглед ка другим деловима света, али је у јеку неизвесних преговора са западним институцијама оценило да су шансе за добијање финансијске подршке од Истока и од несврстаних биле скоро никакве. Совјетски Савез није био извозник капитала и средства којима је располагао је користио као „најнужнији кишобран“ за неке земље свог лагера. Додуше, СССР је финансијски помогао Југославији тако што је повећао испоруке сировина и енергената, чиме је посредно олакшао њен платни и девизни биланс према конвертибилном подручју. Покрет несврстаних је у то време био у стагнацији и угрожен несугласицама и оружаним сукобима међу чланицама.⁵⁴⁶ Југословенска дипломатија је сматрала да су изгледи за добијање финансијских кредита у арапским земљама били веома мали, осим донекле у Саудијској Арабији. Савезне стручне службе су почетком јуна констатовале да „међу земљама у развоју тешко да бисмо могли шта да тражимо“, јер је са већином њих Југославија имала великих тешкоћа чак и у наплати својих потраживања за кредите или извршене радове и робне испоруке. Тако су Северна Кореја, Бангладеш, Сомалија, Замбија и Ангола врло неуредно или никако вршили обавезе према Југославији, а Куба је тражила њихов репрограм. У Кувајту су била

545 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 429920.

546 Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju. Od ideje do pokreta*, (Beograd: Zavod za udžbenike, 2019), 530, 531.

„потпуно затворена врата за нове кредите“. Либија је неуредно плаћала радове југословенских предузећа, а финансијски кредит од 150 милиона долара, који је раније одобрила Југославији, претворила је у кредит искључиво за испоруке нафте.⁵⁴⁷

Ирак је тражио одгађање отплате својих обавеза од око милијарду и по долара. У мају 1983. је Југославија, суочена са немогућношћу да њена предузећа буду исплаћена у девизама за радове у Ираку, прихватила ирачку понуду да добије милион тона нафте у 1983. као замену за доларе, при чему би држава морала да нађе начин да својим предузећима надокнади девизе.⁵⁴⁸ Истовремено, у југословенском врху су се јавиле идеје о неопходности повлачења из послова у тој азијској земљи.⁵⁴⁹

Конечно, податак да је дуг земаља у развоју био преко 620 милијарди долара крајем 1982. указивао је на то да није било реално да се од њих добије финансијска подршка.⁵⁵⁰

547 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Међуресорска радна група СИБ-а, државна тајна, Оцена платног биланса СФРЈ у 1983; АЈ, 803, 147, 23. 2. 1983, 172. седница Председништва СФРЈ, државна тајна, Стенографске белешке.

548 Договор је постигнут током тешких преговора две стране у Багдаду од 16. до 21. маја. Југословенску страну је предводио члан СИБ-а Абдулах Мутапчић. Југославија је у замену за део потраживања својих организација из 1982, као и за радове који ће се извршити у 1983. и 1984. прихватила милион и 750 хиљада тона нафте (милион у 1983, а остатак у 1984). Вредност закључених уговора југословенских предузећа која су радила на 20 цивилних објеката у Ираку износила је око 2,5 милијарди долара. До краја 1982. реализовани су радови у вредности 1,275 милијарди, а наплаћено је 1,185 милиона долара. Конвертибилна плаћања су била обустављена још од септембра 1982. Вредност нафте коју је Југославија требало да добије износила је 385 милиона долара или 40% вредности радова у 1983. и 1984. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, Државна тајна, ДТ 46/83; Државна тајна, Извештај о разговорима са Ираком.

549 Сергеј Крајгер је на састанку у Председништву СФРЈ 26. маја 1983. предложио „да се послови у Ираку не проширују“ и „да би се морали на што безболнији и политички добро промишљен начин повлачити из Ирака“. АЈ, 130, СИБ, 8468, Државна тајна, СИБ, Д. Т. 46/83; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

550 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИБ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица, 20. априла 1983.

Југословенска финансијска стварност у пролеће и лето 1983.

Пошто су биле приморане на преговоре са страним институцијама и суочене са тешким условима западних банака, југословенске власти су у пролеће 1983. биле свесне да су у тешкој преговарачкој позицији првенствено због великих обавеза које су чекале земљу наредних година, нарочито до 1985.

Дугови према иностранству у милијардама долара

доспева за отплату	главница	камата	укупно
у 1983.	2,625	2,25	4,875
у 1984.	2,567	1,308	3,875
у 1985.	2,488	1,052	3,54
у 1986.	2,150	0,777	2,927
после 1986.	6,520	1,293	7,813
укупно	16,350	6,68	23,030

Извор: АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, СИВ, 30, ДТ 57/83, Државна тајна, Анализа могућих последица, 20. априла 1983.

Проблеми у спољној ликвидности су осетно утицали на привредне токове у земљи у првој половини 1983. године. Југославија се вртела у зачараном кругу. Није успевала да повећа извоз на конвертибилно подручје до нивоа потребног за одржавање спољне ликвидности, због чега је увозила мање репроматеријала него што је било потребно због везаности увоза за остварени извоз и немогућности добијања страних кредита, то је негативно утицало на индустријску производњу, а њен недовољан раст је онемогућавао већи извоз. Индустријска производња је порасла само 0,1% у односу на прву половину претходне године. Једна од последица је био смањен извоз роба (око 5,5 милијарди долара). Смањиван је и увоз (са 7,4 на 6,6 милијарди долара) што значи да је спољна ликвидност једва одржавана смањеним увозом, а не растом извоза. Потврдило се да је план да се 1983. укупни извоз повећа за 9%

(на конвертибилно подручје за 20%) био нереалан. Трговински дефицит у размени са развијеним земљама од јануара до јула био је 1,3 милијарде долара.⁵⁵¹

Настављено је смањивање девизних резерви. Одлив је континуирано био већи од прилива по основу прописа о издвајању дела девизних прихода на рачуне НБЈ, на које је у 1982. и првој половини 1983. пренето скоро милијарду и по долара мање него што је централна банка интервенисала на девизном тржишту. Тај мањак није могао да буде покривен ни страним кредитима из тог периода, па су девизне резерве којима је руковала НБЈ са око 850 милиона долара у децембру 1982. пале на свега 544,6 милиона 10. августа 1983. (од тога 355,7 милиона у девизама на рачунима страних банака, 110,5 милиона у страним хартијама од вредности, а 78,4 милиона монетарног злата).⁵⁵²

*Девизне резерве СФРЈ од децембра 1978. до 10. августа 1983.
у милионима долара*

	укупне девизне резерве	девизне резерве код НБЈ	девизне резерве код пословних банака
децембар 1978.	3.136	2.362	774
децембар 1979.	2.044	1.315	729
децембар 1980.	2.567	1.465	1.102
децембар 1981.	2.687	1.702	985
јануар 1982.	2.323	1.354	969

551 Највећи обим размене Југославија је имала са СССР-ом (27,7% извоза и 24,5% увоза), са којим је у првој половини године остварила дефицит од 111 милиона долара, па са Италијом (7,9% извоза и 7,7% увоза), уз 69,9 милиона долара дефицита и СР Немачком (7,8% извоза и 13,6% увоза), уз 412 милиона долара дефицита, што је био и највећи дефицит са неком земљом. На четвртм месту била је Чехословачка (6,5% извоза и 5,3% увоза) и суфицит од 1,7 милиона. Следио је Ирак (6,1% извоза и 1,5% увоза). Размена са Ираком је донела 194 милиона долара суфицита. То је била земља са којом је Југославија тада остварила највећи позитиван салдо. АЈ, 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством, ф. 110, 1983, 05, 35. седница, 15. 9. 1983.

552 АЈ, 130, СИВ, 5676, Извештај о издвајању девиза.

фебруар 1982.	2.078	1.197	881
март 1982.	1.978	1.156	822
април 1982.	1.764	1.042	722
мај 1982.	1.999	1.133	866
јун 1982.	1.777	925	852
јул 1982.	1.573	783	790
август 1982.	1.720	856	864
септембар 1982.	1.687	927	760
октобар 1982.	1.612	918	694
новембар 1982.	1.643	941	702
децембар 1982.	1.677	850	827
јануар 1983.	1.598	773	825
фебруар 1983.	1.476	695	781
март 1983.	1.671	842	829
април 1983.	1.560	703	857
мај 1983.	1.643	788	854
јун 1983.	1.505	697	808
јул 1983.	1.301	587	714
10. август 1983.	1.273	545	728

Извор: АЈ, 130, СИВ, 5676, Извештај о издвајању девиза; *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj 1980*, 42; *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj 1981*, 48; *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj 1982*, 39.

Налазећи се пред тешким условима за наставак кредитирања и пред могућношћу да земља не добије све кредите који су током јануара били у изгледу, а процењујући да није реално да недостајуће девизе добије од Истока или од несврстаних, СИВ је 2. јуна 1983. задужио надлежне ресоре да сагледају последице које би настале у случају изостанка страних кредита. Савезне институције су закључиле да је „спољна ликвидност СФРЈ критично угрожена“ због предимензиониране потрошње и исцрпљивања девизних резерви НБЈ, која је преузела на себе плаћање нафте, девизних обавеза Федерације и дугова пословних ба-

нака, пре свега Привредне банке Загреб. У тим околностима је 6. јуна 1983. настао документ у коме су биле изложене четири варијанте, зависно од обима страних кредита које би држава евентуално добила. Све варијанте су предвиђале уредно плаћање камата.

Прва варијанта је подразумевала остваривање целог пакета из јануара (Бернски и Циришки аранжман). Друга, трећа и четврта су рачунале са мањим износом. У другој се полазило од претпоставке да ће изостати подршка западних комерцијалних банака, а у трећој да ће изостати и подршка западних влада. Четврта је била најнеповољнија. Подразумевала је реализацију само до тада закључених кредита код Међународне банке за обнову и развој и комерцијалних кредита, дакле, без нових задужења. У првој варијанти би земља добила више од 4,4 милијарде долара, исплатила обавезе за главницу средњорочног и дугорочног дуга од три милијарде долара и повећала девизне резерве за око две милијарде долара. У другој и трећој не би могла да отплати средњорочни и дугорочни дуг који је доспевао у тој години. У случају четвртог сценарија Југославија би имала на располагању само 1,3 милијарде по основу средњорочних и дугорочних зајмова и кредита, што би водило даљем смањивању девизних резерви, паду производње, смањењу извоза, драстичном паду стандарда и погоршању снабдевања становништва робом широке потрошње, односно увођењу рационарног снабдевања.⁵⁵³

Посебан план је разрађиван за случај проглашавања мораторијума плаћања доспелих обавеза по средњорочним и дугорочним кредитима изузев плаћања кредита ММФ-а, Међународне банке за обнову и развој и неких владиних кредита. Мораторијум би био акт органа Федерације којим би Југославија једнострано одбила плаћање свих или неких дугова. Очекиване последице су биле неповољне: отплата највећег дела краткорочних кредита принудном наплатом са девизних рачуна југословенских банака ван земље, престанак коришћења средњорочних и дугорочних кредита чиме би се уместо 4,4 милијарде

553 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Међуресурска радна група СИБ-а, државна тајна, Оцена платног биланса СФРЈ у 1983.

могло рачунати на само око 1,3 милијарде долара, смањење девизних резерви за 430 милиона долара, пад извоза, смањење прилива од девизних дознака радника из иностранства и туризма, нужно смањење увоза... Процењивано је да држава не би била у стању да отплати око 2,5 милијарди долара дуга 1983. године. У савезним институцијама је оцењено да је такав сценарио претио „блокадом привредне активности“. Проглашење мораторијума је само краткорочно гасило пожар, јер би Југославија са страним повериоцима морала да испреговара услове репрограма обавеза из 1983, али и наредних година. Било је немогуће предвидети све економске и политичке последице тог чина, јер је било неизвесно како ће се понашати повериоци. Њихов приступ је могао да варира од „добронамерног“ према Југославији, што би значило спремност на преговоре око регулисања дуга, па до веома оштрог, који би могао да води заплени имовине, принудним судским наплатама и блокирању рачуна југословенских банака у иностранству. Савезне службе су биле свесне да би проглашавање мораторијума имало низ унутрашњих последица. Очекивано је да би то „забринуло и уплашило девизне штедише“, што би водило наглom повлачењу њихових улога и паду прилива од дознака радника. У југословенском врху нису искључивали ни могућност коришћења заштитних мера да би сачували девизне резерве у случају наглог повлачења штедње из банака. Привреда би осетила бројне негативне последице проглашења мораторијума, слично као и у случају четврте варијанте која је подразумевала одсуство нових кредита. Смањење увоза би водило паду индустријске производње 8–12% и смањењу извоза.⁵⁵⁴

*Коначни договор са ММФ-ом и преговори
са западним банкама јуна 1983.*

Овако неповољан амбијент је био оквир у коме су настављени преговори на више колосека. Међународна акција је била и даље координисана. Кључни и најтежи су били преговори са ММФ-ом и западним банкама, док је лакше утаначен зајам са Међународном банком за об-

554 Исто.

нову и развој у Вашингтону у другој декади маја. Договорено је да банка да зајам од 275 милиона долара за увоз сировина и репродукционог материјала за производњу робе за извоз на конвертибилно подручје.⁵⁵⁵

Оштри захтеви које је испоставило више од 600 западних банака нису били једини изазов, јер је делегација ММФ-а дошла у Југославију са једнако тврдим ставовима у погледу југословенске економске политике – да каматне стопе буду реалне, у складу са инфлацијом, да курс динара „убрзано клизи“, да се општа и заједничка потрошња смањују бржим темпом него што је Југославија предвидела, да се што пре усвоји закон о СДК који је требало да спута међусобно кредитирање тако што би предност приликом плаћања била дата измирењу међусобних обавеза привредних субјеката и да се преиспитају расходи опште и заједничке потрошње који су имали карактер личних доходака (пензије, инвалиднине и слична давања). Захтеви су били последица оцене Фонда да Југославија не испуњава обавезе из Писма о намерама, јер потрошња није смањивана упркос реалном паду плата за десетину, а међукредитирање је расло и превазишло ниво примарне емисије. Представници СИВ-а су суочили делегацију ММФ-а са податком да је привреда располагала само са петином или шестином властитих средстава за обртна средства, па би реалне камате биле тешко прихватљиве „јер је привреда тотално дужна“.⁵⁵⁶

Преговори са ММФ-ом су почели 31. маја 1983. Анализирана су привредна кретања у Југославији и остваривање програма по *stand by* аранжману за прво полугође 1983. године. Од 6. до 9. јуна у разговорима је учествовао и Витом. Југословенску делегацију је предводио заменик гувернера НБЈ Миодраг Вељковић. Фонд је признао да је Југославија остварила побољшања у текућем платном билансу с конвертибилним подручјем, али је сматрао да је домаћа тражња снижавана спорије, а инфлација расла брже од очекивања. Сматрали су да треба пооштрити мере рестриктивне економске политике у другом делу године у обла-

555 АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1969, ас-257/1.

556 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке; АЈ, 130, СИВ, 5730, Државна тајна, Магнетофонски снимак са 156. седнице СИВ-а, која је одржана 25. маја 1983.

сти курса динара, каматних стопа, кредитне политике, личних доходака, цена и фискалне политике. То је био услов за „финансијски пакет“ за 1984. годину. Југославија је узвраћала тврдњом да би даља рестриктивност угрозила производњу.

Око свих кључних питања постојале су осетне разлике. Међународни монетарни фонд је због дефицита текућег биланса захтевао да се и у другој половини 1983. настави убрзана депресијација курса за 2% месечно изнад подмирења разлике домаћих и страних цена. Југославија је прихватала стопу од 0,5%. Пошто је од почетка 1983. инфлација била већа од предвиђених 20%, ММФ је захтевао и повећање активних каматних стопа за око 10%, што је Југославија одбијала, обавештавајући делегацију Фонда да је њена привреда располагага само са петином или шестином властитих средстава за обртна средства, па би реалне камате биле тешко прихватљиве.⁵⁵⁷ Иако су реалне плате пале 10% од почетка године, ММФ је захтевао да се ограничи раст номиналних плата за четврти квартал 1983. на 20% мањем нивоу од нивоа из четвртог квартала 1982. То су правдали страхом да ће доћи до раста плата и „трке лични дохоци – цене“ као последице раста цена и трошкова живота. Југословенска страна се није сложила, сматрајући да је реалан пад плата већ представљао „доњу границу социјалне издржљивости“. Југославији је испостављен и захтев да се што пре опорезују приходи ван радног односа, по прогресивним стопама. Један од захтева страних преговарача био је и брже усклађивање југословенских цена са светским: да се у јуну повећа цена природног гаса за 60%, пре 1. октобра цена деривата нафте за 20%, а после октобра да се сагледа потреба повећања цене струје. Југословенска страна је прихватала да се диспаритет исправи постепено, у дужем периоду. Преговарачи ММФ-а су инсистирали на стриктном одржавању опште и заједничке потрошње у оквирима презузетих обавеза од 13% до 18% у 1983. години. Сматрали су да је девизе требало усмерити у најрационалније секторе и обновити рад јединственог девизног тржишта у земљи до краја 1983.

557 Милка Планинц је рекла: „и ови из ММФ када су са нама у разговору дошли до тих података су се ухватили за главу“. Исто.

Највеће разлике су биле у погледу кредитне политике. Она је, по оцени Фонда, због раста цена и домаће тражње, требало да буде још рестриктивнија него што је било планирано за 1983. и да се лимити на кредите за друго полугође сведу на 59 милијарди динара. С друге стране, Југославија је захтевала повећање домаће активе и динарских пласмана за 173 милијарде динара, колико је било договорено на почетку године. Вељковић је уверавао Витома да ће рестриктивном кредитно-монетарном политиком бити смањена производња и блокирани привредни токови, што ће се лоше одразити и на извоз. Да би фискална политика ефикасније помогла успоравању домаће потрошње, делегација ММФ-а је захтевала ефикаснији систем замрзавања вишкова јавне потрошње код НБЈ: „стерилизацију“ 35 милијарди динара до краја 1983, по пет милијарди месечно. Југословенска делегација није прихватала тај захтев.⁵⁵⁸

Генерални директор ММФ-а Ларозијер је у одвојеним разговорима 8. и 9. јуна 1983. изложио основне ставове ове институције Милки Планинц и Мики Шпиљку. Сусрет највиших представника две стране требало је да пружи политички подстицај договору. Ларозијер је сматрао да је основни југословенски проблем био платно-билансни дефицит, који је било неопходно санирати страним средствима, и да је ново задуживање Југославије немогуће због неповерења страних финансијера. Покушао је да убеди Милку Планинц у неопходност усвајања предлога ММФ-а у правцу смањења потрошње, сузбијања инфлације, дизања каматних стопа и депресијације динара од 2% месечно. За њега је висока инфлација била резултат велике експанзије кредита и високих доходака, па је кредите требало смањити, а каматну стопу учинити реалном како би се помогло предузећима која су пословала продуктивније и да би се подстакла динарска штедња. Сматрао је да су каматне стопе испод нивоа инфлације значиле да су кредити били субвенционисани, што је подстицало предузећа која су лоше пословала да узимају кредите и тако преживљавају и праве нове губитке. Изричито је

558 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 155, 192. седница, 24. 6. 1983, СИБ, Државна тајна, Извештај о преговорима са мисијом Међународног монетарног фонда; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Белешка о раду југословенске делегације са Мисијом ММФ-а 6. јуна 1983.

упозорио да неће моћи Извршном одбору ММФ-а да предложи склапање аранжмана са Југославијом ако камате остану ниске. Фонд је тражио и да се смањи раст прихода становништва ван радног односа, јер је он подстицао потрошњу. Предлагао је и изједначавање цена енергије са светским. Милка Планинц није негирала оправданост ових предлога, али је бранила југословенски став да се те мере не смеју применити нагло и радикално, већ тако да буду подношљиве за „радне слојеве“ и да не „проузрокују ломове“. Сматрала је да мере треба спровести „механизмом нашег самоуправног система“ и да „морамо водити рачуна о дози лека, ако је она превелика, може да делује негативно“. Упозорила је на то да је смањење личних доходака дошло до „границе социјално подношљивог“ када се више не могу смањивати. Шпиљак је обећао да ће југословенска делегација настојати да „до максимума прихвати“ све мере за које је југословенско руководство веровало да их је у том моменту могуће спровести.⁵⁵⁹

Услед читих неслагања мисија ММФ-а је предложила да се разговори подигну на политички ниво. Савезно извршно веће је то прихватило и формирало нову делегацију у којој је било више чланова СИВ-а и група експерата из НБЈ (Драган, Сребрић, Флорјанчич, Смоле, Макић). Нови тронедељни преговори су довели до приближавања ставова, тако што је Југославија попустила више него ММФ. Обе делегације су проблем посматрале „у пакету“ (камате, курс, јавна потрошња, кредитни лимити), спремне да учине уступке у једној области ако добију компензације у другој. Тако је Југославија прихватила депресијацију курса динара за 2%, с тим да задржи право да то питање поново покрене у септембру, затим повећање каматних стопа на нижем нивоу од првобитног захтева ММФ-а, у фискалној политици замрзавање вишкова од 25 милијарди динара, као и повећање цена природног гаса од 60%, деривата нафте за 20% и струје. Фонд је придавао велику важност југословенском девизном систему, па га је детаљно испитивао. У ту сврху су његови представници не само анализирали југословенске законе већ су имали низ разгово-

559 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 429920; ДАМСПРС, ПА, 1983, ОУН, ф. 137, д. 4, 427332.

ра са представницима установа, банака и предузећа у Србији, Словенији и Хрватској. Закључак ММФ-а је био да је ранији југословенски девизни систем довео до „разједињавања девизног тржишта и до (противзаконите) продаје неких девиза по вишим курсевима од званичних, што је довело до доношења одлука о увозу које нису биле одраз рационалног одређивања цене девиза“. Фонд је захтевао успостављање јединственог девизног тржишта које функционише „како треба“ и усвајање прописа по којима би се сав вишак девиза радних организација и банака, преко минимума неопходног за редовно пословање, продавао на девизном тржишту или уступао као позајмица другим банкама и НБЈ. Међутим, и даље није било споразума око најтежег питања – обима лимита на банкарске пласмане. Међународни монетарни фонд је снизио захтев, па је пристао на повећање лимита на 135 милијарди динара за друго полугође 1983. (за трећи квартал 72,5 милијарди, а за четврти 62,5 милијарди динара), укључујући ту и 25 милијарди замрзавања вишкова јавног сектора, док је Југославија захтевала 173 милијарде. Фонд је појачавао притисак упозорењем да у случају непостизања споразума Југославија неће добити нову траншу, што би се негативно одразило и на њене односе са комерцијалним банкама и БИС-ом.⁵⁶⁰

Најтеже питање је решено тек на новим преговорима 28. и 29. јуна, када је усаглашено да лимит на домаће кредите у другој половини 1983. буде 145 милијарди (по 72,5 милијарди у оба квартала), али да се износ имобилизације вишкова повећа са раније договорених 25 милијарди на 35 милијарди динара. Тиме је постигнут коначан споразум са ММФ-ом. Савезно извршно већ га је прихватило 2. јула.⁵⁶¹

Паралелно са усаглашавањем са Међународним монетарним фондом настављени су преговори са страним банкама, а док су они траја-

560 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 155, 192. седница, 24. 6. 1983, СИБ, Државна тајна, Извештај о преговорима; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Превод, 4. јуни 1983.

561 АЈ, 130, СИБ, 5724, СИБ, Строго поверљиво, Зп. бр. 175, Записник са 175. седнице одржане 2. јула 1983.

ли Југославији је поново одложено плаћање главнице, али је одлагање овога пута било везано за дан потписа споразума о кредиту тако да се на тај датум, као услов за коришћење нових кредита, морају отплатити све одложене обавезе заједно са каматама, изузев оних које се рефинансирају.

Савезно извршно веће је 30. маја разматрало захтеве страних банака, али није заузело коначан став. Гавро Поповић је тежину преговора и захтева постављених Југославији сажео у ставу: „Уговор није лак и обавезе које се преузимају нису лаке. Уколико будемо у стању да редовно плаћамо обавезе које проистичу из овог споразума, финансијски мислим, не би требало да из њега произађу тешкоће. Уколико нисмо у стању да то урадимо, онда се стварно поставља питање да ли ови преговори имају смисла“. Жоже Корошец је незавидност југословенске позиције илустровао упозорењем да ће НБЈ морати да се појави у новом аранжману као солидарни дужник, да ће Федерација морати да прихвати да буде гарант, а да ће споразум са страним банкама имати дугогодишње последице, јер ће његове клаузуле утицати на односе и са другим земљама. У СИБ-у су били уверени да је САД био најважнији страни чинилац у преговорима Југославије и страних банака. Зато је одлучено и да, у случају да до договора не дође на бази југословенских ставова, о преговорима буде обавештено Председништво СФРЈ „ради оцене о потреби контаката са највишим представницима САД и предузимања других мера“. Политичка осетљивост и тежина услова постављених Југославији навела је чланове СИБ-а на закључак да не могу сами да преузму одговорност за одлучивање. Договорено је да, осим државних и партијских председништава, и Скупштина СФРЈ буде упозната са током преговора и да се кључне одлуке не могу усвојити без њене сагласности. Такође, СИБ је одлучио да прибави мишљење надлежних савезних установа о захтевима испостављеним Југославији, посебно о захтеву за одрицање од имунитета, који је изазивао највише забринутости код чланова Већа.⁵⁶²

562 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, СИБ, Државна тајна, ДТ, 73/83; АЈ, 130, СИБ, 5730, Државна тајна, Стенографске белешке са 158. седнице СИБ-а, одржане 30. маја 1983.

Конкретнији закључци су усвојени 31. маја 1983, када је СИБ подржао наставак преговора са страним банкама и означио који су услови били неприхватљиви. Одбачена је одредба о аутоматском праву на пребијање на средствима југословенских банака, укључујући и НБЈ, у случају неизвршавања обавеза. Није прихваћено преузимање обавеза везаних за клириншке и бартер аранжмане. И даље је одбијано плаћање провизије за цео аранжман унапред, обавезна накнада трошкова, обавезан откуп девиза привреде и грађана и да се као случајеви који су основ за обавезну ранију отплату кредита утврде неизвршавање обавеза из других, ранијих уговора и неостваривање било ког аранжмана или обустављање коришћења средстава по било ком аранжману из Бернског споразума.⁵⁶³

Поступајући по захтеву СИБ-а да се одреди према питању одрицања од имунитета, Савезни секретаријат за иностране послове је одговорио да би прихватање јурисдикције страних судова и одрицање од имунитета имало „више негативних последица“ и представљало „председан са непредвидивим последицама“. Предложено је да се страним банкама понуди коришћење институције *ad hoc* арбитраже или Арбитражног суда при Међународној привредној комори у Паризу, уз примену швајцарског материјалног права. Савезни секретар за иностране послове Лазар Мојсов је додао да би прихватање захтева за одрицање од имунитета над државном имовином „озбиљно ослабило нашу позицију у овим и будућим преговорима“.⁵⁶⁴

Услове постављене Југославији детаљно су изучавале и југословенске стручне институције. Група правника из савезних органа оценила је сасвим неприхватљивим захтеве о подвргавању јурисдикцији судова кредитора, примени права државе Њујорк и одрицању Југославије од имунитета. И они су сматрали да је са југословенске стране требало парирати предлогом да се могући спорови решавају *ad hoc* арбитражом или код Арбитражног суда при Међународној трговинској комор-

563 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, СИБ, Државна тајна, ДТ, 67/83; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 423478.

564 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 153, 186. седница, 26. 5. 1983, СИБ, Државна тајна, ДТ, 67/83.

ри у Паризу. Навели су да би прихватање захтева страних банака био преседан, јер СФРЈ до тада није била подвргнута јурисдикцији страних судова нити се одрицала од имунитета. Ипак, југословенски стручњаци су били свесни тежине положаја своје државе, па су предлагали „излазну стратегију“. Сматрали су да је, у случају да стране банке одбију ове ставове, било могуће прихватити надлежност страних судова, али без прихватања става по коме је Југославија била сагласна да је пресуда суда коначна, као и да је могуће прихватити материјално право државе Њујорк, само без клаузуле о одрицању од имунитета. То значи да би Југославија прихватила одреднице америчког закона о сувереном имунитету, који је предвиђао имунитет од извршења на имовину државе која служи за војне, дипломатске и конзуларне сврхе и извршење над имовином централне банке. Скренута је пажња и на чињеницу да није било јасно одређено шта је имовина СФРЈ и да је постојала опасност од заплене велике друштвене имовине у иностранству, па је предлагано да се у споразуму из имовине СФРЈ изричито искључи друштвена својина којом су располагале радне организације и друге самоуправне организације, као и имовина грађана. Коначно, југословенски стручњаци су били свесни да се радило превасходно о политичком питању, па су се оградиле да би, ако би читав аранжман зависио од одредбе о одрицању од имунитета, прихватање или одбијање таквог услова било „ствар политичке одлуке“.⁵⁶⁵

Две стране су поново сучелиле ставове у Њујорку и Бечу од 10. до 16. јуна. Југословенску групу за координацију и даље је предводио Гавра Поповић, али је одлучено да се покуша са јачањем позиција слањем у Њујорк и Јанка Смолеа, чији је циљ био да паралелно са преговорима две делегације интервенише у југословенску корист код ММФ-а, америчке администрације и високих кругова у банкарству и привреди. Тиме су обе стране подигле преговоре на највиши ниво, са једне стране је био члан СИВ-а Смоле, а са друге први човек Међународног коор-

565 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Мишљење стручне групе правника.

динационог комитета Еберт, који је током преговора одржавао везу са Иглбергером, Реганом и Шулцом.⁵⁶⁶

Савезно извршно веће је 8. јуна одредило полазне позиције југословенских преговарача. Основни циљ је био убедити стране банке да одустану од захтева да у споразум уђу одредбе о праву на пребијање и о „унакрсној доцњи“, али је постојала свест да то није реално. Зато је требало настојати да се разним олакшицама могућност примене тих клаузула бар ублажи, пре свега остављањем одређеног рока да се измири кашњење пре него што оне ступе на снагу. Југословенски преговарачи су добили и задатак да издејствују смањење трошкова кредита тако да се СФРЈ обавезе да надокнади само оне трошкове за које буде одговорна. Савезно извршно веће је разматрало и питање одрицања од имунитета, подвргавања јурисдикцији судова кредитора и примене права државе Њујорк на правни однос који произилази из гаранције о кредиту, али је било веома уздржано по том питању, не желећи да преузме само одговорност за одлуку да ли прихватити такав захтев или не. Очито се радило о политички најосетљивијем питању које је задирало у државни суверенитет дубље од других страних захтева, па није заузет коначан став. Југословенској делегацији је дат налог да покуша да одбије захтев да се НБЈ одрекне имунитета у сврху појављивања пред страним судовима, а ако то друга стране не прихвати, делегација би чекала нове инструкције. Савезно извршно веће је одлучило и да се одбије захтев да се у тексту гаранције Федерација одрекне имунитета у сврху појављивања пред страним судовима као тужена страна у вези са кредитом. Ако би банке и то одбиле, Југославија је требало да изнесе предлог о *ad hoc* арбитражи уз примену неког страног права, на пример швајцарског.⁵⁶⁷

У преговорима од 10. до 16. јуна Југославија је, у односу на раније захтеве страних банака, успела да издејствује повољније услове. Измењена је одредба којом је тражено да НБЈ може да врши принудан откуп девиза од привреде и грађана да би вратила дугове. Изостала је

566 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 424636; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 1, 423516.

567 АЈ, 130, СИВ, 5724, СИВ, Строго поверљиво, Зп. бр. 163, Записник са 163. седнице.

клаузула која је давала право кредиторима да у периоду од десет дана пре исплате прве транше кредита од 600 милиона долара изађу из обавезе. Побољшани су услови за плаћање провизије за кредит од 600 милиона долара, односно договорено је да се она плаћа у деловима. Избачена је „клаузула о незаконитости“ која би кредиторима дала право да изађу из споразума у случају да нека од страних влада не одобри кредит. Избачена је формулација о „пуној вери и кредиту“ која би могла да обавезује гаранта на завођење допунских пореза ради обезбеђења средстава за враћање кредита. Међународни координациони комитет је одустао од захтева да његови представници имају право увида и приступа у организације удруженог рада.⁵⁶⁸

Око одређених тачака и даље није било договора: судска надлежност, право на пребијање, унакрсна доцња, трошкови. Међународни комитет је инсистирао да гарант, тј. СФРЈ, прихвати да евентуалне спорове из Споразума о кредиту решава суд, сматрајући да је гарант осим политичких имао и материјалне обавезе и да је имао статус пословног партнера. Југославија је дала контрапредлог да спорове око гаранције решава *ad hoc* арбитража која би судила на основу права државе Њујорк, при чему би свака страна, ако се у року од 30 дана не изврши арбитражна одлука, могла да покрене поступак за признање и извршење арбитражне одлуке и да се „гарантор обавезује да се неће позивати на имунитет у поступку пред арбитражама као и пред судовима ради признања и извршења арбитражних одлука“. Банке су чврсто одбијале арбитражу, о чему је Еберт обавестио и Иглбергера, пристајући само на то да формулација о судској надлежности буде што флексибилнија, због политичке осетљивости коју је имала за Југославију. Комитет је и даље одбијао да прихвати да се клаузуле о праву на пребијање и унакрсној доцњи не уносе у споразум. Изашао је у сусрет Југославији само утолико што је прихватио да повериоци обавесте НБЈ и Федерацију о настајању кашњења и утврђен је рок од 15 дана за отклањање

568 АЈ, 130, СИБ, 5724, Државна тајна, Анекс уз записник са 168. седнице СИБ-а, одржане 22. јуна 1983; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 155, 192. седница, 24. 6. 1983, СИБ, 21. јуна 1983, Строго поверљиво, Ставови Савезног извршног већа; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 425308.

његовог узрока, али је остала суштинска обавеза по којој су сви до тада склопљени кредити југословенских субјеката са страним банкама потписницама споразума узајамно повезани и да неплаћање по једном од њих доводи до кашњења по том споразуму. Та обавеза би важила шест година, тј. онолико колико је важио нови споразум.⁵⁶⁹

Југословенска преговарачка тактика је била да се узмиче колико год је могуће само да се преговори не прекину. Зато је СИВ 15. јуна тражио од делегације да покуша да издејствује изостављање реченице: „Гарантор се обавезује да се неће позивати на имунитет у поступку пред арбитражама као и пред судовима ради признања или извршења арбитражних одлука“. Ако би њено прихватање било услов за постизање споразума, требало је и то прихватити, али изузети имовину ЈНА и дипломатских представништава и раздвојити имовину Федерације од друштвене имовине. Југословенској делегацији је дата инструкција да не прекида преговоре ни у случају да Међународни координациони комитет не прихвати арбитражу, већ настави да инсистира на надлежности страних судова.⁵⁷⁰

Током ових преговора били су уочљиви ефекти интервенција које су југословенски представници извршили крајем маја и почетком јуна код западних влада. Били су двојаки: западне банке нису могле да пренебрегну сугестије појединих влада, посебно Стејт департмента, да одустану од најтежих услова, али су показивале и револт због таквог уплитања. Посебно незадовољство челника *Manufactures Hanover Trust*-а изазвао је чланак у листу *Wall Street Journal* у коме је, позивајући се на званичне америчке изворе, пре свега амбасадора Андерсона, истакнуто да су банке користиле временску изнудицу за наметање тешких услова Југославији и да је *Manufactures Hanover Trust* био на челу акције. То је изазвало протест челника банке код Иглбергера и претње

569 АЈ, 130, СИВ, 5724, Државна тајна, Анекс уз записник са 168. седнице СИВ-а, одржане 22. јуна 1983; АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 155, 192. седница, 24. 6. 1983, СИВ, 21. јуна 1983, Строго поверљиво, Ставови Савезног извршног већа; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 425308; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 1, 423516, 425376, 425516, 425517.

570 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 424706.

јавним одговором, због чега је Иглбергер тражио од Лончара и Смолеа да и они утичу на руководство банке да одустане од изласка у јавност.⁵⁷¹

Врхунац унутрашње драме:

Југославија мења систем да би прихватила стране услове

Југословенски политичари су коначно морали да се суоче са последицама политике вођене годинама уназад и усвоје тешке одлуке: или да одбаце стране захтеве и уђу у репрограм или да промене унутрашње законодавство како би изашли у сусрет условљавањима са Запада. Преговоре са западним кредиторима је водио СИБ, али он није хтео да преузме одговорност за одлуке без сагласности државног и партијског врха.

Све четири варијанте из документа од 6. јуна, неповољни захтеви страних кредитора, као и могућност мораторијума нашле су се испред чланова Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ.

Тежину избора пред којим се југословенски врх нашао почетком јуна 1983. илуструје чињеница да је Председништво СФРЈ, на седници у ноћи између 6. и 7. јуна 1983, хитно расправљало о спорним клаузулама које су западне банке хтеле да наметну Југославији у споразуму о кредиту. Присуствовали су представници СИБ-а на челу са Милком Планинц, гувернер Макић, чланови Председништва СФРЈ, као и председници републичких и покрајинских председништава. Већање су почели два сата пре поноћи, а завршили сат и по после поноћи. Државни врх је подржао политику СИБ-а и закључио да треба наставити преговоре са банкама, одбити услове који ударају на суверенитет земље и имају политички карактер, али прихватити захтеве који су везани за економске интересе западних банака и потребу да се обезбеде да ће им кредити бити враћени. Овај део закључака је суштински био само декларативно покриће за прихватање тешких услова. Много је значајнији био други део у коме је прихваћен захтев СИБ-а да се у Скупштини СФРЈ морају усвојити закони који ће гарантовати да ће држава извршити обавезе према иностранству. У супротном, СИБ је одбијао да прихвати споразум са западним кредиторима, чак и ако он буде постигнут. Истовремено,

571 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 420068.

одлучено је да се држава спрема на најгори сценарио – прекид преговора и генерални репрограма, што би је оставило без стране финансијске акције и увело у ванредно стање.⁵⁷²

Представници Савезног извршног већа и Народне банке Југославије на седници су били јасни: наставити преговоре, одбити политичке услове и у Скупштини СФРЈ усвојити законе који ће гарантовати враћање кредита без кашњења. За Милку Планинц је инострани пакет био „веома тежак, веома горак“, али у материјалном смислу ипак бољи од репрограмирања. Повукла је „демаркациону линију“: прихватити делове споразума са страним банкама у којима се оне материјално осигуравају да ће Југославија враћати дугове, али одбити клаузуле које су имале политичке импликације. Није желела да СИБ сам преузме одговорност за одлуку по питању захтева кредитора, јер је од ње зависила судбина земље наредних „најмање шест а вјероватно десет година“. Тражила је јединствену политичку подршку за политику нових економских односа унутар земље и упозорила да, чак и ако се преговори успешно заврше, СИБ неће потписати споразум ако у Скупштини СФРЈ не буду усвојени закони који ће створити механизам по коме ће Југославија стриктно плаћати све обавезе према иностранству како би избегла тешке клаузуле из споразума: „ако ту не би постигли сагласност са републикама и покрајинама у Скупштини СФРЈ, онда заиста нико не би имао право да потпише тај уговор, јер би то био велики хазард“.⁵⁷³ Пошто је земља имала „децентрализован систем у погледу потрошње девиза“, а преузимала обавезу „централизоване одговорности према иностранству“ преко НБЈ и Федерације, Милка Планинц је тражила подршку република и покрајина да Народна банка и савезне установе добију овлашћења којима ће осигурати да „онај ко је ушао у обавезе и има дугове, мора да плати“. То је значило да се обавезе настале до краја 1982. морају пла-

572 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

573 По том питању била је изричита више пута: „ако не учинимо озбиљне промене у земљи, ако у томе не добијемо подршку, не видим у земљи онога, Савезно извршно веће то није, ко ће потписати уговор“. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

тити солидарно, али да за кредите узете после тога „морамо бити немилосрдни“ како би они били враћени по принципу „да онај ко обавезе узима мора и да враћа“. Знала је да политичку подршку неће добити ако не буде имала идеолошку. Зато је тврдила да предложене мере нису биле против самоуправљања. Уверавала је да самоуправљање не може да опстане „без једне такве функције која осигурава да онај ко улази у обавезе и плаћа“, јер би алтернатива била „девизе скупити на хрпу и да ћемо их дјелити“. Била је уверена да су, у случају прекида преговора са Западом, перспективе добијања подршке на Истоку и од несврстаних биле суморне. Иако се СССР понашао предусретљиво према Југославији, плашила се његове реакције у случају „када би нам Запад отказао“. Од земаља у развоју није очекивала финансијску подршку, јер је „тај свјет у великим тешкоћама“, а југословенски покушај ширења утицаја међу њима је био „блокиран самом чињеницом да је највећи број тих земаља веома сиромашан и траже финансијске кредите а ми не можемо дати ни минималне“. Указала је на то да је систем компензационих послова, који је примењиван са земљама у развоју, Пољском и Румунијом, у који је Југославија ушла како би добила стратешке робе и сировине, дошао до „критичне тачке“, јер је оставио земљу без девизног прилива неопходног за враћање дугова. Није имала дилеме да би неуспех преговора са страним кредиторима значио ванредно стање и тада би скоро све девизе морале да се потроше само на увоз нафте. Гувернер Макић је сматрао да су тешки услови били последица неповерења у способност Југославије да враћа дугове, али и „облик притиска на земљу од стране нарочито најреакционарнијег, десног монетаристичког крила Реганове администрације“. Сматрао је да се политички захтев за одрицање од имунитета не сме прихватити, а да је о свим другим условима требало преговарати. Лазар Мојсов је услове постављене Југославији назвао „тешким, понижавајућим“. Није имао дилеме да угрожавају њен суверенитет и за њега су они били „део опште политике, монетаристичко-финансијске, најкрупнијих финансијских кругова који имају своје седиште у САД, који притискају на цео свет а нарочито на земље у развоју, а притискају чак и на своје савезнике“. Као државни секретар за спољне послове бранио је спољну политику земље и тврдио да притис-

ци на њу нису били последица слабог међународног положаја већ „унутрашњег положаја и слабости наше привреде, јер ти услови не би били ни постављени (...) ако уопште не бисмо тражили те кредите“. Критику стања у земљи заострио је речима „требало је размишљати много раније (...) о конкретним мерама а не општим декларацијама којима се бавимо већ три године, прокламирајући политику стабилизације а не спроводећи је“. И он је сматрао да је „илузија“ очекивати помоћ од земаља у развоју „које су у још горем положају него ми“ или од источноевропских земаља. Једини излаз је видео у променама унутрашње политике и ослањању на међународну позицију земље, за коју је тврдио да је толико јака да би у даљим преговорима са страним кредиторима могла да тражи ублажавање услова, па и да „лупимо мало шаком о сто и да кажемо да Југославија неће по сваку цену прихватити те понижавајуће услове“.⁵⁷⁴

Уз разлике у нијансама, политички врх је иза усвојених одлука стао јединствено. Када је реч о међународном аспекту спољног дуга, акценат је стављан на политику Реганове администрације. Петар Стамболић је био убеђен да су услови западних банака били вид политичког притиска САД-а, односно „синхронизована, дугорочна, смишљена акција да се преко капитала овлада светом, неразвијеним земљама и да се врши дрзак притисак и на западне земље – партнере, пријатеље САД, чланове НАТО пакта“. Сергеј Крајгер је објашњавао да је Реганова администрација желела да „приватни финансијски капитал везује за ММФ и да се преко тога врши притисак на земље у развоју“.⁵⁷⁵

Сви су били за наставак преговора. Свима је давање права страним банкама да плене југословенску имовину и одрицање државе од имунитета било неприхватљиво. Било је захтева и за интензивније контакте са источноевропским и несврстаним земљама у циљу јачања положаја земље. Петар Стамболић је предлагао активнију спољну политику према Истоку, али „истовремено ставити им до знања да никаква 1948. или нека друга година не долази у обзир (...) да ми притисак не

574 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 188. седница, 6. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

575 Исто.

би прихватили“. Дража Марковић је био за наставак преговора, али и за оштрији одговор, који би укључио и јавно објављивање постављених услова и решеност државе да не подлегне политичким притисцима. Никола Љубичић је одбацивао одустајање од имунитета, али и обавезе везане за клириншке и бартер аранжмане и принудни откуп девиза грађана. Попустљивији је био Видоје Жарковић. Он је прихватао прекид преговора тек ако „се ради о таквим разлозима који ће оправдати такав наш поступак и пред нашом радничком класом и пред свјетском јавношћу“. То су могли бити једино „разлози очувања суверенитета земље и нашег међународног угледа и међународног положаја“. За искључиво политички сматрао је само захтев за одрицање од имунитета и одбацио га, док је код осталих видео више економске, а мање политичке мотиве, па је тражио да се даљим преговорима ти услови „ослабе“ и да се због њих не доведе у питање споразум са страним кредиторима. Нагињао је споразуму са Западом, уверен да би у супротном држава била изложена и притиску с Истока („Они одавно чекају тај тренутак да будемо у таквој ситуацији, да би нам и они поставили уцјене и покушали да наплате све оно што им по њиховом мишљењу дугујемо још од 1948“). Марко Орландић из Црне Горе је једини прихватао захтев којим би НБЈ добила право принудног откупа девиза грађана и привреде, јер „не могу разумети, зашто у систему у коме је динар једино законско средство плаћања ми одбијамо обавезу да вршимо откуп девиза за динарска средства. Није ми јасно, а мислим да није логично“.⁵⁷⁶

Разлози за велику кризу су налажени и у неиспуњавању циљева економске политике и оклевању СИБ-а да предузме потребне мере. На речима су сви прихватили неопходност промена у земљи. Председник Председништва СФРЈ Мика Шпиљак је прихватио ставове СИБ-а да се промене морају извести без обзира на исход преговора са странцима („и уз најповољније услове ми без потреса у земљи не можемо изаћи из ове ситуације“). Посебно су Петар Стамболић и Видоје Жарковић оштро критиковали југословенске слабости, неспровођење економске политике и неплаћање дугова доспелих пре 17. јануара 1983. године. Сергеј

576 Исто.

Крајгер је тражио да се промене у унутрашњој политици изврше неодложно, како би се и на тај начин показало страним институцијама да је држава спремна да изврши обавезе које преузме и тиме ојача своју преговарачку позицију. Понављао је захтев да се законски пропише аутоматско наплаћивање обавеза банака по приливу девиза на њихове рачуне. Инсистирао је и на томе да се Народној банци и девизном инспекторату законски обезбеди право да врше контролу свих финансијских токова са иностранством и инспекцију рачуна југословенских предузећа у свету. Одговорност за кризу је на југословенску страну и стање у земљи пребацио и Јанко Смоле када је рекао: „не знам што се толико плашимо тих клаузула када се истовремено заклињемо да ћемо, у будуће, све обавезе стриктно извршавати (...) мислим да то није више питање односа према њима него је то наше питање – да у земљи не можемо држати ствари под контролом и овладати инфлацијом“.⁵⁷⁷

У руководству земље је исказиван и страх од последица могућег прекида преговора на стање у земљи, посебно политичко и социјално. Петар Стамболић је захтевао да се држава припреми на најтежи сценарио и да снабдевеност храном буде приоритет („Становаћемо и у хладним становима, носићемо три године одела која имамо, можемо без бензина и другог, али ако не обезбедимо основне намирнице, тј. хлеб и оно што иде са хлебом, имаћемо побуну у радничкој класи“). Слично је размишљао и Милутин Балтић⁵⁷⁸ – најбитније је било обезбедити довољно хране, енергије, сировина и потребе ЈНА. Никола Љубичић⁵⁷⁹ је говорио о опасности да 15.000 радника „Црвене заставе“ и 7.000 радника из Пирота „изађу на улице“. Сергеј Крајгер је поменуо „веома строго поверљиву тему“ – велике социјалне разлике у земљи изазиване курсним разликама у ситуацији када је неколико милиона грађана имало штедне улоге вредне око десет милијарди долара. Подсетио је на потре-

577 Исто.

578 Милутин Балтић (1920–2013) био је члан ЦК СК Хрватске и ЦК СКЈ, а 1983–84. био је председник Председништва Хрватске.

579 Генерал армије Никола Љубичић (1916–2005), савезни секретар за народну одбрану, председник Председништва Србије (1982–1984) и члан Председништва СФРЈ. Биран је за посланика Скупштине СФРЈ и члана ЦК СКЈ и Председништва ЦК СКЈ.

бу усвајања мера за спречавање „панике и неорганизованог подизања улога“. Стане Доланц је упозорио да би прекид преговора или смањење страних кредита и прелазак на „рационариано снабдевање“ и смањење личне потрошње изазвали социјалне и политичке потресе.⁵⁸⁰

О истој теми је расправљало и Председништво ЦК СКЈ 14. јуна 1983, на седници на којој је СИВ изнео четири могуће варијанте из документа од 6. јуна: од постизања договора са страним факторима за нове кредите до проглашавања мораторијума на отплату дугова. Партијски врх је подржао ставове Председништва СФРЈ – наставити преговоре са ММФ-ом за нове кредите и отплату старих, али без политичких уступака „који би имали рефлексије на интегритет земље у најширем смислу речи“. Додато је да приликом закључивања уговора треба имати у виду „нашу политику ослонца на сопствене снаге“. Био је то начин да се пронађе политичка фраза којом би били прихваћени страни услови који су сматрани за тешке. Истакнута је потреба регулисања односа у земљи на начин да републике и покрајине саме извршавају своје обавезе према иностранству, а да се солидарност према онима који то не буду могли може применити као „помоћна мера“. Партијски врх је морао да се сложи да излаза из кризе неће бити док савезне институције не добију овлашћење да контролишу токове девиза на тржишту земље које би морало бити јединствено. Зато је у закључку са седнице прихваће-

580 Доланц је рекао: „После 35 година самоуправљања, после толиких говора како је то најбоље, најпаметније итд. ми ћемо ићи на рационализацију соли (...) Ниједна земља у свету не иде на рационарање соли. Наводи се да ћемо ићи на рационарање 14 артикала, почев од хлеба, млека, бутера, текстила, обуће итд. Где то води? (...) шта ће рећи грађани? Јесмо ли ми толико сигурни да ће наши људи прихватити да им исти људи који им 35 година причају како је најбоље то што раде, како је најбоља ова или она инвестиција, рећи да је најбоље да идемо на рационарање производа (...) Ко ће нам веровати? Јесмо ли толико сигурни да смо ми ти којима ће сви веровати, само да кажемо нешто, да ће сви бити за то и прихватити? Ја у то нисам сигуран (...) Када смо затражили одговорност за нешто, а сада ћемо казнити грађане тиме што ћемо рационисати хлеб, а онај ко је уложио погрешно три хиљаде милијарди у инвестицију која данас производи губитке је после једногодишњег мандата дошао на други положај“. Исто.

на неопходност примене јединственог система платног промета девиза кроз НБЈ, с тим да „онај који је створио девизе остаје њихов власник“. Савезно извршно веће је било обавезано да размотри могућност узимања кредита и у источноевропским земљама и у земљама у развоју.⁵⁸¹

Закључак је био резултат дуге дискусије из које је била видљива озбиљност ситуације у којој се земља нашла.

Председница СИВ-а Милка Планинц и гувернер НБЈ Радован Макић су спољну задуженост представили алармантним тоном, инсистирали су на потреби промена у унутрашњим односима, успостављању надлежности савезних институција над током девиза и уверавали да ће алтернатива краху преговора са ММФ-ом бити ванредне прилике у земљи. Били су свесни да партијску бирократију морају да убеду да централизација девизних токова неће значити одустајање од самоуправљања.

Милка Планинц је понуду представника западних банака назвала „дебелим документом“ којим су странци хтели да се осигурају „хиљаду и један посто, јер је тотално неповерење у то како наш систем функционира и јесмо ли се осигурали у земљи да се та средства враћају“. За њу су најспорнији били захтеви да се клаузуле примењују аутоматски, без најаве и да се Југославија као држава одрекне имунитета у судским споровима. Била је изричита – Југославија мора прихватити гаранције да ће враћати дугове и мора изградити систем у земљи који ће обезбедити враћање дугова и избећи активирање клаузула из уговора. Планинц је у још једном питању била јасна – СИВ није желео да прихвати стране услове и обавезу враћања дугова ако Скупштина СФРЈ не усвоји законе којима ће се земља осигурати да не дође у ситуацију да неки дужник не извршава своје обавезе, чиме би се активирале неповољне клаузуле из уговора, јер се радило „о тешкој ситуацији, о тешкој одговорности“. Знала је да су стране банке поставиле Југославији „страшне“ клаузуле, али је веровала да су оне „подношљиве“ ако односи унутар земље буду преуређени. Упозорила је и на то да је у земљи девизно пословање било тако организовано да „не даје никакву гаранцију да ми

581 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Записник.

уопће можемо успешно функционирати као привреда и као земља“, јер је било могуће да се девизе за извезену робу не уносе у земљу или да се Федерацији не уплаћују законом прописани износи девиза за куповину нафте и друге обавезе. У таквој ситуацији, сматрала је, НБЈ и СИБ су могли само да шаљу апеле, без овлашћења да интервенишу осим из девизних резерви „које су сада доведене до нуле“. Закључила је да је Југославија дошла у стање да има „тотално централизоване обавезе према иностранству, а тотално децентрализовано трошење“. Зато је у име СИБ-а тражила да се девизно пословање уреди бар као што је било динарско, тј. да СДК врши плаћање и има контролу над свим рачунима. Захтевала је да се у земљи успостави приоритет плаћања и да сваком југословенском субјекту на првом месту буду обавезе према иностранству, али и да се уреди механизам који ће обезбедити начин плаћања ако он то не уради. Пред партијским врхом је морала да се правда да такав механизам не би угрожавао самоуправљање већ само уводио ред у земљи и поручила: „то је велики рез другови, с тим морамо рачунати, ту ће бити отпора“. У случају неуспеха преговора, она је крај јуна означила као тренутак када СФРЈ неће моћи да враћа дугове и када ће морати да прогласи мораторијум, што би значило „ванредно стање у земљи“, пад производње од 12% до 20% и проблеме у снабдевању становништва.⁵⁸²

Председницу СИБ-а подржали су гувернер Радован Макић и потпредседник СИБ-а Мијат Шуковић, наступивши и оштрије у неким сегментима. Гувернер је обавестио Председништво ЦК СКЈ да су се страни партнери поставили као блок наспрам Југославије која није могла да испреговара услове са њима билатерално и признао: „То је блок, обруч од свих тих учесника до те мјере стеже да сам се ја изненадио“. Макић је скренуо пажњу на нову улогу коју би имала НБЈ према захтевима западних банака, јер је тражено да НБЈ буде прималац кредита, гарант за краткорочне кредите и фискални агент за све дугове југословенских субјеката до тада и убудуће. Тиме би, по његовим речима, сви југословенски дугови били „социјализирани“ и „подржављени“ и „појављује се

582 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

држава у лицу Народне банке као дужник“. И он је инсистирао на сложености клаузула из „монструозног“ уговора понуђеног Југославији („он је толико компликован и запетљан“). Тврдио је да се у југословенским банкарским круговима нико до тада није срео са таквим правним формулацијама у уговору. Макић је отвореније од Милке Планинц говорио о домаћим слабостима као основном узроку великих притисака којима је земља била изложена. Поменуо је да је Југославија била позната у свету као земља која је имала четири пута већу инфлацију од европског нивоа, да је и са толиком инфлацијом имала пад производње, што је била реткост, да „смо земља чија девизна укупна супстанца не може да плати дугове“, у којој пада продуктивност иако је већ била два и по пута мања од европске продуктивности те да је била позната по „феномену високих дугова, високих губитака“. Све је то за њега било показатељ да је „дошло време да морамо скупи цех тако високог дуга платити у наредним годинама“. Подсетио је партијски врх и да је 1979. дефицит текућег биланса био два пута већи од девизних резерви земље, а да су упркос томе проблеми „решавани“ повећањем дуга. Био је уверен да у југословенском друштву, али и међу политичарима, и даље није било довољно свести о дубини кризе и то илустровао примерима несмањене потрошње.⁵⁸³ Макић је инсистирао на томе да се Народној банци Југославије мора дати овлашћење да прати текући девизни платни биланс, а не да она буде изложена „јуришима“ да троши девизне резерве које су „последњи бастион“ одбране: „Ми одједном добијамо захтев да ја из девизних резерви (...) платим кафу. Ја схватам тај проблем кафе. Али, слушајте, у овој ситуацији последње злато или папире продавати да купим кафу, ја се са тим никад не могу као гувернер Националне банке помирити“. У сличном духу је говорио и Шуковић. Нагласак је ставио на унутрашње проблеме („Ако боље не уредимо односе у земљи неће нас спасити ни ови кредити“). Констатовао је да у пословању са девизама Југославија није деловала као јединствена држава у смислу „обезбеђивања јединственог остваривања (...) заједнички утврђене поли-

583 Макић је поменуо призор у суседству зграде СИБ-а, поред хотела „Југославија“: „јакте зврје, нигде се у биртију не може ући, све је пуно“, као и речи директора „Заставе“: „кад би имао 50 хиљада аутомобила све би сутра продао“. Исто.

тике“. Изнео је податке по којима је извоз растао, а девизе и даље нису уношене у земљу („оно што је радничка класа произвела и извезла да би добила девизе не враћа се у земљу да би та радничка класа могла да благодет тога користи“). Говорио је и о другим аномалијама – за увоз опреме преко плана је било девиза и плаћана је са рачуна у иностранству, али није било девиза за увоз репроматеријала или издвајања на рачуне НБЈ за увоз нафте. Тврдио је да СИВ није био у стању да стане на пут тој пракси, већ је био сведен на тело које „мора данима да расправља, да убјеђује (...) да се створе услови да се обезбједи вештачко ђубриво за следећу сетву“. То је значило да је СИВ спао на ниво „оперативног, техничког руководиоца који окупља сваког дана по 20-30 оних који имају девизе и који утичу на девизе, да их убиједи, да се нађе начин да условно или без услова могу извршити неке обавезе“. Проценио је да би у случају стриктног кажњавања кривичних дела у девизном пословању 60% „најодговорнијих људи у банкама у земљи морало да иде у затвор“. Захтевао је партијски консензус око увођења јединственог система платног промета девизама преко НБЈ, при чему би радна организација која приходује девизе остала њихов власник, али да се обезбеди приоритетно издвајање девиза на рачуне за подмиривање потреба Федерације, увоза енергената и обавеза према иностранству.⁵⁸⁴

Расправа о овим ставовима представника СИВ-а је показала да партијско руководство није било једнодушно. Савезно извршно веће и Председништво СФРЈ су добили подршку за наставак преговора, али су постојале и резерве. Пале су и тешке речи, помињана оставка СИВ-а, севале су старе варнице међу појединим републикама (БиХ и Хрватска).

Било је дилема да ли су услови постављени пред Југославију већ значили репрограм дугова. Из БиХ нису били задовољни током преговора са страним институцијама. Хамдија Поздерац није видео разлику између услова нуђених Југославији и класичног мораторијума. Оптужио је СИВ да нема јасну политику изласка из кризе. Нове кредите је подржавао уз неколико услова: да Веће одговори колико се тиме повећа-

584 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

ва дуг земље и терет отплате и на који начин ће земља вратити дуг, јер је био убеђен да ће његова отплата подгревати инфлацију. Он и Милка Планинц су жустро полемисали. Председница СИБ-а је помињала своју оставку: „Ја могу отићи, имате могућност да направите неки нови програм“. Поздерцу је пребацила да „по обичају даје такве тешке оптужбе“, али је признала да је у суштини Југославији нуђена „елегантнија форма репрограмирања“.⁵⁸⁵

Захтев СИБ-а да се девизе морају централизовати да би дуг био враћен такође је изазивао унутарпартијске ломове. Поздерац је питао: „Је ли самоуправни систем дошао пред банкрот? Јесмо ли самоуправно одлучивање увели у ситуацију да је излаз централизација?“ Тражио је да се земља ослони „на властите снаге“, а то би биле ванредне мере, „мобилизација радних људи“, извоз свега што се могло извести (дрво, угаљ) по цену пада стандарда. Међутим, и даље је доследно захтевао да републике и покрајине стриктно испуне законске девизне обавезе према НБЈ. Милка Планинц није прихватила Поздерчеве ставове по питању централизације девиза, јер није видела другу могућност да се дуг врати него „на хрпу“, па му је одговорила: „Централизам или нецентрализам је моја тема, Хамдија, као и твоја. Патриотизам или непатриотизам је моја тема, и твоја. Договарајмо се, можемо ли паметније и боље, а не на патриотизам и ко је за централизам“.⁵⁸⁶

Већина учесника дискусије је подржала наставак преговора са странцима. Речима „шта ми данас очекујемо? Да нам дају кредите, а да немају никакве гаранције да ћемо вратити?“ Петар Матић није остављао могућност за другачију политику. Душан Чкребић је клаузуле из попућеног уговора означио као „оштре“, али је упозорио да је Југославија била велики дужник, те да се оне неће примењивати ако буде извршавала обавезе. Милка Планинц је од њега добила подршку за захтев да се уреде односи у земљи како би се убудуће избегла кашњења у отплати кредита. Чкребић је тај став поткрепио речима да је Југославија постала „колективни жирант за све дугове било чије“. Дража Марковић

585 Исто.

586 Исто.

је био за прихватање услова који обезбеђују да земља уредно враћа дугове, а за одбијање захтева који су представљали политички притисак. Ипак, сматрао је да треба све учинити да преговори не пропадну, јер би алтернатива било ванредно стање тј. „западна варијанта 1948. године“. Јосип Врховец⁵⁸⁷ је подржао склапање споразума са страним повериоцима из нужде. Шпиљак је признао да су Југославији постављени веома тешки услови, али је додао да се радило о захтевима које је сама себи морала да постави годинама уназад.⁵⁸⁸

Расправа није прошла без указивања на нерешене односе унутар земље и разлике између оних република и покрајина које су измиривале девизне обавезе и оних које нису. Неколико учесника (Стојановић, Поздерац, Врховец, Драгосавац) кривца за положај у коме се земља нашла тражило је више унутар ње него у спољним притисцима и условљавањима. Врховец је потенцирао неприхватљивост ситуације у којој је увоз опреме и даље био изнад плана („увоз опреме се не баца падобраном у земљу (...) опрема долази камионима, долази бродовима, долази возовима. То бар можемо да регистрирамо. Кренимо трагом те опреме па да видимо ко је како платио“). И Душан Драгосавац је поминуо да је већ у првој половини године испуњен годишњи увоз опреме. Ни он није избегавао тешке речи: „Јесам за то да будемо ригорозни, али неће бити довољно затвора ако се дође до масовног кажњавања“. Милан Кучан је говорио о неопходности мера које би земљу оспособиле да уредно враћа дугове и које је СИБ требало да предложи, а Скупштина СФРЈ усвоји, али је знао да тога неће бити без политичке подршке. Зато је подсетио да је НБЈ избегавала да предузима и оне мере на које је имала право из страха од политичких притисака. Добривоје Видић је сликовито описао на шта ће државно руководство личити уколико не спроведе зацртану политику: „Па ми ћемо постати смешни до карикатуре, људи ће се почети одрицати од нас“. Мика Шпиљак је узро-

587 Јосип Врховец (1926–2006) био је савезни секретар за иностране послове од 1978. до 1982. године. Касније је био председник Председништва ЦК СКХ (1983–84) и члан Председништва СФРЈ.

588 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 39. седница, 14. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

ке кризе тражио у томе што је држава 1979. „своје слабости, проблеме, нерад, мегаломанске инвестиције“ покривала милијардама долара нових кредита. Мада је пошао од тога да је криза имала светске размере („никада свет није био преко 600 милијарди долара дужан“), акценат је стављао на одговорност унутар земље и неиспуњена обећања због којих су страни повериоци изгубили поверење, што је довело до тешких услова за нове кредите („Ми преузмемо обавезе према њима, па их не испуњавамо. Па дајемо једне податке, а за месец дана се покаже да су они много тежи“). За њега је централно питање било да ли је југословенско друштво било у стању да схвати неопходност постизања веће производње, продуктивности и извоза, а смањења потрошње. Никола Стојановић је питао како ће Југославија уверити стране банке да ће враћати редовно кредите када унутар земље републике и покрајине нису извршавале ни обавезе које су имале према домаћим законима и закључио: „Респектујући оно што је облик међународног притиска и вођење специјалног рата и чињеницу да смо упали у мрежу из које је тешко изаћи, не би смјели дозволити себи тај луксуз да и сада властиту одговорност не преузмемо на себе“. И он је тврдио да унутар земље није урађено све што је било могуће да се повећа извоз како би се вратили дугови, с тим да је проблем заострио тврдњом да у неким републикама и покрајинама није ни постојала воља да се то уради, јер се рачунало на „социјализацију обавеза“, тј. да се „у име солидарности то разријеша преко туђих леђа“. Био је јасан да се у име солидарности нису могли спасавати сви субјекти унутар земље: „Ако морамо иностранству дуг вратити, вратимо и на бази солидарности, ту нема спора. Али, морао би иза тога најмање да уследи поступак преиспитивања способности за сваког тог привредног субјекта, треба ли он уопште да опстане“. Противио се спасавању оних привредних организација које нису имале перспективу узимањем од оних које су представљале реалну економску снагу земље. И Андреј Маринц је критиковао понашање република и покрајина супротно политици стабилизације, оптужујући савезне органе, пре свега НБЈ, да су то толерисали. И за њега је солидарност у враћању девиза помоћу Народне банке била последња мера: „код солидарности треба да будемо крајње рестриктивни“ и то „на принципу не

отписивања дугова него преузимања обавеза за враћање средстава“. Душан Чкребић се сложио да солидарност може бити само „помоћна мера“ и да би „нормално било да свако враћа своје дугове“ и упозорио да је у пракси солидарност и даље била у првом плану, да је у републикама и покрајинама и даље недостајала „пуна мобилизација (...) да свако враћа своје дугове“ и да је НБЈ пребрзо „истурана“ да би „заштитила образ Југославије и њених дужника“. Слично Поздерцу, сматрао је да се страни дуг не може вратити без „ванредне ситуације“ и „ванредних напора“, јер ће нови кредити бити само „олакшавање наше ситуације од драстичних реперкусија“. Зато је за њега „ослонац на сопствене снаге“ био неизоставан, свеједно како се завршили преговори са ММФ-ом. Петар Матић је тражио да се за будућа задуживања утврди да „ко је задужен тај мора да плати“, да се постојећи дуг заједно врати, али тек пошто се исцрпу могућности сваког дела земље да сам испуни своје обавезе: „ако Македонија или Косово не може да плати, 'да истресу из гаћа, не могу да плате', ми то морамо да уважимо. Али, морамо онда имати и тачну информацију од владе и других институција шта Македонија или Косово или Војводина или други може да уради и мора да уради. А ми то немамо“. Душан Чкребић је изнео проблеме који су највише погађали Србију подсетивши да је постојао низ ненаплаћених потраживања банака Србије од привредних организација из других делова земље, Федерације и НБЈ и да је то могло да угрози и ликвидност банака у Србији. Тезу о нерегулисаним односима унутар земље је поткрепио подацима о великим дуговањима привреди Србије по основу стимулације за извоз и закључио: „када постајемо велики дужници према извозној привреди онда је узалудно инсистирати на повећању извоза“. Хамдија Поздерац је подсетио да је и БиХ испуњавала обавезе према иностранству и НБЈ осим дела дуга према Народној банци из 1982. који није регулисан јер је НБЈ имала дуговања према банкама у БиХ, али је у односу на Чкребића био много отворенији у критици оних који су дуговали, поново директно прозивајући хрватско руководство, али не само њега.⁵⁸⁹

589 Поздерац је размишљао овако: „ми смо прошле године у Босни и Херцеговини плаћали своје обавезе ради тога што смо извезли милион тона угља мимо плана и 500 хиљада кубика резане грађе. Шта је у тој ситуацији урадила Хрватска

Тешки услови са Запада навели су неке југословенске политичаре да узалудно предлажу окретање ка Источној Европи, Кини и не-сврстанима у потрази за кредитима. Хамдија Поздерац је у том захтеву био сликовит: „Ми гаће скидамо (...) за две милијарде долара и пеналимо се да нас свако може острелити како хоће и кад хоће“. Предлагао је компензационе кредите са СССР-ом, Источном Немачком, Мађарском и Чехословачком за сировине и пољопривредне производе. Дража Марковић је предлагао већу активност према СССР-у, Кини и Јужној Америци. Милка Планинц и Мика Шпиљак су, супротно од тога, уверавали да није било реално да се земља спасе потпором из других делова света. Председница савезне владе је признала да је СССР помагао у снабдевању нафтом, али је сматрала да земље Источне Европе „немају девиза“ и да је Југославија са Пољском и Румунијом већ пословала „тотално на компензацијама, да више скоро ниједног долара не добијамо“. На сличан начин је описала и односе са земљама у развоју: „Либија већ најављује да ће плаћати нафтом, јер нема долара. Не плаћају ни Русима и Руси нама дају нафту из Либије, јер већ Либијци њима плаћају нафтом. Мање-више, са тим земљама, једна по једна земља, улазимо у компензације где, другови, нема долара“. Упозорила је и да западне земље нису имале сасвим идентичан приступ југословенској кризи: Норвешка, Холандија, Аустрија, Швајцарска и Италија имале су конструктиван став; а осим САД-а се „најгоре понаша Њемачка (...) и банке и влада“, Француска и Британија су „час тамо, час вамо“. Добривоје Видић је предлагао директне политичке преговоре са најјачим западним силама, а не само финансијске. Имао је на уму могућност да Милка Планинц отпутује у САД, Велику Британију и СР Немачку и посети Регана, Маргарет Тачер и друге државнике, док је она према тој иницијативи била скептична. Поменула је да су западне банке већ биле под притиском својих

на извозу резане грађе? Има исто тако добре шуме и други који не отплаћују своје обавезе, неке друге, ја стално говорим о извозу кукуруза. Мене другови из Војводине почињу помало неразумевати, почињу се помало љутити на мене, а ја мислим другови, да је боље извести милион, два милиона кукуруза који нам седе у амбарима код сељака јер чекају бољу цену па да се отплаћују другови, а не да Србија отплаћује дугове за њих по разним основама“. Исто.

влада да постигну договор са Југославијом („Они су нама већ у Цириху јасно дали до знања, нас владе притишчу и ми морамо дати, али ако они од нас траже више, него ми можемо дати, нека изволе владе дати. То је игра међу њима“). Поздерац је тражио и да се предузму мере да се откупе девизе од грађана верујући „да је огроман новац девизни у чарапама“, као и да се привуку гастарбајтери да више новца ороче у југословенске банке.⁵⁹⁰

Под притиском јачине кризе у партијском врху је све чешће помињана и реч „одговорност“. У Председништву ЦК СКЈ 14. јуна 1983. ни око тога није било јединства. Андреј Маринц је био убеђен да се у случају да држава буде приморана на прекид преговора и најнеповољнију варијанту излаза из кризе, не може избећи расправа о одговорности руководства земље за политику вођену претходних десет година. Петар Матић је упозорио: „ми не можемо проћи без питања и обавезе да одговоримо шта се то десило и како смо се понашали у прошлости, односно у последњих десетак година“. Тражио је од Милке Планинц да СИБ изађе са алтернативама за излазак из кризе и да у случају да не добије подршку, поднесе оставку. Слично је захтевао и од два председништва. На истом трагу било је и размишљање Душана Драгосавца када је од СИБ-а тражио да изнесе програм и „каже – или ће то политички бити подржано или онда дајмо оставке (...) Иначе морамо давати оставке, јер се овако више не може“. Јосип Врховец је учачавао склоност да се одговорност за кризу пребаци на радничку класу иако је руководство довело државу „на руб таквог тоталног задужења на један апсолутан ирационалан и бесмислен начин (...) да смо ми земља у стечају (...) Ми смо себе довели у стечај другоги (...) ако је нама отплата годишњег дуга већа од целокупне националне акумулације, па докле смо ми себе довели? Шта се ми сада љутимо на... Американце и не знам све какве проклете непријатеље. Па, то смо ми сами себи урадили“. Милан Кучан је тражио утврђивање одговорности ако Југославија буде приморана на најтежи сценарио који би подразумевао увођење рационализованог снабдевања ако изостану страни кредити. За њега је такав исход значио враћање земље

590 Исто.

на почетак педесетих година, али је веровао да у условима много вишег стандарда од оног који је био три деценије раније власт неће имати подршку народа.⁵⁹¹ Међутим, Дража Марковић се противио покретању одговорности руководства земље за кризу. Помињање непријатељских снага као покретача таквих дискусија и опасности по систем и СКЈ ако се то питање отвори, био је стереотипни изговор. Правдање општом светском кризом као делимичним узроком југословенских проблема већ је деловало уверљивије.⁵⁹²

Председништво СФРЈ је наставило да прати кризу око спољног дуга већ на седници 15. јуна, на којој је Милка Планинц изнела најсвежије вести од југословенског преговарача Јанка Смолеа: у преговорима са страним банкама учињен је помак утолико што је постигнут договор да се „унакрсна доцња“ не активира одмах већ да Југославија има кратак рок да измири дуг; и даље су вођени тешки преговори око тога да ли ће земља морати да се одрекне имунитета или ће успети да ту одредбу замени увођењем арбитраже. На тој седници је Милка Планинц добила подршку за одлучан став да СИБ неће потписати никакав споразум са страним финансијским институцијама, чак и ако он буде постигнут, док Скупштина СФРЈ не усвоји законе којима ће бити створени механизми за плаћање старих дугова насталих до краја 1982. и за враћање нових кредита, како не би биле активирани тешке клаузуле из споразума. Она је захтевала од чланова Председништва СФРЈ да изврше притисак на руководства у својим републикама и покрајинама како би унутар земље био постигнут договор о дуговима насталим до краја 1982, јер дуготрајни преговори СИБ-а, република и покрајина нису довели до договора око солидарног враћања дуга за оне који

591 Кучан је закључио: „Ми смо у 1952. годину ишли на правцу излагања из једне кризе у коју смо дошли након Информбиреоа (...) Онда смо ми отварали перспективу бољег живота. Сад ми са једног високог нереалног стандарда враћамо сваког нашег човека на реалне и испод реалних услова стандарда. И добро знамо у таквим приликама да је јако тешко мобилизирати било кога за једну стваралачку политичку акцију“. Исто.

592 Исто.

их нису платили. Сребрић је проценио да ће, у разним видовима, страна финансијска подршка Југославији те године достићи шест милијарди долара, закључио да ће бити неопходно искористити та средства за повећање индустријске производње, али и упозорио да би било погубно да та производња уместо у извозу заврши на домаћем тржишту и прелије се у унутрашњу потрошњу. Таква оријентација СИВ-а је једногласно подржана. Истичана је неопходност веће контроле задуживања у иностранству и ширих овлашћења НБЈ у циљу обезбеђивања приоритетног плаћања спољног дуга.⁵⁹³

Средином јуна је био све учљивији дуализам власти у Федерацији између државног и партијског врха. Очитовао се у незадовољству Председништва ЦК СКЈ што је СИВ током преговора о спољном дугу више консултовао Председништво СФРЈ. Мика Шпиљак је 15. јуна упознао чланове државног председништва да је дан раније у партијском председништву „била критика на све и свакога јер су они ван тога, да их нико не зове“. Сергеј Крајгер је имао лаконски одговор: „Кад би знали о чему се ради, они би били срећни што нису у томе“. Проблем је, ипак, био дубљи. Партија се није лако одрицала своје моћи, а државним органима је у потрази за спасом из кризе било потребно више слободе и самосталности. Разграничења између државних послова и партијског рада никад није ни било. Петар Стамболић је 15. јуна у Председништву СФРЈ подсетио да су федерални органи имали уставна права, задатке и функције, а партија „своју позицију“ и питао: „Да ли ћемо ми за сваки акт Скупштине тражити потврду Савеза комуниста“. Међутим, без партије се није могло. Чак и они који су били за раздвајање државних и партијских послова чували су је као крајњу одступницу, па је Стамболић сматрао да би СКЈ морао да интервенише у случају да Скупштина СФРЈ не усвоји ставове СИВ-а и Председништва СФРЈ. Ако то не би урадила, партији би, према његовом суду, остало само „да се растури“. Посебно је било тешко одредити улогу ЦК СКЈ. То гломазно тело, као највиши партијски орган, било је пуно противуречности и неусклађе-

593 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 154, 189. седница, 15. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

них ставова и није суштински одлучивало ни о чему. Међу партијским и државним функционерима је било оних који би радије избегли да га „увлаче“ у одлучивање о кључним темама, али се у данима дубоке кризе није смело ни игнорисати. Са друге стране, било је пожељно ојачати најважније одлуке његовим пристанком. У Председништву СФРЈ 15. јуна, Сергеј Крајгер је препоручио да се ЦК СКЈ не уплиће у решавање питања спољног дуга „јер ће иначе испасти као да је све 'запрскао' Савез комуниста“.⁵⁹⁴

* * *

Време је и даље незауостављиво текло. Државни и партијски врх нису могли да се „лоптају“ у недоглед. Упознат са током преговора са страним институцијама, а после неколико седница државног и партијског руководства, СИБ је 22. јуна закључио да нису постојали изгледи да се са Међународним координационим комитетом закључи споразум без прихватања одредбе о судској надлежности, примени страног права и пристанка на извршење евентуалних судских пресуда по тужбама поводом могућег кашњења у извршавању обавеза. Међутим, имајући у виду правне, економске и политичке последице, СИБ је поновио да не жели да преузме политичку одговорност за прихватање тих услова без одобрења Скупштине СФРЈ. Веће је оценило и да без споразума са Међународним координационим комитетом неће бити ни споразума са осталим страним партнерима, што би водило проглашавању мораторијума на све стране дугове и њихов генерални репрограма, са негативним политичким и економским последицама. Констатујући да су постигнута побољшања у односу на раније захтеве западних банака и да је усаглашено да се у споразуму друштвена имовина не третира као имовина Федерације, Савезно извршно веће је предложило Скупштини СФРЈ да прихвати наставак преговора и да Југославија, у крајњем случају, прихвати спорне клаузуле. Поред тога, СИБ је захтевао да Скупштина СФРЈ истовремено усвоји законе и друге потребне прописе који би обезбедили механизам за извршавање обавеза које буду прихваћене,

594 Исто.

чиме би се спречило да земља дође у ситуацију да страни кредитори примене клаузуле из споразума. Другим речима, од Скупштине СФРЈ је очекивано да прихвати нацрте закона којима ће држава (НБЈ) добити право да, у случају кашњења било ког југословенског дужника, може да употреби девизе било ког другог друштвено-правног лица у земљи, ако се на други начин не може извршити обавеза и спречити кашњење. Ако то Скупштина СФРЈ одбије, СИВ не би прихватио споразум са страним кредиторима и био је спреман да Скупштини и Председништву СФРЈ предложи проглашавање мораторијума и генерални репрограм.⁵⁹⁵

На овој седници СИВ-а су усвојени текстови предлога кључних закона, које ће Скупштина СФРЈ после много драме усвојити 3. јула у зору.

Закон о гаранцији Федерације за обавезе по споразуму о кредиту између НБЈ и страних банака омогућио је да Федерација преузме обавезу као гарант по кредитима НБЈ и пословних банака за кредит од две милијарде долара (1,4 милијарде за рефинансирање средњорочних кредита и 600 милиона за девизне резерве НБЈ) на рок од шест година, са почеком од три године. Прописано је да ће, у случају да републике и покрајине не пренесу одговарајући износ средстава за Федерацију пошто она изврши обавезе по кредиту, СДК по налогу Савезног секретаријата за финансије пренети у корист Федерације тај износ из прихода република и покрајина. Уз овај закон СИВ је доставио Скупштини веома исцрпно образложење како би уверио делегате у неопходност његовог усвајања. У њему је стајало да је према подацима НБЈ дуг земље на конвертибилном подручју 31. децембра 1982. био 18,2 милијарде долара, од чега је краткорочни износио 1,8 милијарди. Наведено је да су висина дуга и услови задуживања довели до високих годишњих анuitета (између пет и шест милијарди долара). Делегати су обавештени да су из 1982. у 1983. пренете укупне неизмирене обавезе од 625 милиона долара и да је терет отплате анuitета постао веома тежак, јер је ангажовао све већи део девизног прилива и друштвеног производа и то у условима скромног привредног

595 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 155, 192. седница, 24. 6. 1983, СИВ, 21. јуна 1983, Строго поверљиво, Ставови Савезног извршног већа.

раста. Тако је у 1975. издвајано 3–4% друштвеног производа (при његовом расту од 3,6%), а 1981. више од 6% (друштвени производ у тој години је порастао само 1,4%). Додајући да је у 1975. отплата спољног дуга ангажовала 50% конвертибилног девизног прилива од извоза роба, а 1982. чак 78%, СИБ је изнео и податак да је крајем 1982. спољна ликвидност земље постала „критична“ и да су у тој години девизне резерве смањене за преко милијарду долара.⁵⁹⁶

Најважнији је био Закон о плаћањима у конвертибилним девизама. Њиме је предвиђен сложен унутрашњи систем који је требало да спречи да дође до кашњења у враћању страних дугова. Законом је утврђен механизам плаћања дуга, тј. редослед носилаца обавеза према иностранству у случају да дужник нема девизе. Ако дужник (организација удруженог рада или неки други субјект) нема девизе за плаћање дуга, девизе би обезбеђивала радна организација у чијем је саставу дужник, а у случају да ни она нема девизе, обавеза је редом прелазила на сложену организацију удруженог рада (СОУР), удружене банке и све њихове чланице у које је СОУР био учлањен, све банке из те републике или покрајине, па на сва друштвена правна лица у СФРЈ која ће издвајати део девизног прилива на посебан рачун НБЈ. Процент издвајања је требало да сваке године одреди СИБ, тако да не буде мањи од 5%. За враћање дугова насталих до 31. децембра 1982. за организације са седиштем у републикама и покрајинама чији је степен задужености био изнад југословенског просека било је предвиђенио солидарно враћање тако што би средства обезбеђивала сва друштвена правна лица у СФРЈ. Дата су шира овлашћења Народној банци Југославије.⁵⁹⁷

596 АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1963, ас-227/1; „Закон о гаранцији Федерације за обавезе по кредитном споразуму Народне банке Југославије и одређених других банкарских институција са заступником повериоца и иностраним комерцијалним банкама“, *Службени лист СФРЈ*, бр. 34, 5. јул 1983, 1001.

597 Пословне банке нису могле да издају ниједан налог за плаћање у иностранству, осим за плаћање фиксних и гарантованих обавеза, ако га не овери овлашћени контролор НБЈ. Контролоре за сваку банку је постављао гувернер НБЈ. Овлашћене банке су биле дужне да НБЈ дају право располагања свим њиховим девизним средствима на свим рачунима у иностранству под претњом губитка права на девизно пословање и ликвидације свих рачуна у иностранству. Народна банка је добила овлашћење да банкама обустави сва плаћања према иностранству осим

Законом о допуни Закона о девизном пословању и кредитним односима са иностранством је предвиђено да ће СИБ, ако овлашћене банке не закључе самоуправни споразум до 31. јула 1983, на предлог НБЈ, у року од тридесет дана од истека рока усвојити пропис којим ће регулисти изворе и начин враћања девиза банкама које су из свог прилива платиле обавезе за организације удруженог рада и друга друштвена правна лица од престанка рада девизног тржишта до 31. децембра 1982, а које у моменту плаћања обавеза нису имале девизне рачуне у тим банкама. Тај пропис је имао највећи значај за банке из централне Србије које су после престанка рада девизног тржишта платиле стотине милиона долара страних обавеза за привредне организације и банке из других делова земље и требало је да буде основ по коме ће оне наплатити те девизе.⁵⁹⁸

Предложене законе није било могуће усвојити без сагласности Скупштине СФРЈ, па је после усвајања њихових нацрта одржан састанак представника СИБ-а и Већа република и покрајина, председавајућих републичких и покрајинских делегација у Већу и председника радних тела. Договорено је да Веће заседа 2. јула, а да се до тада одрже републичке и покрајинске скупштине. На састанку је СИБ био суочен са критикама што законски предлози нису припремљени раније, исказиване су резерве према прихватању захтева Међународног координационог комитета, посебно клаузуле о одрицању од имунитета, јер су имали „велику политичку тежину“ и „утицај на независност и суверенитет земље“, захтеван је конкретан одговор на питање какве ће последице наступити ако нових кредита не буде, тражено је објашњење ефеката повећања каматних стопа, депресијације динара и повећања цена у случају прихватања захтева ММФ-а.

фиксних и гарантованих обавеза у случају непоштовања њених одлука. АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1964, ас-232/1; „Оштри прописи за отплату иностраних дугова“, *Политика*, 3. јул 1983, 1; „Закон о плаћањима у конвертибилним девизама“, *Службени лист СФРЈ*, бр. 34, 5. јул 1983, 997–1001.

598 АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1965, ас-236/1; „Закон о допуни Закона о девизном пословању и кредитним односима с иностранством“, *Службени лист СФРЈ*, бр. 34, 5. јул 1983, 1001, 1002.

Крајем јуна и почетком јула 1983. југословенски врх више није имао времена за одлагање одлуке. Државни и партијски органи, Скупштина СФРЈ, Председништво СФРЈ и Председништво ЦК СКЈ и ЦК СКЈ засадали су скоро из дана у дан, а СИБ је држао и више седница дневно, од којих неке и ноћу, заседајући у скупштинским, а не у својим просторијама.

Најпре је Председништво СФРЈ 24. јуна подржало завршетак преговора са ММФ-ом и страним банкама и усвајање закона које је СИБ предложио.⁵⁹⁹

Милка Планинц је тада уверавала да је југословенска страна у преговорима са банкама издејствовала највеће могуће ублажавање неповољних клаузула, односно да се клаузуле о „унакрсној доцњи“, пребијању и одрицању од имунитета не активирају аутоматски у случају кашњења него да Југославија има 15, односно 30 дана да измири обавезе. Признала је да су такве клаузуле и даље биле „стравичне“ и да је усвајање закона у Скупштини СФРЈ било неопходно како би се створио механизам који ће спречити њихово активирање.⁶⁰⁰

Више учесника у дискусији ипак је изразило страх да предложени закони неће бити довољни да се обезбеди враћање дугова и да је у систему и даље остало много „рупа“ за шпекулације и прикривање девиза. Највише резерви је имао Видоје Жарковић. Подржао је став СИБ-а да централизовано враћање дугова подразумева да НБЈ мора да контролише све девизне трансакције како би обезбедила да враћање кредита има приоритет, али је сумњао у ефикасност предложених закона. Сугеришао је још ригорознију контролу – да девизни рачуни свих привредних субјеката буду код НБЈ како би она имала потпуни увид у кретање девиза и измирење обавеза према иностранству. Тиме би сав платни промет са иностранством ишао преко НБЈ. Савезно извршно веће и Народна

599 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 155, 192. седница, 24. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

600 Исто.

банка Југославије су се слагали да би тај систем био најпоузданији, али је НБЈ тврдила да није имала техничке и кадровске капацитете за то.⁶⁰¹

Дилеме је изазивао и предложени начин враћања дугова ако привредна организација која је узела кредит не може да га врати. То што се полазило од територијалног принципа, да се дугови враћају најпре преко радних организација и банака у републикама и покрајинама из којих је дужник, навело је Жарковића да истакне бојазан од нове територијализације девиза и прављења нових платних биланса република и покрајина као затворених целина. Упозоравао је да „ћемо (...) учинити медвеђу услугу јединству југословенског тржишта (...) и да ћемо потхранити национализам у Југославији“.⁶⁰²

Председништво СФРЈ и СИБ су били свесни да ће у Скупштини СФРЈ бити отпора предложеним законима. Зато је Војо Срзентић захтевао од републичких и покрајинских функционера да утичу на скупштине у својим републикама и покрајинама да прихвате законске предлоге, чиме би било олакшано и усаглашавање у Скупштини СФРЈ. Предлагао је и акцију партијском линијом преко Председништва ЦК СКЈ. Видоје Жарковић је опомињао да скупштински делегати ни изблиза нису упознати са током преговора са страним институцијама и последицама прихватања или одбијања споразума као што су то били чланови СИБ-а и Председништва СФРЈ, па ће у Скупштини бити „колебања, неодлучности, критика и изјашњавања без познавања суштине ствари“. Петар Стамболић и Мијат Шуковић су тражили да иза СИБ-а стану сви политички фактори и наступе јединствено пред делегатима Скупштине СФРЈ. Стамболић је инсистирао да политику Савезног извршног већа

601 Жарковић је упозорио: „Видите шта сада раде субјекти привређивања? Ако је једна банка презадужена и има много обавеза враћања према иностранству, она све девизне приходе мора да користи да приоритет да отплатама иностраних дугова. Они сада са својим жиро рачунима беже код оне пословне банке без обзира где је у земљи, која је мање оптерећена и где јој се неће скидати аутоматски средства са девизних рачуна а остају обавезе код оне банке; задржавају девизе у иностранству (...) Све док не буде девизни жиро рачун код НБ, да она може 'зајахати' на те девизне рачуне и дати приоритет отплати иностраних кредита, овај циљ се не може остварити“. Исто.

602 Исто.

подрже и Председништво ЦК СКЈ и сам ЦК СКЈ како не би остао утисак да је СИБ остављен на цедилу пред делегатима Скупштине СФРЈ („Или је политика СИБ политика наше партије и СК или ако није онда СК формулише по таквим питањима другу политику“).⁶⁰³

Државни врх је коначан став заузео 27. јуна 1983. године. Прво је СИБ усвојио информацију о преговорима са ММФ-ом која је истог дана изнета државном председништву. Важан је био закључак Милке Планинц да је узрок тешког положаја много више био у унутрашњој политици и превеликој потрошњи ранијих година него у рестриктивној политици коју је ММФ наметао. Захтеве Фонда је видела као последицу, а „превелико трошење на свим фронтима“ и неспровођење антиинфлационе политике као узрок кризе.⁶⁰⁴

Последња реч је дата на седници Председништва СФРЈ 27. јуна 1983. одржаној у проширеном саставу, у присуству неколико чланова Председништва ЦК СКЈ и председника председништва република и покрајина. Иако су Председништво ЦК СКЈ, ЦК СКЈ и Скупштина СФРЈ заседали наредних дана, после ове седнице суштински се више није могло назад. Прихваћено је да се преговори са ММФ-ом и банкама приведу крају и усвоје потребни закони у Скупштини СФРЈ. О исходу преговора и мерама које треба усвојити у земљи одлучивале су потом дан за даном различите институције: Председништво ЦК СКЈ 30. јуна, ЦК СКЈ 1. јула, а Скупштина СФРЈ 2. и 3. јула.

На седници Председништва СФРЈ 27. јуна било је незадовољства оним што је до тада испреговарано са страним банкама и ММФ-ом, па и начином на који су преговори вођени, али нико није смео да се јавно изјасни против споразума, а за проглашење мораторијума.

Представници СИБ-а и НБЈ (Милка Планинц, Звоне Драган, Јанко Смоле и Радован Макић) износили су аргументе у користи споразу-

603 Исто.

604 АЈ, 130, СИБ, 5732, Магнетофонски снимак са 171. седнице СИБ-а, одржане 27. јуна 1983.

ма са страним повериоцима, бранећи политику СИВ-а. Милка Планинц је подршку тражила ставом да је у преговорима постигнут максимум и да даљег попуштања неће бити. Позивала се на олакшице у виду рока од 15 дана који би Југославија имала да избегне клаузуле о „унакрсној доцњи“ и пребијању дугова и 30 дана да избегне клаузулу о одрицању од суверенитета. Била је убеђена да се у даљим преговорима не може постићи избегавање обавезе да се држава појави као гарант, односно пословни партнер пред страним банкама, чиме би се одрекла дела суверенитета. Закључила је да су то биле „граничне линије“ које су се могле прихватити, али је поновила да је услов да их СИВ прихвати било усвајање закона којима би се спречило да држава убудуће дође у доцњу. Планинц је изнела да је СИВ разматрао још два начина којима би се обезбедило плаћање обавеза према иностранству у будућности и то сигурније него решењима предложеним у законима, али да је од оба предлога морао да одустане. Први је подразумевао да се сви девизни рачуни привредних субјеката пренесу у НБЈ, али се централна банка томе успротивила. Други је подразумевао обавезну продају девиза (цесија девиза), успостављање девизног тржишта и давање приоритета измирењу страних обавеза. Тражила је подршку и за постизање споразума са ММФ-ом и прихватање њихових захтева у погледу лимита на пласмане банака ако се преговорима не постигне неки уступак. Знала је да су захтеви ММФ-а тешки, да представљају велико оптерећење за привреду и да ће производња бити на нули или мало у минусу, али је изнела да би прекид преговора и изостанак стране подршке оборно производњу за око 15%. Тврдила је да захтеви Фонда нису били у нескладу са програмом економске стабилизације и тражила њихово прихватање због будућности Југославије, а не због ММФ-а.⁶⁰⁵ Веровала је да је Фонд чекао усвајање закона у Скупштини СФРЈ којима

605 „Немојмо се заваравати да ћемо сада њих прекројити на самоуправљање и доходовну политику, али учинимо ми у земљи све да те њихове клаузуле и мере претворимо у нашу политику и наше мере. Да ли ће нас то довести у ситуацију да можемо враћати или не враћати дугове? Да ли ће нас довести у ситуацију да систем пада? То је кључно политичко питање. По ономе колико ја знам све те клаузуле, а знам их више него ви, ниједна од тих мера, ни круте камате, ни крути лимити, нису изван економије и нису изван погледа нашег стабилизационог

ће бити омогућен споразум са страним банкама како би и он довршио преговоре са Југославијом, јер се држала процене да су страни субјекти деловали синхронизовано („они једни друге чекају“). Потенцирала је да је споразум са странцима био само „шанса“, а не „гаранција“ за излазак из кризе. Те речи је требало схватити као упозорење да прихватање страних услова неће бити довољно без унутрашњих економских реформи, решавања проблема унутрашње неликвидности и нереалне потрошње. Став је поткрепила проценама СИВ-а да је обим потрошње био 30% изнад реалне могућности привреде, да је само 16% средстава привреде за текућу производњу било њено, а остало кредити, и да је те године учешће привреде у доходу пало на свега 59%, „што никада није било у овој земљи“. Поновила је да СИВ неће ставити потпис на споразуме са страним институцијама ако Скупштина СФРЈ не подржи предложене законе – „сада сам СИВ, ако нема политичке подршке у земљи, нити жели, нити може поднети одговорност. Јер, пресудне су то ствари за земљу да би их могао сам СИВ поднети“. Закључила је да је држава са неопходним заокретом у економској политици каснила годинама и да је 1979. била „задњи час“ да се предузму радикалне мере.⁶⁰⁶

Ова седница је била тренутак када су представници републичких и покрајинских власти, као и други функционери, морали да се изјасне о предлозима СИВ-а и прихвате одговорност за усвајање предлога закона у Скупштини СФРЈ. Подршка је стигла од свих, али уз поједине критике дотадашњих преговора са страним институцијама и страховања да ће прихватање захтева ММФ-а и мере СИВ-а угрозити домаћу производњу и извоз.

Никола Љубичић, Дража Марковић, Видоје Жарковић, Милутин Балтић, Миланко Реновица⁶⁰⁷ и Марко Орландић су исказали страх да привреда неће издржати повећање камата, лимите пласмана

програма“. АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 156, 193. седница, 27. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

606 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 156, 193. седница, 27. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

607 Миланко Реновица (1928–2013) био је председник Извршног већа БиХ 1974–1982, председник Председништва БиХ 1983–1985. и председник Председништва ЦК СКЈ 1986–87.

банака, девалвацију и курсне разлике и да ће право Народне банке Југославије да у сваком тренутку скида девизе са рачуна како би измирила спољни дуг смањити интерес привреде за извозом. Љубичић је подржао споразум са страним институцијама и мере СИВ-а, али „са пуно, пуно зебње и, ако хоћете, и пуно нејасноћа и мени самом“. Дража Марковић је питао да ли се услови ММФ-а могу „примити на плећа већ доста ослабљене привреде“. Признао је да су захтеви били у складу са програмом стабилизације, али је указао и на то да је Фонд захтевао да се ти циљеви испуне у краћем року („претешки терет треба у једном кратком року да поднесе наша економика“). Плашећи се да ће привредне организације изгубити интерес да извозе када знају да им НБЈ може скинути девизе са рачуна како би платила дуг оних који немају девизе, Дража Марковић је закључио: „Не може се отети утиску да овде имамо један задатак: по сваку цену решити извршавање обавеза према вани, а овамо какве ће консеквенце на нашем унутрашњем тржишту и у нашој економици изазвати, то још нисмо сагледали“. Балтић је делио такво размишљање. Питао је какве ће ефекте имати повећање камата у условима велике задужености привреде. Бојао се да ће то спутати производњу и значити „жесток притисак на отпуштање радника и на тешке социјалне поремећаје“. Миланко Реновица је довео у питање исправност југословенског приступа у дотадашњим преговорима, сматрајући да је требало избећи узимање средстава од ММФ-а и страних банака и тако избећи и њихове тешке услове, а узети кредите осталих кредитора. Критиковао је прихватање клаузуле о „унакрсној доцњи“ и њену примену на све узете кредите: „То је веома озбиљно питање. Ми на то питање упозоравамо, како је уопште могло доћи до тога да се прихвате разговори и да се та клаузула унакрсне доцње протеже на све раније кредите који су добијани десетак година уназад“. Оценио је да су услови које је ММФ поставио били „далеко оштрији, рестриктивнији и да уносе више поремећаја него кредити иностраних банака“ и да је утисак да је ММФ имао „прејакe ингеренције на нашу укупну економску политику“. Питао је како ће се ограничавање банкарских пласмана и дизање каматних стопа одразити на привреду која „нема сопствених обртних средстава, живи на великим кредитима, послује у условима

високе инфлације“. Марко Орландић је такође критиковао што се одустало од „међупростора“ (мањег обима задуживања) и дошло у ситуацију да се мора бирати између две крајности (споразума са страним институцијама и новог задуживања, са једне, и прекида преговора, са друге стране). Био је изричит да привреда нове намете који су следили из захтева ММФ-а (више камате и цене, клизајући курс, смањење обима банкарских кредита) „апсолутно не може поднети“. Упозорио је да се „привреда и финансије налазе на ивици распада“ и да ће политичке и социјалне последице бити веома велике. У име Словеније Виктор Авбељ је подржао предлоге СИВ-а и одлуку да се не прибегне цесији девиза нити концентрацији свих девизних рачуна код НБЈ и захтевао је поштрвање одговорности приликом новог задуживања.⁶⁰⁸

Безрезервна подршка СИВ-у је стизала од Петра Стамболића, Ђорђа Радосављевића и Видоја Жарковића. Стамболић је сматрао да је репрограм лошија варијанта од договора са страним банкама. Одбацио је могућност добијања повољнијих услова и предлоге да „ударимо песницом о сто и запретимо иностраним банкама, америчкој влади и другима“. Није негирао да је политика америчког капитала „бескрупулозна“, али је кривца за тешку ситуацију више тражио у земљи, која је неизвршавањем обавеза давала материјал за притиске споља. Жарковић није видео алтернативу прихватању споразума са страним институцијама, верујући да би прекид преговора довео до много већих економских и социјалних проблема (пад плата, стандарда и производње, раст незапослености) него прихватање услова постављених Југославији. Нови кредити су за њега били „последњи предах“ којим би власт купила време да предузме мере за излазак из кризе.⁶⁰⁹

Уз СИВ је стао и Митја Рибичич, који је сматрао да је прича о спољном притиску била „предимензионирана“. Процењивао је да ни САД ни СССР нису имали интерес да дестабилизују Југославију и преко ноћи јој наметну „социјални крах“ и „разрачунавање унутар наше земље“ које би у вишенационалној држави добило националистичку

608 АЈ, 803, Председништво СФРЈ, 156, 193. седница, 27. 6. 1983, Државна тајна, Стенографске белешке.

609 Исто.

конотацију. Друго, веровао је да је судбина југословенског самоуправног система зависила „од нас“, упозоривши да ће самоуправљање моћи да опстане само ако буде засновано на тржишним критеријумима као мерилу ефикасности привређивања. Овакви ставови нису прошли без одговора. Цвијетин Мијатовић је критиковао умањивање значаја спољног фактора тезом да је против Југославије вођен „специјални рат“ и да су притисци били константни.⁶¹⁰

Резултат седнице био је очекиван, јер је одржана у условима које је Мика Шпиљак означио опаском да „нисмо у ситуацији да имамо велики избор“: подржани су предлози СИБ-а да се преговори доведу до краја, а Скупштина усвоји неопходне законе. Шпиљак је окончао расправу захтевом да сви политички фактори земље стану уз СИБ приликом спровођења програма стабилизације.⁶¹¹

Иако је у року од пар дана требало одобрити договор са страним институцијама и у Скупштини СФРЈ усвојити потребне законе који би обезбедили његово спровођење, у компликованом југословенском механизму одлучивања је и даље било много непознаница и различитих мишљења. Ипак, постизање споразума је било све извесније.

Без маневарског простора, Председништво ЦК СКЈ је 30. јуна 1983. закључило да идућег дана Милка Планинц обавести Централни комитет о преговорима са ММФ-ом и страним банкама, те да преговоре треба наставити и успешно окончати, а у Скупштини СФРЈ усвојити неопходне законе. Одлучено је да ЦК не усваја посебне закључке већ да му се предложи да усвоји информацију СИБ-а. До ових закључака је Председништво ЦК СКЈ дошло у условима разједињености и колебања. Ипак, храбрости или политичке воље да се одустане од аранжмана са страним

610 Исто.

611 „Другови, ми смо на испиту, нас прозивају. Да ли је ово руководство способно, после Тита, да изађе на крај са овом ситуацијом? То нас прозива наша властита радничка класа, народ и то питање непрекидно поставља и то нам иноземство поставља. И ако ми не будемо у томе одлучни, ако ми не будемо јединствени, онда ћемо имати далеко веће притиске из вана, биће специјалног рата“. Исто.

кредиторима није било ни код једног присутног, па ни код Хамдије Поздерца, који је износио највише резерви и страха за будућност земље. Много питања је остало да виси у ваздуху. Чвор одлучивања у земљи и даље није био до краја распетљан. Партијски врх није једнодушно гледао на улогу СКЈ у процесу усвајања кључних одлука. Партијско председништво је и даље било мање упућено у ток преговора него СИБ и Председништво СФРЈ, због чега је код неколико чланова провејавало незадовољство. Није било ни сагласности око улоге коју је ЦК партије требало да има у завршници преговора, тј. да ли је њега требало само обавестити о преговорима или тражити његову сагласност за договорено. Истовремено, међурепубличке разлике су и даље тињале и најављивале спорове у Скупштини СФРЈ и сукобе у будућности.⁶¹²

Осећало се незадовољство што су Председништво СФРЈ и СИБ усвајали ставове пре партијских органа. Вељко Милатовић⁶¹³ је пребацно Мики Шпиљку што на седницу Председништва СФРЈ није било позвано и Председништво ЦК СКЈ и додао: „Ми смо овде несложни. Како ћемо ми сутра на ЦК да идемо, отварамо дебату и закључке, а ми између себе немамо ставове. Ајдемо овде да расправљамо три дана па да идемо пред ЦК“. Шпиљак није био ништа мање оштар у одговору: „Нико није забранио Председништву ЦК да зове Извршно веће и да узме те ствари. Ако ви нисте имали интереса немојте сада рећи да неко то није направио (...) И не би ваљало да се сада на друге изговарамо. Овде одговорност треба преузети. Земља се налази пред врло крупним проблемом. У питању је ова револуција. У питању је све оно што смо до сада постигли“. Степен конфузије, неодлучности, неслагања и колебања се видео и из предлога Добривоја Видића да Председништво ЦК СКЈ позове Милку Планинц или Звонета Драгана да дођу на седницу и појасне услове који су договорени са страним институцијама и мере које ће СИБ предложити Скупштини СФРЈ. Видић је тиме желео да постигне да Пред-

612 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 41. седница, 30. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

613 Вељко Милатовић (1921–2004), политичар из Црне Горе, био је члан ЦК СК Црне Горе и Председништва ЦК СК Црне Горе, председник Скупштине Црне Горе, председник Председништва Црне Горе и др.

седништво ЦК СКЈ заузме јединствен став са којим би изашло пред ЦК СКЈ да се не деси да ЦК СКЈ отвори расправу а Председништво ЦК СКЈ није усвојило никакве ставове, па да онда мора да држи седницу у паузи седнице ЦК СКЈ („да сутра знамо с чиме тамо идемо, него сутра ми да држимо неке алтернативне седнице Председништва у неким паузама, чуче сви чланови ЦК, чекају да виде шта ће то сад да буде (...) Да се тамо натеземо у паузама, да стварамо драму“). После дуге дискусије, од те идеје се одустало. Подржао га је Петар Матић, противили су се Врховец, Дража Марковић, Ђулафић, Димче Беловски. Међутим, првобитни план да ЦК СКЈ буде само информисан није прошао без отпора. Али Шукрија је поставио питање улоге ЦК СКЈ, не желећи да прихвати да то тело буде само обавештено о преговорима са страним институцијама, плашећи се да ће се после тога у Скупштини СФРЈ отворити дискусија као последица различитих мишљења. Сложио се Хамдија Поздерац који је захтевао озбиљну расправу у ЦК СКЈ, „па ако треба затворити се на ЦК-у три дана, затворити се три дана па пролонгирати Скупштину за два дана, па после тога ићи у Скупштину“, верујући да ће се у супротном „на Скупштини ломови направити јер нема сагласности између република и покрајина“. И Кири Хаџи Василев је упозорио да ЦК СКЈ мора заузети одређене ставове пре седнице Скупштине СФРЈ, јер „на Скупштини може свашта да буде“. Ђулафић је сматрао неопходним да ЦК СКЈ подржи закључење споразума и законске предлоге СИБ-а, јер „нешто морамо закључити, нема смисла да Скупштину оставимо тако“. Јосип Врховец је супротно од њих желео да се избегне дискусија у ЦК СКЈ, те да то тело само прими информацију СИБ-а, аргументујући свој став тиме да не би требало сву одговорност за усвајање тешке одлуке пребацивати на леђа ЦК СКЈ. На крају је закључено да се расправа у ЦК СКЈ отвори само ако буде таквих захтева на седници.⁶¹⁴

Окончање преговора са ММФ-ом и узимање нових кредита је подржано иако је било много уздржаности код неких чланова Председништва ЦК СКЈ. Поздерац није веровао да ће се у земљи ишта про-

614 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 41. седница, 30. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

менити после новог задуживања („Нико своје обавезе неће извршава-ти и сви ћемо испостављати рачуне држави“).⁶¹⁵ Резервисани су били и Драгосавац и Дане Ђуић. Драгосавац је актуелизовао питање угрожавања суверенитета земље пристајањем на услове наметане споља. Ђуић је захтевао да се по цену неуспеха преговора странцима не праве политички уступци.⁶¹⁶

Они који су били јасно за прихватање аранжмана били су уверени да није било алтернативе. Суштину је исказао Јосип Врховец упозоривши да југословенско друштво и партија нису били припремљени на последице прекида преговора са ММФ-ом: „ми смо за сукоб са Стаљином били припремљени, ми смо изашли из револуције, ми смо били поносни, ми смо градили нешто своје (...) ми смо били припремљени морално-политички, психолошки, како год хоћете, борбено, партијски за отпор. Ми данас у нашем друштву нисмо припремљени (...) ја то тврдим, дај боже да нисам у праву“. Иако је, за разлику од Поздерца, био склонији прихватању аранжмана са ММФ-ом, истом оштрином и аргументима је критиковао дотадашње неспровођење државне политике.⁶¹⁷

Киро Хаџи Василев, Добривоје Видић, Петар Матић, Никола Стојановић и Доброслав Ђулафић су аранжман са ММФ-ом прихватили као изнуђено и једино могуће решење, плашећи се да би прекид преговора увео земљу у још тежу кризу. Петар Матић је сматрао да „нема друге алтернативе“ и предложио да у случају потребе партија изврши политич-

615 Поздерац је и овога пута говорио оштро и емотивно: „Дајте ми гаранцију, потпишите гаранцију, нека влада потпише овога пута, да, ако не изврши ово договорено да ће дати оставке (...) Ја ћу тада гласати у Скупштини за ове мјере. А не бланко. Бланко ја потписујем бланко мјенице како за себе знам и како сам ушао у ово Председништво ЦК СКЈ. Ја себи изгледам, луд другови. Луд. Зато што ништа не извршимо што се договоримо. Не може се то више тако радити. Не може ради чланова Савеза комуниста. Па они ће тражити наше оставке. Не Извршног вијећа, него наше оставке, другови драги, јер је Партија одговорна за ово што се ради. Извињавам се што под температуром говорим“. Исто.

616 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 41. седница, 30. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

617 „Немојмо се више заваравати да се затрпавамо дивне и лијепе жеље као планове развоја, који после постају само комад згужваног папира. Шта је остало од наше Резолуције за 1983. годину? Али, другови, кад смо је усвајали, бар интимно сви смо знали да се она остварити неће.“ Исто.

ки притисак на делегате у Скупштини да усвоје мере СИБ-а. Није подржао Ђуићев захтев да се заостри однос према страним институцијама („Да не прецењујемо себе да можемо ставити ултиматум. Мислим да је превише касно да ми стављамо другима ултиматум“). Други излаз није видео ни Никола Стојановић. Признајући да су услови ММФ-а били изузетно тешки, тврдио је да њима није угрожен суверенитет земље, да су кључни проблеми били унутар земље и да је упирањем прстом у проблеме на страни прикривана сопствена одговорност и неспремност да се договорено спроведе. Али Шукрија⁶¹⁸ је критички говорио о приликама у земљи следећим речима: „Колају разне приче, да се опрема потајно купује, да се увози ово, да се увози оно итд. Па, како то? Нема ту излаза онда. Седимо међусобно, а један другоме не верујемо или не можемо веровати зато што свако неку рачуницу своју има“.⁶¹⁹

Међу онима који су сматрали да није постојао други излаз осим споразума са странцима истицао се Мика Шпиљак. Упозорио је на то да је још 1981. Савезни секретаријат за финансије изнео податке о спољном дугу, али да „ниједно руководство Југославије то није хтело да чује, јер је било лакше бежати од подузимања драстичних мера које је тада требало подузети и примити одговорност за те мере, него смо ишли у нове кредите“. Сматрао је да је мере које је ММФ захтевао од Југославије требало спровести годинама уназад. Изнео је процену СИБ-а да је потрошња у земљи и даље била 30% већа од дохотка и подржао захтев ММФ-а да се та потрошња сведе у реалне оквире. Заложил се за прихватање споразума са Фондом, јер би прекид подразумевао проглашење мораторијума, прекид финансијских веза са светом и преговоре са повериоцима који би били још тежи. Шпиљак је апеловао на јединство политичког руководства у спровођењу политике „стегања каиша“ која би потрошњу ускладила са дохотком, да не би превладало уверење „да ово руководство је неспособно, да после Тита нема ко више руководи-

618 Али Шукрија (1919–2005), политичар са Косова и Метохије, осим функција у покрајини био је посланик Скупштине Србије и Скупштине СФРЈ, члан ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ, председник Председништва ЦК СКЈ (1984–85).

619 АЈ, 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 41. седница, 30. 6. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

ти“. Захтевао је да партијски врх подржи СИВ и Председништво СФРЈ опомињући да би неминовна последица одбијања у Скупштини СФРЈ закона које СИВ предложи био пад савезне владе.⁶²⁰

Ова седница Председништва ЦК СКЈ је потврдила да су подршке споразуму са страним институцијама и мерама које је СИВ предложио Скупштини СФРЈ биле само формалне и изнуђене, а да су се иза њих криле старе дубоке разлике унутар земље. Нико није хтео да презузме одговорност за обарање предлога СИВ-а у Скупштини СФРЈ, али није било ни јединства око тога како се треба понашати после усвајања тих мера. Проблем је оголио Јосип Врховец када је, у име Сабора Хрватске, упозорио да ова република неће моћи да изврши доспеле обавезе, чиме би се цео њен терет пребацио „на леђа Југославије“. Из Хрватске су стигла упозорења да би могла сама да сноси своје обавезе само ако би добила право извоза одређених роба које су тада биле под ембаргом. Врховец је поменуо и расположење у хрватском Сабору да се тим захтевом услови прихватање законских предлога СИВ-а у Скупштини СФРЈ. Чињеница да је овакво упозорење стигло из републике која је спадала у развијеније делове земље и која је претходне године одржавала финансијску ликвидност само захваљујући помоћи Федерације и банака из других делова земље, давала је таквом упозорењу додатну политичку тежину. Очекивано, најбурније је реаговао Хамдија Поздерац, највећи критичар неизвршавања девизних обавеза појединих република и покрајина, који је био и најуждржанији према преговорима са странцима, дајући предност „политици ослонца на властите снаге“. Питао се, ако Хрватска као развијена република не може да извршава обавезе, „ко онда може?“ Бојао се да „ћемо оставити опет да ће бити само Словенија“ и да ће опет, упркос причама о самоуправљању, девизе бити скупљане централизацијом на нивоу Федерације како би били плаћани рачуни испостављени од појединих банака, република и покрајина. Поздерац, који је невољно прихватио да подржи ново задуживање и мере СИВ-а, оптужио је руководство земље да није имало план деловања после тога („Ми имамо анализу зашто се задужујемо, коли-

620 Исто.

ко се задужујемо и под којим условима се задужујемо. А шта ће бити с Југославијом сутра, то другови нико не нуди ни једног детаља, ни једне пишљиве чињенице на ту тему“). Питао је да ли је у складу са политиком СКЈ да ММФ води текућу монетарну политику земље. Индиректно је оптужио СИБ и Председништво СФРЈ да су одлучили да уђу у аранжман са ММФ-ом и добију сагласност ЦК СКЈ за такву политику, а да при том нису имали представу шта ће бити са земљом након тога. У том смислу је за њега кључно питање било да ли ће републике и покрајине и Федерација бити кадри да у будућности спроведу усвојену политику или не, „јер да смо и до сада извршавали то што смо се договорили не би запали у ову ситуацију“. Сликвит је био и Душан Драгосавац када је упозорио на последице ако се деси да Хрватска и други делови земље не испуне своје обавезе ни после аранжмана са ММФ-ом и усвајања закона у Скупштини СФРЈ: „Кад би срећом неком Словенија била три пута већа, три пута имала већи доходак и извоз него што има, не би могла све то да ријешити“. Јосип Врховец, који је био најактивнији на овој седници, наставио је да ниже упозорења из Хрватске. Поменуо је неслагање података републичког и савезног извршног већа, јер су републички подаци говорили да је степен задужености републике био 28%, а савезни 20%. Обећао је подршку Хрватске договору са ММФ-ом и законима које је СИБ предлагао Скупштини СФРЈ, али је најавио бројне примедбе на те законе и тражио да се спорови око питања од виталног интереса за његову републику не решавају „мајоризацијом“ и прегласавањем „ако не желимо да блокирамо рад Савезне скупштине“.⁶²¹

Југословенско руководство је на крају морало да са последицама своје политике изађе и пред ЦК СКЈ. Партијска сагласност за одлуку да се прихвате услови из иностранства и закључе споразуми са ММФ-ом и комерцијалним банкама добијена је на затвореном делу седнице ЦК СКЈ 1. јула штурим и шаблонским закључком да је ЦК „оценио да је ак-

621 Исто.

тивност Савезног извршног већа на линији закључака Треће и Четврте седнице ЦК СКЈ и подржао његове основне ставове и оријентације.⁶²²

Представници СИБ-а (Милка Планинц, Звоне Драган, Мијат Шукловић и Јанко Смоле) изнели су општепознате ставове како би партијско тело убедили да подржи ново задуживање у иностранству и наметање тешких услова земљи. Тврдњу да аранжман са страним повериоцима није имао алтернативу појачавали су суморним прогнозама у случају да он буде одбијен и држава уђе у репрограм дугова. Додавали су и захтеве да предложени закони буду усвојени у Скупштини СФРЈ а затим спроведени у живот, видећи у томе једини гарант против активирања тешких клаузула из аранжмана. У њиховим наступима су повремено провејавале емоције и полемички тон са неистомишљеницима. Понављали су да су обавезе земље те године према иностранству износиле шест до 6,5 милијарди долара и то без дугова који нису имали банкарске гаранције а који су износили између 300 и 500 милиона долара. Били су недвосмислени у оцени да толико „ова земља не може платити“, да је споразум са повериоцима омогућавао смањење обавеза за ту годину на половину и да би алтернатива био репрограм, а са њим пад производње и животног стандарда, раст незапослености, увођење рационалног снабдевања, бонова и сл. Уверавали су Централни комитет да су нови кредити били само шанса и предах, а не гаранција за излазак из кризе и да ће се Југославија избавити спољне неликвидности само ако изврши реструктурирање привреде и утроши нове кредите селективно, за оживљавање извозне производње и увоз сировина и робе виталне за снабдевање грађана. Признавали су да су клаузуле биле оштре, али да се нису могле избећи, истицали су да су преговорима ублажене највише што се могло и да су биле израз интереса страног капитала да се заштити и неповерења у Југославију, за које је и сама била одговорна невраћањем главнице и камата ранијих година.⁶²³

Милка Планинц је говорила прилично хаотично, али је ипак било јасно шта је желела да поручи: држава није имала бољу могућ-

622 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, 8. седница, 1. 7. 1983, Записник.

623 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, 8. седница, 1. 7. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

ност него да прихвати споразуме, али СИВ то није био спреман да уради ако Скупштина не усвоји предложене законе. Та варијанта је за њу била „мање болна“, јер „безболног решења нема“. Понављала је да се радило о огромној политичкој одговорности и да ће бити доведена у питање судбина државе ако се деси да се прихвате услови, потпишу споразуми, а онда не изврше обавезе и активирају клаузуле из уговора.⁶²⁴ Прекид преговора и мораторијум су за њу значили опасност не само од драстичног пада производње у земљи већ и од „тоталне блокаде наше производње“. Тежину ситуације је поткрепила податком да је извоз југословенске индустрије износио шест милијарди долара, а да је само за сопствену репродукцију увозила више од седам милијарди. Звоне Драган је низом података покушавао да објасни да је стање девизне ликвидности толико лоше да се морало ући у аранжман са страним повеоцима.⁶²⁵ Веома сивим бојама је сликао судбину земље у случају краха

624 Председница СИВ-а је истакла: „заиста је велика политичка одговорност. Нико не може да се поигра са судбином ове земље, да потпише тешке клаузуле, а да немамо гаранције ми унутра међусобно, да учинимо све да те клаузуле не иду у функцију (...) мора постојати одговорност заиста свих субјеката у земљи, до политичке одговорности према независности земље“. Исто.

625 Драган је подсетио да је децембарска пројекција износа страних кредита за 1983. била 1,4 милијарде долара, али да многи од неопходних услова нису остварени да би тако и било, а међу њима и онај о расту извоза (поменуто је да је у првих пет месеци 1983. у односу на 1982. укупни девизни прилив пао за 21%). Наставио је упозорењем да су стране банке одложиле плаћање главнице за средњорочне и дугорочне кредите у 1983. од 17. јануара (око 660 милиона долара) уз услов да Југославија плаћа камате, али да ни та обавеза није испоштована, па је НБЈ крајем марта продала 42 милиона долара девизних резерви, а друге банке обезбедиле још 82 милиона долара у те сврхе. Ни то није помогло, па је 20. јуна „укупна доцња“ југословенских субјеката износила 193 милиона долара, највећим делом Привредне банке Загреб, а потом Инвестиционе банке Титоград и Војвођанске удружене банке. У случају неуспелих преговора, 660 милиона долара одложених обавеза одмах би дошло на наплату. Драган је изнео и податке о мерама за јачање девизне ликвидности земље, којима, и поред знатног прилива девиза из страних кредита, девизне резерве земље нису ојачане. У девизне резерве НБЈ је било повучено 544,6 милиона долара (353,6 милиона од ММФ-а, 150 милиона кредита НР Кине, 29 милиона долара од Велике Британије и 12 милиона долара од Холандије), при чему подаци о кинеском кредиту нису објављивани „на инсистирање“ Кине. Уз то су од БИС-а повучена краткорочна средства од 300 милиона долара, али су она чувана на посебним рачунима „као стварно крајња резерва“. Међутим, одливање

преговора са ММФ-ом и страним банкама: „потпуна спољна неликвидност“ би наступила већ до краја јула, био би проглашен мораторијум и поднет захтев за генерално репрограмирање, индустријска производња би у тој години пала за најмање 6–8%, реални друштвени производ за 5–6%, нагло би порасла незапосленост, сви облици потрошње би били ригорозно ограничени, следило би „још радикалније опадање стандарда свих боја, свих категорија“, „битно би се погоршало снабдевање свим виталним производима“ што би водило широкој примени бонова и карата за снабдевање.⁶²⁶

Излагање Мијата Шуковића је обиловало упозорењима, тешким речима, емоцијама и страховањима, а започето је тврдњом да га „језа хвата“ док размишља „о тежини задатака пред којима се налази Савез комуниста Југославије у овом тренутку“. Говорио је о опасности да закони које ће Скупштина усвојити не буду спроведени ако не буде јединствене политичке воље, страховао од великих социјалних разлика које ће нове мере у сфери камата и курса динара продубити на штету радничке класе и закључио да прихватање споразума са Западом и усвајање нових закона неће бити довољни без доследног спровођења програма економске стабилизације.⁶²⁷

Јанко Смоле је разлоге за перманентну „дефанзиву“ према ММФ-у видео у „утркивању у погледу задуживања у прошлости“ и подсетио да „смо били спремни да узимамо кредите, нико никада није питао, него само је сваки упућивао да у циљу убрзаног развоја са веома високим каматама се иде на страну тржиште, чак да се задужујемо, да у једној прикривеној форми увозимо емисију или знатан део нашег задуживања је био за то да смо вани узели финансијске кредите“. Завршио је оценом

из девизних резерви је и даље било веће од пуњења страним кредитима: осим за сврхе плаћања камата за стране кредите на име дуга оних југословенских субјеката који нису измиривали обавезе, попут Привредне банке Загреб, из девизних резерви су и даље велики износи девиза одлазили за увоз нафте, па је за те две намене потрошено чак 800 милиона долара. Резултат је био пад девизних резерви НБЈ на само 711 милиона долара у лето 1983, од чега је у девизама било тек 499 милиона долара, а остало у злату и хартијама од вредности. Исто.

626 Исто.

627 Исто.

да је југословенска привреда била „антиизвозна“ и опоменом да је „немогуће са оваквим сваштарством бити успешан као мала земља на једном тржишту“ и да су потребни „висока специјализација“ и „висок степен иновације“.⁶²⁸

Остали учесници у дискусији (Хамдија Поздерац, Душан Драгосавац, Миран Потрч, Богољуб Недељковић, Никола Стојановић, Иво Перишин), махом савезни, републички и покрајински функционери, прихватили су предлоге СИБ-а, споразуме са страним институцијама и потребу усвајања закона који ће гарантовати враћање дугова у будућности. Суштински, сви су били пред свршеним чином, чак и да су интимно били против новог задуживања. Износили су низ примедби на дотадашње преговоре са страним институцијама и зебњи у погледу ефекта који ће прихватање захтева ММФ-а имати на домаћу привреду, али се нико није усудио да буде против предлога СИБ-а. Хамдија Поздерац није пропустио прилику да стави знак питања над начином на који су вођени преговори. Поменуо је да су захтеви страних банака угрожавали интегритет и суверенитет земље, а да су захтеви ММФ-а по питању камата, цена и кредитних лимита могли да изазову драстичне поремећаје у привреди, те да је Фонд добијао „превелике и прејакe ингеренције на укупну нашу економску политику“. Директнији од осталих био је Миран Потрч. У име Словеније је тражио да споразуме са страним институцијама прати остваривање јасно постављених циљева у унутрашњој политици: да се односи у земљи уреде тако да гарантују испуњавање обавеза према иностранству у будућности, да унутрашња потрошња буде смањена чак и испод нивоа оствареног дохотка и да приоритет буде повећање конвертибилног извоза на бази конкретних извозних производних програма радних организација повезаних на јединственом југословенском тржишту од произвођача сировина до извозника. Отвореније од било кога другог Потрч је поставио питање одговорности за до тада вођену политику и упозорио да ЦК СКЈ не би смео да бежи од тог питања, „јер оно је присутно међу комунистима и радним људима много више него што то можда мислимо, а присутно није на начин како о њему ми најчешће разговарамо, већ са именом и презименом“.

628 Исто.

Јосип Врховец је споразуме са иностраним организацијама прихватио само из нужде, критикујући тезу да су захтеви ММФ-а били у складу са југословенском политиком економске стабилизације.⁶²⁹

Прихватање предлога Савезног извршног већа у ЦК СКЈ није имало за циљ само да извршна власт добије подршку партије већ и да се на тај начин изврши притисак на законодавну власт, тј. Скупштину СФРЈ да дан касније и она прихвати политику СИВ-а. Одлука ЦК СКЈ је у југословенском политичком животу имала значај директиве коју треба поштовати.

На седници 2. јула СИВ је, пред усвајање кључних закона у Скупштини СФРЈ, поново констатовао да Међународни координациони комитет не одступа од условљавања закључивања споразума захтевом да НБЈ буде гарант по том споразуму, да се обавезе да се неће позивати на имунитет ако буде тужена и да прихвати надлежност суда у Њујорку и право државе Њујорк. С обзиром на то, а сматрајући да је споразум са страним банкама био Југославији неопходан, СИВ је коначно закључио да НБЈ треба да прихвати стране услове.⁶³⁰

Скупштина СФРЈ је била последња институција која је одобрила политику СИВ-а, тј. предложене законе који су омогућили договор о

629 Врховец је свој став овако објаснио: „Зато што смо ми дио несврстаног свијета и света у развоју. И ми у борби за нови међународни економски поредак имамо на дневном реду и битну кључну трансформацију и тих међународних институција које представљају садашњи међународни економско-финансијски систем. Из два разлога смо у борби против тих институција. Један разлог је тај што су то привилегиране институције, што њима диктирају високо развијене капиталистичке земље, а други разлог је што те институције носе концепцију и политику која је апсолутно неприхватљива за наш свијет, а ја бих рекао неприхватљива и за Југославију. Према томе, оно што је нужа немојмо претварати у врлину. (...) Када смо се задуживали, ми смо се задуживали без мере, али ако ћемо сад ове грешке (...) да их решавамо на једном конзервативном капиталистичком кредитно-монетарном концепту онда је то крах нашег целог концепта, онда ми морамо знати да ми не знамо шта хоћемо“. Исто.

630 АЈ, 130, СИВ, 5724, СИВ, Строго поверљиво, Зп. бр. 175, Записник са 175. седнице одржане 2. јула 1983; АЈ, 130, СИВ, 5732, Стенографске белешке са 175. седнице СИВ-а, одржане 2. јула 1983.

страним кредитима. То је урађено после дводневног непрекидног заседања скупштинских тела и мучних усаглашавања делегација република и покрајина, током којих је Веће било скоро у сталном заседању и то у згради Скупштине.

И поред опсежне политичке припреме, усвајање закона у Скупштини СФРЈ није текло лако. Иако су све републичке и покрајинске скупштине начелно подржале предлоге закона, у савезним скупштинским одборима било је много дискусије и примедби. Заједничка седница четири скупштинска одбора почела је 1. јула. Делегати су исказивали сумњу да ће тим законима бити обезбеђено редовно измиривање обавеза према иностранству. Указивано је и на опасност да организације удруженог рада остану без средстава за рад. Стављене су и примедбе на „четврти круг“ (републике и покрајине) у редоследу за враћање дугова, уз образложење да је то значило нову територијализацију девиза унутар земље. Међутим, четири републике и обе покрајине су тражиле територијализацију девиза које ће ући у земљу по основу кредита за структурно прилагођавање (САЛ) Међународне банке за обнову и развој. Исказујући, са једне стране, противљење законском решењу које је обавезивало републике и покрајине да врате дуг радних организација и банака са своје територије, тврдећи да је то „територијализација девиза“ по републичким и покрајинским границама, поједини делови земље су, са друге стране, захтевали да управо по унутрашњим границама буде распоређен прилив девиза од страних кредита. Дакле, противили су се „територијализацији“ девиза када је требало вратити раније кредите, али не и када је требало поделити девизе од новог кредита.⁶³¹ У име СИБ-а одредбе закона су делегатима тумачили Звоне Драган, Јанко Смоле и Радован Макић, за које је извештач *Политике* писао да су „нервознији од самих делегата (...) на врхунцу напетости износили и озбиљне оптужбе. Чуло се рецимо да су многи који у сали седе, тамо седели и када смо се шаком и капом задуживали и борили се сваки за своју републику или покрајину да добије што више долара“.⁶³²

631 АЈ, 130, СИБ, 5732, Стенографске белешке са 175. седнице СИБ-а, одржане 2. јула 1983.

632 „Час историје дуг два дана“, *Политика*, 4. јул 1983, 6.

Два органа власти, Скупштина СФРЈ и СИБ, избегавала су и пребацивала један на другог одговорност за усвајање тешких одлука. Једна је била одлука о гаранцији Федерације. Савезно извршно веће је тражило да Скупштина усвоји Закон о гаранцији и гаранцију, а Скупштина је предлагала да она само овласти СИБ да прихвати давање гаранције, а да се текст гаранције избаци из закона који ће она усвојити.⁶³³

Савезно извршно веће и Скупштина СФРЈ су одмеравали снаге и по питању одговорности за спровођење закона које је требало усвојити. Трошили су време, спорили се и исцрпљивали чак и око формулације у необавезујућем закључку Скупштине, а у СИБ-у није било јединства. У скупштинском одбору је предложен закључак којим би Веће било обавезано да до краја октобра припреми алтернативна решења за обезбеђење уредног плаћања према иностранству и за нормално одвијање „токова репродукције и функционисање јединственог југословенског тржишта“. Мијат Шуковић је био склон да прихвати тај захтев. Пошао је од тога да се ради о закључку који није обавезујући и који је Скупштина могла да усвоји и без сагласности извршне власти, па је веровао да на том питању није требало улазити у сукоб. Међутим, на седници 2. јула, већина чланова Савезног већа, укључујући и председницу, није делила његово мишљење. Милка Планинц је сматрала да такав СИБ, који би омогућио истовремено уредно враћање дуга и функционисање јединственог унутрашњег тржишта и производње, „не постоји у овој земљи“ и да није добро најављивањем алтернативних решења „лабавити“ тек усвојени закон. Подржали су је Боро Денков, Рикард Штајнер и Звоне Драган, који су сматрали да Скупштина није смела да пође од тога да ће закон који сама усваја бити неефикасан, па да унапред тражи од СИБ-а да му нађе алтернативу, већ су тражили да закон буде спроведен.⁶³⁴

Највећи камен спотицања ипак су била два нова члана у Закону о плаћању у конвертибилним девизама која је СИБ усвојио у форми амандмана на преподневној седници 2. јула на предлог гувернера Ма-

633 АЈ, 130, СИБ, 5732, Стенографске белешке са 175. седнице СИБ-а, одржане 2. јула 1983.

634 АЈ, 130, СИБ, 5732, Стенографске белешке са 176. седнице СИБ-а, одржане 2. јула 1983.

кића. Први је давао овлашћење СИВ-у и НБЈ да утврђују које банке могу да обављају послове платног промета и кредитне послове са иностранством. До тада су то овлашћење имале републичке и покрајинске народне банке. Од тог члана се одустало после противљења хрватске и словеначке делегације. Други члан је давао овлашћење СИВ-у да привремено обустави сва плаћања иностранству осим фиксних и гарантованих обавеза ако дође до ситуације да држава не може да измири обавезе према страним повериоцима. Тај предлог су прихватили сви осим делегације Словеније, која је у таквом решењу видела опасност од преношења рачуна пословних банака на НБЈ и од цесије динарских и девизних рачуна. Епилог су биле дуге и тешке ноћне консултације 2/3. јула, преговори, убеђивања по ходницама и у скупштинским одборима, посебне седнице словеначке делегације на челу са Потрчем, консултације Словенаца са „базом“, ноћна седница СИВ-а са које је Милка Планинц изашла да би још једном преговарала са словеначким представницима... Коначно, седница Савезног извршног већа започета у пола два иза поноћи 3. јула у скупштинским просторијама није формално ни окончана, а Потрч је на крају одустао од противљења „додуше из горку изјаву и оправдане примедбе“. Решење је нађено у прихватању овог амандмана СИВ-а који је постао нови члан 20 закона и у додавању још једног члана (21) који је предвиђао да ће, ако дужници који нису измирили обавезе према страним кредитима које су доспеле а нису измирене у 1982. и од 1. до 17. јануара 1983, као и обавезе за камате које су доспеле од 17. јануара до 27. августа 1983, немају девизе за њихово плаћање, обавезе пасти на терет банака у републици или покрајини из које је дужник. Ако ни оне не би имале девизе, онда би НБЈ издала налог свим овлашћеним банкама у земљи да измире дуг сразмерно износу девиза којима су у том тренутку располагале.⁶³⁵

635 Крај последње „седнице“ СИВ-а пред коначно усвајање закона у Скупштини је стенографски описан овако: „Даље нису вођене белешке, пошто је седница формално прекинута, иако се чланови Већа нису удаљили из сале, сем представника СИВ у одборима, чекајући даљи исход усаглашавања. Негде после 02 часа у салу је ушао Потрч, делегат СР Словеније, и извинио се присутнима што се очекује само став Словеније“. АЈ, 130, СИВ, 5732, Стенографске белешке са 177. седнице СИВ-а, одржане 3. јула 1983; АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1964, ас-232/1,

Подршка Скупштине СФРЈ је напакон добијена у зору 3. јула, када је Веће република и покрајина усвојило Закон о плаћањима у конвертибилним девизама, Закон о изменама Закона о девизном пословању и Закон о гаранцији федерације за обавезе по споразуму о кредиту Народне банке и овлашћених банака са Међународним координационим комитетом. Законом о гаранцији је овлашћен Савезни секретаријат за финансије да у име СФРЈ потпише писмо о гаранцији за нове кредите. Федерација, њена влада и централна банка постале су једини јемац свих кредита. Тиме је СФРЈ као држава била солидарно одговорна за све обавезе привредних субјеката и свих република и покрајина, а сви кредити узети до краја 1982. су „подржављени“.⁶³⁶

Закони су усвојени тек после драматичног говора Милке Планинц, која се у скупштинској сали, дупке пуној делегатима, новинарима и представницима политичких и друштвених организација, појавила у четири сата ујутру 3. јула, у ноћи у којој је Београд био „град с вероватно најживљим политичким ноћним животом на свету“.⁶³⁷ Планинц је стање југословенске економије оценила као „веома тешко“ и тврдила да ће бити потребно неколико година „крајњих напора и одрицања“ за излазак из „кризних поремећаја“. Подсетила је да Југославија почетком 1983. није могла да извршава обавезе према иностранству. За узро-

636 УЗ АС-232, Строго поверљиво; „Час историје дуг два дана“, *Политика*, 4. јул 1983, 6. АЈ, 130, СИВ, ф. 5671, 491-20/83; ДАС, б2, ЦК СКС, к. 415, 1983, Материјали са 40. седнице Председништва ЦК СКС и Председништва СР Србије, 5. јула 1983, За интернетну употребу, Уводно излагање; АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1965, ас-236/1; Ђнјатовић, „Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom 1970–1990 (II)“, 40; Јовић, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 237; Susan Woodward, *Balkan Tragedy, Chaos and Dissolution after the Cold War*, (Washington, The Brookings Institution, 1995), 28, 35; Planinc, *Čisti računi željezne lady*, 51, 276, 277; Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, 106; Lampe, *Yugoslavia as History*, 320; Олга Манојловић Пинтар, *Последња битка. Шпански борци и југословенска криза осамдесетих*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 34–36; „Победно је интерес земље као целине“, *Политика*, 4. јул 1983, 5; Пиљевић, *Nastanek, razvoj ter razpad*, 368; Slobodan Selinić, „Srbija i politički odnosi u Jugoslaviji u vreme sahrane Aleksandra Rankovića 1983: tačke sukoba“, *Istorija 20. veka 2*, 2021, 416.

637 „Тежак, али једини пут да пребродимо тешкоће“, *Политика*, 4. јул 1983, 1; „Тешка, дуга ноћ“, *Политика*, 4. јул 1983, 2.

ке девизне неликвидности је означила прекомерну потрошњу у земљи и задуживање које није преточено у повећање извоза. Покушала је да оправда одлуку о прихватању страног финансијског пакета како би се избегао мораторијум, али и поновила да „нико у овој земљи, па ни Савезно извршно вијеће“, не би могао да потпише уговоре са странцима без усвајања закона у Скупштини који ће осигурати уредно извршавање обавеза у будућности. Услове које су страни повериоци испоставили Југославији назвала је „оштрим и тешким“, али и додала да су то „важећи увјети у данашњем пословном свијету, важећи нарочито према неуредним дужницима“. Упозорила је да ће држава наредних година морати да повећа извоз на конвертибилно подручје за око 20% да би се извукла из кризе, јер „слика коју је Савезно извршно вијеће сагледало до 1989. године није нимало ружичаста“.⁶³⁸

Скупштина је заседање окончала око шест сати ујутру, а одмах после тога новинарима су се обратили Мијат Шуковић и Јоже Флорјанчич. Признали су да су нови кредити неповољни, али су уверавали да су „боља варијанта од сваке друге алтернативе која би водила у репрограмирање дугова са веома тешким последицама“.⁶³⁹

Догађаји у југословенској скупштини су помно праћени у светској јавности. Основни утисак страних извештача о усвојеним законима био је да су учињени неопходни кораци у правцу увођења реда у земљи и јачању функција федералних институција, пре свега Народне банке Југославије. Уочаване су и друге црте скупштинског чина: драматичност која је пратила усвајање закона и сламање отпора захтевима СИВ-а, велики политички значај нових мера којима је ударано на самосталност република и покрајина и њихово дотадашње задуживање без икакве контроле државе и др.

Die Welt је нове мере окарактерисао као „јачање централе“. Лист је писао да су нови закони представљали „миниреволуцију“ за југосло-

638 „Победио је интерес земље као целине“, *Политика*, 4. јул 1983, 5, 6.

639 „Услови тешки, али алтернативе нема“, *Политика*, 4. јул 1983, 6.

венски систем и да су савезни политичари желели да „доведу кућу у ред“. Тиме се, давањем већих овлашћења централним институцијама, према оцени листа, „заклала света крвава југословенске политике“. Лист је закључио да је без нових закона било немогуће окончати преговоре са странцима којима ће једини партнер у новим околностима бити НБЈ. Процењено је да је одлука о ограничењу самосталности република била мудра, јер је до тада „свака република, свака локална банка, свако предузеће, тако рећи без икакве контроле од стране савезне власти“ могло да узима стране кредите.⁶⁴⁰

Индијска агенција *PTI* је известила да је после „маратонске дебате“ Скупштина СФРЈ усвојила законе који ће омогућити склапање споразума са страним кредиторима према коме ће НБЈ бити не само јемац већ и дужник. Упозорено је да „чак само један дан закашњења у отплаћивању после предвиђеног датума може да доведе до тога да кредитори примене санкције, као што је конфисковање југословенске имовине у иностранству и хитно повлачење датих кредита“.⁶⁴¹

Frankfurter Allgemeine Zeitung је приметио да су законима ојачане позиције НБЈ, а Југославија морала да попусти „капиталистима“. Италијанска *La Repubblica* је све рекла насловом „Вода до грла Београда, држава залаже своју имовину“. Лист је писао о потреби за заокретом у политици како би републике и покрајине почеле да се понашају као саставни делови Југославије, чиме би се кориговало „изопачење у духу Устава донетог 1974. који је југословенске републике подигао на ниво независних држава“. *Neue Zürcher Zeitung* је за један од најтежих захтева Југославији означио онај да само НБЈ може да буде партнер страним кредиторима, јер је то значило да се мора променити југословенски банковни и девизни систем, у коме су до тада надлежности у погледу задуживања биле у рукама република и покрајина.⁶⁴²

640 АЈ, 112, Танјуг, ф. 14, Дневни информативни билтен, 12. 7. 1983.

641 АЈ, 112, Танјуг, ф. 14, Дневни информативни билтен, 11. 7. 1983.

642 АЈ, 112, Танјуг, ф. 14, Дневни информативни билтен, 9. 7. 1983.

Епилог: споразуми Југославије и кредитора

Усвајање закона у Скупштини омогућило је да се дуготрајна акција за формирање страног финансијског аранжмана за Југославију лакше оконча. Уговор са Међународним координационим комитетом је потписан 9. септембра 1983. у Њујорку, са ММФ-ом је по *stand by* аранжману за 1983. закључено око 600 милиона, са Међународном банком за обнову и развој кредит за структурно прилагођавање (САЛ) од 275 милиона, са БИС-ом краткорочни кредит од 500 милиона долара са обавезом враћања у 1983, са владама 15 западних земаља 900 милиона долара робних кредита за увоз репродукционог материјала за производњу намењену извозу на конвертибилно подручје, 300 милиона долара финансијских кредита за рефинансирање главнице дуга која је доспевала у 1983. и 220 милиона долара нових финансијских готовинских кредита. Укупно је, без кредита БИС-а који је враћан у истој години, цена југословенског финансијског преживљавања у 1983. години износила више од четири милијарде долара.⁶⁴³

После јануарских споразума у Берну и Цириху почело је реализовање западног пакета, да би било окончано након усвајања јулских закона у Скупштини СФРЈ.

До краја јуна су од ММФ-а већ биле повучене две рате од предвиђене годишње трансхе од око 600 милиона долара која је верификована у марту.⁶⁴⁴ Јунски преговори, током којих је ММФ истицао незадовољство растом инфлације изнад очекивања и недовољним смањењем домаће потрошње и инсистирао на поштравању рестриктивности мера економске политике у другом полугођу године, резултирали су Додатком писму о намерама од 30. децембра, који је датиран 6. јулом. У њему се Југославија обавезала да предузме мере у области курса динара, каматних стопа, кредитне политике, фискалне политике, цена

643 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 6, 436269.

644 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, 8. седница, 1. 7. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

и личних доходака.⁶⁴⁵ Управни одбор ММФ-а је потом трећи део треће транше одобрио 29. јула 1983. Витом је позитивно оценио југословенске економске напоре. Представник САД-а је наговестио потребу склапања новог аранжмана у 1984, али су његове западне колеге веровале да ће бити потребно заштрирати испуњавање обавеза из Писма о намерама, сматрајући да је у југословенском извршавању преузетих обавеза до тада било већих одступања него што се смело толерисати. Међународни монетарни фонд је одлучио да повлачење средстава не буде условљено добијањем преосталих 200 милиона долара од БИС-а, који су и даље чекали на сагласност Кувајта.⁶⁴⁶

Са Међународном банком за обнову и развој је већ био постигнут договор о кредиту за структурно прилагођавање од 275 милиона долара, али је и он био условљен договором са осталим кредиторима. Савезно извршно веће је сагласност дало 31. маја, после чега је банци упућено писмо о развојној политици Југославије. Управни одбор банке је верификовао уговор 28. јуна. Представник САД-а је указао на потребу бржег прилагођавања каматних стопа у складу са захтевима ММФ-а, док представник Кине није имао примедби. Уговор је потписан 7. јула 1983. у Вашингтону. Скупштина СФРЈ га је ратификовала 29. јула. За зајмопримаоца је Удружење банака Југославије изабрало Удружену београдску банку.⁶⁴⁷

Бернски аранжман, склопљен са западним владама јануара 1983, предвидео је учешће сваке земље у кредитирању Југославије, али су конкретни услови уговарани билатералним споразумима наредних месеци. То је у највећем броју случајева значило нове и дуге преговоре.

Од 15 западних земаља са којима је постигнут договор о кредиту, до краја јуна су потписани билатерални споразуми са 11 држава, али

645 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 2, 428436.

646 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 4, 430879, 431054.

647 АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1969, ас-257/1; АЈ, 160, Савезна скупштина, ф. 1970, ас-258/1; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 428668; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 2, 427290.

се, због кашњења у реализацији тог договора, очекивало да те године Југославија користи максимално око 800 милиона долара.⁶⁴⁸

Данска је преко своје амбасаде 10. фебруара 1983, као прва од свих учесница Бернског састанка, обавестила Југославију да је дански Export Credit Council спреман да пружи гаранције за средњорочни извозни кредит од 125 милиона данских круна за уговоре закључене од 2. децембра 1982. до 31. децембра 1983.⁶⁴⁹

Француска је у марту 1983. прихватила да Југославији одобри милијарду француских франака кредита за 1983. на бази Бернског меморандума, од тога само 100 милиона финансијских кредита. Две земље су уговор о финансијском кредиту потписале 5. августа 1983.⁶⁵⁰

Са Белгијом је 21. априла 1983. потписан меморандум о кредиту од око 25 милиона долара у складу са обавезама које је Белгија преузела у Берну. У име СФРЈ меморандум је потписала НБЈ. Нешто више од половине тог износа било је предвиђено за рефинансирање обавеза југословенских банака и радних организација, а остатак за увоз репроматеријала.⁶⁵¹

На бази Бернског меморандума Југославија и Италија су 12. октобра 1983, закључиле споразум о кредиту од 135 милиона долара. Две конвенције о робним кредитима на 70 и 30 милиона требало је да закључи Загребачка банка, а финансијску конвенцију за 35 милиона НБЈ у циљу рефинансирања обавеза које су доспевале у 1983. години.⁶⁵²

Преговори са Швајцарском о кредиту на основу Бернског споразума су вођени у у Београду од 28. до 31. марта и од 25. до 27. маја 1983. Парафирана је конструкција швајцарског учешћа у кредиту западних влада: Швајцарска национална банка одобрава НБЈ средњорочни кредит од 80 милиона долара (40 милиона финансијског кредита за регулацију обавеза код БИС-а, 10 милиона слободног финансијског креди-

648 АЈ, 507, СКЈ, ЦК СКЈ, 8. седница, 1. 7. 1983, Неауторизоване магнетофонске белешке.

649 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 45271.

650 ДАМСПРС, ПА, 1983, Француска, ф. 34, д. 5, 410118; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 6, 49199, 48085; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 4, 431689.

651 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 11, 417471.

652 ДАМСПРС, ПА, 1983, Италија, ф. 51, д. 4, 448622.

та и 30 милиона извозног кредита), а конзорцијум швајцарских банака одобрава Војвођанској банци извозни кредит од 10 милиона долара. Додатним поверљивим протоколом је договорено још 10 милиона долара од конзорцијума швајцарских банака за увоз репроматеријала. Споразум о одобрењу средњорочног кредита и поверљиви протокол су потписани 8. јуна у Београду.⁶⁵³

Јапанска влада је у јануару 1983, на подстицај САД-а, одлучила да повећа учешће у пакету западних држава на 60 милиона долара, од чега би 25 милиона били краткорочни кредити, 25 милиона за осигурање извоза у редовној робној размени, а 10 милиона за посебне пројекте.⁶⁵⁴

Иако је Југославија увек желела да избегне расправу о кредитима намењеним њој у парламентима западних држава, у Великој Британији се Министарство спољних послова одлучило да тражи од надлежних парламентарних комитета и Доњег дома Парламента издвајање средстава које је британска делегација најавила на састанку у Берну, не желећи да средства одобри преко Енглеске банке, плашећи се да би то владу изложило критикама.⁶⁵⁵ Британска понуда је конкретизирана на састанку одржаном у одељењу Export Credits Guarantee Department (ECGD) 22. фебруара 1983. Одлучено је да британско учешће буде из три дела: средњорочни финансијски кредит од 38 милиона фунти из средстава буџета директно преко МИП-а, за шта је Парламент био дао начелну сагласност; средњорочни кредит од 40 милиона фунти преко ECGD-а за рефинансирање кредита који су одобрени југословенским купцима уз гаранцију овог одељења; краткорочни кредит на шест месеци од 20 милиона фунти за који је ECGD добио налог владе да га стави на располагање за увоз сировина и репроматеријала.⁶⁵⁶ Готовински зајам

653 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 13, 424679; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 414121; ДАМСПРС, ПА, 1983, Швајцарска, ф. 104, д. 16, 422379, 424633.

654 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 44111; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 414234.

655 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 44666.

656 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 6, 48410.

британске владе Југославији од 38 милиона фунти постао је оперативан разменом нота две стране у Лондону 29. марта 1983.⁶⁵⁷

Од САД-а се нису могли очекивати високи финансијски кредити, јер су Американци у први план ставили кредитирање свог извоза у Југославију, вршећи притисак на друге земље да оне дају финансијске кредите и убрзају постизање билатералних договора са Југославијом. У јануару је америчко министарство пољопривреде одобрило 151 милион долара кредита на три године за увоз пољопривредних производа (биљна уља, пшеница, соја, свињска и говеђа сирова кожа),⁶⁵⁸ да би амбасадор у Стејт департменту Мајснер, који је предводио делегацију САД-а на састанцима влада западних земаља, саопштио у фебруару амбасадору Лончару да ће њихову подршку чинити 240 милиона долара кредита за увоз пољопривредних производа и само 60 милиона долара финансијске подршке и то кроз одгађање плаћања обавеза које доспевају код Ексим банке. Сједињене Државе су нудиле и да кредитирају набавку у оквиру војне сарадње.⁶⁵⁹

Савезна Република Немачка је свој став заузела „по узору на САД“, па је најавила да ће од 530 милиона марака свог учешћа, финансијски део бити само 125 милиона марака (око 50 милиона долара). Југославија заправо не би добила ни та средства, већ би постојеће средњорочне кредите који су доспевали у 1983. одложила на три године до тог износа.⁶⁶⁰

Канада је крајем јуна обавестила Београд да ће 40 милиона долара, колико је било њено учешће у Бернском меморандуму, дати као робни кредит за увоз канадских сировина и репроматеријала.

657 Предвиђено је да половина зајма буде уплаћена на рачун НБЈ код Енглеске банке (Bank of England), а половина 15. августа на рачун НБЈ код БИС-а ради пребијања са евентуалним обавезама по краткорочном кредиту за премошћавање. Отплата је била у четири шестомесечне рате од 15. септембра 1986. до 15. марта 1988. ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 8, 413580, д. 9, 414114.

658 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 1, 42362.

659 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 6, 48638.

660 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 4, 44967, 45205; ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 118, д. 3, 43411.

Координатор са канадске стране је требало да буде Royal Bank, а са југословенске стране Стопанска банка Скопље.⁶⁶¹

Део пакета западне финансијске подршке Југославији који је било најтеже усагласити је био онај који је требало да одобре комерцијалне банке, као и преосталих 200 милиона долара БИС-а. Тај посао је приведен крају тек после усвајања закона у Скупштини.

Највећа препрека за добијање 200 милиона кредита БИС-а било је вишемесечно одбијање Кувајта да изда *waver*. Осим југословенским ургенцијама, Кувајт је био изложен и америчком притиску.

Став министра финансија Кувајта Ал Хамада да одлуку о југословенском захтеву неће донети до краја августа, о чему је Амбасада Југославије обавестила ССИП 7. јула, био је за земљу, којој су западни кредити били ургентни, веома онеспокојавајући.⁶⁶² Југославија је покушала да проблем реши дипломатским каналима, па је савезни секретар Лазар Мојсов 20. јула 1983. упутио поруку министру спољних послова Кувајта шеику Ахмаду ал-Сабаху у којој је ургирао за добијање *waver*-а. Нагласио је да су сви страни кредитори, сем из Кувајта, дали писмену сагласност за тражено изузеће и да би негативна одлука Кувајта довела у питање целокупни пакет, а не само зајам БИС-а.⁶⁶³

И Сједињене Државе, ММФ и Manufactures Hanover, банка агент за кредит западних банака од 600 милиона долара, настојали су у јулу и августу да издејствују позитиван одговор Кувајта. Вишемесечни неуспешни југословенски напори су навели Витома и Хелен Јунц да подсети Лончара на међузависност свих пет елемената стране подршке Југославији и могућност да застој око кредита БИС-а угрози целу акцију. Хелен Јунц је средином јула обавестила Лончара да је БИС одбио њен предлог да формално „искаже“ да је Југославији одобрио 500 милиона долара, „а да остане нејасно колики део је Југославија до сада повукла“, како би тиме формално задовољили комерцијалне банке, тј.

661 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 2, 427365, 427704.

662 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 428917.

663 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 429974.

Међународни координациони комитет. Размишљала је и о могућности да БИС, такође формално, одобри преосталих 200 милиона долара „на 24 часа који се у ствари не би ни повлачили“.⁶⁶⁴ Не кријући изненађење кувајтским одлагањем, Витом је одлучио да се он и директор америчких Федералних резерви Волкер лично ангажују. Лончар је сматрао да је Витомово интересовање за рашчишћавање односа са Кувајтом било „добронамерно“ и саветовао је ССИП да „не би требало спречавати покушаје ММФ-а, ако ми не можемо неколико месеци сами да решимо ово питање са Кувајћанима“.⁶⁶⁵ Волкер је разговарао са министром финансија Кувајта и добио уверавања да ће дати сагласност чим добије од Југославије податке које је доставила и другим кредиторима. Волкер је саопштио амбасадору Лончару да је стекао утисак да „су Кувајћани нечим повређени у процедури општења са њима, да се ради о сујети и престижу и да траже формалну сатисфакцију“.⁶⁶⁶ Manufactures Hanover је истовремено вршио утицај на престоноследника и потпредседника владе Кувајта преко људи из његове околине.⁶⁶⁷ Коначно, Звоне Драган је 24. августа 1983, током посете Кувајту, добио позитиван одговор председника владе.⁶⁶⁸

Тако су стечени услови да, после полугодишњег натезања око спорних клаузула у уговорима Југославије са неким западним банкама и Кувајтом, БИС одобри преосталих 200 милиона долара Југославији.⁶⁶⁹

У септембру 1983. окончани су и преговори са западним комерцијалним банкама. Југословенска група за координацију је 15. јула 1983. усагласила с Међународним координационим комитетом текстове уговора. Документација је послата на адресе око 630 банака - кредитора Југославије. Како договор није био постигнут до 27. јуна, мировање плаћања главнице је умерено на 27. август, с тим да је трајало све до формалног ступања на снагу аранжмана.⁶⁷⁰

664 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 429676.

665 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 429097.

666 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 4, 430408.

667 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 4, 432789.

668 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 5, 433012.

669 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 5, 435916.

670 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 3, 429878.

Споразум са Међународним координационим комитетом је коначно потписан 9. септембра 1983. у Њујорку. То је био завршни корак у акцији обезбеђивања западног кредитног пакета у 1983. години. Кредитни уговор на основу Циришког меморандума је обухватао 600 милиона долара готовинских средстава са роком враћања од шест година уз три године чека, рефинансирање дела главнице средњорочног и дугорочног дуга која је доспела у 1983. са истим роковима и обнављање краткорочног дуга.⁶⁷¹

Крај једне акције за одржавање спољне ликвидности Југославије и избегавање репрограма био је истовремено и почетак нове. Већ током лета 1983. процењено је да ће у 1984. години Југославији бити потребно три до три и по милијарде долара из иностранства.⁶⁷²

У анализи Ције од 8. јула 1983. закључено је да ће, у случају да се у 1984. наставе југословенске финансијске тешкоће, западноевропске владе и банке тражити да Југославија уђе и у званичан репрограм дугова.⁶⁷³ У Секретаријату за финансије САД-а је 7. септембра 1983. одржан састанак представника САД-а, СР Немачке, Француске, Британије, Јапана и Витома из ММФ-а. Француска је већ тада била мишљења да Југославија треба да се обрати Париском клубу и затражи репрограмирање државних и држвногарантованих дугова. Витом је упозорио да то Југославија из политичких разлога неће прихватити, али је признао да ММФ у начелу није био против. Сједињене Државе и Немачка су имале разумевање за југословенски став, а Британија и Јапан су нагињали Француској.⁶⁷⁴

И после усвајања савезних закона 3. јула 1983. и склапања споразума са западним кредиторима у Југославији је остало нерешено

671 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 6, 436269; „Потписан уговор о кредиту од 600 милиона долара“, *Политика*, 10. 1. 1983, 1; „Уговор о зајму страних банака Југославији“, *Борба*, 10–11. 9. 1983, 10.

672 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 6, 436269.

673 CIA, Directorate of Intelligence, *Western Europe and Post-Tito Yugoslavia*, EUR M 83-10193.

674 ДАМСПРС, ПА, 1983, Југославија, ф. 119, д. 5, 435191.

питање које је представљало један од најважнијих унутрашњих аспеката спољног дуга – потраживања оних банака које су годинама плаћале обавезе за друге банке или радне организације које нису биле у њиховом систему. Био је то продужени ехо нагомиланих дугова из ранијих година, јер су од 1980, када је престало са радом девизно тржиште у Југославији, Удружена београдска банка, Инвестбанка, Југобанка и Љубљанска банка платиле стотине милиона долара обавеза за субјекте из других делова земље, ван својих република, не успевајући да та средства наплате. Ликвидне банке, посебно најјаче, београдске, узимале су неповољне краткорочне кредите у иностранству да би одржале своју ликвидност и плаћале туђе обавезе. То је значило да су банке које су биле ликвидне плаћале обавезе других банака и радних организација ван свог система које су биле неликвидне или су намерно избегавале извршавање својих обавеза. Та плаћања су вршена на терет радних организација оснивача ових неколико ликвидних банака. Тиме је заживела тзв. „социјализација“ отплате страног дуга и неуспеха у привређивању, јер су девизе организација удруженог рада које су их остваривале коришћене за отплату страног дуга оних организација које нису обезбеђивале девизе.

Од престанка рада девизног тржишта почетком 1980. па до 30. јуна 1984. Удружена београдска банка, као највећа банка у земљи, била је принуђена да плаћа фиксне и гарантоване обавезе организација удруженог рада и других привредних субјеката који нису били оснивачи основних банака њених чланица. Покушаји, посебно основне банке Инвестбанке, да наплату потраживања регулише уговорима са организацијама удруженог рада дужницима или банкама чији су они били оснивачи или банкама преко којих су вршили девизно пословање, нису уродили плодом иако је таква процедура била предвиђена законом усвојеним почетком јула 1983. Банка је средином 1984. по том основу потраживала 361,4 милиона долара. Највећим делом се радило о средствима плаћеним од 1980. до краја 1982.⁶⁷⁵ Инвестбанка је од 17. априла 1980. до 31. децембра 1982. платила скоро 177 милиона долара обавеза за стране кредите за привредне организације из других

675 АЈ, 130, СИВ, 5676, Телекс уз тачку 12.

република и српских покрајина (из САП Војводине 134,6, Црне Горе 18,2, БиХ 17,6, Хрватске 5,5 милиона долара итд.). У 1983. је доспевало још 76,2 милиона долара ових обавеза (од тога за САП Војводину 47,7, Црну Гору 12,5, БиХ 9,4, Хрватску 3,9 милиона долара).⁶⁷⁶ Плаћајући туђе дугове Инвестбанка је до краја лета 1983. „готово потрошила девизну активу својих чланица“. О овом проблему је било речи на састанку групе југословенских банкара и савезног секретара за финансије Јоже Флорјанчича 6. септембра 1983. Тада је потпредседник Удружене београдске банке Миодраг Зечевић упозорио да је на тај начин вршена својеврсна трогодишња „недозвољена конфискација имовине“ Удружене београдске банке, чији је члан била Инвестбанка. На састанку је саопштено и да је половина од 400 милиона долара тадашњег краткорочног дуга Србије била употребљена за враћање дугова других република и да није било никаквих назнака да су „надлежни спремни да ово питање реше иако то ствара изузетно велике тешкоће привреди Србије“.⁶⁷⁷

Корени проблема Југобанке удружене банке су сезали до 1977. када се та банка одазвала позиву Извршног већа САП Војводине да помогне Војвођанској удруженој банци задуживањем у иностранству, пошто покрајинска банка није била у могућности да на страном тржишту оствари право на задуживање за које је имала сагласност СИБ-а. Уместо ње је Југобанка у децембру те године закључила кредит са компанијом Kuwait International Investment Co. од 19 милиона долара са роком отплате од шест година уз почек од три године и кредит од 28,9 милиона долара са банком Crocker National из Лондона са роком отплате од шест година и двогодишњим почеком. Тим кредитима су финансирани важни пројекти у покрајини: Матроз Сремска Митровица (10 милиона), Фабрика синтетичког каучука Зрењанин (9 милиона), Универзитет Нови Сад (10 милиона), Рафинерија нафте „Нови Сад“ (6 милиона), ПТТ Нови Сад (5 милиона), Лифам Стара Пазова (3,9 милиона), Новокабел Нови Сад (4 милиона). Југобанка је са сваким од корисника

676 АЈ, 130, СИБ, 5674, 492-67/83.

677 „Стижу први кредити“, *Политика*, 7. 9. 1983, 7.

кредита као девизним дужником закључила посебан уговор посредством своје основне банке у Новом Саду. За прва два корисника је гаранцију дала Војвођанска банка, а за остале Новосадска банка. Проблеми су настали престанком рада девизног тржишта у земљи. Југобанка је остала дужник према иностранству, без могућности да буде доларски рефундирана од крајњих корисника кредита у покрајини, који су тврдили да на домаћем тржишту не могу да обезбеде девизе. Због тога је Југобанка морала да обавезе према страним банкама извршава на уштрб средстава организација удруженог рада својих чланица.⁶⁷⁸

Износ потраживања Љубљанске банке је био доста мањи, укупно 19,7 милиона долара крајем 1982. (13 милиона од других банака, највише од Загребачке банке – 10,5 милиона и 6,7 милиона од организација удруженог рада из других делова земље, највише из Хрватске – 4,7 милиона).⁶⁷⁹

Банке ова средства нису успевале да наплате упркос савезним прописима којима је био регулисан начин плаћања. Закон о девизном пословању је прописао да се обавезе измире на основу самоуправних споразума које је требало закључити до 31. јула 1983, али тај рок није испоштован. Зато је СИБ у децембру 1983. усвојио Одлуку о регулисању извора и начина враћања девиза овлашћеним банкама које су из свог укупног девизног потенцијала платиле фиксне и гарантоване обавезе за рачун одређених друштвено-правних лица.⁶⁸⁰ Међутим, дужници су упорно избегавали спровођење и овог прописа. У томе су имали политичку подршку својих република или покрајина. О томе сведочи и допис председника Извршног већа Војводине Живана Мареља председници СИБ-а Милки Планинц од 12. јануара 1984. у коме саопштава да је покрајинска власт сматрала да начин враћања девиза банкама које су платиле обавезе покрајинских субјеката предвиђен у Одлуци СИБ-а „није прихватљив“.⁶⁸¹

678 АЈ, 130, СИБ, 5676, СИБ, 492-94/83.

679 АЈ, 130, СИБ, 5674, 492-67/83.

680 АЈ, 130, СИБ, 5676, Телекс уз тачку 12; Образложење уз предлог одлуке.

681 АЈ, 130, СИБ, 5676, Телекс, Строго поверљиво, 482-1041/83.

Проблем је остајао нерешен, трујући политичке односе међу руководством различитих делова земље, посебно СР Србије и њене северне покрајине. Дуг покрајинске привреде банкама Србије био је један од важнијих проблема у односима ове републике и САП Војводине, што је потврдио и састанак републичког и покрајинског руководства у Новом Саду 12. децембра 1983. Дуг привредних организација из Војводине банкама ван покрајине (Инвестициона банка и Југобанка) у августу те године достигао је око 236 милиона долара. Покрајинско руководство је предлагало да се проблем реши отписом, откупом дуга од стране НБЈ и поделом дуга са организацијама из централне Србије којима су дужници испоручивали робу. Тај предлог је за републички врх био неприхватљив, једнако као и већ предузете мере у покрајини којима су покрајинске организације смањиле испоруке робе остатку Србије, како би извозом зарадиле девизе. Тиме су бројне организације у Србији остајале без сировина.⁶⁸²

682 Селинић, *Србија 1980–1986*, 327.

ЗАКЉУЧАК

Почетком осамдесетих година 20. века били су уочљиви бројни показатељи кризе која је захватила Социјалистичку Федеративну Републику Југославију. Устав из 1974. од ње је направио нефункционалну државу у којој се шест република развијало аутархично и самостално. Додатни проблем било је то што је Србија била издељена у три дела, два дела су чиниле покрајине, од којих су стваране парадржаве, супротстављене републици чији су део биле. Руководство Србије, која према Уставу из 1974. није имала равноправан стаус са другим републикама, покренуло је питање њеног положаја, тражећи да Србија добије могућност да остварује надлежности на целој својој територији, а не само на правно недефинисаној територији између две покрајине. Национални сукоби су заостравани и били су највидљивији у јужној српској покрајини (на Косову и Метохији), у којој је деценијама трајало исељавање Срба и Црногораца, а кулминирали су албанским насилним демонстрацијама у пролеће 1981. године. Власт се све више суочавала са отпором опозиционо оријентисане интелигенције која је тражила више политичких слобода, посебно у Београду. О озбиљности економске кризе сведочили су ниска продуктивност рада, висока инфлација, нереално велика инвестициона улагања и потрошња, велики број незапослених, зависност индустрије од увоза и др. У таквим околностима је спољни дуг земље постајао све већи проблем, прерастајући у дужничку кризу и неликвидност према иностранству.

Према подацима Савезног извршног већа, укупан дуг према иностранству износио је 1981. око 21 милијарде долара, од чега конвертибилном подручју око 19,5 милијарди. Углавном је био последица драматичног раста задуживања у последњих пет година Титовог живота, јер је 1975. био три пута мањи, тј. око 6,5 милијарди. Раст спољног дуга се временски подударао са годинама великих инвестиционих улагања у Југославији и велике понуде кредита на међународном тржишту капитала. Домаћи извори новца нису могли да прате велике инвестиционе амбиције, па се посезало за кредитима из света. Истовремено је расла

потрошња у земљи, слабила је економска мотивисаност извоза, а због великог пораста домаће потрошње растао је увоз. Неконтролисано задуживање и високе камате довеле су до тога да су годишњи ануитети 1982. достигли чак пет милијарди долара.

Структура дуга по рачности и намени је из године у годину погоршавана узимањем финансијских кредита за одржавање спољне ликвидности, па је износ најнеповољнијих краткорочних кредита конвертибилном подручју повећан са 114 милиона 1975. на 2,3 милијарде долара 1981. У том периоду је највећи део задужења трошен на покривање дефицита текућег платног биланса који је 1976–1980. износио 8,6 милијарди долара.

Током пораста југословенског спољног дуга дошло је до великих промена у регионалној структури економских односа са иностранством, што је био један од узрока раста дуга. Југословенска привреда је све више увозила са Запада, задужујући се у доларима, а све више извозила у социјалистичке земље системом клиринга. У развијене земље Запада је 1966–1970. одлазило чак 54% југословенског робног извоза, а 1982. само 28%. Учешће извоза у социјалистичке земље повећано је са 34% на 51%. Истовремено је зависност југословенске привреде од увоза са Запада остала велика (1982. око 54% робног увоза је долазило из тих земаља). Другим речима, привредни раст је оствариван уз велику зависност од увоза, који је покриван кредитима, а не извозом. Висока тражња на домаћем тржишту и диспаритети домаћих и страних цена, при чему су домаће цене расле више у односу на цене у земљама са конвертибилним начином плаћања, чинили су увоз профитабилним, јачали увозну зависност и слабили заинтересованост привредних организација за извоз.

Југославија је 1979. имала рекордно висок дефицит текућег платног биланса од 3,7 милијарди долара. Он је годинама непрекидно растао. У робној размени са развијеним земљама Запада Југославија је имала велики дефицит, који је од 1976. до 1981. премашео 24 милијарде долара. Покривеност увоза извозом је у првој половини шездесетих била 73,8%, у првој половини седамдесетих 56,4%, да би 1979. пала на свега 48,5%.

Тешке су биле и последице енергетске кризе у свету, односно раста цене нафте, па је 1980, за мање количине нафте него 1979, Југославија платила око милијарду долара више.

У условима велике самосталности република и покрајина после Устава из 1974, неке од њих су „пробијале“ своје квоте задуживања на које су имале право у складу са договором унутар земље. Током 1979. и 1980. прекорачење у односу на пројектовани биланс износило је око 1,3 милијарде долара. Билансну позицију је највише прекорачила Хрватска (скоро 800 милиона).

Тешкоће у финансирању високог дефицита платног биланса у 1979, низак степен ликвидности земље у међународним плаћањима, исцрпљивање девизних резерви, депресирање динара од 43% у 1980. и неизвесност да се једном продате девизе могу поново купити, довели су у фебруару 1980. до престанка рада јединственог девизног тржишта у Југославији. Његово функционисање је замењено интервенцијама Народне банке Југославије за потребе Федерације и продајом девиза банака у циљу очувања спољне ликвидности. То је нарушавало политику јединственог курса динара формирањем мноштва тржишта девиза са веома различитим курсевима, по правилу вишим од званичног. Девизни токови су постали нелегални. Девизе су истиснуле динар из платног промета.

Спољни дуг, који се прелио у спољну неликвидност државе, имао је велике последице на ликвидност југословенских пословних банака, што је било озбиљно унутрашње политичко питање, јер су банке биле под политичким патронатом република и покрајина. Већ крајем 1981. проблем спољне ликвидности је био карактеристичан за пет банака (Војвођанска банка Нови Сад, Стопанска банка Скопље, Косовска банка Приштина, Инвестициона банка Титоград и Привредна банка Загреб). Дакле, пет република и покрајина је суштински остало без девизно ликвидних банака. Само су централна Србија, Словенија и БиХ и даље имале ликвидне банке. Да би се спасила ликвидност неликвидних банака и одржала спољна ликвидност земље, интервенисала је Народна банка Југославије. Она је од почетка године до 10. децембра 1981. продала 1,7 милијарди долара на међубанкарским састанцима, при чему је 244

милиона коришћено за одржавање ликвидности банака у међународним плаћањима (највише Војвођанској банци – 97,3 и Косовској удруженој банци – 77,9 милиона долара).

Због недостатка девиза и колапса унутрашњег девизног тржишта, држава је посебним административним мерама покушавала да обезбеди девизе за одржавање спољне ликвидности. Низом закона прописана је обавеза банака и привредних организација да део девизног прихода издвоје на рачуне Народне банке Југославије за потребе увоза енергетских сировина, плаћања обавеза Федерације у иностранству и враћање страних кредита. Међутим, износи који су издвајани били су далеко испод законом прописаних. Радне организације и њихове банке налазиле су разне легалне и нелегалне начине да не изврше законске обавезе издвајања девиза на рачуне Народне банке. У југословенском систему таква пракса није била могућа без подршке републичког или покрајинског политичког врха. Од јануара до краја јула 1982, уместо 978 милиона долара, на рачуне Народне банке је уплаћено само 626,8 милиона. Највише су договали САП Косово (80,7% обавеза) и Хрватска (54%). Недостајуће девизе су надокнађиване из девизних резерви, чиме су оне исцрпљене скоро до краја. За увоз нафте плаћено је у првих пет месеци 1982. године 589,3 милиона долара, од чега је приливом девиза на основу закона о издвајању дела девизног прихода плаћено само 241,6 милиона, а осталих 347,7 платила је Народна банка из девизних резерви. Учешће девизних резерви је било највеће у увозу нафте за САП Косово (88,6%), Црну Гору (83,6%), САП Војводину (80,6%), Македонију (75,9%), Хрватску (75,3%). Само су Словенија и централни део Србије већим делом увоз нафте платили издвајањем дела девизног прилива својих радних организација него коришћењем девизних резерви. Исти трендови су настављени и 1983. па су девизне резерве у лето те године спале на само 1,3 милијарде долара.

Највећи југословенски дужник била је Привредна банка Загреб. Она је била и основни узрок неликвидности Хрватске и највећи разлог за урушавање југословенског угледа у светским финансијским и политичким круговима. Хрватска је 1982. суштински банкротирала и њена ликвидност је одржавана девизним резервама Федерације и средствима

ма других банака. Привредна банка Загреб је крајем 1981. имала милијарду и 735 милиона долара дуга по страним кредитима само за главницу, од чега је 64,27% био дуг Индустирије нафте. У свим доспелим а неизмиреним обавезама југословенских банака иностранству на дан 3. септембра 1982. обавезе Привредне банке су биле око 87%. Народна банка Југославије је током 1982. помогла Привредну банку Загреб са 610,2 милиона долара, али је она наставила да послује несавесно и незаконито. Гувернер Радован Макић и савезни секретар за финансије Јоже Флорјанчич су закључили да је због понашања те банке „укупно пословно банкарство земље практично блокирано“ и да се понашање банке граничило „са одсуством одговорности према себи и земљи као целини“. Банка је континуирано каснила са враћањем страних кредита, што је изазивало незадовољство страних држава и банака и осетно угрожавало углед Југославије у свету. Најчешћа и најозбиљнија упозорења и жалбе су долазили од представника САД-а, али и Француске, Велике Британије, Јапана, Кувајта и др.

Суочена са бројним показатељима економске кризе и високог спољног дуга и претњама да он прерасте у спољну великвидност, југословенска власт је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година покушала да кризу реши спровођењем програма економске стабилизације и новим задуживањем. Кључни циљеви економске политике били су смањење инвестиција, високе инфлације и потрошње, повећање извоза и смањење платног дефицита са иностранством, али они често нису остваривани у пракси. Истовремено, Југославија је 1980. склопила аранжман са Међународним монетарним фондом (ММФ) и затражила од водећих западних влада и Кувајта да утичу на пословне банке у својим земљама да одобре нове кредите у наредне три године. Фонд је у јуну 1980. прихватио захтев СФРЈ да користи његова средства у износу од 440 милиона долара. Југословенска тактика је била да кредите на Западу добије билатерално, а не од блока држава. Супротно југословенској жељи, западне државе су наступале синхронизовано, уз међусобна усаглашавања и консултације са ММФ-ом. Југославија је успела да билатералне аранжмане оствари са Француском, Италијом, Аустријом и СР Немачком, али не и са САД-ом и Британијом са којима је морала да

пристане на синдиковани кредит америчких, канадских, британских и јапанских банака од 400 милиона долара. Много лакше него на Западу, у другој половини 1980. кредит је добила у Кувајту, у износу од 250 милиона долара.

Споразумима са западним државама, ММФ-ом и Кувајтом Југославија је 1980. очувала спољну ликвидност, али је то била и последња година у којој је добила кредите без тешких условљавања са Запада. Већ 1981. није успела да добије нови синдиковани амерички кредит нити кредит немачких банака. Поуздани кредитори су остали само Кувајт и Француска. У јануару те године, на југословенски захтев, раскинут је остојећи аранжман са ММФ-ом и склопљен нови *stand by* аранжман за период од 1981. до 1983. на око 2,1 милијарде долара (сваке године близу 700 милиона). Југословенска зависност од те организације и њених услова постајала је све израженија.

Током 1982. југословенска неликвидност је била све већа, а воља западних кредитора (држава и банака) да одобре нове кредите све мања. Земља више није могла да уредно измирује обавезе према иностранству. Државни и партијски органи су у јесен те године одбили да формално затраже репрограм дугова плашећи се да би то угрозило углед СФРЈ у свету и изазвало политичке и социјалне потресе у земљи. Крајем године западне владе, банке и финансијске институције су се поставиле према Југославији као један блок. Чиниле су га владе 15 земаља које је окупио САД, западне пословне банке дотадашњи кредитори Југославије, којих је било око 630, ММФ, Међународна банка за обнову и развој и Банка за међународна поравнања из Базела (БИС). Иако су међу њима постојали неспоразуми и узајамна сумњичавост, посебно међу банкама и између банака и влада, свих пет партнера је инсистирало да Југославија мора да склопи аранжман са целим блоком, а не са појединим партнерима посебно и да услов за аранжман буде да Југославија прихвати захтеве ММФ-а и са том организацијом постигне споразум. Најтеже услове Југославији су постављали Међународни монетарни фонд и западне банке. Фонд је захтевао да Југославија води политику реалног курса динара, да каматне стопе буду позитивне (изнад нивоа инфлације), да потрошња буде смањена, да висина банкарских пласма-

на буде ограничена и др. Западне банке су на састанку у Цириху 17. јануара 1983. ставиле у изглед средњорочни кредит од око две милијарде долара и задржавање нивоа раније датих краткорочних кредита. Банке су тада одложиле плаћања главнице по краткорочним, средњорочним и дугорочним кредитима за 90 дана. Суштински, то је био неформални репрограм дугова који је Југославија, услед неликвидности, морала да прихвати. На састанку у Берну 18. и 19. јануара 1983. владе 15 западних држава, на челу са САД-ом, склопиле су меморандум којим су одобриле Југославији робне и финансијске кредите у укупном износу од милијарду и 362 милиона долара, а детаљи су наредних месеци уговарани са сваком државом посебно.

Тешки преговори са страним кредиторима, посебно са ММФ-ом и банкама, окончани су у лето 1983. године. Југославија је углавном прихватила стране услове. Скупштина СФРЈ је 3. јула усвојила неколико закона којима је суштински, под притиском Запада, мењан југословенски систем у правцу централизације и проширивања надлежности Народне банке. Федерација, њена влада и централна банка постали су једини јемац свих кредита. Тиме је СФРЈ као држава била солидарно одговорна за све обавезе привредних субјеката и свих република и покрајина, а сви кредити узети до краја 1982. су „подржављени“.

Усвајање закона у Скупштини омогућило је да се дуготрајна акција за формирање страног финансијског аранжмана за Југославију лакше оконча. Уговор са Међународним координационим комитетом је потписан 9. септембра 1983. у Њујорку, са ММФ-ом је по *stand by* аранжману за 1983. закључено 604 милиона, са Међународном банком за обнову и развој кредит од 275 милиона, са Банком за међународна поравнања краткорочни кредит од 500 милиона долара са обавезом враћања у 1983, а са владама 15 западних земаља 900 милиона долара робних кредита за увоз репродукционог материјала за производњу намењену извозу на конвертибилно подручје, 300 милиона долара финансијских кредита за рефинансирање главнице дуга која је доспевала у 1983. и 220 милиона долара нових финансијских готовинских кредита. Укупно је, без кредита БИС-а који је враћан у истој години, цена југословен-

ског финансијског преживљавања у 1983. години износила нешто више од четири милијарде долара.

И после усвајања закона 3. јула 1983. и склапања споразума са страним кредиторима, у Југославији је остало нерешено питање које је представљало један од најважнијих унутрашњих аспеката спољног дуга – потраживања оних банака које су годинама плаћале обавезе за друге банке или радне организације које нису биле у њиховом систему. У условима недостатка девиза и неликвидности бројних банака, неколико преосталих ликвидних банака, пре свега банке из Србије (Удружена београдска банка и Југобанка), а у мањој мери и Љубљанска банка, плаћале су од 1980. године стотине милиона долара обавеза банака и привредних организација из других делова земље. Тако је Инвестбанка, која је пословала у саставу Удружене београдске банке, средином 1984. потраживала 361,4 милиона долара од банака и привредних организација из других делова земље чије је обавезе платила. Иако су их савезни закони обавезивали да плате дуг, дужници су упорно избегавали да испуне обавезе.

CONCLUSION

Yugoslavia and The West 1980–1983 *External Debt and Internal Crisis*

In the early 1980s, there were many signs of crisis in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The 1974 Constitution established a dysfunctional state, with six republics developing autonomously and independently. An additional problem was that Serbia itself was divided into three parts, two of which were provinces that became parastates in contrast to the republic to which they belonged. The Serbian leadership, which under the 1974 Constitution was not on an equal footing with other republics, raised a question of the status of its republic and demanded that it be allowed to exercise jurisdiction over its entire territory, not just the legally undefined area between the two provinces. National conflicts intensified and were most visible in the southern Serbian province (Kosovo and Metohija), where decades of emigration of Serbs and Montenegrins culminated in violent Albanian demonstrations in the spring of 1981. The government faced growing opposition from the intelligentsia, which demanded greater political freedoms, especially in Belgrade. The severity of the economic crisis was reflected in low labour productivity, high inflation, unrealistically high levels of investment and consumption, widespread unemployment, industrial dependence on imports, etc. Under these circumstances, the country's external debt became an increasing problem, leading to crisis and insolvency.

According to the Federal Executive Council, the total external debt in 1981 was about 21 billion dollars, of which 19.5 billion dollars accounted for the convertible region. This was mainly the result of the remarkable increase in loans during the last five years of Tito's life – in 1975, external debt was three times smaller, about 6.5 billion dollars. The increase in external debt coincided with years of high investment in Yugoslavia and great loan offers on the international capital market. Domestic money sources could not keep up with the large investment ambitions, so loans were taken from all

over the world. At the same time, domestic consumption grew, exports declined due to a lack of economic interest, and imports increased due to the sharp rise in domestic consumption. Uncontrolled loans and high interest rates resulted in annuity of up to 5 billion dollars in 1982.

The structure of debts in terms of maturity and purpose worsened year by year as loans were taken to maintain external liquidity, and the amount of the most unfavourable short-term loans to the convertible region increased from 114 million dollars in 1975 to 2.3 billion dollars in 1981. During this period, most of the loans were used to cover the deficit in the current balance of payments, which amounted to 8.6 billion dollars between 1976 and 1980.

During the period when Yugoslavia's external debt was growing, there were significant changes in its foreign economic relations, which played a major role in the growth of the debt. The Yugoslav economy imported more and more from the West, taking loans in dollars, and exported more and more to socialist countries through the clearing system. From 1966 to 1970, as much as 54% of Yugoslavia's merchandise exports went to the developed countries of the West, compared to only 28% in 1982. The share of exports to socialist countries rose from 34% to 51%. At the same time, the Yugoslav economy remained highly dependent on imports from the West (about 54% of imports in 1982 came from these countries). In other words, Yugoslavia achieved economic growth by relying on imports, financed by loans, rather than on exports. The high demand in the local market and the differences between domestic and foreign prices made imports more profitable. As a result, economic organisations became less interested in exports, which led to increased import dependence and weakened the export industry.

In 1979, Yugoslavia had a record current account deficit of 3.7 billion dollars. The country's trade deficit had been growing steadily for years. Yugoslavia had a large trade deficit with the developed countries of the West, which exceeded 24 billion dollars between 1976 and 1981. The coverage of imports by exports was 73.8% in the first half of the 1960s, 56.4% in the first half of the 1970s, and fell to only 48.5% in 1979.

Yugoslavia also paid a high price for the world energy crisis, i.e. the increase in the price of oil, so that in 1980, it paid about a billion dollars more for less oil than in 1979.

In the circumstances of the great independence of the republics and provinces under the 1974 Constitution, some of them exceeded the loan quotas to which they were entitled under the internal agreement. In 1979 and 1980, the overrun amounted to about 1.3 billion dollars, the largest overrun being in Croatia (almost 800 million dollars).

Difficulties in financing the high current account deficit in 1979, the country's low level of liquidity in international payments, the depletion of foreign exchange reserves, the 43% devaluation of the dinar in 1980 and the uncertainty that foreign currency sold could be bought again led to the termination of the single foreign exchange market in Yugoslavia in February 1980. It was replaced by interventions of the National Bank of Yugoslavia for the needs of the federation and the sale of foreign currency to banks to maintain external liquidity, which violated the policy of a single dinar exchange rate by creating many foreign exchange markets with very different exchange rates, usually higher than the official one. The foreign exchange flow became illegal, and foreign currency pushed the dinar out of payment operations.

The external debt, which led to the external insolvency, greatly influenced the liquidity of the Yugoslav commercial banks, which was a serious national political issue since the banks were under the political patronage of the republics and provinces. By the end of 1981, five banks ("Vojvođanska banka" Novi Sad, "Stopanska banka" Skopje, "Kosovska banka" Priština, "Investiciona banka" Titograd and "Privredna banka" Zagreb) were already experiencing external liquidity problems. Thus, five republics and provinces remained essentially without foreign currency liquid banks. Only central Serbia, Slovenia and Bosnia and Herzegovina still had liquid banks. The National Bank of Yugoslavia intervened to save the liquidity of insolvent banks and maintain the country's external liquidity. From the beginning of the year until 10 December 1981, it sold 1.7 billion dollars at interbank meetings, of which 244 million was used to maintain the foreign currency liquidity of banks (mainly "Vojvođanska banka" – 97.3 million dollars and "Kosovska udružena banka" – 77.9 million dollars).

Due to the shortage of foreign currency and the collapse of the internal foreign exchange market, the state had to take special administrative measures to secure foreign currency to maintain external liquidity. A series

of laws required banks and commercial organisations to transfer part of their foreign exchange earnings to the accounts of the National Bank of Yugoslavia to import energy commodities, pay the Federation's external obligations and repay foreign loans. However, the amounts allocated were significantly lower than those required by law. Labour organisations and their banks found various legal and illegal ways to evade their legal obligation to allocate foreign currency to the accounts of the National Bank. Such practices were not possible in the Yugoslav system without the political support of republican and provincial political leaders. From January to the end of July 1982, only 626.8 instead of the required 978 million dollars were transferred to the accounts of the National Bank of Yugoslavia. The largest debtors were SAP Kosovo (80.7%) and Croatia (54%). In the first five months of 1982, the total cost of oil imports was 589.3 million dollars. However, only 241.6 million dollars were paid from foreign exchange earnings, while the remaining 347.7 million dollars were paid by the National Bank from the foreign exchange reserves which were almost exhausted. The share of foreign exchange reserves in oil imports was highest for SAP Kosovo (88.6%), Montenegro (83.6%), SAP Vojvodina (80.6%), Macedonia (75.9%) and Croatia (75.3%). Only Slovenia and the central part of Serbia paid a larger share of oil imports by allocating part of the foreign exchange inflows of their labour organisations rather than by using foreign exchange reserves. This trend continued in 1983, causing the fall of foreign exchange reserves to only 1.3 billion dollars by the summer.

The largest Yugoslav debtor was "Privredna banka" Zagreb. It was the main cause of Croatia's insolvency and the main reason for the collapse of Yugoslavia's reputation in world financial and political circles. In 1982, Croatia went bankrupt, its liquidity being maintained by the Federation's foreign exchange reserves and funds from other banks. At the end of 1981, "Privredna banka" Zagreb had external debt of one billion and 735 million dollars for the principal, of which 64.27% was the debt of the oil industry. As of 3 September 1982, "Privredna banka" accounted for approximately 87% of all due and unpaid obligations of Yugoslav banks abroad. In 1982, the National Bank of Yugoslavia assisted "Privredna banka" Zagreb with 610.2 million dollars, but the bank continued to operate recklessly and illegally. Governor Radovan Makić and Federal Secretary of Finance Jože Florjančič concluded that

due to the behaviour of that bank, “all commercial banking in the country is practically blocked” and that its behaviour bordered “on the absence of responsibility towards itself and the country as a whole”. The bank was constantly late in repaying foreign loans, causing dissatisfaction among foreign countries and banks and seriously threatening the reputation of Yugoslavia in the world. The most serious and frequent warnings and complaints came from the USA, France, Great Britain, Japan, Kuwait and others.

In the late 1970s and early 1980s, the Yugoslav government, faced with numerous indicators of an economic crisis and high external debt and the threat of it growing into external insolvency, tried to resolve the crisis by implementing economic stabilisation programs and obtaining new loans. The economic policy aimed to reduce investment, high inflation and consumption, increase exports and reduce the external payments deficit, but in practice, this was rarely successful. In 1980, Yugoslavia made an arrangement with the International Monetary Fund (IMF), asking the leading Western governments and Kuwait to pressure their commercial banks to provide new loans over the next three years. In June 1980, the IMF accepted the request of Yugoslavia to use the Fund’s resources of 440 million dollars. The Yugoslav tactic was to obtain loans from the Western countries on a bilateral basis rather than from a bloc of countries. Despite Yugoslav wishes, the Western governments were synchronised in their performance, with mutual coordination and consultation with the IMF. Yugoslavia managed to achieve bilateral arrangements with France, Italy, Austria and FR Germany but not with the USA and Britain, with whom it had to agree to a 400 million dollar syndicated loan from American, Canadian, British and Japanese banks. In the second half of 1980, Yugoslavia obtained a 250 million dollar loan from Kuwait much more easily than from the Western countries.

In 1980, Yugoslavia managed to maintain external liquidity through arrangements with Western countries, the IMF and Kuwait. However, it was the last year in which it obtained loans without being conditioned from the West and already in 1981, it failed to obtain a new syndicated loan from the USA or a loan from German banks. Only Kuwait and France remained reliable creditors. In January of that year, at the request of Yugoslavia, the existing arrangement with the IMF was terminated, and a new stand-by arrangement

concluded for the period 1981–1983 for about 2.1 billion dollars (almost 700 million dollars per year). Yugoslavia's dependence on this organisation and its conditions became increasingly pronounced.

In 1982, Yugoslavia became increasingly insolvent and Western creditors (governments and banks) were becoming less willing to grant new loans. Yugoslavia could no longer meet its external obligations. In the autumn, the Yugoslav government and party authorities refused to formally request a debt rescheduling, fearing that it would threaten the country's world reputation and cause political and social upheavals in the country. At the end of the year, Western governments, banks and financial institutions faced Yugoslavia as one bloc, which included the governments of 15 countries brought together by the USA, western commercial banks that were former creditors of Yugoslavia, around 630 of them, the International Monetary Fund, the International Bank for Reconstruction and Development and the Bank for International Settlements from Basel (BIS). Despite mutual misunderstanding and mistrust, especially between the banks and between the banks and the governments, all five partners insisted that Yugoslavia had to conclude an arrangement with a bloc as a whole, not with individual partners and under the condition that Yugoslavia accepts the terms of the IMF and reach an agreement with that organisation. The most difficult conditions for Yugoslavia were set by the IMF and Western banks. The IMF demanded that Yugoslavia pursue a realistic exchange rate policy, that interest rates be positive (above the level of inflation), that consumption be reduced, that the amount of bank placements be limited, etc. At the meeting in Zurich on 17 January 1983, the Western banks offered Yugoslavia a medium-term loan of about 2 billion dollars and maintained the level of short-term loans previously granted. Banks then deferred the payment of principal on short, medium and long-term loans for 90 days. Generally, it was an informal debt rescheduling that Yugoslavia had to accept due to its insolvency. At a meeting in Bern on 18–19 January 1983, the governments of 15 Western countries, headed by the USA, concluded a memorandum in which they granted Yugoslavia one billion and 362 million dollars in goods and financial loans, the details of which were arranged with each country in the following months.

Tough negotiations with foreign creditors, especially the IMF and banks, ended in the summer of 1983. Yugoslavia accepted most of the for-

eign conditions. On 3 July, under pressure from the West, the SFRY Assembly passed several laws that fundamentally moved the Yugoslav system towards centralisation and the expansion of the powers of the National Bank of Yugoslavia. The SFRY, its government and the central bank became the sole guarantor of all loans. Thus, the federation as a state became jointly and severally liable for all obligations of economic entities and all republics and provinces, and all loans taken until the end of 1982 were state-guaranteed.

The laws adopted by the Assembly facilitated the closure of a long process of establishing external financial arrangements for Yugoslavia. The contract with the International Coordinating Committee was signed in New York on 9 September 1983, while a stand-by arrangement with the IMF in 1983 granted 604 million dollars, the International Bank for Reconstruction and Development a loan of 275 million dollars, the Bank for International Settlements a short-term loan of 500 million dollars to be repaid in 1983, and the governments of 15 Western countries 900 million dollars in commodity loans for the import of the material for production intended for export to the convertible region, 300 million dollars in financial credits to refinance the principal debt due in 1983 and 220 million dollars in new financial cash loans. Not including the BIS loan that was repaid in the same year, the cost of Yugoslav financial survival in 1983 amounted to over 4 billion dollars.

Even after the adoption of the law on 3 July 1983 and the conclusion of an agreement with foreign creditors in Yugoslavia, an issue that represented one of the most important internal aspects of external debt remained unresolved – the claims of those banks that for years paid obligations to other banks or labour organisations that were not in their system. In the conditions of the lack of foreign currency and the illiquidity of numerous banks, the few remaining liquid banks, primarily banks from Serbia (“Udružena beogradska banka” and “Jugobanka”), and to a lesser extent, “Ljubljanska banka”, paid hundreds of millions of dollars of obligations of banks and economic organisations from other parts of the country. For example, in mid-1984, “Investbanka”, which operated as part of the United Belgrade Bank, claimed 361.4 million dollars from banks and economic organisations in other parts of the country whose debts it had paid. Although they were obliged to pay by federal law, the debtors persistently avoided repaying their debts.

Привредна делегација САД-а код председника СИБ-а Веселина Ђурановића, у Београду 5. јуна 1980. У разговору су учествовали и амбасадори Будимир Лончар и Лоренс Иглбергер. (АЈ-112f-L-7209-1)

Председник Управног одбора банке Chase Manhattan Дејвид Рокфелер и председник СИБ-а Веселин Ђурановић, у Београду 20. јуна 1980. (АЈ-112f-L-31677-5)

Председник Управног одбора банке Chase Manhattan Дејвид Рокфелер и председник Председништва СФРЈ Цвијетин Мијатовић, у Београду 21. јуна 1980. (AJ-112f-L-7243-6)

Конференција за штампу Јанка Смолеа у Међународном прес-центру у Београду 26. јануара 1983. (AJ-112f-L-L8880-5)

Конференција за штампу гувернера НБЈ Радована Макића у Београду
7. фебруара 1983. (AJ-112f-L-L8908-4)

Савезни секретар за финансије Јоже Флорјанчич у разговору са директором
Аустројске банке, у Београду 13. јула 1983. (AJ-112f-L-L9275-4)

Милка Планић говори у Скупштини СФРЈ на ноћној седници
2/3. јула 1983. (АЈ-112f-L-9258-30)

Ноћна седница у Скупштини СФРЈ 2/3. јула 1983. (АЈ-112f-L-9258-20)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Државни архив Србије:

- Њ2, ЦК СКС
- Г-274, Председништво СР Србије

Архив Југославије:

- 507, ЦК СКЈ
- 803, Председништво СФРЈ
- 130, СИБ
- 160, Савезна скупштина
- 750, Интересна заједница Југославије за економске односе са иностранством
- 112, Танјуг

Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије:

- Политичка архива

CIA, ERR (Electronic Reading Room)

- Bilandžić, Dušan. *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*. Zagreb: Globus: 1986.
- Бјелица, Слободан. *Спорови око аутономије Војводине*, књ. 2: 1974–1988. Београд: Службени гласник, 2021.
- Bjelica, Slobodan. „Views of Vojvodinian Leadership on Re-opening the Issue of the Relationship Between SR Serbia and SAP Vojvodina in 1981“. *Istraživanja* 27, 2016, 258–273.
- Bogetić, Dragan. *Nesvrstanost kroz istoriju. Od ideje do pokreta*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2019.
- Божинов, Войн. *Социјалистическа Југославија в агонија (1980–1989 година)*. Софија: ИК „Арка“, 2019.
- Cemović, Momčilo. *Zašto, kako i koliko smo se zadužili. Kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom*. Beograd: Institut za unapređenje robnog prometa, 1985.
- Cvetković Lj. Vladimir. *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006.

- Gnjatović, Dragana. *Stari državni dugovi. Prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije 1862–1941*. Београд: Југословенски преглед, 1991.
- Gnjatović, Dragana. „Дуžнички терет Кралевине Југославије у веме Велике светске економске кризе“. *Megatrend revija* 13(3), 21–44.
- Gnjatović, Dragana. „Кредитни односи Југославије са иностранством 1970–1990 (I)“. *SDK* 160/91, 34–37.
- Gnjatović, Dragana. „Кредитни односи Југославије са иностранством 1970–1990 (II)“. *SDK* 161/91, 38–42.
- Ђњатовић, Драгана, Весна С. Алексић. *Париски компромис. Решавање спора о регулисању дугова Краљевине Србије између Француске Републике и Краљевине Југославије*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2023.
- Horvat, Branko. *Jugoslovenska privreda 1965–1983, prijedlozi i rješenja*. Лјубљана, Загреб: Cankarjeva založba, 1984.
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности*, III: Србија у Југославији. Нови Сад: Српска академија наука и уметности (огранак у Новом Саду), „Беседа“, издавачка установа православне епархије Бачке и Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, 2011.
- Jakovina, Tvrtko. *Budimir Lončar. Od Preka do vrha svijeta*. Београд: Службени гласник, 2021.
- Јовановић, Мило. „Дуžнички trougao: MMF – Југославија – Париски клуб“. *Poslovna politika*, октобар 2001, 10–16.
- Јовић, Дејан. *Југославија – држава која је одумрла. Успон, криза и пад Четврте Југославије (1974.–1990.)*. Загреб: Prometej, Београд: Samizdat B92, 2003.
- Јововић, Дејан. „MMF и југословенска привредна реформа“. *Ekonomika* 6, 1990, 33–35.
- Ковач, Оскар. „Неки елементи дугорочне политике економских односа Југославије с иностранством“. *Međunarodni problemi* 1, 1975, 99–112.
- Ковачевић, Џиворад. *The External Debt of Yugoslavia*. S. l.: s. n., 1986, 97–104.
- Lampe, John R. *Yugoslavia as History. Twice there was a country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Лијешевић, Драган. „Сполјни дуг СФР Југославије по републикама и покрајинама у периоду 1975–1990. године“. *Finansije* 47 (9/10), 1992, 500–511.
- Манојловић Пинтар, Олга. *Последња битка. Шпански борци и југословенска криза осамдесетих*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.

- Marsenić, Dragutin. *Ekonomika Jugoslavije*. Београд: Економика, 1990.
- Николић, Коста. *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*. Београд: Службени гласник, 2017.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Београд: Nolit, 1988.
- Petrović, Milan M. *Međunarodni dugovi: stalni rizik ili trajna rešenja*. Београд: Народна банка Југосавије, 1985.
- Pirjevec, Jože. *Nastanek, razvoj ter razpad Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije*. Копер: Založba Lipa, 1995.
- Planinc, Milka. *Čisti računi željezne lady. Sjećanja*, priredio i uvodnu studiju napisao Tvrтко Јakovina. Загреб: Profil, 2011.
- Ристановић, Петар. *Косовско питање 1974–1989*. Нови Сад: Прометеј, Београд: Информатика, 2019.
- Селинић, Слободан. *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2021.
- Селинић, Слободан. „Избор кадрова из Србије у Председништво ЦК СКЈ 1981–1983: политичке борбе после смрти Јосипа Броза“. *Токови историје* 2/2021, 199–227.
- Селинић, Слободан. „Иван Стамболић у архивским документима у првој половини осамдесетих година 20. века“. *Архивска грађа у теорију и пракси* 5, зборник радова, главни и одговорни уредник Лела Павловић, уредник Слободанка Цветковић, 278–298. Београд, Нови Сад, Архивистичко друштво Србије, Архив Војводине, 2022.
- Селинић, Слободан. „Документа Архива Југославије о спољном дугу Титове Југославије почетком 80-их година ХХ века“. *Архивска грађа у теорију и пракси* 6, зборник радова, ур. Слободанка Цветковић, 419–433. Београд: Архивистичко друштво Србије, 2023.
- Селинић, Слободан. „Западни кредити Југославији 1980. године: на путу без повратка“. *Токови историје*, 1, 2024, 225–254.
- Селинић, Слободан. „Свако своје девизе чува“. Унутрашњи аспекти спољног дуга СФРЈ 1980–1983“. *Токови капитала у Југославији 1918–1991. Студије случаја*, тематски зборник, уредници др Весна Алексић и др Јелена Рафаиловић. Београд: Институт за новију историју Србије, 2023, 235–274.
- Selinić, Slobodan. „Srbija i politički odnosi u Jugoslaviji u vreme sahrane Aleksandra Rankovića 1983: tačke sukoba“. *Istorija 20. veka* 2/2021, 415–434.

- Симић, Перо, Звонимир Деспот. *Тито. Строго поверљиво, архивски документи*. Београд: Службени гласник, 2010.
- Stojanović, Biljana. *Međunarodni monetarni fond i Jugoslavija*. Београд: Економски институт, 1991.
- Unković, Milorad. „Zaduživanje Jugoslavije u inostranstvu: potrebe i mogućnosti“. *Međunarodni problemi* 1, 1975, 113-123.
- Woodward, Susan. *Balkan Tragedy, Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington, The Brooking Institution, 1995.
- *Yugoslavia and the World Bank*. Washington, DC: World Bank, 1985.

- *Политика*
- *Борба*
- *Службени лист СФРЈ*
- *Narodna banka Jugoslavije, Godišnji izveštaj*

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

Авбељ, Виктор 321

Ајановић, Тарик 160

Андерсон, Дејвид 150, 152, 153,
160, 161, 165, 190, 256, 257, 291

Андов, Стојан, 83

Балтић, Милутин 297, 319, 320

Беловски, Димче 324

Берисављевић, Живан 50, 51, 74,
75

Билић, Јуре 126, 131, 132, 137, 225

Блажевић, Јаков 96–99

Богоев, Ксенте 41, 51, 74, 75, 77

Броз, Јосип 8, 9, 14, 15, 35, 36, 39,
51, 77, 133, 148, 353, 361

Вељковић, Миодраг 213, 281, 283

Видић, Добривоје 242, 304, 323,
325

Витом, Алан 173, 192, 194–196,
203, 209–211, 213, 214, 228, 229,
246, 281, 283, 341, 345–347

Волкер, Пол 165, 178, 206, 207,
273, 346

Врховец, Јосип 54, 304, 308, 324,
325, 327, 328, 333

Вучић, Борка 250

Геншер, Ханс Дитрих 55, 158

Граберт, Хорст 52, 56, 168, 169

Делор, Жак 83

Денио, Жан Франсоа 44

Денков, Боро 213, 335

Диздаревић, Раиф 183, 246

Дипуи, Жак 173

Доланц, Стане 102, 127, 298

Дороњски, Стеван 38

Драган, Звоне 58, 81, 144, 147,
166, 201, 206, 220, 229, 230, 232–
234, 238, 240, 264, 271, 284, 317,
323, 329, 330, 334, 335, 346

Драгосавац, Душан 37, 94, 100,
144, 147, 224, 242, 304, 308, 325,
328, 332

Ђурановић, Веселин 34, 36, 37,
54, 94, 95, 98, 99, 103, 110

Ђуричин, Марко 135, 139

Еберт, Даглас 216

- Жарковић, Видоје** 95, 103, 105, 144–147, 200, 207, 221, 240, 265, 296, 315, 316, 319, 321
- Зечевић, Миодраг** 349
- Иглбергер, Лоренс** 46, 47, 78, 150, 154, 158, 161, 163, 203, 207, 257, 265, 271, 273, 289, 290, 292
- Иконић, Бранислав** 56, 79, 83
- Јовановић, Владислав** 173
- Јунц, Хелен** 213, 214, 228, 238, 345
- Камдеси, Мишел** 83, 172
- Карингтон, Питер** 50
- Кенет, Скот** 273
- Колишевски, Лазар** 96, 199
- Корошец, Јоже** 212–214, 250, 255, 266, 286
- Костић, Петар** 44, 48, 52, 58, 74, 77, 80, 83, 93, 98, 99, 107
- Крајгер, Сергеј** 98, 104, 129, 199, 221, 222, 234, 235, 265, 295, 296, 310, 311
- Кучан, Милан** 135, 140, 245, 304, 308, 309
- Ларозијер, Жак де** 107, 162, 194, 195, 200, 229, 274, 283
- Лојтвилер, Фриц** 177, 178, 204, 249
- Лончар, Будимир** 47, 73, 74, 77–79, 150, 153, 154, 156, 157, 159, 163, 165, 178, 209, 210, 229, 247, 262, 273, 292, 344–346
- Љубичић, Никола** 296, 297, 319, 320
- Мајснер, Чарлс** 154, 191, 246, 344
- Макић, Радован** 52–54, 80, 83, 98, 107, 150–153, 161, 162, 164, 167, 172, 174, 177, 178, 187, 194, 204, 207–209, 212, 220, 231–234, 240, 245, 260, 262, 264, 267, 268, 284, 292, 294, 299–301, 317, 334, 335, 357, 364
- Мамула, Бранко** 126
- Марељ, Живан** 350
- Маринц, Андреј** 69, 93, 99–101, 104, 109, 131, 140, 145, 305, 308
- Марковић, Драгослав** 97, 105, 127, 135, 145–147, 243, 244, 296, 303, 307, 309, 319, 320, 324
- Марковски, Крсте** 138, 139
- Матић, Петар** 132, 133, 139, 303, 306, 308, 324, 325
- Мијатовић, Цвијетин** 96, 97, 99, 236, 322
- Милатовић, Вељко** 323

- Милер, Вилијам 47–49, 78
Милошевић, Слободан 97, 122, 123
Минић, Милош 68, 69, 99, 100, 102, 103, 110
Мир, Винко 45, 218
Мојсов, Лазар 105, 127, 158, 200, 235, 256, 257, 287, 294, 345
Монори, Рене 44
Мутапчић, Абдулах 275

Недељковић, Богољуб 332
Никезић, Марко 97

Орландић, Марко 296, 319, 321

Перишин, Иво 332
Пизани, Едгар 272
Планинц, Милка 37, 68, 109, 114, 115, 124, 126, 128, 132, 134, 143, 144, 158, 164, 176, 190, 195, 196, 199, 200, 205, 207–209, 220–222, 231–236, 239–241, 263, 264, 274, 282–284, 292, 293, 299, 301, 303, 307–309, 315, 317, 318, 322, 323, 329, 335–337, 350
Поздерац, Хамдија 102, 105, 132, 133, 135, 139, 145, 224, 225, 243, 244, 302–304, 306–308, 323–325, 327, 332
Попит, Франце 68, 69, 99–102, 109, 110
Поповић, Гавро 213, 218, 228, 229, 250, 255, 266, 286, 288
Поповић, Миодраг 164
Потрч, Миран 332, 336
Прикет, Расел 163

Радосављевић, Ђорђе 321
Реган, Роналд 105, 133, 158, 161, 207, 289, 295, 307
Рељић, Лука 224
Реновица, Миланко 319, 320
Рибичич, Митја 136, 140, 241, 321
Риган, Доналд 177
Рикановић, Светозар 122
Ричардсон, Гордон 51, 75, 174, 178
Рокфелер, Дејвид 46–49, 73, 77, 78

Смоле, Јанко 161, 162, 164, 166, 176, 212–215, 217, 218, 221, 232, 248, 250, 253, 259, 272, 284, 288, 292, 297, 309, 317, 329, 331, 334
Спринкел, Берил 163
Сребрић, Борисав 113, 114, 125, 129, 134, 166, 182, 224, 284, 310
Стамболић, Иван 97

- Стамболић, Петар 97, 145, 147,
148, 158, 236, 241, 242, 295–297,
310, 316, 321
- Стојановић, Никола 67, 100, 102,
109, 130, 131, 135, 138, 224, 244,
304, 305, 325, 326, 332
- Стојковић, Ђорђе 273
- Тачер, Маргарет 307
- Толер, Жан Мари 45
- Ђуић, Дане 139, 325
- Ђулафић, Доброслав 133, 324,
325
- Флорјанчич, Јоже 44, 127, 162,
169, 172, 178, 187, 202, 204, 208,
228, 233, 245, 249, 284, 338, 349,
357, 364
- Хау, Џефри 74
- Хаџи Василев, Киро 133, 139, 243,
244, 324, 325
- Херљевић, Фрањо 139
- Хол, Алфред 246
- Цветковић, Маријан 181, 208,
221, 222
- Ценгпеи, Тијен 237
- Чкребић, Душан 115, 131, 132,
138, 145, 146, 303, 306
- Чолановић, Бранислав 153, 178,
255
- Шлајмингер, Гинтер 177
- Шмит, Хелмут 54
- Шнудерл, Борис 54
- Шпиљак, Мика 265, 283, 284, 296,
304, 307, 310, 322, 323, 326
- Штајнер, Рикард 212, 335
- Шуковић, Мијат 231, 300, 301,
316, 329, 331, 335, 338
- Шукрија, Али 324, 326
- Шулц, Џорџ 182, 210, 248, 257,
289

Слободан Селинић
ЈУГОСЛАВИЈА И ЗАПАД 1980–1983.
Спољни дуг и унутрашња криза

Издавач
ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

Штампа
Чигоја штампа, Београд

Тираж
200 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

336.273.3(497.1)“1980/1983”
338.124.4(497.1)“1980/1983”
94:336.717(497.1)“1980/1983”

СЕЛИНИЋ, Слободан, 1975-
Југославија и Запад 1980-1983. : спољни дуг и унутрашња криза /
Слободан Селинић. - Београд : Институт за новију историју Србије, 2024
(Београд : Чигоја). - 380 стр. : фотогр. ; 24 см. - (Библиотека Студије и
монографије / [Институт за новију историју Србије] ; књ. 136)

Тираж 200. - Прилози: стр. 369-372. - Summary: Yugoslavia and The
West 1980–1983. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 373-376. - Регистар.

ISBN 978-86-7005-191-1

а) Јавни дуг -- Југославија -- 1980-1983 б) Југославија -- Економска криза --
1980-1983 в) Југославија -- Економска историја -- 1980-1983

COBISS.SR-ID 146546953